

SIGMUND
FROJD

PSIHO
PATOLOGIJA
SVAKODNEVNOG
ŽIVOTA

Biblioteka
IMAGO

ODABRANA DELA SIGMUNDA FROJDA

Knjiga prva
PSIHOPATOLOGIJA
SVAKODNEVNOG ŽIVOTA

UREDNIK: DR HUGO KLAJN

SIGMUND FROJD

PSIHOPATOLOGIJA
SVAKODNEVNOG ŽIVOTA

Preveo s nemačkog
i predgovor napisao
Dr *Hugo Klajn*

MATICA SRPSKA

Naslov originala

*Zur Psychopathologie
des Alltagslebens*

© 1941 by Imago Publishing Co. Ltd., London

Freud

PREDGOVOR

U ovom knjizi predstavljamo vam rezultate istraživanja koje su provedene u okviru projekta "Istraživanje o ulogu društva u obrazovanju" koji je financiran od strane Ministarstva obrazovanja i nauke. Cilj ovog istraživanja bio je istražiti kako društvo utiče na obrazovanje i kako obrazovanje može biti alat za promjenu društva. Rezultati istraživanja su prikazani u ovom knjizi u obliku kratkih tekstova i slika. Nadamo se da će vam ova knjica biti korisna i zanimljiva.

Knjiga je podijeljena u tri dijela. Prvi dio sadrži uvod i opće informacije o istraživanju. Drugi dio sadrži rezultate istraživanja, a treći dio sadrži zaključke i preporuke. Svaki dio je napisan od strane stručnjaka u ovom području. Nadamo se da će vam ova knjica biti korisna i zanimljiva.

Knjiga je napisana na jednostavan i razumljiv način, tako da je dostupna svima. Nadamo se da će vam ova knjica biti korisna i zanimljiva.

A. ŽIVOT I DELA

1. Godine učenja i putovanja

Sigmund Frojd (Freud, prvobitno Sigismund, jer tako je glasilo ime koje mu je dao kum, a koje je Frojd sam kasnije preinačio) rodio se 6. maja 1856. u malom starom gradiću Pšiboru (Přibor, nemački Freiberg), u Moravskoj. U ono vreme je gradić imao oko pet hiljada stanovnika, gotovo samih Čeha katolika, sa sasvim neznomatnom manjinom Nemaca i Jevreja. Frojd je, samim tim što se rodio, zauzeo neobično mesto u svojoj porodici: mesto strica jednogodišnjem dečaku. Jer, mada je bio prvenac u majke, njegov otac, dvadeset godina stariji od nje, imao je već dva sina iz prvog braka, a stariji od te dvojice imao je sinčića Džona, koji je, prema tome, bio unuk Sigmundovog oca a Sigmundov sinovac.

Može se pretpostaviti da je i mali Džon odigrao izvesnu ulogu u formiranju karaktera svog još manjeg strica, naročito kad su dvojica prisnih prijatelja, dorastavši do drvenih sabalja, postali i ljuti protivnici u svojim vojničkim igrama. Nije isključeno da je izrazitoj Frojdovoj upornosti i borbenosti upravo kad mu se suprotstavljao nadmoćan protivnik, doprinelo to što mališan, kad je saznao da sinovac stricu duguje bezmalo isto poštovanje kao i sin ocu, nije mogao dopustiti da ga porazi rođeni sinovac, ma koliko ovaj bio jači i veći.

Frojdu je bilo jedanaest meseci kad mu se rodio brat, a devetnaest meseci kad je to drugo dete njegove majke umrlo. U svojoj 41. godini (godini u kojoj je počeo svoju autoanalizu) Frojd je pisao svom prijatelju Vilhelmu

Flisu (Fliess) da se seća kako je *želeo da to dete umre* i kako se kajao i sebi prebacivao pošto mu se ta želja ispunila.

Kad mu je bilo tri godine, Frojd je sa porodicom napustio Pšibor i pošao na velik put. Tada je prvi put video plinske svetiljke, a one su mu ličile na oganj pakleni, njemu poznat iz priča njegove dadilje, jedne stare Čehinje, koja ga je vodila i u katoličku crkvu, na mise i propovedi. Prvi put je tada putovao i vozom. Otišli su najpre u Lajpcig, a posle godinu dana se nastanili u Beču, u kojem će Frojd provesti gotovo osam decenija svog života. U vezi s tim putovanjem valja napomenuti da je Frojdu putovanje postalo predmet velike strasti, ali i izvor nekog čudnog strahovanja, u kojem je bilo čak i straha od smrti.

U Beču je Frojd najpre išao u privatnu školu. Sa osam godina je već čitao francuski i engleski, i Šekspira. Položivši maturu, prvi put je posetio svoje rodno mesto Pšibor i tu se zaljubio u ćerku jedne prijateljske porodice (Flus), čiji je bio gost. Ali to je bio samo kratkotrajan mladički zanos. Godine 1873. upisao se na medicinski fakultet. U svojoj 21. godini počeo je da objavljuje naučne radove. Izučavajući anatomiju i fiziologiju nervnog sistema, on ne završava studije na vreme, nego tek tri godine kasnije; u svojoj 25. godini dobija doktorsku titulu, a u 29, zahvaljujući svojim radovima iz oblasti neurologije, postaje docent bečkog Univerziteta.

Frojda nije privlačio poziv praktičnog lekara. Na medicinu se upisao jer ga je interesovao čovek i njegova priroda. Kako nije cenio ni novac ni bogatstvo, on bi, mada mu je otac sa sedmoro svoje dece u finansijskom krah 1873. izgubio imovinu, verovatno nastavio da izučava nervni sistem da se nije zaljubio u pet godina mlađu Martu Bernajs (Bernays), veoma privlačnu i obrazovanu, ali siromašnu devojkicu poreklom iz Hamburga. Po fotografijama se može zaključiti da je postojala velika sličnost Frojdove majke sa njegovom budućom suprugom, a ona je jednom izjavila da njen muž liči na njenog rano umrlog oca. Upoznali su se u martu 1882, a sredinom juna već su bili potajno vereni.

Ernest Džouns (Jones), koji je objavio životopis Sigmunda Frojda u tri knjige (Freud, *Life and Work*, 1953—1957), tačno primećuje da se „unutarnji život jednog čoveka, jezgro njegove ličnosti ne može poznati bez izvesnog poznavanja njegovog stava prema osnovnoj emociji, ljubavi”, i da je malo životnih situacija koje mogu tako strogo da provere duhovnu harmoniju ličnosti. Veoma živo i uverljivo izlažući strasnu i duboku ljubav Frojdovu prema Marti, Džouns ipak polaže mnogo više na harmoničnost njihovog odnosa nego na ne manje upadljive, za čoveka kakav je bio Frojd čak mnogo upadljivije, disharmonije.

Mesto samopouzdanja, kakvo bi se očekivalo od jedne harmonične ličnosti, u Frojda su se, od njegove 26. godine, kad se zaljubio, stanja sreće smenjivala s periodima uznemirenosti i sumnje, sa danima neverovanja da je voljen, s nastupima izrazite i intenzivne ljubomore. Bio je ljubomoran i na Martinog brata, a svog budućeg šuraka, i na njenu majku, zamerao svojoj verenici što se pridržavala jevrejskih verskih običaja, što, na primer, pred majkom nije smela da piše subotom, što je odbijala da jede šunku; govorio je da ona više ne pripada porodici Bernajsovih, zahtevao da bude sasvim i isključivo njegova, pa i bezverac, kao on.¹

Da bi se mogao oženiti devojkicom bez miraza, Frojd je 1882. odlučio da se odrekne daljeg izučavanja teorijskih predmeta, da rad u laboratoriji zameni radom na klinici, kako bi se osposobio za praktičnog lekara, koji će

¹ Najljuća svađa među verenicima izbila je tri meseca pre venčanja. Marta je deo svog neznatnog miraza, svega 800 forinti (a Frojd je lako mogao da dobije nevestu sa sto hiljada), predala svom bratu Eliju, poslovnom čoveku. Na Martinu obavest da se udaje, Eli je odgovorio da je njen novac investirao, pa pošto ne može odmah da ga pošalje, neka nameštaj, za čiju kupovinu su bili namenili tu sumu, uzmu na otplatu s njegovim jemstvom. Frojdova reakcija na to bila je za Martu sasvim neshvatljiva: zbog „nekoliko pišljivih forinata”, kako se izrazila, on je odlučno, pod pretnjom da će inače konačno raskinuti vezu na čije su potpuno ostvarenje oboje žudno čekali četiri godine, zahtevao od Marte da brata u pismu nazove lupežom. Marta je to mirno i razborito, ali još odlučnije, odbila.

od svoje zarade moći da izdržava ženu i porodicu. Međutim, želeći da se još više usavrši u svojoj užoj struci, neurologiji, on u martu 1885. konkuriše za stipendiju kojom se omogućuje šestomesečni boravak u inostranstvu. Za Frojda bi to bila prilika da ode u Pariz čuvenom profesoru Šarkou (Jean-Martin Charcot). Dobivši tu stipendiju, Frojd je u Parizu ostao bezmalo četiri meseca. U proleće 1886. počeo je da vrši privatnu praksu u Beču, a 14. septembra te godine je Marta Bernajs najzad postala njegova venčana žena.

2. Od neurologije do psihoanalize

Već 1882. je Frojd saznao za čudni slučaj jedne bolesnice doktora Jozefa Brojera (Breuer), s kojim se upoznao i sprijateljio još dok je radio u Institutu fiziologa Brikea (Ernest Wilhelm Brücke). Bolesnica, u publikacijama nazvana Ana O., bila je veoma privlačna i inteligentna 21-godišnja devojka sa udvojenom ličnošću, pored uzetosti, neosetljivosti i sličnih histeričnih pojava: jedna od te dve ličnosti ponašala se normalno, a druga kao nevaljalo dete. Kad bi ona prva doktoru Brojeru ispričala sve o kojem od svojih simptoma, taj bi simptom iščezao. Takvo lečenje razgovorom, uz povremenu primenu hipnoze, nazvao je Brojer čišćenjem dimnjaka, a zatim *katartičkim metodom*.

Posle skoro dvogodišnjeg lečenja, gotovo svi simptomi su bili odstranjeni i Brojer, čija je supruga postala ljubomorna, saopšti pacijentkinji, kojoj je dotle bio poklanjao toliko vremena i tako izuzetnu pažnju, da je lečenje pri kraju. Nato se u nje odjednom pojavi izražena histerična trudnoća s prividnim porođanjem, a kao oca očekivanog deteta Ana O. označi svoga lekara. Zbunjen i uplašen, Brojer napušta svoju bolesnicu i sa ženom otpuće u Veneciju. Ana O. se kasnije lečila u jednom sanatorijumu i od morfinomanije, a u svojim tridesetim godinama postala prvi socijalni radnik u Nemačkoj, osnivač stručnog časopisa i instituta, i borac za ženska prava.

Po povratku iz Pariza, Frojd se najviše bavio svojom privatnom praksom. Dovršio je i neke ranije započete

neurološke radove, od kojih su najznačajniji knjiga o afaziji (nesposobnosti govora usled oboljenja mozga) i o dečjoj uzetosti (objavljene 1891). Uz to je prevodio Šarkoovu predavanja i knjigu Bernema (Hippolyte Bernheim) o hipnozi. S obzirom na ono što je video i naučio u Šarkoovoj Salpetrijeri (pariskoj psihijatrijskoj bolnici), a i na to što su daleko najbrojniji njegovi pacijenti bili neurotičari, Frojd se služio tada uobičajenim sredstvima: elektroterapijom i hipnozom. Ali pošto time nije postigao trajnije uspehe, počeo je, 1889, da kombinuje hipnozu sa Brojerovim katartičkim metodom.

Usamljen sa svojim shvatanjem neuroza i histerija, i svojim odbacivanjem opšte prihvaćenih načina njihovog „lečenja“, Frojd je osećao utoliko veću potrebu za nečijom podrškom: nju je najpre nalazio u četrnaest godina starijem Brojeru. Frojd uspeva da Brojera privoli na saradnju i oni pišu zajedno svoje *Studije o histeriji*, objavljene kao knjiga 1895. Ali tada se Brojer već opire Frojdovom naglašavanju uloge seksualnosti, naročito detinje, u prouzrokovanju histerije, i te se godine njihovo dvadesetogodišnje prijateljstvo prekida. Brojerovo mesto zauzima berlinski otorinolaringolog Flis, s kojim se Frojd upoznao već osam godina ranije.

Flis se umnogome razlikovao od Brojera. Obrazovan i načitan, briljantan kozer i veoma maštovit, on nije prezao od seksualnih problema, naprotiv. Mada dve godine stariji, Frojd se predavao njegovom uticaju i mnogo je polagao na njegov sud, podređivao mu se uprkos tome što se Flis nije odlikovao kritičnošću, a još manje samokritičnošću.²

² Koliki je bio Flisov uticaj može se videti po tome što je Frojd njegovo učenje kako o periodičnosti svih pojava tako i o mogućnosti tačnog predskazivanja datuma važnih događaja u životu pojedinaca prihvatao sasvim nekritički i dugo verovao da će zaista umreti jednog od onih dana koje je Flis utvrdio kao najverovatniji datum njegove smrti.

Džouns u II knjizi Frojdove biografije veli: „Flisova izračunavanja perioda davala su Frojdu vek od 51 godine. Čim je to vreme prošlo, Frojd je usvojio drugu praznovericu, koja ga je, kako je 1910. godine rekao Ferenciju, dugo držala: da mora umreti u februaru 1918.“ Kad je, 1914, njegov polubrat Emanuel umro u 81. godini, kao i njegov otac, Frojd

Ne treba smetnuti s uma ni to da je Frojd, u doba svoje najjače vezanosti za Flisa i zavisnosti od njega (od 1895. do 1901), bio srećno oženjen četrdesetogodišnjak sa šestoro dece i da je, po Džouns, tada (od 1897. do 1900) i njegova psihoneuroza, koja se najviše ispoljavala kao putna groznica i strah od smrti, bila na vrhuncu, a on sam sebe (takođe od 1897, pošto je pronašao metod slobodnog asociiranja) podvrgavao mučnoj autoanalizi. Tek njenim napredovanjem Frojdova zavisnost od Flisa počinje da opada. Mislim da je sam Frojd najbolje označio suštinu tog odnosa, u pismu (1. I 1896) u kojem veli da mu je Flisov primer „omogućio da stekne snagu potrebnu za verovanje u sopstveni sud”. U stvari, ono što Frojdovi biografi nazivaju Brojerovim (od 1882. do 1895) i Flisovim periodom (od 1887. do 1902), istorija je njegovog veoma dugotrajnog i teškog osamostaljivanja kao istraživača i duhovnog stvaraoca.

3. Decenija autoanalize

Od raskida sa Brojerom, kaže Frojd u svojoj autobiografiji, on je deset godina — što bi značilo od 1894. do 1904. — bio bez sledbenika. Ali već od septembra 1902, u njegovom se stanu jedanput nedeljno sastajalo nekoliko bečkih lekara, među kojima su bili Vilhelm Štekl (W. Stekel) i Alfred Adler, na „psihološku sredinu”, a to je društvo bilo jezgro kasnijeg Bečkog psihoanalitičkog udruženja. Decenija između 1896. i 1906, od Frojdove četrdesete do pedesete godine, svakako se mora smatrati najznačajnijom u njegovom životu: ne samo što je u njoj objavio četiri kapitalna dela (*Tumačenje snova* 1900, *Psihopatologija svakodnevnog života* 1904, *Tri rasprave o teoriji seksualnosti* i *Dosetka* 1905), nego, od 1897. ostvaruje podvig za koji Džouns s pravom kaže da mu

je verovao da će i on umreti u istim godinama i žalio se što mu predstoje još 23 godine življenja u svetu koji tada nije obećavao mnogo spokojstva i radosti. Bila mu je jedino strašna pomisao na trenutak kad bi njegova majka saznala za njegovu smrt.

„obezbeđuje jedinstveno mesto u istoriji” jer je on „prvo ljudsko biće koje prodire u najdublje dubine svog nesvesnog”. Time je, po Džouns, stekao harmoniju duha, integritet svoje ličnosti.

A šta ga je na to navelo, šta mu dalo snagu da istraje i šta je bio cilj za kojim je težio: da li samo taj duševni sklad, za koji znamo da je vereniku Marte Bernajs nedostajao, ali sa čijim sticanjem, kao posledicom svog poduhvata, nije mogao računati? Da li isceljenje, po onom propisu: *medice, cura te ipsum*? Zacemento je svest da svojim najbrojnim pacijentima neće biti od koristi dok sam sebe ne mogne izlečiti bila jedna od moćnih pobuda. No da li, ako ne jedina, onda bar glavna? Setimo se da Frojda nije privlačio lekarski poziv, nego nauka, i da je izučavanje nervnog sistema zamenio izučavanjem kliničkih predmeta samo zato što je voleo devojk bez miraza i što je sam bio toliko siromašan da je već u prvom mesecu svog bračnog života morao založiti zlatni sat — svadbeni poklon svog polubrata Emanuela.

Prema tome, niti je Frojdov najdublji motiv bio altruistička želja da pomogne neurotičarima, niti egoistična da stekne harmoniju duha. Upravo na izmaku pomenute decenije, kad je Frojd napunio pedesetu, 1906. godine, njegove bečke pristalice predale su mu medaljon na čijoj je jednoj strani bio reljef Frojdovog lika u profilu, a na drugoj, oko Edipa koji odgovara na pitanje Sfinge, grčki stih iz Sofoklove tragedije *Kralj Edip*: „znalac zagonetke čudesne i prvi čovek naš”. Pročitavši to, Frojd je prebledio i stegnutim glasom upitao ko se toga setio. Zatim je objasnio svoju čudnu reakciju: dok je, kao mlad student, razgledao, u velikom dvorištu iza aule bečkog Univerziteta, biste slavnih ljudi koji su nekad na njemu predavali, Frojdu se dešavalo da u budnom snu vidi i svoju bistu, a ispod nje upravo onaj stih koji je bio i na medaljonu. Taj san dvadesetogodišnjeg studenta (koji se, uzgred rečeno, ispunio šesnaest godina posle njegove smrti, jer je 1955. u dvorištu bečkog Univerziteta otkrivena Frojdova bista s navedenim stihom Sofoklovim) pogodili su učenici i prijatelji pedesetogodišnjaka poklanjajući mu onaj medaljon: pogodili su da se, već davno pre nego što je i naslutio da postoji, u njemu i

drugim ljudima, nekakav Edipov kompleks, identifikovao sa herojem koji rešava tajnu o čoveku, biću koje se rađa kao četvoronogi infant, umire kao tronogi invalid, a samo u međuvremenu je i dvonožac različit od životinje.

Tu tajnu Sfinge: šta je čovek (kako je postao ono što je i kako će postati ono što još nije), tajnu koja u prvi mah kao da nema veze s ličnošću oceubice i rodoskrvnice a koju ipak samo on može da reši, to odgonetanje čudesne zagonetke — to je bio cilj koji je mladi medicinar želeo da postigne, radi toga je najpre izučavao nervni sistem čoveka, a zatim ponirao u neispitane dubine njegove, i u mračna prostranstva njegove i svoje duše.

4. Svetska slava i svetski rat

Frojdovo psihoanalitičko učenje prihvatio je samo uzan krug lekara, većinom bečkih Jevreja. Ni njegova knjiga *Tumačenje snova*, objavljena 1900, veliko i originalno delo, nije naišla ni na kakav odziv, niti ju je ko kupovao. Stoga je razumljivo što se Frojd obradovao kad je 1904. saznao da se šef psihijatrijske klinike u Cirihi Eugen Blojler i njegov prvi asistent Karl Jung veoma interesuju za psihoanalizu. Stupio je u pismen a zatim i u lični kontakt s njima, i bio očaran Jungovom inteligencijom i njegovim oduševljenjem za psihoanalizu.

Tako se Udruženju bečkih psihoanalitičara 1907. pridružuje ciriška grupa. Ipak je Frojd, već od ulaska u šestu deceniju svog života, dakle od 1906, postepeno sticao sve više međunarodno priznanje, pa ga je 1909. Stenli Hol (Stanley Hall), osnivač eksperimentalne psihologije u Americi, predsednik Klarkovog univerziteta u Vusteru (Worcester) u Masačusetsu, pozvao da održi niz predavanja povodom proslave dvadesetogodišnjice toga univerziteta. Frojd je poveo i budimpeštanskog psihoanalitičara Ferencija, a poziv je dobio i Jung. Frojdovim predavanjima, bilo ih je svega pet, na nemačkom, prisustvovao je i Džouns, koji je od 1908. bio profesor psihijatrije u Torontu (Kanada) i specijalno radi toga došao u Vuster. Kad se, posle završnog predavanja Frojdovog, vraćao u Toronto, Frojd je došao na stanicu da ga isprati i izrazio

mu svoju usrdnu želju za daljom saradnjom, i svoju nadu da ih Džouns neće napustiti. „Videćete da trud neće biti uzaludan.“ Slično se Frojd odnosio još samo prema jednom svom sledbeniku, prema Karlu Jungu.

Godine 1910. Frojd traži, i uspeva, da za prvog predsednika novoosnovanog Međunarodnog psihoanalitičkog udruženja bude izabran Jung, na veliko nezadovoljstvo Frojdovih ranijih, bečkih pristalica. Među ovima se naročito ističu Adler, koji 1911. napušta Frojda i osniva svoj pravac „individualne psihologije“, i Štekl, koji to čini 1912. A 1913. dolazi do raskida između Frojda i Junga. Jungova „analitička psihologija“ razlikuje se od Frojdove psihoanalize pre svega time što je ovu u znatnoj meri deseksualizovao, a zatim svojim učenjem o kolektivnom nesvesnom, koje se kao sposobnost ili dispozicija nasleđuje, o arhetipovima, o psihološkim tipovima: introvertovanim (zatvorenim) i ekstrovertovanim (otvorenim), pa i kraćim lečenjem usmerenim više na rešavanje moralnih konflikata nego na iznalaženje i odstranjivanje prepreka samostalnom razvoju ličnosti.

Pre nego što će početi prvi svetski rat, 1914, Frojd je napisao i objavio svoj obračun sa trojicom disidenata (pod naslovom *Prilog istoriji psihoanalitičkog pokreta*) i, anonimno, studiju o Mikelandelovom Mojsiju, koja je takođe u dubokoj, mada skrivenoj, vezi sa Frojdovim odnosom prema psihoanalizi i onima koji su njoj i njemu okrenuli leđa.

Međutim, posle objave rata, Frojd iznenađuje one koji su ga znali jednim, doduše kratkotrajnim, svega tro-nedeljnim (do prvih poraza moćne austrougarske vojske) ratničkim oduševljenjem. Kao što Džouns kaže, mesto da taj 49-godišnji naučnik objavu rata dočeka sa zgražanjem, Frojdova prva reakcija je, naprotiv, bila mladički zanos, očevidno „ponovno buđenje ratničkog žara iz dečastva“. Govorio je da se prvi put za trideset godina oseća kao Austrijanac, da sav njegov libido pripada *Austro-Ugarskoj*.

U decembru 1914. Frojd se već sasvim otreznio i sad opet može da se vrati svom delu, kako bi sačuvao za bolja vremena ono „što je od pokreta, posle Junga i Adlera, ostalo i što sad upropašćuje borba naroda“. Godine 1916.

Frojd se ponosi time što *Internacionalni časopis za psihoanalizu* ne samo nije prestao da izlazi, nego je i zadržao kako naziv „internacionalni” tako i Engleza Ernesta Džounsa kao jednog od svojih urednika. Međutim, vremena su teška. U aprilu 1916. i poslednji Frojdov pacijent završava sa lečenjem i Frojd gotovo ništa ne zarađuje; ipak, piše svoj *Uvod u psihoanalizu*.

Godina 1917. je još gora: nema ogreva ni hrane, dva sina su na frontovima, a sledbenike koji su mu ostali verni može da izbroji na prstima jedne ruke. Mada se kasnije pacijenti opet pojavljuju, krajem 1917, on, strastan pušač, ostaje bez cigara. Nervozan i nezadovoljan, on uz to primeti bolno zadebljanje na nepcu, koji se pogoršava. Ali kad mu jedan pacijent donese pedeset cigara i kad je prvu zapalio, raspoloži se i svi simptomi brzo iščezavaju. Za punih — šest godina.

Uza sve to je u septembru 1918. održan u Budimpešti peti „međunarodni” psihoanalitički kongres, posvećen ratnim neurozama. Pored austrijskih i nemačkih psihoanalitičara, na njemu su dvojica iz (neutralne) Holandije i jedan iz Poljske. Po završetku rata prilike u Austriji se još više pogoršavaju. Frojda pozivaju da se nastani u Mađarskoj (Ferenci), Švajcarskoj (Saks, Pfister), Engleskoj (Džouns), ali on sve to odbija, smatrajući da je njegovo mesto u Beču. I zaista; ne samo što pacijenti opet dolaze Frojdu, nego i interesovanje za psihoanalizu naglo oživljava u Nemačkoj, Engleskoj, Americi.

5. Bolovanje i umiranje

U februaru 1923. Frojd ponovo otkriva beličasto zadebljanje (leukoplakiju) na sluzokoži nepca i desne vilice. Posle dva meseca, ne rekavši nikome ništa, odlazi na kliniku gde mu to odstrane. Tog večera, mesto da im se vrati kući, njegovu ženu i najmlađu ćerku Anu iznenadi telefonski poziv: da mu se na kliniku donese što je potrebno za noć. Došavši tamo, one nađu Frojda na stolici u ambulanti, sa iskrvavljenim odelom: odjednom je nastupilo jako krvarenje i bol. Ana ostaje celu noć pored oca, histološki pregled isečenog tkiva pokazuje da je to rak.

U septembru je izvršena druga, radikalna operacija: moralo se, pod lokalnom anestezijom, odstraniti toliko obolelog tkiva da su se usna i nosna duplja spojile. Frojd ne može ni da govori ni da jede. Hrani se veštački, a zatim dobija veliku metalnu protezu koja te dve šupljine razdvaja, koja pritiskuje i boli i koju Frojd naziva „monstrum”, čudovište. Ali kad je bez tog čudovišta, onda se tkivo ožiljka toliko skupi da više ne može da otvori usta ni koliko je potrebno da u njih stavi cigaru. Pušenje, koje mu je opet dozvoljeno i kojeg Frojd ne namerava da se odrekne, moguće je samo pomoću štipaljke koja razdvaja obe vilice. Uz to, Frojd na desno uvo ne čuje, pa kad, posle šestomesečnog prekida, ponovo počne s analizama, mora da promeni svoje mesto pored kauča na kojem leži pacijent.

Proteza se stalno mora popravljati, menjati, hirurzi moraju intervenisati. Frojd nikad nije sasvim bez bolova. Uza sve to, nije pesimist. Još 1926. izjavljuje da mu je proteza odvratna, ali da „još uvek pretpostavlja egzistenciju nepostojanja”. Najzad, 1928, u Berlinu dobija novu protezu, koja je „za 70% bolja”.

Za sve vreme Frojdove bolesti, a to je trajalo punih šesnaest godina, od 1923. do smrti, 1939, njegova kći Ana, budući nastavljajući Frojdovog dela i direktor jednog londonskog lečilišta za decu, bila mu je i lični lekar, i sekretar, i bolničarka i družbenica, i njegov čuvar od svih spoljnih neprijatnosti, i najbliži saradnik; a Frojd najstrpljiviji bolesnik, duboko zahvalan za negu, ali bez trunke sentimentalnosti. Na Frojdov zahtev i po uzajamnom dogovoru, u odnosu među njima nije smelo biti ni traga obmanjivanja ni bolećivosti.

Godine 1930. desila su se dva značajna događaja: Frojd je dobio Geteovu nagradu, priznanje koje je zaista cenio. Iste godine umrla mu je i majka, u svojoj 95. godini, što je za Frojda u stvari predstavljalo olakšanje: sad se više nije morao bojati da će ona biti potresena veću o njegovoj smrti, sad je i on smeo da umre. Iduće godine, u svojoj sedamdeset i petoj, Frojd je svestan da mu predstoje stalni bolovi i nove operacije: zaista ih je bilo, pet samo u 1932, pa su od 1923. do kraja izvršene trideset i dve intervencije.

Dolaskom Hitlera na vlast, 1933, psihoanaliza je ugrožena, ne samo u Nemačkoj. Ipak je Frojd optimista i nikako ne pristaje da ode iz Beča. I u javnom spaljivanju svojih knjiga u Berlinu, u maju te godine, on vidi napredak u poređenju s ranijim vremenima, jer: „u srednjem veku spalili bi moje telo“. Ni taj poznavalac i razotkrivač animalnog u čoveku nije verovao da današnji kulturni potomci pitekanthropusa mogu do tog stepena regredirati. Nemačko udruženje za psihoterapiju preuređivao je M. H. Gering, brat od strica rajshmaršala Hermana Geringa. Pošto je objasnio da se smernice budućeg rada Udruženja, koje će mesto dotadašnje jevrejske negovati arijevsku psihologiju, moraju tražiti u Hitlerovoj knjizi *Majn Kampf*, i pošto su i svi jevrejski psihoanalitičari prestali biti njegovi članovi a dotadašnji predsednik dao ostavku, novi predsednik je postao Karl Gustav Jung.

Poslednje četiri godine koje je proveo u Beču, od 1935. do 1938, Frojd se s otežanim govorom i bolovima, ne mogući svoje vreme da ispunjava analizama kao nekad kad ih je imao i preko deset dnevno, vraća nemedicinskim problemima. Svojoj autobiografiji iz 1924. on 1935 (u svojoj sedamdeset i devetoj godini) dodaje postskriptum, u kojem kaže: „Pošto sam čitav jedan vek proveo na zaobilaznom putu prirodnih nauka, medicine i psihoterapije, moje interesovanje se vratilo kulturnim problemima koji su me opčinjavali dok sam još bio mladić jedva dorastao da mislim.“ U stvari, Frojdovo bavljenje psihoterapijom ne može se smatrati zaobilazanjem, što bi značilo udaljavanje od pravog puta, niti su za njega kulturni problemi bili predmet mladićkog zanosa kojem se, posle čitavog veka lutanja, opet vratio u starosti. Frojdov sasvim osobeni doprinos izučavanju problema kulture ne bi bio moguć bez iskustava stečenih na potanko i iscrpno analiziranim živim pojedincima. Ali on je uvek nalazio vremena i za svoje van medicinske radove. O tome svedoči čitav niz dela, od knjige o dosetki (1905) pa do one o nelagodnosti u kulturi (1930), dakle u vreme kad je popriličan deo životnog puta već bio iza njega, ali i gotovo čitava decenija stvaralačkog rada još pred njim.

Iz gore citirane rečenice o Frojdovom odnosu prema problemima psihoterapije i kulture u postskriptumu autobiografije Džouns zaključuje da je Frojd pod rečima „kulturni problemi“ verovatno podrazumevao „značaj i postanak civilizacije, uslove života u zajednici i odnos čoveka prema društvu“. Međutim, mi tačno znamo kojim se kulturnim problemom, kojim problemom društva i civilizacije Frojd bavio godinu dana pre i preostale četiri posle tog postskriptuma. Već 1934. on, u pismu prijatelju, književniku Arnoldu Cvajgu (Zweig) veli: „Ne znajući šta bih sa svojim slobodnim vremenom, počeo sam nešto da pišem, i to me je, protivno mojoj prvobitnoj nameri, tako obuzelo da sam sve drugo ostavio.“ To što ga je tako uhvatilo i što ga sve do kraja neće pustiti bila je rasprava *Čovek Mojsije i monoteistička religija*. Svakako, podstrek za bavljenje tom temom bila je okolnost što su upravo tada Jevreji u mnogim zemljama sveta opet bili izloženi teškim pogromima, zbog čega se Frojdu ponovo nametalo pitanje kako je Jevrejin postao i zašto je na sebe navukao toliku mržnju; ali to što je Frojd napisao bilo je sve drugo pre nego apologija jevrejstva ili sredstvo za ublažavanje nevolja koje su zadesile njegove saplemenike.

Takva sredstva ni on sam nije uzimao. Ni kad je, već teško bolestan, 1938, najzad pristao da se iz nacističkog Beča preseli u Englesku, ni kad se njegov svet, kako se izrazio, sveo na „malo ostrvo bola u moru ravnodušnosti“, ni onda Frojd nije upotrebljavao nikakvih droga osim aspirina. Tek 21. septembra 1939. rekao je svom lekaru da je „ovo sad samo mučenje koje više nema nikakvog smisla“. 22. septembra primio je malu dozu morfijuma. A 23. je bio mrtav.

B. FROJDOVI KOMPLEKSI

6. Ahasver

U *Prilogu istoriji psihoanalitičkog pokreta*, 1914, Frojd je rekao da je reč kompleks „u psihoanalizi stekla pravo građanstva“ kao pogodan i krajnje popularan, „če-

sto neophodan termin za deskriptivno sažimanje psiholoških činjenica", ali da je isto tako malo koji naziv „toliko zloupotrebljavan na štetu preciznijeg određivanja pojmova". Međutim, i sam Frojd se služi tim terminom, i u navedenom radu i kasnije, i to ne samo u vezi sa Edipovim kompleksom i kompleksom kastracije, gde zaista ne vidim kako bi se on mogao mimoći. U engleskom Rečniku psiholoških i psihoanalitičkih termina „kompleks" označava sistem emocionalno obojenih ideja koje ne moraju uvek biti potisnute, a podstiču određene, i nezdave postupke.

Za ljude upućene u psihoanalizu nije čudno tvrđenje da i psihoanalitičari, pa i sam Frojd, imaju komplekse. Sam Frojd je, pre šest decenija, rekao da ima kompleksa i da ni on ni psihoanalitičari uopšte ne treba da budu bez njih. Godine 1910. napisao je svom sledbeniku i pacijentu, psihoanalitičaru Ferenciju: „Nisam ja onaj psihoanalitičarski natčovek koga ste vi izgradili u svojoj mašti"; a 1911. je tome dodao: „Čovek se ne mora upinjati da iskoreni svoje komplekse, nego treba da se s njima nagodi; oni su s pravom sile koje usmeravaju naše ponašanje u svetu". Navedene izjave predstavljaju ovlašćenje s najmerodavnijeg mesta i da „kompleks" ne odbacimo kao reč koja samo popunjuje prazninu zbog nedostatka pojma, i da o tim, pretežno nesvesnim, smernicama našeg držanja i delanja govorimo i u vezi s tvorcem psihoanalize.

U potrazi za njegovim kompleksima moramo najpre navesti njegov *Reisefieber*, njegovu putnu groznicu, koja ga je hvatala naročito pred putovanje vozom. To uzbuđenje, strepnja da ne zakasni na voz, strah od napuštanja doma i odlaska u neizvesnost — čitava ta „fobija", kako su je neki nazivali, — najizraženija je od Frojdove 22. do 34. godine i ide uporedo sa strasnom željom da upozna nove krajeve. Bio je nenasit u razgledanju stranih gradova i predela, u upoznavanju zemalja u kojima još nije bio. 1898. to pada u oči i njegovoj svastici Mini Bernajs i ona piše sestri da je Frojdov ideal da „svake noći spava negde drugde".

Kolika je bila i koliko ga je dugo držala ta strast vidi se najbolje po tome što 1923, kad se pokazalo da

je zbog njegovog oboljenja nepca i vilice neophodna radikalna operacija, Frojd nipošto nije hteo da odustane od još jedne, poslednje posete „večnom gradu" Rimu, koju je bio dogovorio s Anom. U vozu se onda desilo ono čega su se Frojdovi lekari plašili. Za vreme doručka je odjednom pokuljala krv — očigledno se odvojilo jedno parče karcinomatoznog tkiva. Ipak su nastavili put, ostali preko tri nedelje u Rimu, i Frojd se po povratku hvalio da je sve bilo divno, da je Ana sve razumela i da se on veoma ponosi njom.

Mislim da je Džouns u pravu kada taj Frojdov „raj-zefiber" ne smatra fobijom, jer u njemu nije bilo izrazitih opsesivnih simptoma; mislim da je to bio kompleks i da bi se on mogao nazvati ahasverovskim, jer 1938, dok je u Beču čekao na dozvolu za iseljenje iz Austrije u Englesku, Frojd u pismu sinu Ernstu, koji živi kao arhitekt u Londonu, kaže: „Vreme je da se Ahasver negde smiri."

7. Hanibal

Među Frojdovim putovanjima posebno mesto zauzimaju ona u Rim. A jedan od kompleksa koji su usmeravali njegove postupke jeste hanibalovski. On verovatno vuče koren još od onih najranijih dana malog Sigismunda, od njegovog odnosa prema sinovcu Džonu.

Drugi, neposredniji izvor tog hanibalovskog kompleksa je uočljiviji i pouzdaniji. Frojdu je bilo dvanaest godina kad mu je otac u njegovom prisustvu pričao kako mu je nekakav prostak dohvatio krznenu kapu, bacio je u blato i doviknuo mu: „Siđi s pločnika, čivutine"! A kad je Sigi — tako ga je od milja zvala njegova majka: „mein goldener Sigi" — uzbuđeno upitao kako je otac reagovao na tako uvredljiv izazov, ovaj je rezignirano odgovorio da je sišao, podigao kapu i produžio put. U to doba je Frojd počeo da sanjari kako će postati veliki vojskovođa kakav je bio kartaginski Hanibal, koga je njegov otac zakleo da se bori protiv Rima, neprijatelja Kartagine, i da osveti svoj grad i narod.

Frojdove posete Rimu imaju i ahasverovsko i hanibalovsko obeležje. Teško je reći kad je on prvi put zaželeo da ode u taj grad. Znamo da je tu želju izražavao devedesetih godina u pismu Flisu, da je 1898. izučavao topografiju Rima i da je bio van sebe od oduševljenja kad mu se 1901 (u njegovoj 45. godini) ta želja ispunila. Samom Frojdu bilo je čudno što do toga nije došlo mnogo ranije. Međutim, mada je dosta putovao, i po Italiji, severnoj i srednjoj, ipak se Rimu približio samo do mesta Trazimena (1897), tačno do onog mesta, oko stotinu kilometara severno od Rima, do kojeg je nekada dopro i Hanibal u svojim uzaludnim pokušajima da osvoji taj grad. I Džouns primećuje uz to: „Dotle, i dalje ne, govorio je unutarnji glas, upravo tako kako je govorio Hanibalu dve hiljade godina ranije.” Snagu da u sebi savlada onaj unutarnji otpor protiv posete Rimu Frojd je, po Džouns, stekao tek posle četvorogodišnje nepoštredne autoanalize, započete 1897.

Ali to nije bio kraj hanibalovskog kompleksa. Setimo se njegovog ponovnog buđenja, kada se 58-godišnji Frojd oduševljeno opredeljuje za pohod Austro-Ugarske protiv „drskih Srba”.

8. Mojsije

Prva poseta Rimu, za koju je Frojd izjavio da predstavlja vrhunac njegovog života, bila je ujedno prvi njegov susret sa statuom koja je njega, nestručnjaka, više uzbudila i opčinila nego ma koje drugo umetničko delo. Bio je to Mikelandelov Mojsije. Za ilustraciju koliko je postojana bila Frojdova opčinjenost dovoljno je reći da je i prilikom svojih kasnijih boravaka u Rimu stalno obilazio statuu, 1913. tri nedelje svakodnevno, posmatrao je, izučavao, merio, zapisivao, pravio skice, i naposljetku je, 1914, svoje novo i osobeno mišljenje o tome šta ta statua predstavlja objavio, ali anonimno. Navaljivanja njegovih učenika i prijatelja, Abrahama (iz Berlina), Ferencija (iz Budimpešte) i Džounsa (iz Londona), da članak potpiše bila su uzaludna. To uporno odbijanje je utoliko čudnije što Frojd inače nije nimalo prezao da otvoreno

zastupa i najšokantnija svoja uverenja. Tek deset godina kasnije pristao je da tu svoju studiju potpiše, da to „nezakonito čedo ljubavi” javno prizna za svoje.

Već bi to bilo dovoljno opravdanje da se govori i o mojsijevskom kompleksu Frojdovom. Još veću potvrdu za to daje sadržaj spisa. Sasvim kratko rečeno, Frojd odstupa i od opisa događaja o Mojsiju i „tablicama zakona” u Bibliji i od uobičajenog tumačenja Mikelandelove statue. Opšte je prihvaćeno da statua prikazuje trenutak kad Mojsije, sišavši sa brda Sinaja i nameravajući da okupljenom narodu objavi Božje zapovesti, ugleda otpadnike od vere kako pevaju i igraju oko zlatnog teleta, trenutak pre nego što će, razgnevljen, skočiti i razbiti tablice. Po Frojdu, međutim, Mikelandelov Mojsije se u poslednjem trenutku setio svoje misije, savlađuje se i sačuvaće tablice koje je primio od Boga.

Bez obzira na tačnost ili pogrešnost Frojdovog tumačenja, nemoguće je u njemu prevideti, pre svega, njegov dijalektički način posmatranja, u kretanju, čak i jedne po svojoj prirodi statične vajarske ruketvorine; a zatim, udeo njegove identifikacije s Mojsijem. Ali s Mojsijem koji je prema otpadnicima, prema ljudima uopšte i njihovim nedostacima, mnogo uviđavniji, čiji je lik tako retuširan da liči više na zrelog šezdesetogodišnjeg Frojda nego na naprasitog i neumitnog jevrejskog patrijarha. Znamo da su samog Frojda, upravo u godinama koje su prethodile pisanju i objavljivanju te studije, napustili njegovi bivši prijatelji: 1911. Adler, 1912. Štekl, a 1913. Jung.

Iste godine kad i ogled o Mojsiju, Frojd je u *Prilogu istoriji psihoanalitičkog pokreta* objektivno izložio svoj kritički stav prema tezama i pretenzijama te trojice disidenata. U eseju o Mikelandelovom Mojsiju on je, *cum ira et studio*, pokazao kako postupa ličnost čija je snažna pojava „samo telesni izraz za najviši psihički podvig dostupan čoveku, za savlađivanje sopstvene strasti radi misije kojoj se posvetio”.

Takva ličnost i sam Frojd hoće da bude i to od sebe traži. Govoreći o Mojsiju, on je govorio o sebi, o svojim otvorenim ranama, o svojim naporima da se isceli a ne

izneveri ono čemu se posvetio: verovatno se zato i ustručavao da nešto toliko lično potpiše.

Dok je ahasverovsko nespokojstvo Frojdovo u kasnijim godinama ustupalo mesto želji da ostane gde je, a hanibalovska borbenost rezigniranom mirenju sa sudbinom, dotle mojsijevsko poglavlje ni do kraja Frojdovog života nije bilo završeno. Kad u Nemačkoj, po dolasku Hitlera na vlast, počinju da proganjaju Jevreje, Frojd piše ono što se prvobitno zove *Čovek Mojsije, istorijski roman*, a što će posle biti njegova knjiga o Mojsiju i monoteizmu. Već u prvoj raspravi te svoje poslednje knjige (objavljene u časopisu *Imago*, 1927) Frojd dokazuje da Mojsije uopšte nije bio Jevrejin, nego Egipćanin. Ne osvrćući se na molbe onih koji ga, kao jedan mladi američki Jevrejin, preklinju da „ne lišava nesrećne Jevreje jedine utehe koja im je ostala“, Frojd, 1938, objavi knjigu na nemačkom, a u godini smrti, 1939, ona je izašla i u engleskom prevodu.

Sadržaj te knjige naišao je na oštru kritiku, naročito Jevreja, jer Frojd tu tvrdi da ni jevrejska vera u jednog jedinog boga nije jevrejska, nego preuzeta od Egipćana, kao i obrezivanje; i da su Jevreji „izabrani narod“ samo po tome što je Egipćanin Mojsije izabrao njih da bi, zajedno s njim, van Egipta ispovedali njegovu egipatsku veru.³

Još jedno Frojdovo tvrđenje porazilo je i povredilo Jevreje: tvrđenje da su se njihovi preci pobunili protiv te produhovljene monoteističke religije i ubili svog oslobodioca Mojsija. Zatim su se, po Frojdu, u pustinji sjedinili sa midijanićanskim obožavaocima vulkanskog bo-

³ Po pretpostavci koja i nije Frojdova, nego preuzeta od drugih istraživača, tu monoteističku veru osnovao je vladar 18. dinastije egipatske Amenhotep IV, zavevši, mesto kulta vrhovnog božanstva Amona, kult jedinog boga Atona. Pošto su Amenhotepa zbacili sveštenici i obožavaoci Amona i pošto je njegov zet Tut-ank-Aton, koji ga je nasledio, morao da obnovi raniju veru i da promeni svoje ime u Tut-ank-Amon, Mojsiju, koji je verovatno bio velikodostojnik fana tično privržen novoj veri, ostalo je ili da se odrekne vere ili da ode u dobrovoljno izgnanstvo. Opredelio se za ovo drugo i poveo sa sobom Jevreje, da bi tako postao i njihov oslobodilac i osnivač jevrejske jednobožacke vere.

ga Jahvea, i od ta dva naroda je nastao jevrejski, od te dve vere ona koja se i danas naziva Mojsijevom i jevrejskim monoteizmom. Mojsijevo učenje, koje je na kraju ipak ovladalo i potisnulo kult Jahvea, propovedalo je veru u nevidljivog boga istine i pravde, boga o kome se ne sme graditi ni lik rezan ni slika, u jedan sasvim produhovljeni, gotovo bi se moglo reći: više etički princip nego živo božanstvo. Ahasverovsko traženje i hanibalovsko osvajanje novog zavičaja zamenjeno je mojsijevskim pohodom na još neispitanu, daleku „obećanu zemlju“.

9. Ante

Svim navedenim kompleksima, ahasverovskom, hanibalovskom i mojsijevskom, zajednička je njihova *veza s nekim mestom*, gradom ili krajem, bilo zavičajnim ili tuđim. Suština mojsijevskog kompleksa je u zadatku da svoj narod izvede iz ropstva u „obećanu zemlju“, koja je zemlja slobode iako je narod došljak u njoj; dok hanibalovski kompleks goni čoveka da, pobedivši neprijatelje svoga grada, osvoji njihov, a ahasverovski da, lutajući od mesta do mesta, uzalud traga za onim na kojem bi mogao da se skrasi.

Setimo se traumatičnog doživljaja trogodišnjeg dečaka čija je porodica morala da napusti gradić u, tada austrijskoj, Moravskoj. Kažem „morala“, jer Frojdovi nisu rado i laka srca otišli iz malog idiličnog Pšibora. Ubrzo posle Sigmundovog rođenja nastala su teška vremena za njegovog oca, trgovca tekstilnom manufakturom. Najpre su mašine počele da potiskuju ručni rad, zatim je proradila Severna železnica kod Beča, koja je mimošla Pšibor, a 1859. je počeo i italijansko-austrijski rat. Sve je to dovelo do nezaposlenosti, privrednih teškoća i nezadovoljstva u tom kraju, naročito među Česima. Njihov nacionalizam, koji je od 1848. sve više jačao, raspirivao je neprijateljstvo prema imućnijoj nemačkoj manjini, a pogađao i Jevreje, koji su mahom govorili nemački. I tako Frojdovom ocu nije ostalo drugo do da potraži bolje okolnosti za življenje i zarađivanje, u nekom drugom mestu. A rekao sam da je taj događaj

bio „traumatičan“, jer je mališan, makar i ne shvatao šta gubi ili dobija prinudnim odlaskom iz rodnog kraja, morao osetiti nemir i zabrinutost svojih roditelja na tom putu u neizvesnost.

Nastanivši se najzad u Beču, mališan je zacelo čeznuo za svojim rodnim mestom. To se može zaključiti po tome što je provodeći u šesnaestoj godini, nekoliko dana školskog raspusta kod tamošnjih prijatelja njegove porodice i smesta se zaljubivši u njihovu ćerku, gorko žalio što je ikad otišao odande. A kad je, povodom njegovog 75. rođendana, na njegovu rodnu kuću stavljena spomen-ploča, Frojd je u pismu gradonačelniku Pšibora rekao: „Pod nanosima, duboko u meni još uvek živi srećno frajbersko (pšiborsko) dete, prvorođeni sin jedne mladane majke, koji je iz onog vazduha, od onog tla primio prve neizbrisive utiske.“

Znamo da je Frojd prema Beču, kako je sam rekao u jednom pismu 1900, osećao „gotovo ličnu mržnju“. Već to „gotovo“ sadrži jednu ogradu, ukazuje na složenost njegovog osećanja. U stvari, njegov odnos prema tom gradu bio je ambivalentan. Da ga je na nekakav način i voleo, pokazalo se kad ni posle nacističke najezde u Austriju nije hteo da ga napusti, nego je u njemu ostao sve do 1938. godine. A kad je najzad, bolestan i opljačkan, stigao (6. VII) u London, gde ga ljubazno dočekuju, on u pismu doktoru Ajtingonu otvoreno priznaje: „Osećanje likovanja što sam oslobođen pomešano je s mnogo tuge jer sam uvek mnogo voleo tamnicu iz koje sam pušten.“

Sasvim sličan je bio i njegov odnos prema Rimu. I njega se Frojd isto toliko plašio koliko je čeznuo za njim (tako je i pisao ženi sa svoje prve posete: „Kad pomislim da sam se godinama plašio da dođem u Rim“). Pšibor, Beč, Rim — u Frojdovom odnosu prema svim tim mestima ima nečeg antejevskog, ima onog osećanja da jedino u njima može naći onu snagu bez koje, kao ni džinovski sin boginje Gee, neće doleteti svojim protivnicima.

A onda, u svojoj 44. godini, u već spomenutom pismu, u kojem govori o svojoj mržnji prema Beču, Frojd nastavlja: „... protivno džinovskom Anteju, ja dobijam novu snagu čim se moja noga odvoji od tla mog rodnog

grada“. U tom trenutku Frojd otkriva da nije Antej, nego antiantej. Ali sve dotad, pa i kasnije, njegova privrženost mestu u kojem živi, njegova vezanost za ljude s kojima saraduje, njegova potreba za podrškom okoline je neobično jaka i nikad trajnije zadovoljena.

C. PSIHOANALIZA I DOGMATIZAM

10. Psihoanaliza i jevrejstvo

Kao sam Frojd, tako su i ljudi njegove okoline za koje se osećao vezan bili, s retkim izuzecima, Jevreji. Jedan od tih malobrojnih nejevreja koji su ne samo pripadali njegovom užem krugu nego mu i do kraja ostali verni, Ernest Džouns, kaže da su ga često pitali od kolikog je značaja bilo Frojdovo jevrejstvo za razvoj njegovih ideja i za njegovo delo, a na konkretno pitanje da li je samo Jevrejin mogao izmisliti psihoanalizu, odgovara: „Može se, s jedne strane, reći da je samo jedan Jevrejin to stvarno učinio, ali, sa druge strane, i da mnogi milioni Jevreja nisu.“

Mada je to tačno, mora se ipak dodati da se za još jednog Jevrejina može smatrati da je bar jedna vrsta preteče pronalazača psihoanalize. Reč je o nemačkom književniku Ludvigu Berneu (Börne), pokršteniku čije je pravo ime bilo Baruh i koji je, 1923, u kratkom napisu „Veština da se za tri dana postane originalan pisac“ dao sledeći recept: Na nekoliko tabaka hartije tri dana uzastopce zapisivati, bez obmanjivanja i licemerstva, sve što ti prođe kroz glavu, sve što misliš o sebi, svojoj ženi, o ratu s Turcima, Geteu, svom pretpostavljenom...

Kao što se vidi, Berne preporučuje takozvane slobodne asocijacije kojima će se služiti i psihoanaliza ili automatske tekstove kakve će, podstaknuti psihoanalizom, pisati nadrealisti. A Frojd je Bernea, koji je uz Hajnea bio jedan od vođa pokreta mladih Nemaca („Junges Deutschland“), naročito voleo i cenio. Kad mu je bilo četrnaest godina, Frojd je dobio na poklon Ber-

neova dela i on je bio prvi književnik u čija se dela Frojd istinski zadubljivao.

Sam Frojd je (9. X 1918), u pismu švajcarskom pastoru i psihoanalitičaru Oskaru Pfisteru, odbacio njegovo unošenje religije u psihoanalizu i dodao: „Sasvim uzgred: kako to da niko od bogougodnika ne pronađe psihoanalizu, nego se moralo čekati na jednog bezbožnog Jevrejina? „Frojd nije smatrao da na to retoričko pitanje treba odgovoriti, a Pfister je odgovorio da Frojd nije ni Jevrejin ni bezbožan i kad bi Frojd samo malo odstupio od nekih svojih krutih postavki (kad bi psihoanalizu uskladio s velikom harmonijom sveta), on bi za njega rekao da „nikad nije bilo boljeg hrišćanina“.

Na pitanje o vezi između psihoanalize i jevrejstva ni do danas još nije dat određen odgovor, niti se o njemu mnogo raspravljalo. Nejevreje među psihoanalitičarima, kojih danas ima velik broj u svim zemljama zapadne Evrope i Amerike, ono verovatno nije naročito interesovalo, a Jevreji su, poučeni posledicama koje je za njih imalo nacističko povezivanje marksizma s jevrejstvom, možda smatrali da je pametnije ako to tugaljivo pitanje ne potržu. Ipak je sam Frojd u više mahova, mada nerado, priznavao da postoji izvestan afinitet između psihoanalize i intelektualne konstitucije Jevreja. Tako je, 1911, kad je došlo do zategnutih odnosa između dvojice njegovih saradnika, Jevrejina Karla Abrahama i nejevrejina Karla Junga, Frojd opomenuo Abrahama da je njemu, po njegovoj urođenoj intelektualnoj konstituciji, psihoanalitičko učenje bliže nego Jungu, koji je sin jednog pastora i koji mora savladati mnogo veći otpor da bi to učenje shvatio.

Frojd nije nigde jasno rekao u čemu je ta srodnost Jevreja sa psihoanalizom. Ali nju, bolje od svega drugog, potvrđuje činjenica da su ne samo prvi nego dugo i jedini psihoanalitičari bili Jevreji, da su i u tajnom Komitetu, u koji su ušli najpouzdaniji i provereni psihoanalitičari, i pre prvog svetskog rata, kad je (1912) osnovan, i posle njega (1922), od sedam članova šestorica bili Jevreji (pored Frojda, Karl Abraham, Maks Ajtingon, Šandor Ferenci — čije je prezime prvobitno glasilo Frenkl, —, Oto Rank — s prvobitnim prezimenom Ro-

zenfeld — i Hans Saks), a samo jedan, Džouns, nejevrejin; da su i u Jugoslaviji tri lekara koja su se pre drugog svetskog rata i praktično bavila psihoanalizom (Stjepan Betlhajm u Zagrebu, Nikola Šugar u Subotici i Hugo Klajn u Beogradu) bili Jevreji.

11. Psihoanaliza i religija

Šta je to bilo zajedničko tim Jevrejima, a nedostajalo nejevrejima, što je upravo Frojdu omogućilo da pronađe, a njima da pre i lakše od ostalih shvate i prihvate psihoanalizu? To, zacelo, nije bilo superiorna inteligencija — u tome nejevreji nisu zaostajali za Jevrejima — ni domišljatost stečena tumačenjem Talmuda — i u tome su ih stizali i prestizali egzegeti Jevanđelja; ona posebna intelektualna konstitucija Jevreja stečena je na drugi način. Setimo se u čemu se nisu mogli složiti Frojd i njemu inače verni Pfister, koga je Frojd voleo i cenio, — u tome što Frojd nije prihvatao unošenje religioznih ideja u psihoanalizu, dok je Pfister, da ne bi izneverio svoju religiju, morao svoje shvatanje psihoanalize da prilagodi svojoj veri, pa čak i Frojda načini dobrim hrišćaninom, što Frojd nikako nije bio. Nepomirljivost psihoanalize i religije je u tome što nema veroispovesti bez svoga vjeruju, bez kreda koje ide do *credo quia absurdum*, što religija ne može bez dogme, a dogma ne može sa psihoanalizom.

Možda će neko upitati: zašto psihoanaliza ne bi mogla da se pomiri s nekom dogmom? Pogotovu kad se zna da danas i komunisti, dakle marksisti, traže zajednički jezik sa hrišćanima, sa Crkvom i Papom? Ali zamislimo psihoanalizu jednog istinskog hrišćanina: može li on da nam donosi slobodne asocijacije? Može li on slobodno davati maha svojim mislima? mislima koje su većinom grešne i koje nisu samo misli, nego i osećanja, i želje, i impulsi? Sme li on, ma i u mislima, ma i u snu, poželeti majku rođenu, ženu oca svog, kad mu božja zapovest zabranjuje da poželi i ženu bližnjeg svog? Ne mora li istinski hrišćanin posumnjati da ga to možda davo kuša, ne mora li se upitati da li se ta psihoanali-

tička rabota, te misli koje se slobodno pojavljuju, sviđa dragom bogu? Dogma i slobodno mišljenje su suprotnosti koje se uzajamno isključuju; dogmatska vera traži zabranu slobodnog mišljenja, *Denkverbot*, traži cenzuru, i to onaj najpogubniji vid: *autocenzuru*, ne samo za reči i dela, nego i za misli.

Predsednik francuskog psihoanalitičkog udruženja Enar (A. Hesnard), u svojoj knjizi o značaju Frojdovog dela za savremeni svet (*L'oeuvre de Freud et son importance pour le monde moderne*, 1960), navodi da je papa Pije XII, u govoru hrišćanskim psiholozima i psihoterapeutima 1952. i 1953, rekao da oni čoveka moraju posmatrati kao „jedinstvo transcendentno, što će reći usmereno prema bogu”. „Da bi se oslobodio potiskivanja, inhibicija od psihičkih kompleksa, čovek ne sme u sebi da budi, radi terapijskih ciljeva, sve one prohteve iz seksualne oblasti koji vitlaju ili su uzvitalani u njegovom biću i koji valjaju nečiste talase njegovog nesvesnog ili njegove podsvesti... On ne može od tih prohteva načiniti predmet svojih predstava i svojih sasvim svesnih želja, sa svima potresima i posledicama koje taj predmet povlači za sobom.”

Protivno Frojdovom doslednom protivljenju da se psihoanaliza nekako udruži s religijom, mnogi savremeni psihoanalitičari, slično Jungu i Pfisteru, drukčije gledaju na taj odnos. I Vladeta Jerotić (u članku *Psihoanaliza i religija*, *Filozofija*, 1969, br. 1) pozdravlja današnje tolerantne dijaloge i pomirenje psihoanalize i religije. „Danas više ne iznenađuje bliska saradnja katoličkih teologa sa psihoanalitičarima, niti je retkost da se neki visoko školovani jezuita sam podvrgne psihoanalizi.” Ne sumnjam u to, ali bih se rado upoznao s verodostojnim podacima o tome koliko su još slobodne asocijacije tih analitičara kad se povede reč o religiji — i koliko je neuzdrmana vera tog jezuite u dogme svoje religije. Uprkos značajnim razlikama, stav dr Jerotića me podseća na optužbu dr Nikole Popovića (u *Psihoanaliza*, Beograd 1935) da psihoanalitičari „zabranjuju razmišljanje o religioznom životu”, da „naivno objašnjavaju dušu i njenu besmrtnost na osnovu teorije o materiji” i da time

„ugušuju inteligenciju”.⁴ Za Jerotića je „ruka pomirenja (psihoanalize s religijom) bila znak da se jedno razumelo: „da bog kao i čovek ima jednu levu i jednu desnu ruku”, a za Frojda je čovek upućen samo na svoje dve ruke, i svoj razum i svoju dušu, dok je religija kolektivna prinudna neuroza i kolektivna iluzija, proizišla iz dugotrajne bespomoćnosti i potrebitosti deteta, i onog odraslog i omatorelog, iz duboko usađenog straha koji već novorođenče pokazuje kad ostane bez uporišta.

12. Tvrde kule

Nije teško razumeti zašto se ljudi kao pastor Pfister i pastorov sin Jung više odupiru slobodnim mislima nego verskim dogmama i autocenzuri. Zato što religija i njene dogme predstavljaju jednu vrstu obezbeđenja kojeg se ljudi, okruženi tolikim opasnostima u životu, teško odriču. Kako osnivač antifeudalnog protestantizma Martin Luter kaže u svojoj pesmi: *Eine feste Burg ist unser Gott* (*Tvrda kula je naš Bog*); a u nesigurnim i nemirnim vremenima, kakva su bila i u vreme Luterovo i kakva su ponovo već od početka ovog veka, takva se kula lako ne napušta — bar dotle dok se ne nađe druga, sigurnija.

Takvu, noviju, naoko tvrđu kulu predstavlja, otkad je pouzdanje u religiju počelo osetno da slabi, nacionalizam (a još noviju: rasizam), sa svojim novim, drukčijim dogmama i zabranama mišljenja, svojim predrasudama i zapovestima, kao što je, na primer, ona: *Right or wrong — my country* (Bila u pravu ili ne, kad je u pitanju moja zemlja, ja sam na njenoj strani).

Kao religioznima vera u boga, tako je nacionalistima veza sa svojom zemljom i svojim narodom izvor snage i jemstvo za njihovu nepobedivost. Zato nimalo ne začuđuje što Džouns, koji čak i u višenacionalnoj zemlji kakva je Švajcarska ističe „izraženu uzajamnu povezanost Švajcaraca”, ne može da se otme utisku da je Jungov sud

⁴ Vidi o tome: H. Klajn, *O psihoanalizi*, uvodna studija prevodu Frojdove *Psihopatologije svakodnevnog života*, Matrica srpska, 1960.

o bečkim psihoanalitičarima „bio obojen izvesnom nacionalnom predrasudom“, što i sam Švajcarac A. Meder (Alphonse Maeder), u pismu Ferenciju, 1913, tvrdi da „naučna razmimoilaženja“ između Bečlija i Švajcaraca potiču otuda što su oni Jevreji, a ovi arijevc; i što je po Frojdu (u *Prilogu istoriji psihoanalitičkog pokreta*) „teološki predistorijat tolikih Švajcaraca bio za njihov stav prema psihoanalizi isto tako značajan kao i socijalistički Adlerov za razvoj njegove psihologije“.

Jer, postoji i socijalistička tvrda kula, sa svojim dogmatizmom, svojim postulatima i prohibicijama, svojom cenzurom i autocenzurom, svojim denkferbotima. Znamo da je Alfred Adler (čija je žena drugovala sa Trockim i drugim ruskim revolucionarima) kao i Jung poricao postojanje Edipovog kompleksa i potcenjivao značaj nesvesnog, i to u vreme pre prvog i pre drugog svetskog rata. U to vreme je osnovni zadatak radničke klase bio borba proletarijata za vlast, što je zahtevalo strogu disciplinu i snažno uticanje na svest ljudi, čiju bi svesnu odluku mračne, u mnogome još neispitane i nekontrolisane duševne pojave mogle samo ugroziti i pokolebati. Pa i odmah posle revolucije, u fazi oštre diktature proletarijata i borbe s njegovim protivnicima, i dan-danas, kod pristalica staljinističkog dogmatizma zahtevi za cenzurom i suzbijanjem slobodnog mišljenja idu uporedo sa odbacivanjem psihoanalize kao pseudonaučne buržoaske doktrine.

Učenje individualnog mislioca ili socijalni pokret, ma sa koje strane dolazili, zdesna ili sleva, i ma kako obojeni bili, crno ili crveno, dok još nisu stali čvrsto na svoje noge, dok su još nejaki i ranljivi, dok još bauljaju ili se već poštavaju, dotle se grčevito drže svojih dogmi, ne upuštaju se u avanture duha, nego zaziru od slobodnog mišljenja i slobodnih mislilaca.⁵

⁵ Ako se to ima u vidu, onda postaje razumljivije Frojdovo zaziranje od političkog opredeljivanja za pokrete i poduhvate zasnovane, po njegovom uverenju, na dogmama i iluzijama. Kad su mu jednom prebacili što nije „ni crven ni crn“, Frojd je odgovorio: „Nisam, jer ljudi treba da su boje mesa.“ Vidimo, na primer u *Nelagodnosti u kulturi*, da

D. ANTEJ I EDIP

13. Frojdov odnos prema veri i naciji

Videli smo da je Frojd bio veoma nesiguran, bez samopouzdanja, da su mu dugo bili potrebni snažni oslonci i jaka uporišta. Može izgledati čudno Frojdovo tvrđenje da nikad, ni kao dete, nije imao nikakvih verskih problema, nego se uvek čudio što ljudi veruju u neko natprirodno biće, u nekog boga. Tome je zacelo doprinelo, s jedne strane, što ni njegovi roditelji nisu držali do molitava i jevrejskih verskih obreda i što su mogućni uticaji stare dadilje, koja je detetu govorila o paklu i vodila ga na mise i propovedi u katoličkoj crkvi, obesnaživani podsmehom kad je mališan, po povratku iz crkve, pričao i prikazivao šta je tamo čuo i video.

Izvesno je da se Frojd nije zavlacio u „tvrdu kulu“ religije. Naprotiv, proglašavao je sebe za bezvernika, i u navedenom pismu Oskaru Pfisteru, 1918, i 1931, kad je, čuvši da u loži B'ne B'rita,⁶ povodom njegovog 76. rođen-

on nije za ukidanje lične svojine. Ali ne zbog protivljenja pravednijem socijalnom poretku, nego zato što psihološku pretpostavku za to ukidanje, tvrđenje komunista da je čovek „nedvosmisleno dobar“ i da je samo „poredak privatne svojine iskvario njegovu prirodu“ smatra „neodrživom iluzijom“, a agresivnost oduvek postojećom osobinom čijeg se zadovoljavanja ljudi lako ne odriču.

Sasvim je prirodno da je Frojdovo (ne)opredeljivanje determinisano, pored nedovoljnog poznavanja marksizma (što Frojd sam priznaje), i klasno-ideološkim tokovima. Na pitanje da li je vera u izmenljivost ljudske „prirode“ u izmenjenim društvenim uslovima utopistična ili dogmatska, ili pak naučno fundirano prognoziranje na osnovu istorijskih i socijalnih činjenica, odgovara ostvarivanje socijalizma i komunizma. A psihoanalizi svojstveno nepoverenje prema nastojanjima onih koji čoveka ne vide u njegovoj pravoj boji, nego onakvog kakav im se privida u njihovim snovima ili u njihovom strahu — može pre da potpomogne to ostvarivanje nego da ga uspori ili omete.

⁶ B'ne B'rit (Sinovi saveza) je red koji su 1843. osnovali američki Jevreji nemačkog porekla („aškenazi“) i čiji je cilj kulturno uzdizanje, osnivanje dobrotvornih ustanova i uzajamno pomaganje. Imao je svoje „lože“ u zemljama svih kontinenata.

dana, jedan broj svoga časopisa posvećuju njemu, izjavio kako ti ljudi njega smatraju za nekog svog nacionalnog heroja, a ne znaju da je on notorni protivnik svake vere. A pripadnici jevrejskog naroda, bez zajedničkog zavičaja, raštrkani po celom svetu, govoreći razne jezike i vaspitani u raznim kulturama, bili su uzajamno povezani još jedino zajedničkom mojsijevskom verom.

Znači li to da je taj „bezbožni Jevrejin” i u nacionalnom pogledu bio isto tako slobodan? Ali on se nikad nije odrekao svog jevrejstva; a uz to se tako dugo i intenzivno bavio Mojsijem, najpre, od 1901. do 1914, Mikelandelovom statuom Mojsija, a zatim, od 1934. do 1939, Mojsijem kao glavnim likom svoje poslednje knjige o mojsijevskom monoteizmu.⁷ Setimo se, međutim, koliko

⁷ David Bakan, profesor univerziteta u Čikagu, u knjizi *Sigmund Freud and the Jewish mystical tradition*, 1958, dokazuje da se psihoanaliza uklapa u tradiciju jevrejskog mističizma, čiji je izraziti predstavnik u XVIII veku bio lažni mesija Sabataj C'vi, pobunjenik protiv pravovernog učenja jevrejskih rabina, koji je naposljetku prešao u islam. Po Bakanu se Frojd sabatajevski buni protiv Mojsija kao tvorca prestrogog zakona pravovernih, zato i Mojsijevu statuu tumači kao lik jednog „goja” (nejevrejina) koji, sedeći okamenjen u jednoj katoličkoj crkvi, ukrašava grob jednog pape; a u Mojsiju i monoteizmu obezvređuje Mojsijev zakon, koji je glavni razlog antisemitizmu hrišćana, poričući Mojsijevo jevrejsko poreklo i prihvatajući pretpostavku da su Jevreji ubili Mojsija.

Tobožnju podudarnost Frojdovog stava sa stavom jevrejskih mističara Bakan objašnjava time što su Frojdovi roditelji poreklom iz Galicije, u kojoj je bilo pristalica sabatajevske mističarske struje, a potvrdu te podudarnosti nalazi i u velikoj sličnosti između mističarskog metoda meditacije i tumačenja Tore, s jedne strane, i psihoanalitičkog metoda slobodnog asociiranja i tumačenja (snova, omaški i sličnog), sa druge strane.

Međutim, Frojdove roditelje venčao je rabin (N. Manhajmer) koji je bio poznat pristalica jevrejskog pokreta reforme, za liberalna (nasuprot ortodoksnim) religiozna shvatanja. I to što su mu dali ime Sigismund, kako su se zvala tri poljska kralja koji su bili zaštitnici Jevreja; to što su dopuštali da dilji da dete vodi u katoličku crkvu — sve to pokazuje da Frojdovi roditelji nisu manje težili da se asimiliraju, prilagođavajući se kulturi i običajima svoje okoline, nego da

se taj Frojdov Mojsije, u članku o Mikelandelovoj statui, razlikovao od biblijskog; i koliko se ono što je o Egipćaninu Mojsiju i egipatskom monoteizmu Jevreja rekao i svojim savremenikima i potomcima protivi onome što su njegovi saplemenici očekivali i u šta su verovali.

Mislim da je srž onoga što ta knjiga kazuje: Jevreji su ljudi kao i ostali, ne bolji, a svakako ni gori od njih. A svodeći Mojsijev monoteizam na veru u jedan gotovo apstraktni moralno-etički princip, a boga na nevidljivo za većinu i u suštini bezlično biće (o kome se i po Dekalogu ne sme graditi ni lik ni slika), Frojd je i od najvećeg jevrejskog proroka načinio izgnanika egipatskog i tako ga pretvorio u nekakvog ateističkog apatrida. A zar takav bezbožan apatrid nije bio i sam Frojd, nespustavan bilo kakvim vezama, ni religijskim (ne zaboravimo da religare znači — vezati) ni nacionalnim, bilo jevrejskim ili nemačkim?

14. Odnos prema građanskom moralu i licencijama genijalnih

Svoju nevezanost za religiju i naciju, i nemačku i jevrejsku, — mada se nikad nije odricao svog jevrejstva, naprotiv: moglo bi se reći da ga je čak isticao — Frojd, s pravom, nije smatrao svojom zaslugom, jer ona nije bila toliko posledica njegovog izuzetnog karaktera ili njegovog svesnog napora koliko okolnosti nezavisnih od njegove volje. Možda mu pre valja odati priznanje za to što je bio lišen i onih građanskih i malograđanskih kočnica koje su Brojera sprečile da svoj metod čišćenja dimnjaka sam razvije u metod slobodnog asociiranja, ili da bar do kraja ostane Frojdov saradnik na tom putu.

Može se reći da to Brojer nije mogao zato što je bio odviše pristojan građanin. Inteligentan i darovit, Brojer je izabran za univerzitetskog docenta već u svojoj

sačuvalu svoju osobenost kao Jevreji, bilo kao „pravoverni” ili kao pristalice pobunjenih mističara. Najzad, Frojd se ne buni protiv strogog zakona Mojsijevog, nego ga, protiveći mu se samo kao religiji, uzdiže nad ostale.

24. godini, ranije nego četrnaest godina mladi Frojd, a posle i za dopisnog člana Akademije nauka. Ali Brojer se vrlo rano odrekao univerzitetske i naučničke karijere radi svoje privatne lekarske prakse, i zaista je uspeo da postane jedan od najuglednijih lekara opšte medicine, domaći lekar mnogih profesora bečkog medicinskog fakulteta. I kao što je toj praksi žrtvovao izgled na blistavu naučničku karijeru, tako nije hteo, ni smeo, da dopusti da njegov dobar glas i društveni položaj, da njegovu tvrdnu kulu ugrozi eventualna avantura sa pacijentkinjom koja se očigledno bila zaljubila u njega, a prema čijim dražima, zacelo, ni on nije bio ravnodušan.

Frojd, međutim, uvek pristojan na jedan savršeno prirodan način, nije se ni najmanje ustručavao da, isto tako prirodno i neposredno, prekrši sva pravila građanskog morala kad je to bilo u interesu pacijenta ili nauke i kad se taj moral sukobljavao sa istinom i humanošću. Pfisteru je Frojd (1910) pisao da je *odviše pristojan*, međutim, „u psihoanalizi čovek mora da bude hulja, kriminalac, izdajnik, da se ponaša kao slikar koji za novac neophodan ženi za domaćinstvo kupuje boje ili loži nameštaj da njegovom modelu ne bi bilo hladno”. Kao što vidimo, ni dogmi građanske pristojnosti Frojd nije robovao.

Sa druge strane, ni sa Flisom, koji je u tom pogledu bio oprečnost Brojeru, Frojd se nije mogao trajno složiti. S vremenom mu je postalo nepodnošljivo njegovo samouvereno neobaziranje na realnost, i njegova nekritičnost. Do raskida, u stvari, došlo je 1900, kad je Flis za Frojda rekao da je on *samo čitač misli*, i to tuđih, misli *svojih bolesnika*. Flis se ponašao kao genije kome veličanstvene ideje dolaze spontano, ne kao zaključak na osnovu istraživanja i savesnog proveravanja onoga što je zapazio.

Frojd sebe nije smatrao ni izuzetnim talentom, a pogotovu ne genijem. U pismu Džemsu Patnemu (James Putnam), profesoru neurologije Harvardovog univerziteta u Kembridžu (u Masačusetsu) i osnivaču američkog psihoanalitičkog udruženja, Frojd (1915) piše da bi Boga, ako bi se s njim sreo, upitao zašto ga nije snabdeo boljim intelektom, jer je uvek bio nezadovoljan svojom obdare-

nošću; da prema seksualnom moralu koji društvo traži i primenjuje oseća prezir, ali da se ponosi time što nikad nije učinio, ni dolazio u iskušenje da učini, neku podlost ili pakost. Međutim, Flisa je, dok je bio pod njegovim uticajem, zacelo smatrao genijalnim. Ali to ne samo što nije sprečilo, nego je možda još ubrzalo raskid s njim. Kao što kod učenog i čestitog Brojera, kome je toliko dugovao, nije mogao podneti njegov kukavički odnos prema Frojdu mrskom građanskom moralu, tako talentovanom Flisu, koji ga je takođe zadužio, i svojom podrškom i nekim terminima (*period latencije*, *sublimacija*), nije mogao oprostiti neodgovoran i sujetan odnos prema onome što bi naslutio i „otkrio”. Genijalnost, po Frojdu, nije mogla opravdati nedostatak kritičnosti, samokritičnosti i istinoljubivosti, i Frojd se ne ustručava da 1906 (u pismu književniku Karlu Krausu) svog bivšeg prijatelja Flisa nazove prepotentnom i brutalnom ličnošću čije sitničarsko lično slavljenje treba da bude izgnano iz hrama nauke.

15. Zatvoreni putevi

Vratimo se još jednom na Frojdov odnos prema naciji. Znamo da Frojd nije mogao zadugo ostati hibalovski patriot jer je njegovo jevrejstvo bilo više deklarativan protest protiv ponižavajućeg antisemitizma nego nedvosmislen odgovor na pitanje o njegovoj narodnosti. Možda je najodređenije u Frojdovom jevrejstvu to što je on sam rekao u predgovoru hebrejskom izdanju svoga dela *Totem i tabu*, 1930: da „ne razume hebrejski jezik, da mu je očinska religija — kao i sve druge — postala tuđa, da ne može učestvovati u nacionalističkim idealima”, a da ipak nikad nije poricao pripadnost svom narodu, da svoju osobenost oseća kao jevrejsku i da ne želi da ona bude drukčija, ali da je ne bi umeo formulisati. Frojdovo isticanje svoje vernosti i jevrejskoj veroispovedi i jevrejskom narodu, uprkos svojoj antireligioznosti i antinacionalnosti, jasno ukazuje na reaktivnu i protestnu prirodu tog njegovog jevrejstva.

Odnos prema naciji, tačnije, prema jednoj od nacija višenacionalne države u kojoj je rođen i vaspitan, bio je u mnogo čemu obratan. On nije mogao reći da su mu nemački jezik i kultura tuđi. A ako je osećao da treba da ostane veran jevrejskoj naciji uprkos svemu što ga je odvajalo od nje, od nemačke je hteo da se otrgne iako je tolikim sponama bio vezan za nju. Znamo da je u nekim izuzetnim trenucima (1914, kad je izbio prvi svetski rat) izjavljivao da je Austrijanac; ali i da je njegovo osećanje pripadnosti Habzburškoj monarhiji (Austriji, odnosno Austro-Ugarskoj, od 1867. do 1918) i narodu zemlje u kojoj je rastao i živeo pretrpelo težak udar već u njegovoj trećoj godini, i da ni u Beču nije mogao uhvatiti koren. Evo šta on o tome veli u svojoj autobiografiji (1925): „Kao dete od četiri godine došao sam u Beč, gde sam i sve škole završio. U gimnaziji sam sedam godina bio prvi dak, imao sam povlašćen položaj, gotovo me nikada nisu ispitivali (...) Univerzitet, na koji sam se upisao 1873, doneo mi je najpre osetno razočaranje. Bio sam, pre svega, pogođen očekivanjem da se, zato što sam Jevrejin, osećam manje vrednim i kao neko ko ne pripada naciji. Ono prvo sam najodlučnije odbio. Nikad nisam shvatio zašto bi trebalo da se stidim svoga porekla ili, kako se počelo govoriti, svoje rase. A meni uskraćene pripadnosti naciji odrekao sam se bez mnogo žaljenja.”

Da li je zaista bilo tako? Dok hanibalovski odlučno odbijanje da se zbog svog jevrejskog porekla smatra inferiornim — zvuči autentično, dotle je tvrđenje o lakom prihvatanju nepripadanja naciji i manje oštro i manje ubedljivo. Došavši u Beč, Frojdov otac se s porodicom najpre nastanio u II kvartu, zvanom Leopoldštät, obitavalištu Jevreja. Za ophođenje ostalog stanovništva prema njima karakteristično je i to što je 1868. otac dvanaestogodišnjeg Frojda doživeo kao nešto svakodnevno i neotklonjivo. A 1875, opštinski odbornik postao je dr Karl Lueger, kasniji član Parlamenta i gradonačelnik Beča, čuven kao antisemit i kao veoma uticajna politička ličnost, „gospodar Beča”, kako ga je Frojd nazvao (u jednom pismu 1898), — ličnost koju je i mladi Hitler smatrao svojim učiteljem.

Šta je za Frojda značilo živeti i raditi u Beču krajem prošlog i početkom ovog veka možda najbolje ilustruje istorijat njegovog imenovanja za profesora. Godine 1897. on je bio već dvanaest godina docent a po svojim neurološkim radovima poznat u Evropi, pa su ga, u grupi s nekolicinom drugih docenata, trojica najslavnijih članova medicinskog fakulteta (profesori Notnagl, Kraft-Ebing i Frankl-Horvat) predložili za profesora. Ali antisemitska većina u kolegijumu odbacila je predlog i te i idućih godina. Najzad, 1900, predlog je u profesorskom kolegijumu prihvaćen, i ministar prosvete (Wilhelm von Hartel, filolog) odobrio je izbor — svih osim jednoga: Sigmunda Frojda. Kad je za to čula jedna Frojdova bolesnica, koja je poznavala ministra, intervenisala je; ali ministar je tvrdio da o tome ništa ne zna i da on ništa nema protiv Frojda. Ipak se i 1901. ponovilo da je kolegijum izglasao Frojda za profesora, ali ministar odbio da to potpiše. Sad se umešala druga dama, takođe bivša pacijentkinja Frojdova, baronica i supruga diplomate. Ona nije poznavala ministra, ali je saznala da je ovaj uzalud pokušavao da od njene tetke za novoosnovanu modernu galeriju otkupi jednu Beklinovu sliku do koje mu je bilo veoma mnogo stalo. Baronica je otišla ministru i obećala mu da će tetku nagovoriti da mu tu sliku ustupi — pod uslovom da ministar potvrdi Frojdov izbor. I tako je 1902. Frojd postao vanredni profesor — zahvaljujući više vezi i protekciji ili baroničinoj veštini u podmićivanju nego svojim naučnim dostignućima.

Zato je razumljivo što je Frojd osećao „gotovo ličnu mržnju” prema Beču; ili što je pred prvi svetski rat (1913), kad je, već čuven u svetu, na zvanično pismo poreske uprave u kojem se izražava čuđenje zbog njegovih niskih dohodaka, „kad je opšte poznato da njegov renome daleko prelazi granice Austrije”, odgovorio da je veoma počašćen tom prvom potvrdom da je jedna državna ustanova obavestena o njegovom postojanju; ali da se ne može složiti s konstatacijom da njegov renome prelazi granice Austrije: on od te granice počinje.

Bilo bi dakle prirodno da je Frojd ulučio prvu priliku i napustio taj ne rodni i „rođeni”, nego maćehinski, nemili grad, i tu nemilu zemlju. Da se pridruži cionistič-

kom pokretu — nije mogao. Iako se sa osnivačem cionizma Teodorom Herclom upoznao, iako je sa zadovoljstvom primio vest o Balfurovoj deklaraciji a kasnije postao i član uprave Hebrejskog univerziteta u Jerusalemu, Frojd je bio svestan da je njegovom delu potrebno mnogo šire poprište. Njemu je bio potreban svet, kao i on svet. Ali Frojd nije hteo da ode ni u bilo koju drugu od zemalja u koje su ga pozivali, ni u Englesku, gde mu je do 1914. bio polubrat Emanuel, a kasnije sin Ernst. Svi ti putevi, i cionizma i potpune asimilacije, bili su za Frojda isto tako zatvoreni kao i Brojerov ili Flisov, Adlerov ili Jungov.

16. Antejevski i Edipov kompleks

Svoje odbijanje, čak i posle 1933, kada su mnogi bečki Jevreji počeli da se sklanjaju iz Beča, i posle nacističke najezde u Austriju, 1938, da se odazove pozivima da pređe u Švajcarsku, Englesku, Ameriku, Frojd je obrazlagao time što hoće, kao neki kapetan broda, da do kraja ostane na njemu. Tek na Džounsov argument da on ne napušta brod, nego da je brod već odavno napustio njega, Frojd je pristao da se preduzmu koraci za njegovo preseljenje u London.

A kad je najzad stigao u London, on je, u poslednjem pismu Arnoldu Cvajgu, savetovao tom svom prijatelju da radije emigrira u Ameriku, jer se u tom „anti-raju“ čovek, zbog njegove prostranosti, naposljetku „oseća kao da tamo pripada“ (podvukao K.) i jer je Ajnštajn rekao da se tamo sad već oseća „kao kod kuće“. Iz toga nedvosmisleno proizlazi da se Frojd i u Engleskoj (za koju je Džouns u svom posmrtnom govoru s pravom rekao da mu je ukazala više naklonosti i poštovanja nego ma koja druga zemlja i koju je Frojd cenio više nego sve druge) — da se Frojd i tu osećao kao dobrodošao gost, ali nikako kao čovek koji je u svom domu, u svojoj domovini.

Nije Frojd „bez mnogo žaljenja“ odustao od pripadnosti jednom gradu, jednoj zemlji, jednoj nacionalnoj zajednici. On je stalno žudeo za tim da bude njen, od

nje prihvaćen i priznat. To u nekim trenucima neočekivano izbija na videlo — kad (1914), „sav njegov libido pripada Austriji“ ili kad (1938), na slobodi u gostoljubivoj Engleskoj, tuguje za voljenom tamnicom u Beču; a ponekad se ta nostalgija nazire između redova: kad se žali što ga, poznatog i cenjenog na strani, u „rođenoj“ zemlji uvažavaju samo kao poreskog obveznika; ili kad jednom svom pristalici, mladom Jevrejinu, kome je 1913, na njegovo pismeno objašnjenje zašto je oduševljen nemački nacionalista — savetovao da se okani i Nemaca i ludosti nacionalizma, 1936, na njegovo zahvaljivanje iz Amerike i njegovo uviđanje koliko je Frojd bio u pravu — odgovara: „Voleo bih da nisam.“

Njegova živa i žarka želja da u Beču nađe zamenu za Pšibor a u Rimu za Beč, njegov uporni, a uzaludni, ljubavni i osvajački trud oko tih gradova ima izrazito antejevsko obeležje: kao što mu je neophodna podrška Brojera i Flisa, tako mu je potrebna i veza s tim gradovima da bi se održao i potvrdio u sredini koja mu nije prijateljska. Ni pošto je, 1900, uvideo da mu „rodni grad“ ne daje snagu, nego da, naprotiv, dobija snagu kad mu se noga odvoji od njegovog tla, ni onda njegove antejevske težnje nisu prestale da traju, da tinjaju i da se povremeno razbuktavaju. I njegovo uporno pretpostavljanje nejevrejskih privrženika i pobornika psihoanalize, to kako saleće Junga i Džounsa, i to je još, koliko hanihalovsko osvajanje, toliko i antejevsko grabljenje za novo, šire, pouzdanije uporište. A ovaj antejevski kompleks, opet, sastavni je deo Edipovog, tačnije: jedna faza u procesu njegovog ukidanja.

Jedna od dve komponente Edipovog kompleksa, ljubav deteta prema majci i, naročito, majke prema detetu, ima trajne posledice za čovekovu „sudbinu“. Svoj kratki članak o jednoj Geteovoj uspomeni iz detinjstva Frojd završava sledećim rečenicama: „Ako je čovek bio neosporan ljubimac svoje majke, onda on za život zadržava ono osvajačko osećanje, ono pouzdanje u uspeh koje često zaista i dovodi do uspeha. Gete je ispred svoje autobiografije mogao s pravom da stavi otprilike ovakvu napomenu: Koren moje snage je u mom odnosu prema

majci." Ernest Džouns je sklon da nešto sasvim slično kaže i za Frojda.

Međutim, i upravo navedeni Frojdov članak me navodi na to da posumnjam kako u njegovu nepomućenu sreću kao majčinog ljubimca (što je on prvih deset meseci svoga života svakako bio), tako i u njegovo trajno pouzdanje u uspeh. U tom članku on zaključuje da malo dete, kome je manje od četiri godine, ali koje ipak već hoda, dohvata zemljane sudove i izbacuje ih kroz prozor, — ne može da bude ljubomorno na svega petnaest meseci mlađeg brata ili sestru. A sam Frojd je, dvadeset godina ranije, pisao Flisu da je želeo smrt svom svega jedanaest meseci mlađem bratu, koji se zvao Julius i koji je živio svega osam meseci, što znači da Frojd još nije bio napunio dve godine kad je prema toj bebi osećao tako žestoku ljubomoru da to ni kao četrdesetogodišnjak još nije zaboravio, ni sebi oprostio. Iz članka napisanog u Frojdovoj 61. godini proizlazi da je on taj svoj doživljaj iz druge polovine života tako potisnuo da ga ni sasvim srodni Geteov nije mogao dozvati u svest.

Pokušavajući da sagledamo Frojdovo savladavanje svog Edipovog kompleksa, ne smemo izgubiti iz vida ni tu ljubomoru prema malom bratu u drugoj, ni njegovo prinudno napuštanje rodnog mesta u trećoj, pa ni njegovu posetu Pšiboru u šesnaestoj godini, kada je, zaljubljen u Gizelu Flus, osetio žal za rodnim mestom, koje je morao tako brzo zameniti drugim, daleko manje voljenim i gde su i njega manje voleli. U članku *Nestanak Edipovog kompleksa* (1924) Frojd kaže da se pri tome „libidinozna stremljenja toga kompleksa delimično deseksualiziraju i sublimiraju". U svojoj šesnaestoj godini Frojd je svoju potisnutu infantilnu (i incestuoznu) ljubav prema „mlađanoj majci", u mestu u kojem je nekad s njom bio tako srećan, delimično preneo na Gizelu (s kojom nije ni reči izmenio), a delimično pretvorio u deseksualizovanu i sublimiranu ljubav prema rodnoj grudi, prema „majci zemlji" (čiji opštiji naziv otadžbina, *patria*, *Vaterland* možda nije uslovljen samo patrijarhatom nego i potrebom da se bar tu prikrije, kad se već ne može poreći, genetična povezanost „patriotizma", koji je važan sastavni deo našeg Nad-ja, s potisnutom ljubavlju prema

majci). A to je već antejevski vid sublimacije, jer je rodna gruda zamena za majčinu grud, od nje se Ante, čija majka i jeste Gea, to jest Zemlja, napaja snagom kao dete iz majčine dojke.

I taj proces sublimacije se nastavlja. U svojim dvadesetim godinama nesuđeni Ante Frojd nalazi drugu zamenu Gei, sublimniju: boginju nauke, *alma mater*. A kasnije i sam predmet njegovog izučavanja postaje sve uzvišeniji, produhovljeniji: od mikroskopskog ispitivanja nerava i mozga iz leševa Frojd prelazi na otkrivanje neispitanih oblasti one „daleke zemlje" koja se zove ljudska duša. Protivno Edipu, koji najpre savlada Sfingu a zatim postaje oceubica i rodoskrvnilac, Frojd, savladavši incestuozne i paricidalne težnje svog Edipovog kompleksa, pronasavši psihoanalizu, postaje „znalac zagonetke čudesne".

E. OTKRICE I VREDNOST PSIHOANALIZE

17. Suština psihonalize

Da li je uopšte moguće u nekoliko reči sažeti suštinu onoga čime je Frojd obogatio ne samo medicinu i psihoterapiju nego i druge nauke: pored biologije i antropologije, seksologiju i pedagogiju, etnologiju i sociologiju, kriminalologiju i filozofiju, nauku o literarnom i umetničkom stvaranju; suštinu onoga čime je toliko uticao na čitav kulturni i svakodnevni život savremenog čoveka? Šta je to čime se Frojdova psihoanaliza odlikuje i razlikuje od sličnih učenja, kako onih koji su mu prethodili tako i onih koji su njegovo delo nastavili, i onih koji su, otpavši od njega, krenuli sopstvenim stazama?

Mislim da se u bogatom Frojdovom delu, kao jezgro koje je sadržano u svemu što je stvorio: u studijama o isteriji i tumačenju snova, u analizama omašaka i raspravama o seksualnoj teoriji, o dosetki ili delima književnosti i umetnosti, o problemima mitologije i religije — da se u svemu tome nalazi jedan trik, jedan način

da se izigra cenzura, da strogo čuvani zatvorenici na trenutak provire između rešetaka kako bi se otkrilo ko i zašto čami u toj tamnici; iz svake njegove knjige, rasprave, saopštenja mogao bi se izvući kao srž metod iz kojeg je sve proizišlo: metod slobodnog asociiranja.

A u čemu se sastoji taj metod? Ukratko i uprošćeno, bez ulaženja u njegovu tehniku: u tome da se bez straha uđe u mračne, zagušljive ćelije memljivog kazamata, da se čudovišni zatočenici razmotre bez užasavanja i gnušanja, da im se savršeno ništa ne brani, ništa ne zamera, da se ni pred čim ne zatvore oči, nego da se i prema „najanimalnijem“ sačuva i pokaže ljudsko razumevanje za sve što je ljudsko.

Kako je Frojd došao do tog metoda? Nešto malo pomogla su mu dva putokaza: Berne, onaj nemački književnik jevrejskog porekla čiji je grob, pored Hajneovog, bio jedini koji Frojd, kad je bio u Parizu, nije propustio da potraži u čuvenom počivalištu tolikih velikana, u Per Lašezu, i Brojer. Ali u onoj Flisovoj primedbi da je Frojd čitač misli svojih pacijenata ima pokrupno zrno istine: uglavnom su *sami pacijenti* Frojdu pokazivali, pa i izrekom kazali koji je pravi put do onog za čim su tragali. Znamo da je Frojd najpre primenjivao metod *čišćenja dimnjaka* uz hipnozu. Odustavši od hipnoze, on je puštao pacijente da pričaju. Kad bi zastali, on bi ih nagovarao, podsticao, zapitkivao, usmeravao njihove misli na trag koji je nazreo. No kad je jedna bolesnica sasvim spontano rekla nešto važno a dotad prećutano, objasnila mu je da je to njoj već više puta bilo palo na pamet, ali je ona uvek imala utisak da to nije ono što on od nje hoće da sazna. Drugom prilikom mu je rekla da on svojim pitanjima i urgiranjem samo ometa naviranje njenih pomisli.

Tako je Frojd svoj metod nalazio i usavršavao vođen od svojih bolesnika. Razume se da ni on nije bio sasvim pasivan. Njegovo oštro i tačno zapažanje otkrilo mu je da neometano, prividno stihijno nizanje pomisli u stvari ima sasvim određen pravac i cilj, da se nijedna pomisao ne pojavljuje slučajno, nego je svaka strogo determinisana. Te determinante je lovio Frojd. I kad mu se jedna

bolesnica odjednom obisnula oko vrata, on se nije ni uplašio kao Brojer niti zbunio, nego se dao u potragu za uzrokom te ničim neizazvane ljubavi, i otkrio pojavu *transfere* ili *prenosa*.⁸

18. Slobodni, bezbožni apatrid

Vratimo se na Frojdovo pitanje u Džounsovoj varijanti: zašto ni pobožni nejevreji ni milioni bogobojaznih ili bezvernih Jevreja nisu pronašli psihoanalizu, nego se moralo čekati na bezbožnog Jevrejina Sigmunda Frojda? Kako to da je upravo on mogao da uradi ono što mirijade drugih nisu?

Mogao je zato što je bio i Jevrejin i bezbožan i slobodan; što je kao Jevrejin, poput ogromne većine Jevreja svoga vremena, bio apatrid. Ne apatrid u smislu „raseljenog“ lica, emigranta koji je, privremeno ili trajno, dobrovoljno ili prinudno, van svoje domovine — takvih je bilo dosta i među nejevrejima — nego apatrid u smislu: čovek bez patrije, čovek kome je priznato državljanstvo, ali koji otadžbinu nikad nije ni imao.

I kao što je samo u izuzetnim stanjima (a to je Marks utvrdio i za proletare u buržoaskoj državi) mogao osećati patriotizam, tako nije mogao nalaziti okrepljenja i izvor snage ni u obraćanju bilo kakvoj natprirodnoj sili jer je, opet slično Marksu, svaku religiju smatrao iluzijom, sred-

⁸ David Bakan (*Frojd i jevrejska mistična tradicija*) nalazi da je metod meditiranja u Španiji u XIV veku rođenog mističara Abrahama Abulafije, koji je u svojoj 31. godini otkrio da je prorok, „frapantno sličan metodu slobodnog asociiranja“. Pogledajmo u čemu je ta frapantna sličnost. Abulafija traži da Jevrejin belom odećom, stavljanjem talesa (molitvenog šala) i t'filina (remenja i kocki sa citatima iz Starog zaveta) — uspostavi vezu sa božanskom silom, da „srce uputi na strah od boga i ljubav prema bogu“, da bi onda, žonglirajući slovima alfabeta, u novim, prividno proizvoljnim kombinacijama, otkrio prirodu božanskog. Frojd, naprotiv, traži da se analizirani oslobodi svih takvih veza i da mu asocijacije zaista budu slobodne. Na osnovu takve „sličnosti“ smatrati (kao što to čini Bakan) Abulafiju pretečom Frojda znači isto što i Hrista proglasiti za preteču antihrista ili Eugena Diringa za preteču Fridriha Engelsa.

stvom za samoomamljivanje i samoobmanjivanje. Videli smo da se isto tako strogo odnosio i prema obzirima lice-mernog građanskog morala i prema nekritičnom samozadovoljstvu „genijalaca“. Mada nije bio antialkoholičar, a u pušenju je bio čak krajnje neumeren, ipak je sebe vaspitao u duhovnom spartanstvu, odričući se svega što bi moglo da umanjí oštrinu njegovog razmatranja i rasuđivanja.

Na taj način, više sticajem okolnosti i usled nepredusretljivosti svoje okoline nego po sopstvenoj volji i svojim svesnim naporom, postigao je jedinstven stepen nezavisnosti i slobode. A to je bilo neophodno za pronalazak metoda slobodnog asociiranja. Svakako je tome doprinela i njegova natprosečna duhovna smelost i neustrašivost. Ne zaboravimo izuzetnost njegovog položaja i neponovljivost njegovog podviga: da bi mogao da vrši psihoanalizu, čovek mora sam da bude analiziran. Setimo se onog skotoma (slepog mesta) u duhovnom polju vida samog šezdesetogodišnjeg Frojda dok je raščlanjavao Geteovu uspomenu iz detinjstva: koliko takvih skotoma onemogućuje neanalizovanom čoveku da vidi potisnute motive koji se podudaraju sa onim što je i u njega samog potisnuto! Tu neophodnu prethodnu analizu Frojda nije mogao da izvrši niko do sam Frojd. Kad Brojer nije imao hrabrosti da se suoči s iskušenjem kakvo je predstavljala zaljubljenost Ane O., koliko je više hrabrosti trebalo Frojdu da ne ustukne kad se u toku svoje autoanalize, odmah posle smrti svog oca (1897), suočio s komponentama sopstvenog Edipovog kompleksa! Je li čuđo što ni toliki bezbožni jevrejski apatridi to nisu mogli?

19. Žalac

To što je dosad navedeno samo nam kazuje zašto je Frojd mogao da otkrije psihoanalizu; ali ne i zašto je to učinio; zašto je smeo, ali ne i zašto je to morao i hteo.

Ako se upitamo šta je to Frojd „morao“, šta je za njega predstavljalo neodoljivo iskušenje, onda nam, pored putovanja, naročito u Rim, pada na pamet ona bezrazložna svađa s verenicom, i njegovo još nerazboritije,

strasno, preterano pušenje. Sam Frojd se o tome gotovo ne izjašnjava, osim što u jednom pismu Karlu Abrahamu (1916) dopušta da ga ta njegova strast možda zadržava da do kraja ne rešava izvesne psihoneurotične probleme. Ali jasno je da ona ukazuje na pojačanu oralnu erotičnost Frojdovu i na veliki značaj koji je za Frojda moralo imati dojenje i, naročito, odbijanje od sise. Sam Frojd, u *Tri rasprave o seksualnoj teoriji*, kaže da ljudi u kojih usne i kasnije zadržavaju svoju izrazito erogenu funkciju nagnju strasnom ljubljenu, piću ili pušenju. Na žalost, nedostaju podaci o Frojdovom ponašanju u prvim mesecima, o njegovom sisanju prsta, o eventualnim teškoćama pri odbijanju od sise. Zato se ovde moram zadovoljiti podsećanjem da on, u pomenutom spisu, čin dojenja naziva obrascem za kasnije ljubavne odnose i najvažnijim činom u životu odojčeta, a dojku najvažnijim objektom, i da već odojče odnos prema tom objektu prenosi na njegove zamene: prst ili cuclu. Ostaje nam samo da dodamo: i na cigaru. A da je to za Frojda zaista bila nesavladljiva strast vidi se po tome što je ne samo povremeno pušio 28 havana dnevno nego se tog zadovoljstva nije odrekao ni onda kad je i sam znao da je neizlečivi rak, od kojeg toliko pati i umire, posledica njegovog preteranog pušenja.

Iako nije pripadao tipu takozvane „večite odojčadi“, koja čitavog života očekuje da je neko hrani, ipak se Frojd, za prvih jedanaest meseci svoga života „neosporni ljubimac“ svoje majke, stalno ponašao kao neko čije je mesto kod „majke-hraniteljke“ ugroženo i koji za njega mora da nađe zamenu. Uoči odluke kome od prijavljenih kandidata, a među njima je bio i jedan sa mnogo uticajnijim vezama, treba dati stipendiju za boravak u inostranstvu, Frojd je (18. VI 1885) sanjao kako mu Brike, njegov protektor, saopštava da ne može dobiti stipendiju jer ima još sedam kandidata koji svi imaju više izgleda. Sutradan je Frojd obavestio svoju verenicu da je izabran on i da će, kad se vrati iz Pariza, biti veliki i slavan naučnik, i da će se, dok on bude izlečivao sve neizlečive nervne bolesnike, ona „starati o tome da on ostane zdrav, a on će nju ljubiti dok ne bude snažna, vedra i srećna — i ako nisu umrli, onda su i danas još u životu.“

Frojdovi sledbenici su taj san protumačili kao ispunjenje i infantilne i aktuelne želje njegove, jer je upravo Brikeovo zalaganje odlučilo u Frojdu korist, a latentna misao sna je bila: Ne boj se, i u tvojoj porodici je bilo sedmero braće i sestara, pa si ipak ti bio najvoljeniji i najviše si postigao.*

Marta je čekala na tu odluku, od koje je zavisilo hoće li opet duže vreme biti razdvojeni. Tačno je da se budući „slavni naučnik” ni u snu ne plaši Brikeove pesimističke prognoze. Ali ironično uveravanje, u pismu Marti (20. VI), o „izlečivanju svih neizlečivih” i sledeća rečenica iz bajke za decu — ođaje da on to u budnom stanju smatra iluzijom, da o tome sanjari jer to želi, a ne što je zaista ostvarljivo. To važi i za njegovo očekivanje da će se Marta starati o njegovom zdravlju. I to i njegovo obećanje da će je ljubiti, kao i završna rečenica: „Sa 100.000 poljubaca, koji će svi morati biti isporučeni” — potvrđuje najpre pretpostavku o njegovoj oralnoj erotici, a zatim takođe, sudeći po ironičnom tonu, da on oseća kako je to sve suviše lepo da bi moglo biti istinito.

Tako je zacelo i bilo. Ona isključivost na kojoj je Frojd toliko insistirao, to da Marta bude potpuno i jedino njegova, nije mogla dugo da potraje — već 1887. ona nije bila samo supruga koja će se brinuti isključivo o njemu, nego i majka njihove ćerke, a 1895. majka šestoro njihove dece, koja su sva s pravom tražila njenu ljubav, njeno staranje o njihovom zdravlju, o tome da budu siti i zadovoljni.

Koliko je nežni otac (a Frojd je to neosporno bio) ipak ostao surevnjiv, koliko se nije mirio ni s najmanjim

* Prihvatajući to tumačenje u osnovi, mislim da mu se ipak može primetiti ovo: Frojd se nije uvek osećao najvoljenijim, nego već od rođenja malog Juliusa zapostavljenim. Ni to što se suparnici protekcionisti izjednačuju sa braćom i sestrama ne potvrđuje da on sebe već smatra izabranim; a Brike, koji mu u snu kaže da nema izgleda, rekao mu je to i kad je Frojd, pre tri godine, tražio njegov savet u vezi s namerom da se oženi devojkom bez miraza. Frojd je tada odlučio da se ne odrekne ni voljene devojke ni nauke, pa zacelo i sada, u snu, veruje da će i jedno i drugo postići, čak i ako ne dobije stipendiju.

Martinim interesovanjem za druge, vidi se iz njegovog sna koji je uzeo za primer analize u svom radu *O snu* (iz 1921). Taj san je interesantan upravo zato što Frojd sam ističe da ga ne analizira do kraja, i to ne iz nekih naučnih obzira, nego privatnih, zbog toga što bi ga dalja analiza primorala da „odviše ođaje o nečemu što je bolje da ostane njegova tajna”. To je san o tabl d'otu i dami koja se „potpuno obrće njemu”. A asocijacije i latentne misli sna ukazuju na suprotno ponašanje Frojdove supruge, koja za zajedničkom trpezom u jednom tirolskom letovalištu „nije bila dovoljno rezervisana prema nekim susedima”, pa ju je on zamolio da se više bavi njime nego onim stranim ljudima. I ono malo što Frojd pristaje da nam otkrije o svom intimnom životu navodi na zaključak da, i u njegovim odmaklim godinama, „duboko u njemu još živi” ne samo onaj „srećni prvorodeni sin svoje mladahe majke” nego i onaj ljubomorni brat drugorodenog deteta, koje je tu sreću tako neočekivano i bolno narušilo.

Slična je bila i sudbina sublimiranih vidova Frojdove antejevske žudnje za zamenom „majke hraniteljke”, za krajem koji bi zaista smeo smatrati svojim zavičajem, za pripadnošću jednoj nacionalnoj zajednici. Ni Geteova nagrada, koja je, uostalom, došla tek u njegovoj 74. godini, priznanje da je njegova „stvaralačka delatnost dostojna počasti posvećene uspomeni Geteovoj”, nije mogla da potre uspomeni na to kako mu je bila uskraćivana pripadnost naciji velikog nemačkog pesnika i mislioca, „univerzalca”, kako ga je Frojd nazvao. Stalno nezadovoljena, ta antejevska žudnja predstavljala je onu žaoku, onu neprekidnu bodlju, koja ga je gonila na dalje, nove sublimacije, na to da, ne nalazeći tle na kojem bi mogao čvrsto stajati, svoje traganje za „obećanom zemljom” usmeri na one dubine u koje ne može da dopre, na visine u koje ne može da se vine noga vezana za čvrsto tle. I zato je upravo Frojd ne samo mogao nego i morao da otkrije psihoanalizu, ono što nisu mogli ni ahasverovski tražioci trajnog boravišta, ni hanibalovski osvajači tuđeg, ni mojisijski vodiči u zemlje kojima „mleko i med teče”, što nije mogao nijedan od antejevskih džinova vezanih za svoju majku zemlju, pa ni njihov po-

bedilac Herakle, koji je samo jedna vrsta superanteja, zato što se Frojd, prošavši sve te faze, ali i dalje podbada žalcem neostvarene želje, nije smirio sve dok nije, ostavši bez svih spoljnih izvora snage, oslobođen od svega što vezuje i sputava, potrebnu snagu potražio i našao u samom sebi, sve dok nije od Anteja bez Gee postao antiantej.

20. Antiantejevski podvig

Pronalazač i izgrađivač psihoanalize Sigmund Frojd bio je, pored svih svojih ostalih kompleksa, u tim trenucima pravi antiantej. Osećajući svoju snagu i u jednoj vrsti bestežinskog stanja duha, ne priznajući bilo kakvu cenzuru i ne osvrćući se ni na kakve sankcije, neustrašivo je istraživao pojave i utvrđivao zakone mračnog carstva, koje je rasvetljavao svojim psihoanalitičkim metodom. Izvlačeći fantome na svetlost svesnog razmatranja, on je ljudima omogućavao da se s njima uhvate u koštac i da njima ovladaju ili se bar s njima nagode.

S obzirom na mnogostranu i raznovrsnu primenu psihoanalize nemoguće je dati jedan opšti sud o njenom značaju. Ali najbolje svedočanstvo o njenoj vrednosti kao terapijskom metodu mislim da je izdao bečki rendgenolog Gvido Holckneht, koji je u ranijim godinama bio Frojdov pacijent. Godine 1931, on je, posle amputacije desne ruke, umirao od raka prouzrokovanog rendgenskim zracima, kojima je, obavljajući svoj poziv, stalno bio izložen. Kada ga je sedamdesetpetogodišnji Frojd posetio u bolnici i divio se načinu na koji je Holckneht podnosio svoju sudbinu, ovaj mu je odgovorio: „Vi znate da to imam da zahvalim samo vama”.

Mada je jasno da takve rezultate psihoanaliza ne daje u svima slučajevima, da to zavisi i od analitičara i od analizanda, koji mnogo toga dobija ne samo od metoda nego i od ličnosti analitičareve, ipak se o metodu može reći da on pomaže čoveku u njegovom osamostaljivanju, ne umanjujući njegovu potrebu za drugim ljudima, ali učeći ga da ne nalazi manje zadovoljstva u onom što njima daje nego u onom što od njih dobija ili uzima.

A o Frojdovoj ličnosti hoću, na kraju, da dodam samo to da je vrhovna i poslednja strast toga strasnika — jer je bio to — bila da živi i doživljava, ne vegetirajući, ne animalno, nego ljudski, otvorenih čula i bistra uma, svesno. To je i razlog zašto je, i pored bolova, odbijao narkotike. „Znalcu zagonetke čudesne” najslade voće je bilo ono sa drveta znanja. U tome je Frojd-antiantej bio i antiedip. Dok je tebanski kralj, saznajući da on, „prvi čovek”, nije ništa bolji od najgoreg, sebe oslepio, Frojd je, bez osećanja krivice i svestan svoga prava na vid, i spoljni i unutarnji, do poslednjeg daha gledao u oči životu sa divljenjem, a smrti bez straha.

•
•

Načiniti izbor iz dela jednog značajnog stvaraoca uvek je posao tugaljiv, odgovoran i nezahvalan. I Ernest Džouns se našao u nedoumici kad mu je, 1929, jedan profesor filozofije Harvardovog univerziteta zatražio da sačini jednu knjigu izvadaka (jednu devetinu) iz Frojdovih spisa, sa svojim predgovorom. Ne znajući da li da to prihvati ili odbije, upitao je Frojda za savet. A Frojd je, pre svega, izrazio svoje zadovoljstvo što on, ne morajući da donese odluku o tom, njemu lično „veoma nesimpatičnom, tipično američkom” poduhvatu, može da se ograniči na izlaganje razloga pro i kontra. Kontra: kad bude postojao takav kompendijum, nijedan Amerikanac više neće uzeti u ruke neku Frojdovu knjigu. Pro: možda će neko od tih koji ionako ne bi čitali originalno Frojdovo delo iz ovog Džounsovog kompendijuma ipak nešto doznati o njemu. Kontra: s obzirom na to da je sastavljanje takve knjige mukotrpan i nezahvalan posao, Frojd mu, kao Džounsov prijatelj, savetuje da ga odbije. Pro: ako izdavač veruje da će takva knjiga imati dobru prođu, on će, posle Džounsovog odbijanja, taj zadatak poveriti drugome koji će to zacementirati uraditi gore nego Džouns. I zaključak: Frojdu neće biti krivo ako Džouns odbije ponudu.

Moj položaj bio je drukčiji kad sam prihvatio predlog Matice srpske da budem redaktor odabranih dela Frojdovih u srpskohrvatskom prevodu. Nije bila reč o nekom dajdžestu, nego o sedam do osam knjiga. Kako Frojdova sabrana dela u originalu (Sigmund Freud, *Gesammelte Werke*) obuhvataju sedamnaest knjiga, to je bezmalo polovina celokupnog opusa njegovog. I tu je bilo teže odlučiti šta da otpadne nego šta da uđe u ovu ediciju. Kriterijum je pre svega zavisio od njene namene.

Smatrali smo da je Frojdovo delo na našem jeziku potrebno kako stručnjacima, psiholozima i psihoterapeutima (koji su dosad raspolagali samo trima njegovim prevedenim knjigama: *Uvodom u psihoanalizu*, *Psihopatologijom svakodnevnog života* i *Trima raspravama o teoriji seksualnosti*), tako i obrazovanim ljudima svih ostalih struka i oblasti u kojima je uticaj psihoanalize neosporan, katkad čak i ostentativan, a katkad takav da većina ljudi i ne sluti koliko je ogromna uloga Frojdova u nastalim promenama. Primer za ostentativno isticanje Frojdovog imena je članak u *Pari Maču* (broj 1040 od 12. IV 1969) u kojem se pod naslovom *Frojd pomaže japanskim autobusima* (*Freud au secours des autocars japonais*) iznose rezultati primene „teorije o životnom ritmu, koja u stvari potiče od Frojda, pronalazača psihoanalize”.¹⁰ Zapravo, niti je to Frojdova teorija, nego Flisova, niti je Frojd do kraja bio njen pristalica, pa je tu njegovo ime zloupotrebjeno zbog njegove atraktivnosti.

A kao primer previđanja Frojdovog udela u menjanju načina življenja neka posluži nepominjanje njegovih otkrića (o infantilnom seksualitetu, suštini perverzija i ulozi seksualnosti u psihoneurozama) i njihovog značaja za pojavu i razvoj takozvane seksualne revolucije: razumnijeg i otvorenijeg, u osnovi i poštenijeg stava u pitanju seksualnog obrazovanja i vaspitanja, u odbacivanju licemernog seksualnog morala.

¹⁰ U članku se navodi kako je jedno japansko autobusko preduzeće u julu prošle godine utvrdilo za svojih 460 vozača grafikone po kojima će svaki od njih znati kojeg dana je naročito u opasnosti da postane uzročnik i žrtva nekog saobraćajnog udesa.

S obzirom na namenu edicije, izbor se nije mogao svesti na nekakav „dajdžest”, na neku unapred sažvakanu hranu za intelektualnu odojčad. A kako to ipak nisu celokupna dela, bilo je logičnije da ni *redosled* ne bude hronološki, po vremenu objavljivanja, nego postupno napredovanje od opšteg i osnovnog ka posebnom i složenijem.

Zato su i prve dve knjige u stvari uvođenje u Frojdovo delo, u psihoanalizu. Iako su *Predavanja za uvođenje u psihoanalizu* održana 1915—1917, ipak ona donose ono što ni danas još nije zastarelo, glavninu psihoanalitičkog učenja na jedan, za neupućenog, pristupačan i zanimljiv način; dok je *Psihopatologija svakodnevnog života*, prvi put objavljena kao knjiga 1904, ostala njegovo najpopularnije delo, s velikim brojem primera kakvi se svakom čoveku mogu desiti svakog dana, raščlanjenih i objašnjenih na jedan sasvim nov i osoben način i prikazanih tako da obrazovan čitalac lako može Frojdov metod da primeni i proveri na sebi i ljudima svoje najbliže okoline.

Proširenje onoga što je u te dve knjige izloženo naći će čitalac u delu *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, objavljenom 1905. To delo predstavlja prvi primer Frojdove primene psihoanalitičkih tekovina na vanmedicinske oblasti ili, kako je autor rekao, „analitičkog mišljenja na estetske teme”.

Iz istog vremena (1905) su *Tri rasprave o seksualnoj teoriji*, malo delo koje je sam Frojd, pored *Tumačenja snova*, ubrajao u svoj najznačajniji doprinos nauci o poznavanju čoveka i njegovog duševnog života. *Totem i tabu*, u istoj knjizi, objavljen kao knjiga 1913, Frojd je označio kao „pokušaj da pomoću psihoanalize obradi probleme psihologije naroda koji vode neposredno do naših najvažnijih kulturnih institucija, državnih uređenja, morala, religije, ali i do zabrane incesta i do savesti”.

U petoj knjizi skupljeni su Frojdovi značajni radovi u kojima psihoanalizu primenjuje na probleme književnosti i umetnosti. Na prvome mestu je izvrsna, upravo klasična analiza (iz 1907) novele *Gradiiva* nemačkog književnika Vilhelma Jensena, koja je bila podstrek mnogim sličnim pokušajima u raznim literaturama, pa i, mada

s velikim zakašnjenjem, u našoj.¹¹ Zatim, iz 1910, ne manje zanimljiva studija kojoj je polazište jedna slika Leonarda da Vinčija, studija o Mikelanđelovom Mojsiju, o kojoj je bilo reči u ovom predgovoru, i ona o Dostojevskom i njegovom romanu *Brača Karamazovi*, iz 1928. Kao još jedan primer koliko se, zahvaljujući naročito Frojdu, promenio odnos prema seksualnom moralu, nije naodmet pomenuti da se, 1922, engleski prevod studije o Leonardu, zbog svog „skarednog” sadržaja, smeo prodavati samo lekarima, dok je za sve ostale, čak i za umetnike, bio zabranjen. Na kraju te knjige nalazi se Frojdova rasprava o *Nelagodnosti u kulturi*, koja je kao knjiga izašla 1930, i koja je, mada je njen autor njom bio nezadovoljan, izazvala toliko interesovanje da je za godinu dana svih dvanaest hiljada primeraka bilo rasprodato. To delo i danas još izaziva čitaoca na mnoga razmimoilaženja, od kojih sam neka već naveo (vidi napomenu na str. 32 Predgovora). Ovde želim da upozorim na završni odlomak, koji govori o tome da čovečanstvo danas (to je napisano pre četiri decenije!) raspolaže sredstvima za svoje potpuno istrebljenje. Poslednja rečenica glasi: „I sada treba očekivati da će ona prva od dve „nebeske sile”, večni Eros, učiniti napor kako bi se u borbi sa svojim isto tako besmrtnim protivnikom (to jest nagonom za agresijom i samouništenjem. — K.) održao.”

U stvari, tako je glasila završna rečenica teksta objavljenog 1930. Ali u izdanju 1934, posle dolaska Hitlera na vlast, Frojd je tom relativno optimističkom završetku dodao još ovu rečenicu: „Ali ko može da predskaze uspeh i ishod?” Ko bi i danas, posle još jednog „poslednjeg” rata i Velikog oktobra, smeo pouzdano tvrditi da oni u čijim je rukama još uvek ne samo vlast nego i oružje neće izvršiti taj ubilački i samoubilački čin pre nego što im ono bude oteto? Dokle god kultura ne bude zaista

¹¹ Kod nas su takve analize književnih dela objavili: H. Klajn, *Gospoda Glembajevi* u svetlu dubinske psihologije (*Forum*, januar 1968) i Vladeta Jerotić, *O nekim metamorfozama „individuacionog procesa” u romanu „Derviš i smrt” Meše Selimovića* (*Književne novine*, 1. II 1969), gde, doduše, nije primenjen Frojdov, nego Jungov metod.

ljudska, nego zasnovana na ugnjetavanju ljudi, čovek će se u njoj osećati nelagodno, pa će biti osnovan i skeptičan odnos prema njoj.

Verovatno će neko smatrati čudnim, a možda i naopakim, što tek šesta i sedma knjiga donose (uz raspravu *O snu*, iz 1901) *Tumačenje snova*, knjigu objavljenu već krajem 1899, nastalu gotovo na početku Frojdovog bavljenja psihoanalizom, prvi zreli plod njegove autoanalize, sa mnogo autobiografskog materijala. Bilo bi, međutim, pogrešno pretpostavljati da je taj plod lako dostupan i svarljiv. Poslednji odeljak *Tumačenja snova* štaviše, po izjavi samog Frojda, ide u najteže razumljive tekstove koje je on napisao. Ali i čitavo delo je toliko novo, jer Frojd tu otkriva red, smisao i zakonitost u nečemu što je dotle (i još dugo posle pojave tog dela, čije je 2. izdanje izašlo tek posle deset godina) važno kao najočigledniji primer besmislenog, haotičnog i stihijnog, da mi se čini opravdanim da se taj pokrupni, a za poznavanje dubinske psihologije neophodni zalogaj, ta via regia, taj carski drum za nesvesno, kako je s pravom nazvan, ostavi za one koji su već navikli na težu hranu.

Na kraju zbirke se, pored Frojdove autobiografije, iz 1924, nalaze, kao i na početku, predavanja, ovog puta „nova predavanja”, za uvođenje u psihoanalizu. Za razliku od prvih, ova nisu nikad održana, već i zato što je Frojdu, posle radikalne operacije 1923, govor bio otežan. Objavljena su 1932. i sadrže izmene i dopune ranije utvrđenog, i rekapitulaciju onoga što je u međuvremenu otkrio. Tako bi se gotovo moglo reći da ova odabrana dela Frojdova predstavljaju jedno, dovoljno iscrpno, uvođenje u psihoanalizu, kako nam ga je dao sam Frojd. Ono što je od značajnijih Frojdovih dela izostavljeno — na primer: *Psihologija masa* i *analiza ega*, *Ja i ono* — naći će se, sažetije i popularnije izloženo, u *Novim predavanjima*. A o onom što je Frojd posle njih napisao pokušao sam da kažem ono najpotrebnije u svom Predgovoru.

I u *Novim predavanjima* će se neki čitaoci o ponešto spotaći: u drugom (tridesetom) predavanju o Frojdovo verovanje da u fantastičnim pričama o okultnim pojavama može biti i istinito jezgro, dakle, da je moguće po-

stojanje telepatije; i u poslednjem predavanju, pod naslovom *Jedno gledanje na svet*, o Frojdovu diskusiju sa marksizmom. Mislim da su Frojdove izjave, kao: da živo žali što je nedovoljno obavešten, da možda postavke Marksove teorije nije tačno shvatio, da se „gotovo stidi što o tako važnoj i složenoj temi raspravlja sa tako malo nedovoljnih napomena“, njegovo priznanje da ne bi umeo da nađe nikakvo bolje rešenje i da je, pored svih neprijatnih pojedinosti, prevrat u Rusiji veličanstven pokušaj novog uređenja, koji deluje kao najava jedne bolje budućnosti. — mislim da su to dovoljna ograđivanja i izvinjenja za zaključak da je „i teoretski marksizam, ostvaren u ruskom boljševizmu, ... mada zasnovan na nauci i tehnici, ipak stvorio zabranu mišljenja, isto tako neumoljivu kao što je nekad bila ona religiozna“.¹²

Dr Hugo Klajn

PSIHOPATOLOGIJA SVAKODNEVNOG ŽIVOTA

¹² Mada bi dalji istorijat psihoanalize u raznim zemljama sveta, a pre svega u našoj, ovde van svake sumnje bio na mestu, on bi ovaj, ionako dugi predgovor još znatno produžio. Zato se ograničavam na kratak spisak nekih značajnijih radova naših autora o tom predmetu.

Stjepan Betlheim i Duška Blažević, *Neuroze i njihovo liječenje*, Beograd—Zagreb 1963.

Dr Vasilije Bunić, *Psihoanaliza i marksizam* (u *Kritički osvrti*), Beograd 1934.

August Cesarec, *Psihoanaliza i individualna psihologija*, Zagreb 1932.

Dr Jovan Đorđević, *Psihologija i sociologija*, Beograd 1937.

Vladeta Jerotić, *Psihoanaliza i religija*, Beograd 1969.

Hugo Klajn, *Abnormalnosti normalnih*, Beograd 1936.

Hugo Klajn, *Vaspitanje*, Beograd 1939.

Vladislav Klajn, *Neuroze*, Beograd 1962.

Viktor Komarecki, *Prodor u podsvest*, Beograd 1958.

Vojin Matić, *Dečje neuroze*, Beograd 1957.

Dr Nikola Popović, *Psihoanaliza*, Beograd 1936.

Zvonko Richtmann, *Sigmund Freud*, Zagreb 1937.

Dr Mirko Švrakić, *Šta su neuroze*, Beograd 1962.

„Nun ist die Luft von solchem Spuk so voll,
Dass niemand weiss, wie er ihn meiden soll.“

Goethe, *Faust*, II Teil, 5 Akt

(A sad se vazduh utvarama tako napunio
da niko ne zna kako bi se njima uklonio.)

Prevod dr Ilije Mamuzića

ZABORAVLJANJE LIČNIH IMENA

Glava I

Godine 1898. objavio sam u *Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie*¹ članak pod naslovom *Prilog psihičkom mehanizmu zaboravnosti*. Sadržinu toga članka izneću ovde ponovo i ona će nam poslužiti kao polazna tačka za dalja razlaganja. U tom članku podvrgnuo sam psihološkoj analizi česti slučaj povremenog zaboravljanja ličnih imena, i to na jednom izrazitom primeru koji sam zapazio kod samog sebe; došao sam do zaključka da taj obični, praktično ne naročito značajni pojedinačni događaj, u kome nas jedna psihička funkcija — sećanje — izneverava, može da se objasni i iskoristi daleko više nego što se obično iskorišćuje ta pojava.

Mislim da neću pogrešiti ako tvrdim da bi se psiholog, upitan zašto nam tako često ne pada na pamet ime za koje smo ipak uvereni da ga znamo, zadovoljio odgovorom: da se lična imena lakše zaboravljaju nego sadržine pamćenja druge vrste. On bi za tu činjenicu naveo lako prihvatljive razloge, a ne bi pomišljao na to da uslovi toga procesa mogu biti druge prirode.

¹ Mesečnik za psihijatriju i neurologiju (duševne i nervne bolesti). Primedba prevodioca. (Primedbe prevodiocove obeležene su u ovom delu arapskim brojevima, a primedbe autorove zvezdicom.)

Povod da se podrobnije pozabavim pojavom povremenog zaboravljanja imena bile su izvesne pojedinosti, koje se mogu dovoljno jasno zapaziti, istina ne u svim, ali u pojedinim slučajevima. U takvim slučajevima postoji ne samo *zaboravljanje*, nego i *pogrešno sećanje*. Čoveku koji pokušava da se seti zaboravljenog imena padaju na pamet druga imena kao *zamena* (Ersatznamen); ta imena stalno mu se i veoma uporno nameću iako on odmah prepoznaje da su netačna. U procesu koji treba da dovede do reprodukcije traženog imena nastupilo je tako reći *pomeranje*, pa je na taj način došlo do netačne zamene. Moja je pretpostavka da to pomeranje nije proizvoljno, nego da ide putevima koje propisuju određeni zakoni, putevima koji se mogu utvrditi. Drugim rečima: ja pretpostavljam da između zamena i traženog imena postoji veza koju je moguće pronaći, i ja se nadam da ću, ako uspem tu vezu da otkrijem, moći da osvetlim i tok zaboravljanja.

*
* *

U primeru koji sam godine 1898. podvrgnuo analizi uzalud sam pokušavao da se setim imena majstora koji je stvorio veličanstvene freske o „poslednjim stvarima“ u crkvi u Orvijeku. Mesto traženog imena Sinjoreli (Signorelli) nametala su mi se druga dva imena slikara — Botičeli (Botticelli) i Boltrafio (Boltraffio) —, koja sam smesta i odlučno odbacio kao netačna. Kad mi je saopšteno pravo ime, poznao sam ga odmah i bez kolebanja. Ispitivanje pod kakvim uticajem i kojim asocijativnim putevima se reprodukcija pomerila na takav način — sa Sinjoreli na Botičeli i Boltrafio — dovela je do sledećih rezultata:

a) Uzrok zaboravljanju imena Sinjoreli ne treba tražiti ni u nekoj osobitosti samog tog imena ni u nekom psihološkom karakteru celine za koju je to ime vezano. Zaboravljeno ime bilo mi je isto tako prisno kao i jedna od zamena (Botičeli), a daleko prisnije nego druga zamena (Boltrafio), o čijem bih

nosioću jedva znao da kažem što drugo osim da pripada milanskoj školi. A celina s kojom je u vezi zaboravljeno ime izgleda mi beznačajna i ne vodi daljem objašnjenju. S nekim stranim čovekom putovao sam kolima od Dubrovnika u Dalmaciji ka jednoj stanici u Hercegovini. Poveo se razgovor o putovanju po Italiji, i ja upitah svoga saputnika da li je već bio u Orvijeku i da li je onde razgledao čuvene freske od ...

b) Zaboravljanje imena postaje jasno tek kada se setim teme koja je u onom razgovoru neposredno prethodila ovoj; i sada se pokazuje da to zaboravljanje predstavlja *remećenje nove teme od strane prethodne*. Pre no što sam svog saputnika upitao da li je već bio u Orvijeku, mi smo razgovarali o običajima Turaka u Bosni i Hercegovini. Ja sam ispričao šta sam doznao od jednog kolege koji je među tim ljudima obavljao svoju lekarsku praksu: da većinom imaju potpuno poverenje u lekara i da se potpuno predaju sudbini. Ako im morate saopštiti da bolesniku nema spasa, oni odgovaraju: „Gospodine (Herr), šta ćeš! Da se može spasti, znam da bi ga ti spasao!“ — Tek u ovim rečenicama nalaze se reči i imena: *Bosna, Hercegovina, Herr* (gospodine), koje se mogu uklopiti u asocijativni niz između Sinjoreli² s jedne, Botičeli i Boltrafio s druge strane.

c) Pretpostavljam da je niz misli o običajima Turaka u Bosni itd. mogao da poremeti sledeću misao zbog toga što sam odvratio svoju pažnju od njega pre nego što je bio dovršen. Sećam se da sam hteo da ispričam drugu anegdotu, čije je mesto u mom sećanju bilo tik do prve. Ti Turci cene seksualno uživanje iznad svega i seksualni poremećaji bacaju ih u očajanje, koje čudno odudara od njihove rezignacije u smrtnoj opasnosti. Jedan od bolesnika moga kolege rekao mu je jednom: „Znaš, *gospodine* (Herr), kad se ono više ne može, onda život više ne vredi.“ Ja sam se uzdržao i nisam saopštio ovu karakteri-

² Italijanski *signore* = nemački *Herr* = gospodin.

stičnu crtu jer nisam hteo da tu škakljivu temu dođirnem u razgovoru sa stranim čovekom. No ja sam učinio još i više: odvratio sam svoju pažnju od daljih misli koje bi se u meni mogle nadovezati na temu „smrt i seksualnost”. Bio sam tada pod utiskom vesti koju sam nekoliko nedelja pre toga primio, za vreme kratkog boravka u Trafoi.³ Jedan pacijent, oko koga sam se mnogo trudio, izvršio je samoubistvo zbog neizlečivog seksualnog poremećaja. Znam izvesno da se na onom putu u Hercegovinu nisam svesno setio toga žalosnog događaja i svega što je s njim u vezi. Ali podudarnost Trafoi — Boltrafio primorava me da pretpostavim da je tada ova reminiscencija u meni imala dejstva, iako sam namerno odvrćao pažnju od nje.

d) Sad zaboravljanje imena Sinjoreli više ne mogu da smatram kao slučajnost. Moram da priznam da je u tom procesu postojao uticaj jednog motiva. Motivi su me podstakli da prekinem saopštavanje svojih misli (o običajima Turaka itd.); motivi su me zatim naveli da mislim da koje bi se na njih nadovezale i koje bi dovele do vesti primljene u Trafoi ne dam da postanu svesne. Nešto sam dakle hteo da zaboravim, nešto sam bio potisnuo. Istina, hteo sam da zaboravim nešto drugo, a ne ime majstora iz Orvija; ali to drugo uspelo je da se stavi u asocijativnu vezu s tim imenom, tako da je moj voljni akt promašio cilj i da sam ja protiv svoje volje zaboravio ovo, dok sam nameravao da zaboravim ono drugo. Averzija prema sećanju bila je uperena na jednu sadržinu; nesposobnost sećanja izrazila se na drugoj sadržini. Bilo bi očigledno jednostavnije kad bi se averzija i nesposobnost sećanja odnosile na istu sadržinu. — Ni zamene imena ne čine mi se više tako neopravdane kao pre ovog objašnjenja; one me (kao neka vrsta kompromisa) opominju isto toliko na ono što sam hteo da zaboravim koliko i na ono čega sam hteo da se setim, i pokazuju mi da moja namera

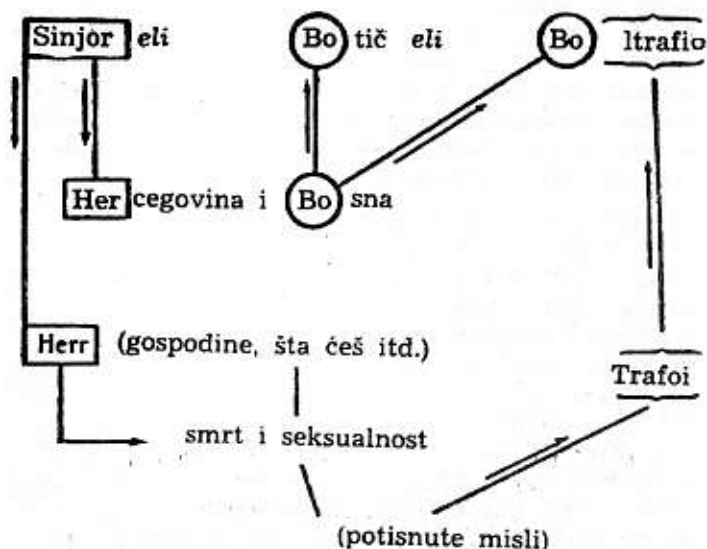
³ Trafoi, mesto u Južnom Tirolu.

da nešto zaboravim nije niti potpuno uspela niti potpuno promašila.

e) Veoma uočljiva je vrsta veze koja se stvorila između traženog imena i potisnute teme (o smrti i seksualnosti itd., teme u kojoj se pojavljuju imena Bosna, Hercegovina, Trafoi). Ovde umetnuta shema, iz rasprave objavljene godine 1898, pokušava da tu vezu prikaže očigledno (v. stranu 64):

Ime Sinjoreli je pritom rastavljeno u dva dela. Dva sloga toga imena (eli) pojavljuju se nepromenjena u jednoj od zamen, druga dva sloga (Sinjor) stekla su prevodom na nemački (Sinjor — Herr) mnogostruke i raznolike veze sa imenima sadržanim u potisnutoj temi; ali baš zato su ta dva sloga propala za reprodukciju. Njihova zamena izvršena je tako kao da je učinjeno pomeranje duž veze imena „Hercegovina i Bosna”, bez obzira na smisao i akustično razgraničenje slogova. Sa imenima se, dakle, desilo nešto slično kao sa slovima rečenice koja treba da se pretvori u slikovnu zagonetku (rebus). O celom ovom procesu, koji je takvim putevima namesto imena Sinjoreli stvorio zamene, svest nije doznala ništa. Veza između teme u kojoj se pojavljuje ime Sinjoreli i potisnute teme koja je onoj vremenski prethodila izražava se u ponavljanju jednakih slogova (ili, tačnije, niza slogova); *zasada* se čini da se veza koja bi prelazila granice tog ponovnog pojavljivanja jednakih slogova ne može pronaći.

Možda nije izlišno primetiti da gornje objašnjenje ne protivreći shvatanju psihologa o uslovima reprodukcije i zaboravljanja, koji se traže u izvesnim relacijama i dispozicijama. Mi smo samo, za izvesne slučajeve, svima već odavno priznatim momentima koji mogu da prouzrokuju zaboravljanje imena dodali motiv i uz to razjasnili mehanizam pogrešnog sećanja. I za naš slučaj su neophodne one dispozicije kako bi se stvorila mogućnost da se potisnuti element asocijativnim putem dočepa traženog imena i da ga povuče sa sobom u oblast potisnutog. Sa imenom čiji su uslovi reprodukcije povoljniji to se možda ne bi

desilo. Verovatno je da suzbijeni elemenat uvek teži da na nekom drugom mestu dođe do izražaja, ali to postiže samo onde gde postoje povoljni uslovi. U drugim slučajevima to suzbijanje uspeva bez poremećenja funkcija ili, kao što s pravom možemo reći, bez simptoma.

Uslove zaboravljanja imena sa pogrešnim sećanjem možemo, dakle, ovako rezimirati: 1. izvesna dispozicija za njihovo zaboravljanje; 2. proces suzbijanja koji se kratko vreme pre toga odigrao; 3. mogućnost da se između dotičnog imena i pre toga suzbijenog elementa stvori spoljna (površna) asocijacija. Ovom poslednjem uslovu verovatno ne moramo pridavati naročito veliki značaj, jer će takva asocijacija, s obzirom na njene skromne zahteve, biti ostvarljiva u velikoj većini slučajeva. Drugo pitanje, koje dublje zadire, jeste: da li takva spoljna asocija-

cija odista može biti dovoljan uslov da potisnuti elemenat poremeti reprodukciju traženog imena, da li ipak nije potrebna intimnija veza između obeju tema. Pri površnom posmatranju reklo bi se da je ovaj poslednji zahtev neosnovan i da je dovoljna jednovremenost (vremenski dodir), i kada je sadržina potpuno disparatna. No, detaljnije ispitivanje sve češće pokazuje da oba ova elementa (potisnuti i novi), povezani između sebe spoljnom asocijacijom, povrhu toga imaju još i sadržajnu vezu; a i u primeru Sinjoreli takva veza može se otkriti.

Vrednost saznanja koje smo dobili analizom primera Sinjoreli zavisi, naravno, od toga da li će se taj slučaj proglasiti tipičnim ili izuzetnim. Moram da kažem da se zaboravljanje imena sa pogrešnim sećanjem neobično često odigrava ovako kako smo mi to raščlanili u slučaju Sinjoreli. Gotovo svaki put kada sam tu pojavu mogao da posmatram kod sebe samog, bio sam u mogućnosti da je razjasnim na gorepomenuti način kao motivisanu potiskivanjem. I još jedno drugo gledište moram navesti u prilog tipičnoj prirodi naše analize. Mislim da je neopravdano načelo odvajati slučajeve zaboravljanja imena sa pogrešnim sećanjem od slučajeva u kojima se nisu pojavile netačne zamene. Te zamene u izvesnom broju slučajeva naviru spontano; u drugim slučajevima, gde nisu spontane, može se njihovo pojavljivanje izazvati naprežanjem pažnje; i one tada pokazuju iste odnose prema potisnutom elementu i prema traženom imenu kao da su došle spontano. Čini se da su dva momenta merodavna da bi zamene imena postale svesne: prvo, napor pažnje, drugo, jedan unutrašnji uslov, vezan za psihički materijal. Ovaj poslednji uslov mogao bih da tražim u većoj ili manjoj lakoći kojom se stvara potrebna spoljna asocijacija između oba elementa. Tako se dobar deo slučajeva zaboravljanja imena bez pogrešnog sećanja pridružuje slučajevima u kojima se stvara zamena traženog imena i za koje važi mehanizam primera Sinjoreli. No ja nikako ne mislim da tvrdim da ove

slučajeve zaboravljanja imena treba uvrstiti u istu grupu. Bez sumnje, ima slučajeva u kojima je proces mnogo jednostavniji. Mislim da smo dovoljno oprezno prikazali stanje stvari ako kažemo: *pored jednostavnog zaboravljanja ličnih imena, postoji i zaboravljanje koje je motivisano potiskivanjem.*

ZABORAVLJANJE STRANIH REČI

Glava II

Jezičko blago našeg sopstvenog jezika koje se obično upotrebljava čini se da je, u granicama normalne funkcije, zaštićeno od zaboravljanja. Drukčije je, kao što je poznato, sa rečima nekog stranog jezika. Sklonost ka zaboravljanju tih reči postoji za sve elemente govora i prvi stepen poremećene funkcije pokazuje se u neravnomernosti kojom raspolazemo stranim jezičkim blagom, već prema našem opštem raspoloženju i stepenu naše zamorenosti. U nizu slučajeva se ovo zaboravljanje odigrava po istom mehanizmu koji nam je otkrio primer *Sinjoreli*. Kao dokaz saopštiću ovde jednu jedinu analizu, koja se odlikuje dragocenim osobitim crtama, a odnosi se na slučaj zaboravljanja reči koja nije imenica, iz jednog latinskog citata. Neka mi bude dopušteno da taj mali događaj izložim naširoko i reljefno.

Prošlog leta — opet na ferijalnom putovanju — obnovio sam poznanstvo sa jednim akademski obrazovanim mladim čovekom, koji je, kao što sam uskoro zapazio, bio upoznat sa nekoliko mojih psiholoških publikacija. U razgovoru smo došli — ne znam više kako — na socijalni položaj naroda kome obojica pripadamo: on, ambiciozan, počeo je nadugačko i naširoko da se žali što je njegova generacija, kao što se izrazio, osuđena da zakrčlja, što ne može da razvija svoje talente ni da zadovoljava svoje potrebe.

Svoj patetični govor završio je poznatim Vergilijevim stihom, u kome nesrećna *Didona* prenosi na potomstvo svoju želju da se osveti Eneju: *Exoriare...*; upravo, on je samo hteo tako da završi, jer nije uspeo da izgovori citat, pa je pokušavao da očiglednu prazninu sećanja prikrije premeštanjem reči: *Exoriar(e) ex nostris ossibus ultor!*⁴ Najzad reče srdito:

— Molim vas, ne gledajte me tako podrugljivo, kao da uživate u mojoj nezgodi; bolje mi pomognite. Ovom stihu nešto nedostaje. Kako u stvari glasi potpun stih?

— Drage volje, odgovorih i navedoh tačan tekst: *Exoriar(e) aliquis nostris ex ossibus ultor!*⁵

— Baš je to glupo zaboraviti takvu reč. Uostalom, po vama se ništa ne zaboravlja bez razloga. Baš bih želeo da doznam kako je došlo do toga da sam zaboravio tu neodređenu zamenicu.

Prihvatio sam sa najvećom gotovošću ovo izazivanje, jer sam se nadao da ću dobiti prilog za svoju zbirku. Rekao sam dakle:

— To možemo odmah pronaći... Samo vas moram moliti da mi iskreno i bez kritike saopštite sve što vam pada na pamet kada bez određene namere obratite svoju pažnju na zaboravljenu reč.*

— Dobro. Eto sada mi dolazi smešna pomisao da tu reč podelim ovako: *a i liquis*.

— Šta to treba da znači?

— Ne znam.

— Šta vam uz to još pada na pamet?

— To se nastavlja ovako: *relikvijske — likvidacija — tečnost (Flüssigkeit) — fluid*. Da li sad već nešto znate.

— Ne, još ni izdaleka. Ali produžite.

— Ja mislim — produži on, smejući se podrugljivo — na *Simona Tridentskog*, čije sam relikvijske pre

⁴ Neka se rodi iz naših kostiju osvetnik.

⁵ Neka se rodi nekakav osvetnik iz naših kostiju.

* To je opšti put i način da bi se predstave koje se kriju privede u svest. Poredi moje *Tumačenje snova (Traumdeutung)*, Ges. Schr., knj. II, str. 104.

dve godine video u jednoj crkvi u Trentu.⁶ Mislim na to da baš sada opet Jevreje optužuju za prolivanje hrišćanske krvi, i na spis *Kleinpaula* koji u svim ovim tobožnjim žrtvama vidi inkarnacije, tako reći nova izdanja Spasitelja.

— Ta pomisao nije bez ikakve veze sa temom o kojoj smo razgovarali pre no što ste zaboravili latinsku reč.

— Tačno. Zatim mislim na članak u jednom italijanskom dnevniku koji sam nedavno čitao. Mislim da je naslov glasio: Šta sv. *Avgustin* veli o ženama. Šta ćete s tim?

— Čekaću.

— E sad dolazi nešto što je sasvim sigurno bez veze sa našom temom.

— Izvolite se uzdržati svake kritike i...

— Znam, znam. Sećam se jednog divnog starog gospodina koga sam sreo prošle nedelje na putu. Pravi *original*. Izgleda kao velika ptica grabljivica. Zove se, ako želite da znate, *Benedikt*.

— Ipak bar neko ređanje svetaca i crkvenih otaca: sv. *Simon*, sv. *Avgustin*, sv. *Benedikt*. Jedan se crkveni otac, mislim, zvao *Origines*. Uostalom, od ovih imena tri su i lična imena, kao i *Paul* u prezimenu *Kleinpaul*.

— Sada mi pada na pamet sv. *Januarius* i čudo sa njegovom krvlju... čini mi se da se to tako mehanički nastavlja.

— Ostavite to. Sv. *Januarius* i sv. *Avgustin* imaju obojica veze s kalendarom. Ne biste li me hteli podsetiti na čudo s krvlju?

— Pa to valjda znate! U jednoj crkvi u Napulju čuva se u bočici krv sv. *Januarius*a, koja nekim čudom, jednog određenog praznika, opet postaje tečna. Narod mnogo drži do tog čuda i veoma se uzbuđi kad ono zakasni, kao što se desilo jednom za vreme francuske okupacije. Tada je general komandant —

⁶ Trento — mesto u južnom Tirolu, u kome je održan čuveni Tridentski sabor.

ili je to, možda, bio Garibaldi? — pozvao na stranu gospodina sveštenika i naglasio mu, pokazavši veoma razumljivim pokretom ruke na vojnike koji su bili napolju postrojeni, da se nada da će se čudo u najskorije vreme dogoditi. I odista se dogodilo...

— Pa dalje? Što ste zapeli?

— Sad mi je odista nešto palo na pamet... ali to je odviše intimne prirode... Uostalom, ja ne vidim nikakve veze i nikakve potrebe da to ispričam.

— Za vezu bih se već ja pobrinuo. Ja vas, naravno, ne mogu prisiliti da ispričate ono što vam je neprijatno. Ali onda nemojte ni vi tražiti od mene da doznate na koji način ste zaboravili reč »aliquis«.

— Zaista? Dakle, ja sam odjednom pomislio na jednu damu; od nje bih mogao dobiti vest koja bi nam bila veoma neprijatna.

— Da joj je izostala perioda?

— Kako vi to pogađate?

— To sad već nije teško. Vi ste me na to dovoljno pripremili. Pomislite na *svece kalendara*, na to da *krv postaje tečna jednog određenog dana*, na *uzbuđenje ako se to ne desi*, na *jasnu pretnju da se čudo mora dogoditi, inače...* Pa vi ste čudo svetog Januariususa preradili i pretvorili u izvanrednu aluziju na periodu žene.

— A da to ni sam nisam znao. I vi odista smatrate da zato što sam to sa zebnjom iščekivao nisam mogao da reprodukujem rečcu »aliquis«?

— To mi izgleda nesumnjivo. Setite se kako ste reč rastavili u *a — liquis*; setite se asocijacija: *relikvije, likvidacija, tečnost*. Da li da s tim povežem i svetoga Simona, na koga su vas podsetile relikvije, a koji je kao dete prinesen na žrtvu?

— Bolje nemojte. Nadam se da ove misli, ako sam ih odista imao, nećete shvatiti ozbiljno. Zato ću vam priznati da je dama Italijanka i da sam zajedno s njom posetio Napulj. No da li sve to ne može da bude slučajnost?

— Moram da prepustim vašem sopstvenom sudu da li sve ove veze možete da objasnite ako pretpo-

stavite da su slučajne. Ali vam kažem da će vas svaki slični primer, koji budete hteli da analizirate, dovesti do isto tako čudne slučajnosti*.

Svom tadanjem saputniku dugujem zahvalnost što mi je dopustio da upotrebim ovu malu analizu. Imam više razloga da je cenim. Prvo, što mi je u ovom slučaju dopušteno da crpim sa izvora koji mi je inače nedostupan. Većinom sam primoran da primere poremećenja psihičke funkcije u svakidašnjem životu, koje ovde skupljam, uzimam iz posmatranja samoga sebe. Daleko bogatiji materijal koji mi daju moji neurotični bolesnici trudim se da izbegavam jer se moram bojati zamerke da su dotične pojave samo posledica i izraz neuroze. Za moje ciljeve predstavlja naročitu vrednost ako neko nervno zdravo strano lice pristane da bude objekt takvog ispitivanja. S druge strane, ova analiza mi je značajna jer osvetljava slučaj zaboravljanja imena bez pojave zamena i tako potvrđuje moju gore postavljenu tezu da pojavljivanje ili izostanak netačnih zamena ne predstavlja bitnu razliku.**

* Ova mala analiza izazvala je mnogo pažnje u literaturi i žive diskusije. E. Blojler pokušao je baš na toj analizi da matematički pokaže verodostojnost psihoanalitičkih tumačenja i došao do zaključka da je ona verovatnija nego hiljade neosporavanih medicinskih »saznanja«, i da samo po tome zauzima zasebno mesto što još nismo navikli da u nauci računamo sa psihološkim verovatnoćama. (*Das autistisch-un-disziplinierte Denken in der Medizin und seine Überwindung*, Berlin 1919.)

** Pažljivim posmatranjem smanjuje se, donekle, suprotnost između analize primera Sinjoreli i primera aliquis, što se tiče zamena; jer, čini se da je i ovde zaboravljanje praćeno pojavom zamene. Kada sam naknadno upitao svoga saputnika da li mu, dok je pokušavao da se seti reči koja mu je nedostajala, nije palo na pamet nešto drugo kao zamena, saopštio mi je da ga je najpre kopkalo da u stih umetne ab: *nostris ab ossibus* (možda nepovezani deo u a-liquis); a da mu se zatim osobito jasno i uporno nametalo exoriare. Dodao je, kao skeptik: očevidno zato što je to prva reč u stihu. Kada sam ga umolio da obrati pažnju na asocijacije uz exoriare, naveo je eksorcizam. Prema tome, mogu zamisliti da je pojačanje reči exoriare u reprodukciji u stvari imalo značaj jedne takve zamene. Ona bi došla putem asocijacije eksorcizam, po-

No glavna vrednost primera *aliquis* je u jednom drugom momentu, kojim se on takođe razlikuje od slučaja *Sinjoreli*. U primeru *Sinjoreli* reprodukciju imena omeo je niz misli koji je kratko vreme pre toga počeo i prekinut; ali njegova sadržina nije bila ni u kakvoj jasnoj vezi sa novom temom u kojoj je bilo sadržano ime *Sinjoreli*. Između potisnute teme i teme sa zaboravljenim imenom postojao je samo odnos vremenskog dodira; to je bilo dovoljno da se obe teme stave u međusobnu vezu putem jedne spoljne asocijacije.* Naprotiv, u primeru *aliquis* nema traga takvoj nezavisnoj potisnutoj temi koja bi neposredno pre toga obuzimala svesno mišljenje pa zatim još delovala kao smetnja. Ometanje reprodukcije ovde potiče iz same aktuelne teme time što se pomalja protivljenje prema želji izloženoj u citatu. Tok ovog

lazeći od imena svetaca. To su, međutim, finese kojima ne treba pridavati važnost. (P. Wilson: *The imperceptible Obvious*, *Revista de Psiquiatria*, Lima, januar 1922, naprotiv, naglašava da je pojačanje toga exoriare od velike vrednosti za objašnjenje, jer je eksorcizam najbolja simbolična zamena potisnute misli o odstranjivanju, abortusom, deteta koga se plaši. Tu korekciju, koja nije na štetu tačnosti analize mogu prihvatiti sa zahvalnošću). Ali moglo bi biti da pojava u sećanju kakve bilo zamene predstavlja konstantan, ili možda samo karakterističan i izdajnički znak tendencioznog zaboravljanja, motivisanog potiskivanjem. Takva zamena bi postojala i onde gde se netačna imena ne pojavljuju i sastojala bi se u pojačanju elementa koji je blizak zaboravljenom. Tako je u slučaju *Sinjoreli*, sve dok mi je ime slikara bilo nedostupno, vizuelno sećanje na ciklus fresaka i na njegov autoportret u uglu jedne slike bilo naročito jasno, svakako mnogo intenzivnije nego što su inače kod mene vizuelne uspomene. U jednom drugom slučaju, koji je takođe saopšten u članku iz 1898. godine, bio sam potpuno i beznažno zaboravio ime ulice u stranom gradu; lice koje je tu stanovalo trebalo je da posetim, što mi je bilo neprijatno; ali sam broj kuće kao za inat prekomerno jasno upamtio, dok mi inače pamćenje brojeva pada naročito teško.

* Za nepostojanje unutrašnje veze između oba kruga misli u slučaju *Sinjoreli* ne bih hteo da se založim sa potpunim uverenjem. Ako se brižljivo prate potisnute misli o temi smrti i seksualnost, nailazi se ipak na jednu pomisao koja se tesno dodiruje sa temom fresaka u Orvijeku.

zbivanja moramo sebi konstruisati na sledeći način: Govornik je izrazio žaljenje što se sadanjoj generaciji njegovog naroda oduzimaju njena prava; kao Didona, on proriče da će nova generacija osvetiti potlačene. Iskazao je dakle želju za potomstvom. U tom trenutku mu sinu suprotna pomisao: „Zeliš li ti odista tako žarko da imaš potomstva? To nije istina. U kakvoj li bi se neprilici našao kada bi sada primio izveštaj da se, sa jedne tebi poznate strane, možeš nadati potomstvu? Ne, nikakvih potomaka — iako su nam potrebni za osvetu.” To protivljenje dolazi do izražaja na taj način što, isto tako kao i u primeru *Sinjoreli*, stvara spoljnu asocijaciju između jednog elementa svojih predstava i jednog elementa osporene želje, i to ovoga puta na silu, zaobilaznim, naoko izveštačenim asocijativnim putem. Druga bitna podudarnost sa primerom *Sinjoreli* proizlazi otuda što protivljenje potiče iz potisnutih izvora i polazi od misli koje bi izazvale odvratanje pažnje. — Toliko o razlici i unutrašnjoj srodnosti između oba ova obrasca za zaboravljanje imena. Upoznali smo se sa drugim jednim mehanizmom zaboravljanja: ometanjem jedne misli unutrašnjom suprotnošću koja potiče iz oblasti potisnutog. Taj proces, koji se lakše može razumeti, mi ćemo u toku ovih izlaganja češće sretati.

ZABORAVLJANJE IMENA I DELOVA REČENICE

Glava III

Pošto su nas iskustva, kao što je ono koje smo upravo saopštili, poučila kako se odigrava zaboravljanje jednoga dela iz niza stranih reči, želimo da doznamo i to da li zaboravljanje takvog niza reči u maternjem jeziku iziskuje neko bitno drukčije objašnjenje. Doduše, mi se obično ne čudimo ako formulu ili pesmu koju smo naučili napamet posle nekog vremena možemo da reprodukujemo samo nedovoljno verno, sa izmenama i prazninama. No, kako to zaboravljanje naučenu celinu ne pogađa ravnomerno, nego iz nje kao da lomi pojedine komade, možda neće biti uzaludno da analitički ispitamo pojedine primere takve reprodukcije koja je postala pogrešna.

Neki mlađi kolega, koji je u razgovoru sa mnom izrazio misao da bi zaboravljanje pesama na maternjem jeziku moglo biti motivisano slično kao i zaboravljanje pojedinih elemenata u nekom nizu stranih reči, ponudio se u isto vreme za objekt istraživanja. Upitao sam ga s kojom pesmom želi da učinimo opit; izabrao je *Nevestu iz Korinta*, jer je tu pesmu veoma voleo i verovao da bar pojedine strofe iz nje zna napamet. U početku reprodukcije bio je nesiguran, tako da je to već donekle padalo u oči. Upitao je: „Da li stih glasi *Von Korinthus nach Athen gezogen* (Pošao iz Korinta u Atinu) ili *Nach Korinthus*

von Athen gezogen (Pošao iz Atine u Korint)?” I ja sam se za trenutak kolebao, a zatim, smejući se, primetio da naslov pesme *Nevesta iz Korinta* ne dopušta nikakvu sumnju o tome kojim putem mladić ide. Reprodukcijska prva strofa išla je zatim glatko ili bar bez upadljivog izopačenja. Posle prvog stiha druge strofe kolega kao da je za trenutak tražio u pamćenju; uskoro je nastavio i recitovao ovako:

Aber wird er auch willkommen scheinen,
Jetzt, wo jeder Tag was Neues bringt?
Denn er ist noch Heide mit den Seinen
Und sie sind Christen und — getauft.

(No da li će on biti dobrodošao — Sada, kad svaki dan donosi nešto novo? — Jer on i njegovi još su neznabošci — A oni su hrišćani i — kršteni).

Ja sam već pre toga osluhivao, začuđen; po završetku poslednjeg stiha bili smo saglasni da je tu nešto izopačeno. No, pošto nismo uspjeli to da popravimo, pohitali smo biblioteci da uzmemo Geteove pesme, i na naše iznenađenje nađosmo da drugi stih te strofe glasi sasvim drukčije i da ga je kolega tako reći izbacio iz svog sećanja i zamenio nečim tuđim.

Aber wird er auch willkommen scheinen
Wenn er teuer nicht die Gunst erkauff.

(No da li će on biti dobrodošao — Ako tu naklonost skupo ne plati).

Na *erkauff* slik je bio *getauft*, i meni se učinilo čudno da mu je konstelacija: *neznabožac, hrišćani i kršten* bila tako malo od pomoći pri reprodukciji teksta.

„Možete li vi sebi objasniti”, upitah kolegu, „kako ste u pesmi koju, po vašem tvrđenju, odlično poznajete, mogli tako potpuno izbrisati taj stih; i da li imate pojma iz koga sklopa ste mogli da uzmete zamenu?”

Mogao je da dâ traženo objašnjenje, mada to očigledno nije činio rado: „Stih: *Sada kad svaki dan donosi nešto novo* — čini mi se poznat; mora biti da sam te reči upotrebio nedavno, govoreći o svojoj praksi, čijim sam razvojem, kao što znate, sada vrlo zadovoljan. A kakve veze ta rečenica ima sa ovom pesmom? Jednu takvu vezu mogao bih da navedem. Stih: *Ako tu naklonost skupo ne plati* — meni, očigledno, nije bio prijatan. To je u vezi sa proševinom u kojoj sam prvi put bio odbijen, a koju sad, s obzirom na moj veoma poboljšani materijalni položaj, nameravam da ponovim. Više vam ne mogu reći, ali meni, ako sada dobijem pristanak, svakako ne može biti mило da se setim kako je tada, kao i sad, bila presudna jedna vrsta računa.”

To mi se činilo razumljivo, i bez poznavanja bližih okolnosti. No, ja sam dalje pitao: „Kako vi uopšte dolazite na to da sebe i svoje privatne prilike mešate u tekst *Neveste iz Korinta*? Postoje li, možda, u vašem slučaju takve konfesionalne razlike kao što su one u pesmi?”

(Keimt ein Glaub' neu,
wird oft Lieb' und Treu
wie ein böses Unkraut ausgeraut.)

(Klija li nova vera — često ljubav i vernost — bivaju iščupani kao gadan korov.)

Nisam pogodio; ali bilo je interesantno kako je ovo jedno tačno upereno pitanje odjednom toga čoveka učinilo vidovitim, tako da mi je mogao odgovoriti nešto što je dotle sigurno i njemu samom ostalo nepoznato. Pogledao me je patnički, pa i negodujući, i promrmeljao jedan kasniji stav te pesme:

Sieh sie an genau!*
Morgen ist sie grau

(Pogledaj je tačno! — Sutra biće seda).

* Kolega je, uostalom, donekle izmenio lepi stav te pesme, kako što se tiče samoga teksta, tako i što se tiče njegove primene. Tajanstvena devojka kaže svom vereniku:

i dodao kratko: „Ona je nešto starija od mene.” Da mu ne bih pričinio još više bola, prestao sam sa daljim raspirivanjem. Objašnjenje mi se učinilo dovoljnim. Ali, bilo je svakako neočekivano da smo, pokušavajući da pronađemo uzrok jedne beznačajne omaške u sećanju, morali da dodirnemo tako udaljene, intimne i mučnim afektom praćene okolnosti ispitanikove.

Drugi primer zaboravljanja, koje se odnosi na reči jedne poznate pesme, saopštiću po K. G. Jungu,* i to rečima autorovim:

„Neki gospodin hoće da recituje poznatu pesmu: *Ein Fichtenbaum steht einsam* itd. (Omorika stoji usamljena). U stihu: *Ihn schläfert* (Spava joj se) zastane bespomoćno, reči: *mit weisser Decke* (belim pokrivačem) potpuno je zaboravio. To mi se zaboravljanje u tako poznatom stihu učinilo čudnim, pa sam tražio da reprodukuje što mu pada na pamet uz reči: *belim pokrivačem*. Dobili smo sledeći niz: „Beo pokrivač podseća na mrtvački pokrov — čaršav kojim se pokriva mrtvac — (pauza) — sad mi pade na pamet blizak prijatelj — njegov brat je nedavno umro sasvim iznenadno —, kažu da je umro od srčane kapi —, on je *takođe* bio veoma korpulentan — moj prijatelj je *takođe* korpulentan, i ja sam već pomišljao da bi se njemu *takođe* moglo desiti to isto — on se verovatno ne kreće dovoljno —, kada sam saznao za taj smrtni slučaj, odjednom me je obuzeo strah da bi se to moglo desiti i meni, jer u našoj porodici ionako naginjemo debljini, i moj ded je *takođe* umro od srčane kapi; ja nalazim da sam i sam odviše kor-

Meine Kette hab' ich dir gegeben;
Deine Locke nehm' ich mit mir fort.
Sieh sie an genau!
Morgen bist du grau,
Und nur braun erscheinst du wieder dort.

(Svoj sam lanac tebi dala; — tvoj uvojak uzimam sa sobom. — Pogledaj ga tačno! — sutra bićeš sed — a samo smeđ pojavićeš se opet onde.)

* C. G. Jung, *Über die Psychologie der dementia praecox*. 1907, S. 64. (O psihologiji bolesti *dementia praecox*.)

pulentan i zato sam ovih dana počeo kuru za mršavljenje."

Jung napominje: „Taj gospodin se, dakle, odmah identifikovao sa omorikom koju obavlja beli mrtvački pokrov."

Sledeći primer zaboravljanja niza reči, do koga sam došao zahvaljujući mom prijatelju S. Ferenciju (Ferenczi) u Budimpešti, odnosi se, za razliku od predašnjih, na sopstveni govor, ne na rečenicu preuzetu od pesnika. Taj primer neka nam ujedno prikaže ne sasvim običan slučaj u kome se zaboravljanje stavlja u službu naše prisebnosti kada zapreti opasnost da je potisne neki trenutni prohtev. Omaška na taj način stiče korisnu funkciju. Pošto se opet otreznimo, dajemo za pravo onoj unutrašnjoj struji koja se pre toga mogla izraziti samo u izneveravanju, u zaboravljanju, u jednoj psihičkoj impotenciji:

„U jednom društvu neko će reći: *Tout comprendre c'est tout pardonner* (Sve razumeti znači sve oprostiti). Našto ja primetim da je dovoljan prvi deo rečenice; „pardoniranje“ je znak prepotentnosti, pa to treba prepustiti bogu i sveštenicima. Neko od prisutnih reče da je ta primedba vrlo dobra; to me osmeli i — verovatno da bih učvrstio dobro mišljenje meni naklonjenog kritičara — ja saopštim da mi je nedavno palo na pamet nešto bolje. Ali kada sam hteo da to ispričam — nisam mogao da ga se setim. Odmah se povukoh i napisah što mi je mesto toga padalo na pamet. — Najpre se pojavilo ime prijatelja koji je bio prisutan kada se rodila ideja koju sam sada tražio; zatim ime one ulice u Budimpešti gde se to desilo; onda ime drugog jednog prijatelja, *Maksa*, koga obično nazivamo *Maksi*. To me dovede do reči *maksima* i do toga da je i tada (kao u napred pomenutom slučaju) bila posredi izmena jedne poznate maksime. Začudo mi uz ovo ne pade na pamet neka maksima, nego ovo: „*Bog je stvorio čoveka po svom obličju*“ i izmenjena formulacija: „*Čovek je stvorio boga po svojem*“. Nato sam se odmah setio onoga što sam tražio.

„Moj prijatelj rekao mi je tada u ulici Andrašijevoj: „*Ništa što je čovečansko meni nije tuđe*“; na što ja, aludirajući na iskustva psihoanalize, odgovorih: „*Trebalo bi da pođeš korak dalje i da priznaš da ti ništa životinjsko nije tuđe*."

„No, kada sam se najzad setio onoga što sam tražio, tada tek nisam mogao da to ispričam u društvu u kom sam se baš nalazio. Među prisutnima bila je i mlada supruga prijatelja koga sam bio podsetio na animalnost nesvesnog i meni je moralo biti poznato da ona nimalo nije pripremljena za takva neprijatna saznanja. Zaboravljanjem bio mi je ušteđen čitav niz nezgodnih pitanja s njene strane i jalova diskusija, a baš to je i morao biti motiv moje „temporerne amnezije."

„Interesantno je da se kao zamena pojavila rečenica u kojoj božanstvo biva degradirano na ljudski pronalazak, dok se u traženoj rečenici ukazuje na životinjsko u čoveku. Zajednička je, dakle, *capitis diminutio*.⁸ Sve zajedno je, očigledno, samo nastavak toka misli podstaknutog razgovorom o razumevanju i praštanju.

„Za to što se u ovom slučaju ono što sam tražio pojavilo tako brzo imam možda da zahvalim i okolnosti što sam se iz društva u kome je to bilo cenzurisano odmah povukao u sobu u kojoj nije bilo nikoga."

Otada sam izvršio mnogobrojne druge analize u slučajevima zaboravljanja ili pogrešnog reprodukcije niza reči; i, s obzirom na podudarnost u rezultatima tih istraživanja, sklon sam verovanju da mehanizam zaboravljanja pokazan u primerima „*aliquis*" i „*Nevesta iz Korinta*" ima gotovo opštu važnost. Većinom nije baš prijatno saopštavati takve analize, jer one, kao napred navedene, uvek vode ka

⁷ Amnezija (od grčkog *a* = bez, *mnesis* = pamćenje) — praznina u sećanju; temporerna amnezija je povremena, prolazna praznina u sećanju.

⁸ *Capitis diminutio* (lat., doslovno: smanjenje glave) — gubitak ili ograničenje građanskih i drugih prava.

intimnim i za analizovanog mučnim pitanjima; zato neću dalje povećavati broj takvih primera. Svim ovim slučajevima, bez obzira na različnost materijala, ostaje zajedničko to da se, kojim bilo asocijativnim putem, stvara veza između zaboravljenog ili izopćenog i neke nesvesne sadržine misli od koje polazi dejstvo izraženo u tom zaboravljanju.

Vraćam se sada ponovo na zaboravljanje imena; do sada nismo iscrpno razmotrili ni njegovu kazuistiku ni njegove motive. Kako sada imam obilno prilika da baš tu vrstu omaški zapažam kod sebe, ne nedostaju mi primeri za njih. Lake migrene, od kojih još i sad bolujem, obično se satima ranije nagoveštavaju zaboravljanjem imena; a kad je to stanje, koje me ipak ne primorava da napustim posao, na vrhuncu, često ne mogu da se setim nijednog ličnog imena. Možda bi baš slučajevi kao što je moj mogli dati povoda za načelnu zamerku protiv naših analitičkih nastojanja. Zar se iz takvih zapažanja ne mora zaključiti da je uzrok zaboravnosti, a naročito zaboravljanju imena, u poremećajima cirkulacije i opštim poremećajima funkcije velikog mozga, i da su, prema tome, izlišni pokušaji da se te pojave psihološki objasne? Mislim da nipošto nije tako; to bi značilo brkati u svim slučajevima istovrsni mehanizam jednog procesa sa promenljivim i zato ne bezuslovno potrebnim pomoćnim okolnostima. Namesto raspravljanja, ja ću, da bih tu zamerku pobio, navesti jedno poređenje.

Pretpostavimo da sam bio toliko neoprezan da noću šetam u nekom pustom kraju velegrada; da sam bio napadnut i da su mi odneli sat i novčanik. Prijavljujem slučaj najbližoj policijskoj straži ovim rečima: „Bio sam u toj i toj ulici, tamo su mi *usamljenost* i *pomrčina* oteli sat i novčanik.” Mada tim rečima ne bih izgovorio ništa netačno, ipak bih bio u opasnosti da me zbog takve moje prijave smatraju za čoveka koji nije pri potpuno zdravoj pameti. Stvarni događaj može se pravilno opisati samo tako da su me, *potpomognuti* usamljenošću mesta, pod

okriljem pomrčine, nepoznata lica opljačkala i otela mi moje dragocenosti. Elem, ni pri zaboravljanju imena ne mora stanje stvari da bude drukčije; potpomognuta umorom, poremećajem cirkulacije i intoksikacijom, neka nepoznata psihička sila oduzima mi sposobnost da raspolazem ličnim imenima iz moga sećanja, ista ona sila koja u drugim slučajevima može da proizvede isto izneveravanje pamćenja pri savršenom zdravlju i potpunoj sposobnosti za rad.

Analizujući slučajeve zaboravljanja imena koje sam zapazio kod samog sebe, nalazim gotovo redovno da iščezlo ime ima veze sa temom koja se veoma tiče moje ličnosti i koja u meni može da izazove snažne, često mučne afekte. Zgodna je i preporučljiva i formulacija ciriške škole (Blojler, Jung, Riklin): Iščezlo ime dodirnuo je u meni „ličan kompleks”. Veza tog imena sa mojom ličnošću je sasvim neočekivana, većinom nastala posredstvom neke površne asocijacije (dvosmislenosti ili jednakog zvučanja reči): ta veza može se uopšte označiti kao sporedna veza. Nekoliko jednostavnih primera najbolje će objasniti njezinu prirodu:

1. Neki bolesnik moli me da mu preporučim lečilište na Rivijeri. Ja znam takvo mesto sasvim blizu Denove, sećam se i imena nemačkog kolege koji tamo praktikuje, ali ime samoga mesta ne mogu da kažem, mada sam uveren da ga veoma dobro znam. Ne preostaje mi ništa drugo nego da pacijenta ostavim da čeka i da se brzo obratim ženama moje porodice. „Kako li se zove ono mesto blizu Denove gde dr N. ima svoj mali zavod u kome je toliko dugo bila na lečenju ta i ta žena?” — „Naravno, baš si ti morao da zaboraviš to ime. Zove se *Nervi*”. Sa *nervi*-ma ja odista imam dosta posla.

2. Neki drugi bolesnik govori o jednom letovilištu u blizini i tvrdi da tamo, pored dve poznate, postoji i jedna treća gostionica, za koju mu se vezuje određena uspomena; njeno ime će mi smesta kazati. Ja poričem postojanje te treće gostionice, pozivajući se na to da sam sedam leta proveo u tom

mestu i da ga, prema tome, moram bolje poznavati nego on. No on, podstaknut mojim protivrečenjem, već se setio imena. Gostionica se zove: „Der Hochwartner.“⁹ Naravno, morao sam da popustim, štaviše da priznam da sam sedam leta stanovao u najbližoj blizini te gostionice čije sam postojanje poricao. Zašto li sam zaboravio ime i predmet? Mislim zbog toga što to ime isuviše jasno podseća na ime jednog mog bečkog kolege po struci i u meni opet dodiruje „profesionalni“ kompleks.

3. Drugi put, nameravajući da kupim železničku kartu na stanici u Rajhenhalu, ne mogu da se setim meni inače vrlo dobro poznatog imena iduće velike stanice, kroz koju sam već toliko puta prošao. Moram najzad da ga tražim u voznom redu. Ono glasi: Rosenhajm (Rosenheim). Ali tad mi smesta bi jasno zbog koje asocijacije mi se to ime izgubilo. Sat ranije posetio sam svoju sestru u njenom prebivalištu, sasvim blizu Rajhenhala; mojoj sestrini je ime Roza, dakle i to je jedna vrsta *Rosenheima*.¹⁰ To ime mi je oduzeo porodični kompleks.

4. Upravo razbojničko dejstvo tog „porodičnog kompleksa“ mogu da pratim u čitavom nizu primera.

Jednoga dana u moju ordinaciju došao je neki mladić, mladi brat bolesnice koju sam bezbroj puta video; bio sam navikao da ga, govoreći o njemu, nazivam njegovim ličnim imenom. A kada sam zatim hteo da pripovedam o njegovoj poseti, to ime sam zaboravio, iako ono, kao što sam znao, nije bilo ni malo neobično, i nikakvim sredstvima nisam uspevao da ga se prisetim. Nato sam pošao na ulicu da bih čitao firme, i čim sam se prvi put namerio na to ime, odmah sam ga poznao. Analiza mi je pokazala da sam povukao paralelu između posetioca i svoga rođenog brata, paralelu koja bi dostigla vrhunac u potisnutom pitanju: da li bi moj brat u sličnom slučaju postupio

⁹ Stražar na visokoj osmatračnici. Kolega na koga Freud aludira jeste bečki profesor Frankl R. v. Hochwart.

¹⁰ Rosenheim znači Ružin (Rozin) dom.

slično ili pak obrnuto? Spoljnu vezu među mislima o tuđoj i o sopstvenoj porodici omogućila je slučajnost da majke ovde i tamo imaju isto ime: Amalija. Sada sam, naknadno, razumeo i zamene: Danijel i Franc, koje su mi se nametale ne dajući mi razjašnjenje. To su, kao i Amalija, imena iz Šilerovih *Razbojnika*, na koje se nadovezuje jedna šala bečkog „šetača“ Daniela Špicera.¹¹

5. Drugi put, opet, ne mogu da pronađem ime bolesnika koji je jedno od mojih poznanstava iz mladosti. Analiza, pre nego što će mi dati traženo ime, vodi dugim zaobilaznim putem. Taj bolesnik je izrazio strah da ne izgubi vid; to je izazvalo sećanje na jednog mladića koji je oslepeo od metka; na to se opet nadovezala slika drugog mladića, koji se ranio pucajući na sebe, a ovaj se zvao isto tako kao i prvi bolesnik, mada s njim nije bio u srodstvu. No ime sam pronašao tek onda kada sam postao svestan da sam izvesnu strepnju sa ove dvojice mladih ljudi preneo na jedno lice iz svoje sopstvene porodice.

Tako kroz moje mišljenje protiče stalna struja „dovođenja u vezu sa sopstvenom ličnošću“, struja o kojoj obično ne doznajem ništa, ali koja se odaje takvim zaboravljanjem imena. To je tako kao da sam primoran da sve što čujem o stranim licima poređujem sa sopstvenom ličnošću, kao da moji lični kompleksi oživljuju čim saznaju za tuđe. To nipošto ne može biti individualna osobitost moje ličnosti, nego u tome mora biti nešto što pokazuje na koji način mi uopšte razumevamo ono „drugo“, tuđe. Imam razloga za pretpostavku da je to kod drugih individua sasvim slično kao i kod mene.

Najlepši primer te vrste saopštio mi je, kao svoj sopstveni doživljaj, neki gospodin *Lederer*. Na svom svadbenom putovanju sreo se u Veneciji sa nekim gospodinom, s kojim se površno poznao i s kojim je morao da upozna svoju mladu ženu. No, kako je

¹¹ Feljtonista, napisao *Bečke šetnje* (*Wiener Spaziergänge*).

ime toga stranca zaboravio, promrmljao je prvi put nešto nerazumljivo. Kada ga je zatim, što je u Veneciji neizbežno, sreo drugi put, pošao je s njim u stranu i zamolio ga da mu pomogne u neprilici i da mu kaže svoje ime, koje je on, na žalost, zaboravio. Odgovor strančev odavao je veliko poznavanje čoveka: „Verujem vam da moje ime niste upamtili. Zovem se kao i vi: *Lederer!*” — Čovek ne može da se otrese malo neprijatnog osećanja kada naiđe na svoje sopstveno ime i kod nekog drugog. Ja sam to nedavno osetio veoma jasno kada mi se, za vreme lekarske ordinacije, predstavio neki gospodin *S. Freud*. Uostalom, beležim ovde da jedan od mojih kritičara uverava da je u takvom slučaju njegovo ponašanje suprotno mojem.

6. Dejstvo dovodenja u vezu sa samim sobom vidi se i iz sledećeg primera, koji je saopštio Jung*:

„Gospodin Y zaljubio se nesrećno u damu koja se uskoro zatim udala za gospodina X. Mada gospodin Y poznaje gospodina X već dosta dugo i čak je s njim u poslovnoj vezi, on stalno zaboravlja njegovo ime, tako da se, kada je hteo s njim da korespondira, više puta morao kod drugih raspitivati kako se gospodin X zove.”

Međutim, motivacija zaboravljanja u ovom slučaju je providnija nego u predašnjima koji su pod uticajem dovodenja u vezu sa samim sobom. Zaboravljanje se ovde pojavljuje kao direktna posledica averzije gospodina Y prema njegovom srećnijem suparniku; on neće da zna za njega: „ne pomenuo se!”

7. Motiv zaboravljanja imena može biti i finiji, može se sastojati u tako reći „sublimisanoj” srdžbi prema nosiocu tog imena. Tako piše gospođica *I. v. K.* iz Budimpešte:

„Ja sam sebi izgradila malu teoriju. Zapazila sam da ljudi koji imaju dara za slikarstvo nemaju smisla za muziku, i obrnuto. Pre izvesnog vremena govorila sam s nekim o tome i rekla: „Moje zapažanje se dosada uvek potvrdilo, izuzevši u jednom slučaju.” Ka-

* *Dementia praecox*, str. 52.

da sam htela da se setim imena te ličnosti, bila sam ga savršeno zaboravila, mada sam znala da je nosilac toga imena jedna od mojih najintimnijih poznanica.

„Kada sam, nekoliko dana kasnije, slučajno čula to ime, znala sam, naravno, odmah da je reč o rušiocu moje teorije. Srdžba koju sam nesvesno gajila prema njoj izrazila se u zaboravljanju njenog imena, koje mi je inače tako dobro poznato.”

8. Dovodenje u vezu sa sopstvenom ličnošću proizvelo je, malo drukčijim putem, zaboravljanje imena u sledećem slučaju, koji je saopštio Ferenci: analiza toga slučaja je poučna naročito zbog razjašnjenja zamena (kao Botičeli — Boltrafio namesto Sinjoreli).

„Neka dama, koja je čula nešto o psihoanalizi, ne može da se seti imena psihijatra Junga.

„Mesto toga pada joj na pamet ovo: *Kl.* (ime) — *Vajld* (Wilde) — *Niče* (Nietzsche) — *Hauptman*.

„Ja joj ne saopštavam ime, nego je pozivam da uz sve to što joj je palo na pamet da slobodne asocijacije.

„Uz *Kl.* ona odmah misli na gospodu *Kl.*, na to da je ona neprirodna, afektirana, ali da za svoje godine (za svoju starost) izgleda vrlo dobro. „Ona ne stari.” Kao zajednički viši pojam za *Vajlda* i *Ničea* ona navodi „duševnu bolest”. Zatim veli podrugljivo: „Vi frejdovci dotle ćete tragati za uzrocima duševnih bolesti dok i sami ne postanete *duševno bolesni*.” Zatim: „Ne podnosim *Vajlda* i *Ničea*. Ne razumem ih. Čula sam da su obojica homoseksualci; *Vajld* se motao sa mladim ljudima.” (Mada je u ovoj rečenici već tačno izgovorila traženo ime¹² — istina, na mađarskom — ipak još ne može da ga se seti.)

„Uz *Hauptman* pada joj na pamet *Halbe*¹³, zatim *Mladost*, i tek sada, pošto sam joj obratio pažnju na reč mladost, ona zna da je tražila ime Jung.

¹² Tj. ime Jung, što znači mlad.

¹³ Max Halbe, nemački književnik (kao i Hauptman i Niče) napisao je, između ostalog, dramu *Jugend* (Mladost).

„Istina je da ta dama, koja je u 39. godini izgubila muža i koja nema izgleda da se ponovo uda, ima dovoljno razloga da izbegava sećanje na sve što opominje na mladost ili starost. Pada u oči asociiranje zamenâ za traženo ime samo po sadržaju i odsustvo asocijacija po zvuku.”

9. Još drukčiji i vrlo fino motivisan primer zaboravljanja imena razjasnio je sebi sam onaj koji ga je doživeo:

„Kada sam polagao ispit iz filozofije kao sporednog predmeta, dao mi je ispitivač pitanje o nauci *Epikurovoj*, a zatim: da li znam ko je njegovu nauku ponovo prihvatio u kasnijim stolećima. Naveo sam ime *Pjera Gasandija* (*Pierre Gassendi*) koje sam baš dva dana ranije u kafani čuo kada su ga pominjali kao učenika *Epikurova*. Na začuđeno pitanje otkuda to znam, odgovorio sam smelo da sam se već odavno interesovao za *Gasandija*. Iz toga je rezultovalo za svedočanstvo magna cum laude,¹⁴ ali, na žalost, i za budućnost uporna sklonost da zaboravljam ime *Gasandi*. Mislim da je moja nečista savest kriva što sada, uprkos svim naporima, ne mogu da upamtim to ime. Trebalo je da ga ne znam ni tada.”

Da bi se mogla pravilno oceniti intenzivnost averzije protiv sećanja na tu epizodu sa ispita, treba znati koliko visoko taj čovek ceni svoju doktorsku titulu i koliko toga ona mora da mu nadoknadi.

10. Ovde umećem još jedan primer zaboravljanja, koji se odnosi na ime jedne varoši; on možda nije tako jednostavan kao ranije navedeni, ali ko god je bolje upoznat s takvim istraživanjima priznaće mu verodostojnost i poučnost. Tu se ime italijanske varoši izmiče sećanju zbog toga što je po zvuku veoma slično ženskom imenu za koje se vezuju raznovrsne uzbudljive uspomene, u saopštenju verovatno ne sasvim iscrpno navedene. S. Ferenci, koji je taj slučaj zaboravljanja posmatrao kod samog sebe, analizovao ga je kao što se analizuje san ili neurotična ideja, i to, svakako, s pravom:

¹⁴ Sa velikom pohvalom — ocena: vrlo dobar.

„Bio sam danas u poseti kod porodice s kojom sam u prijateljstvu; podela se reč o varošima u gornjoj Italiji. Neko primeti da se u njima još poznaje austrijski uticaj. Navode se imena nekih od tih varoši; i ja hoću da kažem jedno takvo ime, ali mi ono ne pada na pamet iako znam da sam tamo proveo dva vrlo prijatna dana; sve se to ne slaže sa Freudovom teorijom zaboravljanja. — Mesto traženog imena nameće mi se: *Kapua — Breša* (*Brescia*) — *Lav* iz *Breše*.

„Toga ‚lava‘ vidim pred sobom plastično, kao mramornu statuu; ali odmah primećujem da je on manje sličan lavu na spomeniku slobode u Breši (koji sam video samo na slici) nego onom mramornom lavu koga sam video u *Lucernu na nadgrobnom spomeniku švajcarske garde pale u Tiljerijama* i čija minijatura reprodukcija stoji na mojoj biblioteci. Najzad se ipak setim traženog imena: *Verona*.

„Znam odmah i ko je kriv za tu amneziju. Niko drugi već bivša služavka te porodice čiji sam gost baš bio. Zvala se *Veronika*, mađarski *Verona*, a meni je bila veoma antipatična zbog svoje odvratne fizionomije, kao i zbog svog promuklog, kreštavog glasa i svoje nesnosne poverljivosti (smatrala je da je na nju stekla prava svojim dugim službovanjem). I tiranski način njenog postupanja sa decom te kuće bio mi je nepodnošljiv. Sada sam takođe znao šta znače zamene koje su mi pale na pamet.

„Uz *Kapua* smesta asociiram *caput mortuum*.¹⁵ Vrlo često sam glavu *Veronikinu* poređivao sa *mrtvačkom glavom*. — Mađarska reč *kapzsi* (gramziv) sigurno je doprinela pomeranju. Nalazim, naravno, i one mnogo neposrednije asocijativne puteve koji vezuju *Kapuu* i *Veronu* kao geografske pojmove i kao italijanske reči sa istim ritmom.¹⁶

„Isto važi i za *Brešu*; no i ovde postoje isprepleteni pobočni putevi vezivanja ideja.

¹⁵ Mrtva glava.

¹⁶ U stvari: *Kapua* ima naglasak na prvom, *Verona* na drugom slogu: možda Ferenci ovde misli na mađarski izgovor.

„Moja antipatija je u svoje vreme bila tako jaka da mi je Veronika bila naprosto gadna i da sam u više mahova izrazio svoje čuđenje što ona ipak može da ima ljubavni život i da bude voljena. „Nju ljubiti — govorio sam — mora da budi nagon na povraćanje (*Brechreiz*).“ Pa ipak, ona je zacelo mogla već odavno da se dovede u vezu sa idejom o *paloj* švajcarskoj gardi.

„Breša se, bar ovde u Mađarskoj, vrlo često pominje, ne zajedno sa lavom, nego, zajedno sa drugom jednom zveri. Najomrznutije ime u ovoj zemlji kao i u gornjoj Italiji je ime generala Hajnaua (*Haynau*), koga nazivaju naprosto *Hijena Breše*.¹⁷ Od omrznutog tiranina Hajnaua vodi, dakle, jedna nit misli preko Breše ka gradu Veroni, druga, preko pomisli o *životinji koja raskopava grobove i koja ima promukao glas* (što je doprinelo asociranju *nadgrobnog spomenika*), ka mrtvačkoj glavi i ka neprijatnom organu Veronikinom, koju je moje nesvesno tako grdno ocrnilo i koja je u svoje vreme u toj kući vladala gotovo isto tako tiranski kao austrijski general posle mađarskih i italijanskih borbi za oslobođenje.

„Na *Lucern* se nadovezuje pomisao na leto koje je Veronika sa svojim gospodarima provela na *Firvaldštetskom jezeru blizu Lucerna*; a na *švajcarsku gardu* sećanje da je ona umela da tiraniše ne samo decu nego i odrasle članove porodice i da je rado igrala ulogu *garde-dame*.

„Izričito napominjem da je ta moja antipatija prema Veroniki — svesno — davno prošla i savladana. U međuvremenu se ona, kako u svojoj spoljašnjosti tako i u svojim manirima, promenila znatno u svoju korist i ja mogu (mada mi se za to retko ukazuje prilika) da je susrećem sa iskrenom ljubaznošću. Moje nesvesno, kao obično, drži se žilavije nekadašnjih utisaka, ono je zlopamtilo.

„*Tiljerije* su aluzija na drugu ličnost, na jednu stariju damu, Francuskinju, koja je u mnogim pri-

¹⁷ Austrijski general fon Hajnau svirepo je kaznio grad Brešu kada se on, 1849, pobunio protiv Austrije.

likama stvarno *gardirala* ženama te kuće i prema kojoj je staro i mlado osećalo poštovanje — verovatno i pomalo straha. Ja sam jedno vreme bio njen *élève* (učenik) u francuskoj konverzaciji. Uz reč *élève* mi još pada na pamet da sam se, kada sam bio u poseti kod zeta moga današnjeg domaćina u severnoj Češkoj, morao mnogo da smejem tome što je tamošnje seosko stanovništvo „*eleve*“ tamošnje šumarske akademije nazivalo „*lafovima*“ (*Löwen*). Verovatno je i ta vesela uspomena imala učešća u pomeranju sa *hi-jene* na *lava*.“

11. I sledeći primer* može da pokaže kako lični kompleks koji upravo obuzima čoveka može da izazove zaboravljanje imena na sasvim udaljenom mestu:

Dva čoveka, jedan stariji i jedan mlađi, koji su šest meseci ranije putovali po Siciliji, izmenjuju uspomene na one lepe i sadržajne dane. „Kako li se zvaše ono mesto“, upita mlađi, „u kom smo prenoćili da bismo odande načinili izlet za *Selinunt*? *Kalatafimi*, zar ne?“ — Stariji to poriče: „Tako, zacelo, ne, no i ja sam takođe zaboravio ime mada se vrlo dobro sećam svih pojedinosti našeg tamošnjeg boravka. Za mene je dovoljno da opazim kako je nešto zaboravio neko drugi: odmah to zaboravljanje zarazi i mene. Da potražimo to ime? No meni ne pada na pamet ni jedno drugo osim *Kaltanizeta* (*Caltanissetta*), koje, sigurno, nije tačno.“ — „Ne“, veli mlađi, „ime počinje sa *w* ili se *w* nalazi u njemu.“ „W ne postoji u italijanskom jeziku“, upozori stariji. — „Pa ja sam mislio na *v*, a kazao sam *w* samo zato što sam tako navikao na svom maternjem jeziku.“ — Stariji se buni protiv *v*: „Rekao bih da sam uopšte zaboravio već mnoga sicilijanska imena; trebalo bi da to proverim na nekoliko primera. Kako se, na primer, zove ono mesto na bregu koje se u starom veku zvalo *Enna*? — Aha, znam već: *Kastrodovani* (*Castrogiovanni*).“ — U idućem trenutku već je mlađi našao i izgubljeno

* *Zentralblatt für Psychoanalyse*, I, 9, 1911.

ime: „Kastelvetrano (Castelvetrano)“, uzvikuje on i raduje se što može da ukaže na *v* za koje je tvrdio da mora biti u njemu. Stariji još kratko vreme nema osećanje da mu je ime poznato, no pošto ga je prihvatio, treba da dâ obaveštenje o tom zbog čega ga je bio zaboravio. On kaže: „Očigledno zato što druga polovina *vetrano* podseća na *veterana* (starog, isluženog borca). Znam da nerado mislim na *starenje* i da na čudan način reagujem kada me nešto podseti na nj. Tako sam, nedavno, jednom veoma cenjenom prijatelju, na uvijen i neobičan način, predočio da je „odavno prevaleo godine mladosti“, zato što je on ranije jednom, baš kad se o meni izražavao najlaskavije, takođe tvrdio da ja nisam više mlad čovek.“ Da je otpor u meni bio uperen protiv druge polovine imena *Kastelvetrano* proizlazi iz toga što su se početni glasovi toga imena pojavili u zameni *Kaltanizeta*. — „A samo ime *Kaltanizeta*?“ upita mlađi. — „Ono mi se uvek činilo kao tepanje mladoj ženi“, priznade stariji.

Malo docnije dodade: „Pa i ime *Enna* bilo je zamena. A sad mi pada u oči da ono ime koje se nametnulo putem racionalizacije, *Kastrođovani*, isto tako podseća na *đovane* (giovane), što znači mlad, kao i iščezlo ime *Kastelvetrano* na *veteran* — star.“

Stariji je mišljenja da je na taj način razjasnio uzroke svom zaboravljanju imena. Iz kog je motiva mlađi došao do istog promišljanja, nije ispitivano.

Pored motiva zaboravljanja imena, i njegov mehanizam zasluži naše interesovanje. U velikom broju slučajeva ime se ne zaboravlja zato što ono samo izaziva takve motive, već zato što ono po svom zvuku i sličnosti slova podseća na drugo ime protiv koga su upereni ti motivi. Razumljivo je da su tako široke granice uslova izvanredno pogodne za postanak te pojave. Tako u sledećim primerima:

12. Dr Ed. Hičman (Ed. Hitschmann):

„Gospodin H. hoće nekome da saopšti ime knjižarske firme *Gilhofer* i *Ranšburg*. Ali uprkos svemu razmišljanju, njemu pada na pamet samo ime *Ranš-*

burg, mada mu je firma inače sasvim dobro poznata. Pomalo nezadovoljan zbog toga slučaja, on se vraća kući; nemajući mira, upita svoga brata, koji je, kako se činilo, već spavao, za prvu polovinu imena te firme. Ovaj je reče bez ustezanja. Nato gospodinu H. uz *Gilhofer* odmah pada na pamet reč *Galhof* (*Galhof*). Ka „*Galhofu*“ vodila ga je nekoliko meseci ranije, u društvu jedne privlačne devojke, šetnja na koju je sačuvao obilje uspomena. Devojka mu je za uspomenu poklonila predmet na kome piše: „Za sećanje na lepe časove u *Galhofu*.“ Nekoliko dana pred zaboravljanje tog imena gospodin H. je, naoko slučajno, taj predmet jako ošteti kada je brzo zatvorio neku fioku; konstatujući to, on — pošto mu je poznat smisao simptomskih radnji — nije mogao da se oslobodi izvesnog osećanja krivice. Tih dana on je prema toj dami bio nešto ambivalentno¹⁸ raspoložen, jer ju je doduše voleo, ali je oklevao da udovolji njenoj želji za venčanjem.“ (Dva slučaja zaboravljanja imena, u *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1913).

13. Dr Hans Saks (Hans Sachs):

„U razgovoru o Denovi i njenoj najbližoj okolini neki mlađi hoće da pomene i mesto *Pelji* (*Pegli*), ali samo s velikim trudom, posle napornog razmišljanja, uspe da se seti toga imena. Vraćajući se kući, on sa osećanjem neprijatnosti misli kako mu se to, njemu inače veoma dobro poznato, ime izmaklo iz svesti; te misli ga navedu na reč *Peli*, koja zvuči sasvim slično. Znao je da se tako zove ostrvo u Južnom moru i da su njegovi stanovnici sačuvali nekoliko čudnih običaja. Nedavno je o tome čitao u jednom etnološkom delu i tada je odlučio da ta saopštenja iskoristi za sopstvenu hipotezu. Zatim mu pade na pamet da se u *Peli* odigrava i roman koji je čitao sa interesovanjem i zadovoljstvom a to je *Van Zantenovo najsrećnije doba* od Lauridsa Bruna. — Toga dana su ga go-

¹⁸ Od *ambus* = oboje i *valens* = od vrednosti, ono što se odnosi na istovremena suprotna osećanja, na primer: ljubav i mržnju.

tovo neprekidno obuzimale misli u vezi sa pismom koje je istoga jutra primio od jedne njemu veoma drage dame; zbog tog pisma je strahovao da će morati da se odrekne ugovorenog sastanka. Pošto je ceo dan proveo u najgorem raspoloženju, izišao je uveče sa namerom da se više ne muči s tom neprijatnom mišlju, nego da se, koliko god uzmogne, oda nepomućenom uživanju u društvu koje ga je očekivalo i koje je on neobično visoko cenio. Jasno je da je reč *Pelji* mogla da ugrozi njegovu nameru jer je ona glasovno u tako tesnoj vezi sa *Peli*; a *Peli*, pošto je, zahvaljujući svom etnološkom značaju, steklo vezu sa njegovom ličnošću, ovaploćuje ne samo Van Zantenovo nego i njegovo *najsrećnije doba*, pa su otuda i poticala strahovanja i brige koje su ga preko dana morale. Karakteristično je da se do ovog jedinstvenog tumačenja moglo doći tek pošto je drugo pismo pretvorilo sumnje u radosnu izvesnost skorog viđenja."

Ako se povodom ovog slučaja setimo onog koji je iz njegovog tako reći susedstva, a u kome se nisam mogao setiti mesta *Nervi* (primer 1), vidimo kako sličnost po zvuku između dve reči može da zameni dvojaki smisao jedne reči.

14. Kada je, 1915, izbio rat sa Italijom, mogao sam zapaziti da u mom sećanju odjednom nedostaje čitav niz imena italijanskih mesta kojima sam inače raspolagao bez teškoća. Kao tolikim drugim Nemcima, i meni je prešlo u naviku da jedan deo praznika provodim na italijanskom tlu, i za mene nije moglo biti sumnje da je to masovno zaboravljanje imena izraz shvatljivog neprijateljskog raspoloženja prema Italiji, koje je sada stupilo na mesto ranije naklonski. No pored ovog direktno motivisanog zaboravljanja imena pojavilo se i indirektno, koje se moralo smatrati kao posledica istog uticaja. Naginjao sam i zaboravljanju neitalijanskih imena, a istraživanjem tih slučajeva došao sam do toga da su i ta imena, po nekoj dalekoj sličnosti, bila u vezi sa prokaženim neprijateljskim. Tako sam se jednoga dana dugo upinjao da se setim imena moravskog grada *Bisenz* (če-

ški Bzenec). Kad sam ga se, najzad, setio, znao sam odmah da se to zaboravljanje mora staviti na račun palate *Bizenci* (*Bisenzi*) u Orvijeku. U toj palati se nalazi hotel *Belle Arti*, u kom sam stanovao kad god sam boravio u Orvijeku. Najmilije uspomene su, naravno, najjače stradale zbog promenjenog osećajnog stava.

Biće takođe korisno da nas nekoliko primera podseti na to kako raznolikim namerama može da posluži zaboravljanje imena.

15. A. J. Štorfer (*Zaboravljanje imena kojim se osigurava zaboravljanje namera*):

„Neka dama u Bazelu dobije jednog dana obaveštenje da je njena prijateljica iz mladosti *Selma X.* iz Berlina, koja je baš na svadbenom putovanju, stigla u Bazel. Prijateljica iz Berlina treba da ostane u Bazelu svega jedan dan. Zato Bazelka odmah pohita u hotel. Pri rastanku su se prijateljice dogovorile da se posle podne ponovo sastanu i da do polaska Berlinke ostanu zajedno.

„Posle podne Bazelka zaboravi na sastanak. Determinacija toga zaboravljanja nije mi poznata, ali baš u toj situaciji (susret sa *prijateljicom iz mladosti* koja se *taman udala*) može da bude nekoliko tipičnih konstelacija koje mogu da spreče ponovni sastanak. U ovom slučaju interesantna je *dalja* jedna omaška, koja predstavlja nesvesno osiguravanje prve. U vreme kada je opet trebalo da se sastane sa prijateljicom iz Berlina, Bazelka se nalazila u društvu na nekom drugom mestu. Poveo se razgovor o nedavnom venčanju bečke operne pevačice *Kurc* (*Kurz*). Dama iz Bazela izrazila se kritički (!) o tom *braku*, ali kada je htela da izgovori ime pevačice, našla se u najvećoj neprilici: njenog *ličnog imena* nije mogla da se seti. (Kao što je poznato, baš kod jednosložnih porodičnih imena naročito smo skloni da kažemo ujedno i lično ime). Dama iz Bazela se utoliko više ljutila zbog slabosti svoga pamćenja što je često slušala pevačicu *Kurc* i što joj je ime (celo) inače bilo vrlo dobro poznato. Pravac razgovora se promenio a da

niko drugi nije pre toga spomenuo zaboravljeno lično ime pevačice.

„Uveče istog dana naša dama iz Bazela nalazila se u društvu koje je delimično bilo istovetno sa popodnevnom. Slučajno se opet povede razgovor o bračnu pevačice i ta dama, bez ikakve teškoće, izgovori ime *Selma* Kurc. Ovome je odmah sledio uzvik: „Ah sad se sećam: potpuno sam smetnula s uma da sam za danas posle podne ugovorila sastanak sa svojom prijateljicom *Selmom*.” Pogledavši na sat, uvide da joj je prijateljica svakako već oputovala.” (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, II, 1914).

Možda još nismo dovoljno pripremljeni da bismo mogli pravilno ceniti sve strane tog lepog primera. Idući je jednostavniji; u njemu se, iz motiva koji su u vezi sa izvesnom situacijom, zaboravlja ne ime, nego jedna strana reč. Mi već vidimo da su procesi koje obrađujemo uvek isti, bez obzira na to da li se oni odnose na imena, lična imena, strane reči ili nizove reči. U sledećem primeru jedan mladić zaboravlja englesku reč za zlato, koja je istovetna sa nemačkom reči *Gold*, da bi imao povoda za izvršenje željene radnje.

16. Dr Hans Saks:

„Neki mladić upozna se u zajedničkom pansionu sa Engleskinjom, koja mu se sviđa. Zabavljajući se s njom, prvog večera njihovog poznanstva, na njenom maternjem jeziku, kojim je prilično vladao, i hoteći pritom da upotrebi englesku reč za zlato, opazi da uprkos napornom traženju ne može da je se seti. Namesto nje uporno mu se nametali kao zamene francusko *or*, latinsko *aurum* i grčko *hrisos*, tako da je jedva uspeo da ih odagna, mada je izvesno znao da te reči nemaju srodnosti sa traženom. Najzad ne nađe drugog načina da objasni šta hoće, nego da dodirne zlatni prsten koji dama nosi na ruci; veoma postiđen, dozna od nje da dugo tražena reč za zlato glasi isto tako kao i nemačka, tj. *gold*. Velika vrednost takvog dodira, ostvarenog pomoću zaboravljanja, nije samo u tome što on omogućuje da se na nimalo nepriličan

način zadovolji nagon za hvatanjem i dodirivanjem — to zadovoljavanje je moguće i u drugim prilikama, koje zaljubljeni revnosno iskorišćuju — nego još mnogo više u tome što se pomoću njega može razjasniti kakvi su izgledi za prosidbu. Nesvesno te dame, naročito ako je ono simpatično raspoloženo prema partneru, pogodiće kakav se erotički cilj krije iza bezazlene maske tog zaboravljanja; to kako će ona primiti taj dodir i njegovu motivaciju može tako postati za oba dela nesvesno, ali veoma značajno sredstvo sporazumevanja o šansama upravo započetog flerta.”

17. Saopštavam još interesantno zapažanje o zaboravljanju i ponovnom nalaženju jednog ličnog imena po J. Šterkeu (Stärcke); slučaj se odlikuje time što je za zaboravljanjem imena vezano izvrstanje niza reči iz jedne pesme, kao u primeru *Neveste* iz *Korinta*:

„Stari pravnik i filolog Z. pripoveda u društvu da je u doba svoga studentovanja u Nemačkoj poznao studenta koji je bio izvanredno glup i o čijoj gluposti ume da ispriča mnogo anegdota. No, on ne može da se seti imena tog studenta, misli da to ime počinje sa *w*, ali docnije to opet porekne. Seća se da je taj glupi student kasnije postao *trgovac vinom* (Weinhändler). Zatim opet ispriča anegdotu o njegovoj gluposti, čudeći se još jednom što ne može da mu se seti imena, pa onda reče: „Bio je takav magarac da ne shvatam kako sam mogao da mu, stalnim ponavljanjem, ulijem u glavu latinski jezik.” Trenutak kasnije on se doseti da se traženo ime završava na ... *man*. Na naše pitanje da li mu pada na pamet neko drugo ime koje se završava na *man*, on odgovori: „*Erdman*.” — „Ko je to?” — „I to je bio student onog vremena.” — No njegova kći primeti da postoji i profesor *Erdman*. Tačnije ispitivanje pokazalo je da je taj profesor *Erdman* u časopisu koji on uređuje primio rad poslat od Z-a samo u skraćenom obliku, da se s njim delimično nije slagao itd., i da je to Z-u bilo prilično neprijatno. (Povrh toga saznao sam kasnije da je Z. u ranijim godinama imao izgleda da

postane profesor u istoj struci koju sada predaje profesor Erdman, da, dakle, možda i zbog toga Erdman dira u osetljivu žicu).

„Sada se Z. odjedared priseti da je ime glupog studenta: *Lindeman*. Toga da se ime svršava na ... *man* setio se već ranije; prema tome je *Linde* ostalo duže potisnuto. Na pitanje na šta ga podseća *Linde*, on kaže najpre: „Ni na šta.” Na moje navaljivanje da će mu, uz to, valjda ipak nešto pasti na pamet reče, gledajući uvis i učinivši rukom pokret u vazduhu: „Pa da, lipa (*Linde*), to je lepo drvo.” Drugog ničega ne može da se seti. Svi učute, svako se udubi u svoju lektiru ili neki drugi posao, kada, nekoliko trenutaka kasnije, Z. stade u sanjalačkom tonu da recituje:

Steht er mit festen
Gefügigen Knochen
Auf der Erde,
So reicht er nicht auf
Nur mit der Linde
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.

(Kada čvrstim, glpkim kostima
stoji na zemlji,
ne dopire dotle da bi se mogao uporediti
ma samo sa lipom ili sa lozom).

„Ja uzviknem likujući: „Eto nam *Erdmana*. Taj čovek koji stoji na zemlji, to jest taj *Erde-Mann* ili *Erdmann*, ne dopire toliko visoko da bi se mogao uporediti ma i sa lipom (*Lindemannom*) ili sa lozom (trgovcem vinom). Drugim rečima onaj *Lindeman*, glupi student koji je kasnije postao trgovac vinom, već je bio magarac, ali *Erdman* je još mnogo veći magarac, pa ne može da se uporedi ni sa tim *Lindemannom*.” Takav podrugljiv ili pogrđan govor u nesvesnom nije ništa neobično, zato mi se činilo da je sada pronađen glavni uzrok zaboravljanju imena.

„Upitao sam iz koje pesme potiču citirani stihovi. Z. reče da je to pesma od Getea, koja, kako misli, počinje ovako:

Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!

(Čovek neka bude plemenit, gotov da pomaže i dobar!)

i da se u njoj nalaze i ovi stihovi:

Und hebt er sich aufwärts,
So spielen mit ihm die Winde.

(A uzdigne li se — igraju se s njim vetrovi.)

„Sutradan potražio sam tu pesmu od Getea, pa se pokazalo da je taj slučaj još lepši (ali i komplikovaniji) nego što se činilo u prvi mah.

„a) Prvi citirani stihovi (vidi gore) glase tačno:

Steht er mit festen
Markigen Knochen

(Kada stoji čvrstim — snažnim [punim srži] kostima).

„Gipke (gefügige) kosti bile bi dosta neobična kombinacija. Ali u to neću bliže da ulazim.

„b). Sledeći stihovi te strofe glase (v. gore):

Auf der wohlgegründeten
Dauernden Erde,
Reicht er nicht auf,
Nur mit der Eiche
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.

(Na čvrsto postavljenoj, trajnoj zemlji, on ne postiže da bude uporedivan ni sa hrastom ni sa lozom.)

„Prema tome, u celoj pesmi ne postoji lipa (*Linde*)! On je nesvesno zamenio hrast (*Eiche*) lipom (*Linde*) samo zato da bi omogućio igru reči *Erde* — *Linde* — *Rebe* (zemlja, lipa, loza).

„c) Ta pesma se zove *Granice čovečstva* i sadrži poređenje između svemoći bogova i neznatne sile čovekove. A pesma čiji početak glasi:

Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut

druga je pesma na nekoliko stranica dalje. Zove se: *Das Göttliche* (Božansko) i sadrži isto tako misli o bogovima i ljudima. Kako u to nismo dalje ulazili, mogu samo naslućivati da su pri postanku ovoga slučaja imale učešća i misli o životu i umiranju, o vremenskom i večnom, o sopstvenom slabom životu i o budućoj smrti”.*

U nekim od ovih primera iskorišćene su sve fine psihoanalitičke tehnike da bi se razjasnilo zaboravljanje imena. Ko želi da sazna više o takvom radu, toga upućujem na saopštenje E. Džonsa (Jones, London).**

18. Ferenci je zapazio da zaboravljanje imena može da se pojavi kao histeričan simptom. Onda ono pokazuje mehanizam koji se mnogo udaljuje od mehanizma omaške. Kako on zamišlja tu razliku, videće se iz njegovog saopštenja:

„Sada lečim postariju gospođicu kojoj ne padaju na pamet ni najviše upotrebljavana i njoj najbolje poznata lična imena, mada, inače, ima dobro pamćenje. Analiza je pokazala da ona tim simptomom želi da dokumentuje svoje neznanje. A to demonstrativno isticanje njene ignorancije u stvari je zameranje roditeljima, koji joj nisu omogućili više školsko obrazovanje. I to što ona ima nagon da stalno čisti i uređuje kuću („psihozu domaćica”) potiče delimice iz

* Iz holandskog izdanja ove knjige pod naslovom: *De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksche leven*, Amsterdam 1916, odštampano na nemačkom u *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*, IV, 1916.

** Analiza jednog slučaja zaboravljanja imena. Prevedeno na nemački u *Zentralblatt für Psychoanalyse*, II, 2, 1911.

istog izvora. Time ona želi da kaže otprilike: Vi ste od mene načinili služavku.”

Mogao bih ovde navesti još mnogo primera zaboravljanja imena i diskusiju o njima povesti mnogo dalje, ali ne bih želeo da gotovo sva gledišta koja dolaze u obzir za kasnije teme pretresem već ovde, pri prvoj temi. Zato neka mi se dopusti da u nekoliko rečenica iznesem rezultate ovde saopštenih analiza:

Mehanizam zaboravljanja imena (tačnije: smetanja s uma, privremenog zaboravljanja) sastoji se u tome da neki drugi i u to vreme ne svesni niz misli ometa nameravanu reprodukciju. Između poremećenog imena i remetilačkog kompleksa postoji veza, bilo a priori, bilo da se ona obrazovala površnim (spoljnim) asocijacijama, putevima koji se često čine usiljeni, izveštačeni.

Među remetilačkim kompleksima najjače dejstvo pokazuju kompleksi u vezi sa samim sobom (lični, porodični, profesionalni).

Ime koje može imati više značenja pripada nekim skupovima misli (kompleksima); takvo ime u njegovoj vezi s jednim skupom misli često poremeti njegova pripadnost drugom, jačem kompleksu.

Među motivima tih poremećaja naročito se ističe namera da se izbegne neprijatnost koja bi mogla biti izazvana sećanjem.

Uglavnom, mogu se razlikovati dva osnovna slučaja zaboravljanja imena: kada to ime samo podseća na nešto neprijatno, ili kada je ono dovedeno u vezu sa nečim drugim što bi moglo imati takvo dejstvo; prema tome, imena mogu biti ometana u reprodukciji zbog sebe samih, ili zbog svojih bližih ili daljih asocijativnih odnosa.

Pregledamo li ove opšte zaključke, postaće nam razumljivo zašto među našim omaškama najčešće srećemo privremeno zaboravljanje imena.

19. Mi, međutim, nismo ni izdaleka zabeležili sve osobitosti te pojave. Hoću još da ukažem na to da je zaboravljanje imena u velikoj meri zarazno. U razgovoru između dva lica često je dovoljno da jedno

kaže kako je ovo ili ono ime zaboravilo, pa da ga se ni drugo lice ne može setiti. No tamo gde je zaboravljanje ovako indukovano, zaboravljeno ime se lakše pojavljuje ponovo. Ovo „kolektivno“ zaboravljanje, strogo uzevši, pojava psihologije-masa, još nije postalo predmetom analitičkog istraživanja. U jednom jedinom, ali osobito lepom, primeru mogao je T. Rajk (Th. Reik) da dâ dobro objašnjenje te čudne pojave.*

„U malom društvu studenata, u kom su se nalazile i dve studentkinje filozofije govorilo se o mnogobrojnim pitanjima koja postanak hrišćanstva postavlja kulturnoj istoriji i nauci o religiji. Jedna od mladih dama, koja je učestvovala u razgovoru, setila se da je u engleskom romanu što ga je nedavno čitala našla privlačnu sliku mnogih verskih strujanja koja su uzbudivala ljude onog doba. Dodala je da je u romanu prikazan ceo Hristov život od njegovog rođenja do smrti, ali imena toga dela nije mogla da se seti (vizuelno sećanje na omot knjige i na tipografsku sliku naslova bilo je više nego jasno). I trojica od prisutne gospode tvrdila su da poznaju taj roman, ali, začudo, ni oni nisu mogli da kažu njegovo ime...

„Samo se mlada dama podvrgla analizi radi razjašnjenja toga zaboravljanja. Naslov knjige glasi: *Ben Hur* — od Luisa Volesa (Lewis Wallace). Pale su joj na pamet ove zamene: *Ecce homo* — *homo sum* — *quo vadis?*¹⁹ Devojka je sama razumela da je to ime zaboravila „jer sadrži izraz koji nijedna mlada devojka — uz to još u društvu mladih ljudi — neće rado upotrebiti.“²⁰ Ovo objašnjenje produbljeno je veoma interesantnom analizom. U vezi koja je ovde dodirnuti, i prevod reči *homo* na nemački (*Mensch*)²¹ ima

* Th. Reik, *Über kollektives Vergessen*, Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse, VI, 1920. (Sadržano i u Reik, *Der eigene und der fremde Gott*, 1923).

¹⁹ Latinski, znači: Evo čoveka (reči Pilata o Hristu) — čovek sam — kuda ćeš? (Petrove reči Hristu, ujedno naslov romana Sjenkjevičevog).

²⁰ Nemačka reč die Hure znači kurva.

²¹ I reč Mensch (u srednjem rodu) ima isto značenje kao i Hure.

nepristojno značenje. Rajk zaključuje: Mlada dama tretira reč tako kao da bi izgovaranjem tog sumnjivog naslova pred mladim ljudima priznala da ima te želje, koje je ona u stvari odbacila kao neprijatne i kao želje koje ne odgovaraju njenoj ličnosti. Kraće rečeno: nesvesno, ona izjednačuje izgovaranje reči „Ben Hur“ sa seksualnom ponudom, i njeno zaboravljanje, prema tome, znači odbranu od nesvesnog iskušenja te vrste. Imamo razloga za pretpostavku da su slični nesvesni procesi bili uzrok zaboravljanju i kod mladih ljudi. Njihovo nesvesno shvatilo je zaboravljanje devojke u njegovom pravom značenju pa ga je... tako reči protumačilo... Zaboravljanje kod muškaraca predstavlja obzir prema takvom držanju... To je kao da im je njihova sabesednica svojom iznenadnom slabošću pamćenja dala jasan mig, koji su muškarci nesvesno dobro razumeli.”

Dešava se i produženo zaboravljanje imena, pri čemu čitavi nizovi imena iščezavaju iz sećanja. Ako čovek, da bi ponovo našao iščezlo ime, lovi druga sa kojima je ono u čvrstoj vezi, onda često umaknu i ta nova imena pomoću kojih je hteo da dođe do traženog. Zaboravljanje tako preskače s jednog imena na drugo, kao da bi htelo dokazati da tu postoji prepreka koja se ne može lako odstraniti.

O USPOMENAMA IZ DETINJSTVA I USPOMENAMA POKRIVALICAMA

Glava IV

U drugoj raspravi (objavljenoj 1899. u *Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie*) mogao sam da ukažem na tendencioznost našeg sećanja onde gde se to ne bi očekivalo. Pošao sam od upadljive činjenice da su najranije uspomene iz detinjstva često sačuvale ono što je indiferentno i sporedno, dok se u sećanju odraslih (često, iako ne uvek!) od važnih, izrazitih, snažnim afektima praćenih utisaka toga vremena ne nalazi ni traga.

Kako znamo da pamćenje vrši izbor među utiscima koji naviru, morali bismo pretpostaviti da ono taj izbor u detinjstvu vrši po sasvim drugim principima nego u doba intelektualne zrelosti. Međutim, podrobno ispitivanje pokazuje da je ta pretpostavka izlišna. Indiferentne uspomene iz detinjstva postoje samo zahvaljujući jednom procesu pomeranja; one su zamenjene u reprodukciji za druge, odista značajne utiske; sećanje na te utiske može se postići psihičkom analizom onih indiferentnih uspomena, dok njihovu neposrednu reprodukciju sprečava neki otpor. Kako su se te indiferentne uspomene sačuvale zahvaljujući ne sopstvenoj sadržini, nego asocijativnoj vezi svoje sadržine sa jednom drugom, potisnutom (zaklonjenom ili pokrivenom) sadržinom, opravdan je naziv koji sam im dao: uspomene-pokrivalice (Deckerinnerungen).

U spomenutom članku samo sam dodirnuo, a ni pošto iscrpeo, raznovrsne odnose i mnogostruka značenja uspomena pokrivalica. Na primeru koji je tamo podrobno analizovan, naročito sam istakao jednu osobitost u *vremenskoj* relaciji između uspomene pokrivalice i njom pokrivenih sadržina. Sadržina uspomene pokrivalice u tom primeru bila je iz jedne od prvih godina detinjstva, dok je ono što je ona u sećanju zastupala i što je ostalo gotovo nesvesno to lice doživelo u kasnijim godinama. Ta vrsta pomeranja bila bi *povratna*, *unazadna* ili *retrogradna*. Možda još češće susrećemo suprotni odnos: da se indiferentan utisak iz nedavno minulog doba učvrsti u sećanju kao uspomena pokrivalica, a da za to ima da zahvali samo svojoj vezanosti za jedan raniji doživljaj protiv čije neposredne reprodukcije postoji otpor. To bi bila *unapredna* ili *anterogradna* uspomena pokrivalica. Ono bitno što je od važnosti za pamćenje ovde vremenski leži iza uspomene pokrivalice. Najzad postoji i treći još mogućni slučaj: da je uspomena pokrivalica vezana sa utiskom koji ona pokriva ne samo svojom sadržinom nego i vremenskim dodirom, dakle *istovremena* ili *simultana* uspomena pokrivalica.

Koliki deo našeg sećanja pripada kategoriji uspomena pokrivalica i kolika je njihova uloga u raznim neurotičkim pojavama, to su problemi u čije se tretiranje nisam ni tamo upuštao, niti ću ovde da ulazim u to. Stalo mi je samo do toga da istaknem da su zaboravljanje ličnih imena s pogrešnim sećanjem i oblikovanje uspomena pokrivalica pojave iste vrste.

Razlike između tih pojava na prvi pogled su mnogo upadljivije nego njihove eventualne analogije. Tamo su posredi lična imena, ovde kompletni utisci, nešto što je doživljeno, bilo u stvarnosti, bilo u mislima; tamo postoji očevitno izneveravanje funkcije sećanja, ovde nam izgleda čudan rad pamćenja; tamo je trenutani poremećaj — jer sada zaboravljeno ime moglo je pre toga da bude reprodukovano pravilno sto puta, i može to od sutra opet da bude — ovde blago kojim trajno raspolažemo bez manjka, jer izgle-

da da nas te indiferentne uspomene iz detinjstva mogu pratiti kroz duži deo našeg života. Čini se da je zagonetka u oba slučaja sasvim različito usmerena. Tamo je to što pobuđuje našu naučnu radoznalost zaboravljanje, ovde zadržavanje u sećanju. No kada se malo udubimo u stvar, zapažamo da, uprkos razlici u psihičkom materijalu i u vremenskom trajanju oba fenomena, znatno preovlađuju podudarnosti. Ovde kao i tamo u pitanju je promašivanje sećanja; pamćenje ne reprodukuje ono što bi moralo da reprodukuje, nego nešto drugo kao zamenu. U slučaju zaboravljanja imena ne nedostaje rad pamćenja: on se ogleda u zameni imena; a stvaranje uspomena pokrivalica zasniva se na zaboravljanju drugih, važnijih utisaka. O tome da je tu nešto poremećeno obaveštava nas u oba slučaja jedno intelektualno osećanje, samo svaki put u drugom obliku. Pri zaboravljanju imena znamo da su zamene pogrešne; pri uspomenama pokrivalicama čudimo se što ih uopšte imamo. Psihološka analiza dokazuje da je do stvaranja zamen u oba slučaja došlo na isti način, pomeranjem duž jedne površne asocijacije; zato baš razlike u materijalu, u vremenskom trajanju i u centriranju oba fenomena pojačavaju naše očekivanje da je ono do čega smo došli nešto značajno i od opšte važnosti. Taj opšti princip glasio bi: izneveravanje i zastranjivanje reproduktivne funkcije ukazuje, mnogo češće nego što naslućujemo, da se tu upliće neki pristrasan činilac, neka tendencija, koja jedno sećanje podupire, dok drugo nastoji da suzbije.

Tema o uspomenama iz detinjstva čini mi se tako značajna i interesantna da bih joj hteo posvetiti još nekoliko napomena koje prelaze granice dosadašnjih gledišta.

Koliko unatrag, u detinjstvo, dopiru sećanja? Poznato mi je nekoliko istraživanja o tom pitanju, tako od Anrija (V. et C. Henri)* i od Potvina (Potwin)**; iz

* *Enquête sur les premiers souvenirs de l'enfance. L'année psychologique*, III, 1897.

** *Study of early memories. Psychological Review*, 1901.

njih proizlazi da postoje velike individualne razlike kod ispitanika, utoliko što pojedini među njima tvrde da se sećaju doživljaja iz šestog meseca života, dok drugi iz svoga života ne znaju ništa do navršene šeste, pa čak i osme godine. Ali od čega zavise te razlike u uspomenama iz detinjstva i kakav je njihov značaj? Očigledno nije dovoljno anketama prikupiti materijal koji se odnosi na ta pitanja; potrebno je još i obraditi taj materijal, a u tome mora učestvovati i lice koje nam je dalo obaveštenja u anketi.

Mislim da odviše olako primamo činjenicu infantilne amnezije, nemanja uspomena na prve godine našeg života, mesto da u njoj nalazimo čudnu zagonetku. Zaboravljamo za koliko visoka intelektualna postignuća i za kako složena osećanja je sposobno dete od otprilike četiri godine; trebalo bi da se čudimo što je pamćenje kasnijih godina, po pravilu, sačuvalo tako malo od tih duševnih procesa; da se čudimo utoliko pre što imamo mnogo razloga za pretpostavku da ta ista detinja delatnost nije prošla ne ostavivši traga u razvitku ličnosti, nego da je bila od presudnog uticaja za sva docnija vremena. A uprkos tom neuporedivom dejstvu, ona je zaboravljena! To pokazuje da tu postoje sasvim naročiti uslovi sećanja (u smislu svesne reprodukcije), uslovi koje dosad nismo bili pronašli. Vrlo je moguće da će nam zaboravljanje našeg detinjstva dati ključ za razumevanje onih amnezija koje su, prema našim novijim saznanjima, osnova za stvaranje svih neurotičkih simptoma.

Od sačuvanih uspomena iz detinjstva neke nam se čine dobro shvatljivim, druge čudnim ili nerazumljivim. Nije teško ispraviti nekoliko zabluda koje se odnose na obe ove vrste. Ako se uspomene jednog čoveka koje su se održale podvrgnu analitičkom ispitivanju, može se lako utvrditi da nema jemstva za njihovu tačnost. Neke od slika sećanja su neosporno izopačene, nepotpune, ili vremenski ili prostorno pomećene. Tvrdjenja ispitanih lica, kao to da njihovo prvo sećanje potiče otprilike iz druge godine života, očigledno su nepouzdana. Uskoro uspevamo da pronađemo

i motive koji nam objašnjavaju izopačavanje doživljenog, ali koji takođe dokazuju da uzrok tim greškama u sećanju ne može biti naprosto nepouzdanost pamćenja. Jake sile u kasnijem životu menjale su sposobnost sećanja na doživljaje iz detinjstva, verovatno one iste sile do kojih je krivica što smo se uopšte toliko udaljili od razumevanja za naše detinjstvo.

Kao što je poznato, psihički materijal sećanja kod odraslih je različit. Jedni se sećaju u vidu gledanih slika, njihove uspomene imaju vizuelan karakter. Drugi jedva mogu u sećanju da reprodukuju najoskudnije konture doživljenog; takva lica zovu se, po predlogu Šarkoovom (*Charcot*), *auditifs* i *moteurs*, za razliku od *visuels*.²²

U snovima te razlike iščezavaju; svi mi sanjamo pretežno u gledanim slikama. Ali taj razvoj (ka raznolikom karakteru sećanja) poništen je i u uspomena iz detinjstva; one su plastično vizuelne i kod onih lica čijem kasnijem sećanju nedostaje vizuelni element. U vizuelnom sećanju je, prema tome, sačuvan tip infantilnog sećanja. Kod mene su najranije uspomene iz detinjstva jedine uspomene sa vizuelnim karakterom; to su naprosto plastično razrađene scene koje se mogu porediti samo sa prikazima na pozornici. U tim scenama iz detinjstva, bile one istinite ili falsifikovane, redovno vidamo i svoju sopstvenu ličnost u njenim konturama i u njenom odelu. Ta okolnost mora da izazove čuđenje; odrasli sa vizuelnim tipom sećanja u svojim uspomena na kasnije doživljaje više ne vide svoju ličnost.* Osim toga, bila bi protivna svim našim iskustvima pretpostavka da dete u svojim doživljajima usredsređuje pažnju na sebe, a ne isključivo na spoljne utiske. Tako sa raznih stra-

²² Charcot, francuski lekar za nervne bolesti, jedan od učitelja Frojdovih. *Auditif* (oditif) — slušni, koji se odnosi na sluh, *moteur* (moter) — na pokret, *visuel* (vizieli) — na vid.

* To tvrdim pošto sam se na nekoliko strana o tom raspitao.

na dolazimo do pomisli da u takozvanim najranijim uspomena iz detinjstva nemamo prave tragove doživljenog, nego njihovu kasnu obradu, koja je verovatno nastala pod uticajem raznovrsnih kasnijih psihičkih sila. Tako se „uspomene iz detinjstva“ raznih individua uopšte izjednačuju sa „uspomena pokrivalicama“ i pritom stiču značajnu analogiju sa uspomena iz detinjstva naroda, sačuvanim u legendama i mitima.

Ko god je više ljudi ispitivao psihičkim metodom psihoanalize, skupio je u tom radu obilje primera za uspomene pokrivalice svake vrste. Ali saopštavanje tih primera izvanredno je otežano baš zbog napred izloženog odnosa tih uspomena iz detinjstva prema kasnijem životu; da bi se neka uspomena iz detinjstva mogla oceniti kao uspomena pokrivalica, bilo bi često potrebno prikazati celokupnu istoriju života dotičnog lica. Samo je retko moguće da se, kao u sledećem lepom primeru, izvuče iz svoje celine i saopšti jedna jedina uspomena iz detinjstva.

Neki 24-godišnji muškarac sačuvao je ovu sliku iz svoje pete godine života. On sedi u bašti nekog letnjikovca na stolici pored tetke, koja se trudi da ga nauči poznavanju slova. Njemu pada teško da razlikuje *m* od *n*, i on moli tetku da mu kaže, po čemu se poznaje šta je jedno, a šta drugo. Tetka ga upozori da *m* ima čitav jedan komad, treću crtu, više nego *n*. — Nije bilo razloga da se sumnja u pouzdanost te uspomene iz detinjstva; ali svoj značaj ona je stekla tek kasnije, kada se pokazalo da je ona podesna za simboličko prikazivanje druge jedne radoznalosti dečakove. Jer kao što je tada želeo da dozna razliku između *m* i *n*, tako se kasnije trudio da dozna razliku između dečaka i devojčica; a bio bi se zacelo saglasio i s tim da mu baš ta tetka bude učiteljica. Kasnije je pronašao da je i ta razlika slična, da dečak ima čitav jedan komad više nego devojčica; i u doba kada je to doznao, probudila se u njemu uspomena na analognu detinju radoznalost.

Evo drugog primera iz kasnijih godina detinjstva:

Čovek kome je sada preko 40 godina i koji ima teških unutrašnjih prepreka u svom ljubavnom životu — najstariji je od devetoro dece. Kad se rodilo najmlađe, njemu je bilo 15 godina, pa ipak on uporno tvrdi da nikad nije opazio trudnoću svoje majke. Podstaknut mojim neverovanjem, on se doseti da je jednom, u jedanaestoj ili dvanaestoj godini, video kako majka pred ogledalom u žurbi odvezuje suknju. Zatim nesmetano dopuni to sećanje: majka je došla sa ulice i neočekivano je dobila porođajne bolove. A odvezivanje (*Aufbinden*) suknje je uspomena pokrivalica za porođanje (*Entbindung*). Primenu takvih reči koje, kao neki most, spajaju dva pojma („*Wortbrücken*“) srešćemo još u drugim slučajevima.

Na jednom jedinom primeru hteo bih još da pokazem kakav smisao može analitičkom obradom da stekne uspomena iz detinjstva koja je pre toga izgledala lišena svakog smisla. Kada sam se, u svojoj četrdeset i trećoj godini, počeo da interesujem za ostatke sećanja na sopstveno detinjstvo, moju pažnju je privukla scena koja mi se odavno — mislio sam, odvajkada, — s vremena na vreme pojavljivala u svesti i koja se, prema pouzdanim znacima, mogla desiti u doba pre moje navršene treće godine. Video sam sebe kako, kukajući i nešto zahtevajući, stojim pred ormanom čija je vrata držao otvorena moj polubrat, stariji od mene 20 godina; onda je odjednom ušla u sobu, kao vraćajući se sa ulice, moja majka, lepa i vitka. Tim rečima sam opisao scenu koju sam gledao platično, a za koju inače nisam znao šta treba da znači. Da li je moj brat hteo orman — u prvoj formulaciji upotrebio sam izraz *Schrank* — da otvori ili da zatvori, zašto sam pritom plakao i kakve je veze s tim imao dolazak moje majke, sve mi je to bilo nejasno: bio sam u iskušenju da to objasnim kao da je posredi uspomena na neko zadirkivanje od strane starijeg brata i da je majka to prekinula.

Nije nimalo retko da se scena iz detinjstva koja se održala u sećanju shvati ovako pogrešno; čovek se seća jedne situacije, ali ona nema svog središta, i on

ne zna na koji element te situacije treba da stavi psihički akcent. Analitički naponi doveli su me do sasvim neočekivanog shvatanja te slike. Ja sam opazio da majke nema, posumnjao sam da je ona zaključana u tom ormanu i zato sam zahtevao od brata da orman otvori. Kad mi je učinio po volji i kad sam se uverio da majka nije u ormanu, počeo sam da vičem; to je trenutak koji je moje sećanje sačuvalo i posle koga se uskoro pojavila majka; njena pojava stišala je moju zabrinutost ili čežnju.

Ali kako je dete došlo na pomisao da odsutnu majku traži u ormanu? Istodobni snovi ukazivali su maglovito na jednu dadilju: na nju su se sačuvali još i druge reminiscencije, npr. da me je revnosno nagodila da joj predajem sitni novac koji bih dobivao na poklon — detalj koji i sâm opet ima prava da bude smatran kao uspomena pokrivalica za kasnije doživljaje. Odlučih da sebi toga puta olakšam posao tumačenja i da se kod svoje sada ostarele majke raspitam o onoj dadilji. Saznao sam mnogo štošta, između ostalog da je ta mudra, ali ne sasvim poštena osoba za vreme babinja moje majke izvršila velike krađe u kući i da je, na navaljivanje moga polubrata, bila predata sudu. Zahvaljujući tom obaveštenju, puklo mi je pred očima i razumeo sam onu dečju scenu. Iznenadni nestanak te dadilje nije mi bio indiferentan; ja sam se upravo obratio bratu s pitanjem: gde je ona — verovatno zato što sam opazio da je on u njenom iščekivanju igrao neku ulogu — a on mi je odgovorio uvijeno i igrom reči kao što mu je bila navika: *Sie ist „eingekastelt“* (tj. ona je zatvorena u ormanu, odnosno uhapšena). Taj odgovor sam shvatio na detinjski način, ali sam prestao s pitanjima pošto se ništa više nije moglo doznati. Kada sam, ubrzo posle toga, opazio da nema majke, podozrevao sam da je zli brat s njom učinio isto što i sa dadiljom, nagnao sam ga da mi otvori orman. Sad mi je razumljivo i to zašto je u formulisanju te vizuelne scene iz detinjstva naglašena majčina vitkost: ta vitkost mi je morala pasti u oči kao nešto što je majka ponovo stekla. Ja sam

dve i po godine stariji nego sestra koja se tada rodila, a sa polubratom sam živeo zajedno samo do navršetka svoje treće godine.*

* Ko se interesuje za duševni život u tim godinama detinjstva lako će pogoditi dublju uslovljenost zahteva postavljenog starijem bratu. Dete, koje još nije bilo navršilo tri godine, razumelo je da je sestrice, koja je nedavno stigla, rasla u trbuhu majčinom. Ono nije nimalo saglasno sa tim priraštajem i nepoverljivo strahuje da bi majčina utroba mogla da krije još neko dete. Orman mu je simbol majčine utrobe; ono, dakle, zahteva da gleda u taj orman i radi toga se obraća velikom bratu, koji je, kao što proizlazi iz drugog materijala, postao suparnik mališanov namesto oca. Protiv toga brata uperena je, pored osnovne sumnje da je dao da se uhapsi („einkasteln“) iščezla dadilja, i sumnja da je on, na neki način, stavio u majčinu utrobu dete koje se nedavno rodilo. Afekt razočaranja zbog toga što je orman prazan polazi od površne motivacije detinjeg zahteva. S obzirom na dublju težnju, taj afekt je na pogrešnom mestu. Naprotiv, veliko zadovoljstvo zbog vitkosti majke koja se vraća postaje sasvim razumljivo tek iz ovog dubljeg sloja.

OMASKE U GOVORU

Glava V

Ako nam se i čini da je jezički materijal kojim se obično služimo kad govorimo maternjim jezikom obezbeđen od zaboravljanja, utoliko češće nailazimo, primenjujući taj materijal, na drugi poremećaj koji je poznat kao omaška u govoru. Ta omaška kod normalnog čoveka ostavlja utisak nerazvijenog stepena takozvanih „parafazija“,²³ koje se pojavljuju pod patološkim uslovima.

Ovde sam izuzetno u mogućnosti da zabeležim jedan raniji rad o tom pitanju. Godine 1895. objavili su Meringer i Majer (C. Mayer) studiju o „omaškama u govoru i čitanju“; gledišta toga rada veoma se razlikuju od mojih. Jedan od autora, koji u tekstu vodi glavnu reč, po struci je lingvista i lingvistički su ga interesi podstakli da istražuje pravila po kojima čovek čini omaške u govoru. On se nadao da će iz tih pravila moći da zaključi da postoji »duhovni mehanizam kojim su, na sasvim osoben način, povezani glasovi jedne reči ili rečenice, pa i reči između sebe« (str. 10).

Primere omašaka u govoru, koje su sakupili, autori grupišu najpre po čisto deskriptivnim gledištima kao zamenjivanja ili premeštanja (npr. Milona vener-

²³ Parafazija (od grčkog para što označava promenu i fasis = reč, govor) — menjanje, brkanje slova ili reči.

ska mesto Venera milonska), *anticipacije* (npr. bilo mi je na teškima... na grudima tako teško), *postpozicije* (npr. „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unse- res Chefs aufzustossen“ mesto „anzustossen“ — po- zivam vas da u zdravlje našeg šefa podignete umesto „da se... kucnete“), *kontaminacije* ili sažimanja (npr. „Er setzt sich auf den Hinterkopf“, sastavljeno iz: „Er setzt sich einen Kopf auf“ i „Er stellt sich auf die Hinterbeine“²⁴), *supstitucije* (npr. „Ich gebe die Präparate in den Briefkasten“ mesto Brückkasten — „staviću preparate u sanduče za pisma“ mesto: u termostatu); uz te glavne kategorije navode se još neke manje važne (ili za naše ciljeve manje značajne). Pri ovom grupisanju je svejedno da li se premeštanje, unakaženje, stapanje itd. odnosi na pojedine glasove, reči, na slogove ili čitave reči nameravane rečenice.

Da bi objasnio te razne vrste omašaka koje je zapazio, Meringer pretpostavlja da glasovi u govoru imaju različitu vrednost. Kada inerviramo²⁵ prvi glas jedne reči, ili prvu reč jedne rečenice, nadražajni proces se već upravlja i teče prema kasnijim glasovima, sledećim rečima; kako su te inervacije donekle istovremene, one mogu uticati jedna na drugu, menjajući se međusobno. Time što ranije zatreperi ili se duže održava, nadražaj glasa sa većim psihičkim intenzitetom ometa proces inervacije manjeg značaja. Potrebno je, prema tome, da se utvrdi koji glasovi jedne reči imaju najvišu vrednost. Meringer misli: „Ako hoćemo da znamo kojem glasu neke reči pripada naj- viši intenzitet, treba da sebe posmatramo dok traži- mo neku zaboravljenu reč, npr. jedno ime. Ono što se najpre opet pojavi u svesti imalo je, svakako, naj- veći intenzitet pre zaboravljanja (str. 160). Glasovi visoke vrednosti jesu, prema tome, početni glas sloga

²⁴ „On seda na potiljak“, sastavljeno iz „on sebi nasa- duje glavu“ i „on staje na zadnje noge“, što, i jedno i drugo, u figurativnom smislu, znači svojeglav je, propinje se, opi- re se.

²⁵ Inervacija je nadraživanje putem nerava.

koji sadrži koren, zatim početni glasovi reči i nagla- šeni samoglasnik ili samoglasnici (str. 162).“

Ne mogu a da ovde ne protivrečim. Pripadao po- četni glas imena elementima najviše vrednosti ili ne, netačno je, svakako, da se taj glas, ako je reč zabo- ravljena, kao prvi opet pojavljuje u svesti; gornje pravilo je, dakle, bezvredno. Čovek koji posmatra sebe dok traži neko zaboravljeno ime dosta često ve- ruje i tvrdi da ono počinje ovim ili onim određenim slovom. To uverenje je isto tako često neosnovano kao i osnovano. Štaviše, ja bih rekao da je u većini sluča- jeva početni glas koji čovek tako navodi pogrešan. I u našem primeru „Sinjoreli“ izgubili su se u zameni početni glas i bitni slogovi, a baš par slogova koji je od manje vrednosti, *elli*, vratio se u svest u zameni Botičeli. Kako malo zamene respektuju početni glas iščezlog imena neka pokaže npr: ovaj slučaj: Jednog dana ne mogu da se setim imena male zemlje čiji je glavni grad Monte Karlo. Zamene za to ime glase:

Pijemont, Albanija, Montevideo, Koliko (Colico).

Na mesto Albanije uskoro stupa Montenegro, a zatim mi padne u oči da je sada slog *Mont* (izgovore- no *mon*) zajednički svim zamenama osim poslednje. Na taj način mi je olakšano da, polazeći od imena kneza Alberta, nađem zaboravljeno *Monako*. *Koliko* približno podražava sled slogova i ritmiku zaborav- ljenog imena.

Ako dopustimo mogućnost da mehanizam sličan onom koji smo otkrili pri zaboravljanju imena ima udela u omaškama u govoru, doći ćemo do osnovani- jeg suda o tim slučajevima. Poremećaj u govoru koji se izražava u omašci može biti prouzrokovan: prvo, uticajem nekog drugog sastavnog dela istog govora, dakle anticipativnim ili retroaktivnim, povratnim dejstvom, ili drugom nekom formulacijom u istoj re- čenici ili sklopu koji nameravamo da izgovorimo — ovamo spadaju svi gorenavedeni primeri pozajmljeni od Meringera i Majera; — i drugo, poremećaj bi mo- gao nastati, analogno slučaju Sinjoreli, uticajem van te reči, te rečenice ili toga sklopa, od elemenata koje

ne nameravamo da izgovorimo i za koje tek po samom tom poremećaju možemo zaključiti da su uopšte nadraženi. Istovremenost nadražaja bila bi ono što je zajedničko, položaj unutar ili izvan iste rečenice ili istog sklopa, ono čime se razlikuju oba ova načina postojanja omaške u govoru. U prvi mah se ta razlika ne čini toliko velika; ona je, međutim, značajna za izvesne zaključke koji se mogu izvesti iz simp-tomatologije omašaka u govoru. Jasno je da bi se samo u prvom slučaju iz tih pojava moglo zaključiti da postoji mehanizam koji povezuje glasove i reči tako da uzajamno utiču na svoju artikulaciju; takvim zaključcima se, kao rezultatima studije omašaka u govoru, nadao lingvista. U slučaju poremećenja usled uticaja izvan iste rečenice ili sklopa bilo bi pre svega potrebno da se otkriju remetilački elementi; a zatim bi se postavljalo pitanje da li i mehanizam toga poremećaja može da oda zakone stvaranja govora, čije se postojanje mora pretpostaviti.

Ne može se tvrditi da su Meringer i Majer prevideli da govor mogu poremetiti „komplikovani psihički uticaji“, elementi izvan iste reči, iste rečenice ili istog govornog sklopa. Oni su morali zapaziti da teorija o psihički nejednakoj vrednosti glasova, strogo uzevši, može da objasni samo glasovne poremećaje, zatim anticipacije i postpozicije. Gde se poremećaji reči ne mogu svesti na glasovne poremećaje, npr. kod supstitucija i kontaminacija reči, tu su i oni bez oklevanja tražili uzrok omašci izvan celine koja se nameravala reći, i za to su naveli lepe primere. Citiram ova mesta:

(Str. 62) „Ru. priča o događajima koje on u sebi proglašava za ‚svinjarije‘ (Schweinereien). No, želeći da to kaže u blagoj formi, on počne: ‚Dann aber sind Tatsachen zum Vorschein gekommen²⁶ ...‘ Majer i

²⁶ Ru. mesto „no, onda su se pojavile takve činjenice...“, kaže otprilike „no, onda, su se pojavile takve svinjenice...“ „Zum Vorschein kommen“ znači pojaviti se, a „Vorschein“ je nastalo kontaminacijom iz „Vorschein“ i „Schweinerei“ (svinjarija).

ja bili smo prisutni i Ru. je potvrdio da je mislio na ‚svinjarije‘. To što se ta zamišljena reč odala kod reči ‚Vorschein‘ i iznenada stupila u dejstvo dovoljno je objašnjeno sličnošću tih reči.”

(Str. 73) „Kao u kontaminacijama, verovatno još u mnogo većem stepenu, govorne predstave koje ‚lebde‘ ili ‚lutaju‘ igraju važnu ulogu i u supstitucijama. One su, doduše, ispod praga svesti, no ipak još u takvoj blizini da imaju dejstva; privučene sličnošću kompleksa koji treba izgovoriti, one lako mogu dovesti do skretanja ili iskliznuća, ili sledu reči preprečiti put. Te govorne predstave koje ‚lebde‘ ili ‚lutaju‘ često su, kao što rekosmo, zaostali elementi (odjeci) govornih procesa koji su se malopre odigrali.”

(Str. 97) „Iskliznuće je moguće usled sličnosti kada se u blizini, ispod praga svesti, nalazi druga slična reč koju nismo nameravali da izgovorimo. To se dešava u supstitucijama. — Ja se nadam da će se pravila koja sam postavio morati potvrditi kada se provere. Ali za to je potrebno da nam postane jasno na šta je sve mislilo lice koje govori.* Evo jednog poučnog slučaja. Razredni starešina Li. reče u našem društvu: ‚Die Frau würde mir Furcht einlagen‘ (mesto: Die Frau würde mir Furcht einjagen — Ta žena bi mi uterala strah u kosti). Obratio sam pažnju jer mi se to l činilo neobjašnjivo. Dopustio sam sebi da govornika upozorim na njegovu grešku einlagen mesto einjagen; on smesta odgovori: Da, to dolazi otuda što sam mislio: ich wäre nicht in der Lage (ja ne bih bio u mogućnosti) itd.”

„Drugi slučaj. Pitam R. v. Schid-a kako je njegovom bolesnom konju. On odgovori: ‚Ja, das draut... dauert vielleicht noch ein Monat‘ (Da, to će [draut]... potrajati možda još čitav mesec). To ‚draut‘ sa r bilo mi je nerazumljivo, jer r iz dauert nipošto nije moglo imati takvo dejstvo. Upozorio sam, dakle, R. v. S.-a na omašku, našto on reče da je mislio: ‚Das ist

* Kurziv je moj.

eine traurige Geschichte' (to je tužna istorija).²⁷ Imao je, dakle, na umu dva odgovora i oni su se izmešali."

Jasno je koliko se okolnostima u našim „analizama“ približuje to uzimanje u obzir lutalačkih govornih predstava koje su ispod praga svesti i ne treba da budu izgovorene, i zahtev da se raspitivanjem otkrije na šta je sve lice koje govori mislilo. I mi tražimo nesvestan materijal, i to na isti način, samo što mi moramo da prevalimo duži put, kroz složeniji niz asocijacija, od onoga što je upitanom palo na pamet pa do pronalaska remetilačkog elementa.

Zadržaću se na još jednom interesantnom momentu o kome svedoče primeri Meringerovi. Kako sâm autor uviđa, reč koja nije određena za izgovor, prouzrokujući izopačenje, mešavinu ili kompromisnu tvorevinu (kontaminaciju), može da osvoji mesto u svesti zahvaljujući bilo kakvoj sličnosti s nekom reči u nameravanoj rečenici:

jagen, dauert, Vorschein.
lagen, traurig, ... Schwein.

U svojoj knjizi *Tumačenje snova** izložio sam kakav udeo u postanku takozvane manifestne sadržine sna iz latentnih misli sna ima *sažimanje*. Tu neka, bilo kakva sličnost, u stvari ili u predstavi o reči, između dva elementa nesvesnog materijala postaje povod za stvaranje nečeg trećeg; to treće je mešana ili kompromisna predstava, koja u sadržini sna zastupa obe svoje komponente i čija su pojedina obeležja tako često protivrečna usled toga njenog porekla. Prema tome, obrazovanje supstitucija i kontaminacija u omaškama u govoru početak je onog sažimanja koje najrevnosnije učestvuje u izgrađivanju sna.

U malom članku, namenjenom širim krugovima (*Neue Freie Presse*, od 23. avg. 1900: *Wie man sich*

²⁷ Otrpilike, kao da je rekao: „To će tužat ... trajati možda još čitav mesec.

* *Die Traumdeutung*, Leipzig und Wien 1900, V izd. 1919. Ges. Schriften, knj. II i III.

versprechen kann — Kako se mogu desiti omaške u govoru), Meringer je tvrdio da izvesni slučajevi zamenjivanja (supstitucija) reči imaju naročit praktičan značaj, i to oni u kojima se jedna reč zamenjuje drugom, suprotnom po smislu. „Verovatno je još u sećanju ljudi kako je, pre nekog vremena, predsednik austrijske skupštine otvorio sednicu: „Visoki dome! Konstatujem da je prisutno toliko i toliko gospode i objavljujem da je sednica ovim *zaključena*!“ Tek opšta veselost ga je upozorila na grešku i on ju je popravio. Ovaj se slučaj verovatno objašnjava ovako: predsednik je *želeo* da sednicu, od koje se teško moglo očekivati nešto dobro, može već da *zaključi*; ali — što je česta pojava — sporedna misao je, bar delimično, prodrila i rezultat je bio *zaključena* mesto *otvorena*, dakle suprotno od onoga što je nameravao reći. Ali mnogobrojna zapažanja poučila su me da se suprotne reči uopšte vrlo često međusobno zamenjuju; one su već u našoj jezičkoj svesti asociirane, nalaze se jedna tik do druge i lako se desi da mesto jedne bude pogrešno prizvana druga.”

Nije u svim slučajevima tako lako kao u primeru predsednika pokazati da do zamenjivanja suprotnih reči dolazi usled protivljenja koje se javlja u unutrašnjosti dotičnog lica protiv izgovaranja rečenice. Analogan mehanizam našli smo u analizi primera aliquis; tamo se unutrašnja suprotnost izrazila u zaboravljanju reči mesto u njenom zamenjivanju suprotnom. Ali zato moramo napomenuti da u stvari nema izraza koji bi bio tako suprotan reči *aliquis* kao što je „zaključiti“ suprotno reči „otvoriti“, i da je „otvoriti“ toliko uobičajen sastavni deo našeg jezičkog blaga da se i ne može zaboraviti.

Poslednji primeri Meringera i Majera pokazuju nam da poremećaj u govoru može da nastane kako na taj način što u istoj rečenici glasovi i reči koje nameravamo izgovoriti deluju unapred ili unazad, tako i pod uticajem reči izvan te rečenice, reči čije se *buđenje inače* (da nema omaške) *ničim ne bi odalo*; stoga bismo hteli najpre da saznamo da li se te dve kate-

gorije omaški u govoru mogu strogo deliti jedna od druge i kako se primer iz jedne kategorije može razlikovati od slučaja iz druge. Na ovom mestu izlaganja moramo spomenuti šta o tom pitanju veli Vunt (Wundt), koji iscrpno obrađuje zakone o razvoju govora (u *Völkerpsychologie*, I knj., I deo, str. 371 i dalje, 1900), pa tu piše i o omaškama u govoru. Ono što u ovim i drugim, njima srodnim pojavama nikad ne nedostaje, to su, po Vuntu, izvesni psihički uticaji. „Među te uticaje spada, pre svega, kao pozitivan uslov, to da izgovorenim glasovima izazvane asocijacije glasova i reči teku nesmetano. Kao negativan moment pridružuje se prestanak ili popuštanje volje koja taj tok koči, i pažnje, koja i ovde deluje kao funkcija volje. Ta igra asocijacija može se pokazati u tome što glas koji tek treba da dođe bude izgovoren unapred; ili u tome što raniji glasovi budu ponovljeni; ili što glas koji je čestom upotrebom ušao u običaj bude umetnut među druge; ili, najзад, u tome što sasvim druge reči, između kojih i izgovorenih glasova postoji asocijativna veza, deluju na te glasove; no sve to označava samo razlike u pravcu i možda još u obimu tih asocijacija, a nipošto u njihovoj opštoj prirodi. U nekim slučajevima ostaje otvoreno pitanje u koji bi oblik trebalo svrstati izvestan poremećaj, i da li ne bi bilo pravilnije smatrati da je izazvan sticajem većeg broja motiva po principu komplikacije uzroka“ (str. 380 i 381).

Mislim da su te napomene Vuntove potpuno opravdane i veoma instruktivne. Možda bi se moglo naglasiti, sa više odlučnosti nego što to čini Vunt, da pozitivni, podstrekački moment grešaka u govoru — tj. neometani tok asocijacija — i negativni — tj. popuštanje pažnje koja ga koči — redovno deluju zajedno, tako da oba ta momenta postaju samo različiti uslovi istog procesa. Popuštanjem inhibitorne pažnje — ili, još određenije rečeno: usled tog popuštanja — stupa u dejstvo neometani tok asocijacija.

* Kurziv je moj.

Među primerima omašaka u govoru koje sam ja sam sakupio jedva da nalazim poneki u kome bih morao poremećaj govora svesti isključivo na ono što Vunt naziva „dejstvo kontakta glasova“. Povrh toga, gotovo redovno otkrivam remetilački uticaj nečega što je izvan nameravanog govora; a remetilac je ili pojedina misao koja je ostala nesvesna, koja omaškom otkriva sebe i koju često tek podrobna analiza može da načini svesnom; ili je to neki opštiji psihički motiv, uperen protiv celoga govora.

1. Svojoj kćeri, koja je, zagrizavši jabuku, načiniла ružnu grimasu, hoću da citiram:

Der Affe gar possierlich ist,
Zumal wenn er von Apfel frisst.

(Majmun je vrlo zabavan — Naročito kad jede jabuku).

No, ja počinjem: Der Apfe... To izgleda kao kontaminacija od „Affe“ i „Apfel“ (kompromisna tvorovina) i bi moglo biti shvaćeno kao anticipacija pripremljenog „Apfel“. Međutim, tačnije stanje stvari je ovo: Taj citat sam već jedanput počeo i prvi put nisam učinio omašku. Ona mi se desila pri ponavljanju, koje je postalo potrebno zato što je oslovljena osoba bila zauzeta na drugoj strani pa nije slušala. Ovo ponavljanje, kao i s njom povezano nestrpljenje da rečenicu dovršim, moram takođe uračunati u motivaciju te greške u govoru, koja predstavlja rezultat sažimanja.

2. Moja kći veli: Pišem gospođi Šrezinger (Schresinger)... Gospoda se zove Šlezinger. Ova pogreška u govoru verovatno je u vezi s težnjom da se olakša artikulacija,²⁵ jer se i posle ponavljanog r teško izgovara. Ali, moram dodati da se ta omaška desila mojoj kćeri pošto sam ja, nekoliko minuta ranije, pred njom rekao „Apfe“ mesto „Affe“. A omaška u govoru je u

²⁵ Artikulacija — jasno, razgovetno izgovaranje. „Ponavljanje r“ koje Frojd pominje nalazi se u nemačkom originalu prethodne rečenice: „Ich schreibe der Frau Schl.“

velikoj meri zarazna, slično kao i zaboravljanje imena, kod koga su tu osobinu zapazili Meringer i Majer. Uzrok te psihičke zaraznosti ne umem da objasnim.

3. „Ich klappe zusammen wie ein *Taschenmesser*“ (skljokam se kao perorez²⁹), kaže jedna bolesnica na početku časa lečenja, zamenjujući glasove, za što opet može da posluži kao izvinjenje teškoća u artikulaciji („Wiener Weiber Wäscherinnen waschen weisse Wäsche“ — „Fischflosse“, i slične probne reči³⁰). Upozorena na grešku, ona smesta odgovara: „Da, to je samo zato što ste vi danas rekli „Ernscht“. Ja sam je stvarno dočekao rečima: „Heute wird es also Ernst“ („Danas dakle stvar postaje ozbiljna“ — jer je ovo trebalo da bude poslednji čas pre odsustva), pa sam u šali „Ernst“ proširio u „Ernscht“.³¹ U toku časa njoj se stalno dešavaju sve nove i nove omaške, i na kraju vidim da me ona ne samo podražava nego da ima i naročit razlog da se u nesvesnom zadržava na imenu Ernst.*

4. „Ich bin so verschnupft, ich kann nicht durch die *Ase natmen* — *Nase atmen*“ — Imam takvu kijavicu da ne mogu da dišem na nos³² — desi se istoj bolesnici drugi put. Ona zna smesta kako je došlo do te greške. „Ja se svakog dana penjem u tramvaj u *Ha-*

²⁹ U reči *Taschenmesser* — perorez — bolesnica je zamenila, ispremeštala glasove, otprilike kao kad bi ko rekao reporez mesto perorez. Zusammenklappen — u prenosnom smislu: skljojati se, doslovno znači: zaklopiti, zatvoriti.

³⁰ Bečke žene pralje peru belo rublje — Peraja. Slične probne reči i rečenice sa gomilanjem istih glasova na našem jeziku jesu npr.: Raskiseliše li ti se opanci? Ili: Popadija Pelagija pisala popu pismo: Poštovani popo, Petre Pavloviću, pošalji mi pet pillća po pošti požarevačkoj.

³¹ U nekim dijalektima se mesto „ernst“ kaže „ernšt“. * Ona je, kao što se pokazalo, bila pod uticajem nesvesnih misli o trudnoći i sprečavanju rađanja. Rečima „skljokana kao perorez“, koje je navela svesno kao žalbu, htela je da opiše položaj deteta u majčinoj utrobi. Reč „ernst“, kojom sam je dočekao, podsetila ju je na ime (S. Ernst), poznate bečke firme u Kärntnerstrasse koja često sebe reklamira kao prodavnicu sredstava za sprečavanje trudnoće.

³² Otprilike kao kad bi se na našem jeziku reklo: „Imam takvu kijavicu da ne mogu da nišem na dos.“

senauerstrasse; jutros, dok sam čekala tramvajska kola, palo mi je na pamet da bih, da sam Francuskinja, izgovarala *Asenauer*, jer Francuzi ne izgovaraju *H* u početku reči“. Zatim ona iznosi čitav niz reminiscencija na Francuze sa kojima se upoznala, i posle dalekih zaobilaženja dolazi do uspomene da je kao 14-godišnja devojčica igrala Pikardu u malom komadu *Kurmärker und Picarde* i da je tada govorila lošim nemačkim jezikom. Slučajnost da je u kuću u kojoj ona stanuje stigao gost iz Pariza izazvala je celi taj niz uspomena. Zamena glasova, dakle, dolazi od poremećaja koje je prouzrokovala nesvesna misao iz sasvim drugog sklopa.

5. Sličan je mehanizam omaške u govoru jedne druge bolesnice koju pamćenje izneveri usred reprodukcije jedne davno zaboravljene uspomene iz detinjstva. Nikako da se seti koje joj je mesto tela pipnula nečija drska i pohotljiva ruka. Neposredno posle toga ona posećuje prijateljicu: zabavlja se s njom, pričajući o letnjikovcima. Upitana gde se nalazi njena kućica u M., ona odgovara: *An der Berglende* mesto *Berglebne*.³³

6. Druga jedna bolesnica, koju posle završenog časa pitam kako je njenom ujaku, veli: „Ne znam, sada ga vidam samo *in flagranti* (zatečena na delu).“ Idućeg dana ona počne „Veoma sam se stidela što sam vam tako glupo odgovorila. Vi me, naravno, morate smatrati za sasvim neobrazovanu osobu, koja stalno zamenjuje strane reči. Htela sam reći: *en passant* (u prolazu).“ Onda još nismo znali odakle je uzela pogrešno primenjene strane reči. No, u istoj sednici iznela je, kao nastavak teme od predašnjeg dana, reminiscenciju u kojoj je glavnu ulogu igralo to što je neko bio uhvaćen *in flagranti*. Prema tome, greška u govoru koja joj se desila dan ranije anticipovala je uspomenu koje tada još nije bila postala svesna.

7. Drugoj jednoj bolesnici moram na izvesnom mestu analize da kažem kako naslućujem da se ona,

³³ *Berglende* značilo bi gorski but, *Berglebne* znači padina brda.

u vreme o kome je baš reč, stidela svoje porodice i svome ocu učinila neku nama još nepoznatu zamerku. Ona se toga ne seća i izjavljuje, uostalom, da je to neverovatno. Ali razgovor nastavlja napomenama o svojoj porodici: „Jedno im čovek mora priznati: ipak su oni naročiti ljudi, sie haben alle Geiz — ich wollte sagen Geist (svi su oni tvrdice — htedoh reći: duhoviti).” To je i bio prigovor koji je ona bila potisnula iz svoga sećanja. Često se dešava da u omašci sebi prokrči put baš ona ideja koju želimo da zadržimo ili suzbijemo (poredi slučaj Meringerov: *zum Vorschwein gekommen*). Razlika je samo u tome što kod Meringera to lice hoće da suzbije nešto čega je vesno, dok moja bolesnica ne zna šta je suzbijeno ili, kako se takođe može reći, ne zna ni da uopšte nešto suzbija ni šta suzbija.

8. Na namerno suzbijanje svodi se i sledeći primer omaške u govoru. U Dolomitima, jednom, sretne dve dame prerusene u turistkinje. Pratim ih jedan deo puta; pretresamo o uživanjima, ali i teškoćama turističkog načina života. Jedna od dama priznaje da on ima poneku nezgodu. Istina je, veli, da nije ni malo prijatno kada ste, tako, ceo dan hodali po suncu pa su vam bluza i košulja mokri od znoja. U toj rečenici ona mora na jednom mestu malo da zastane. Zatim nastavi: „Wenn man dann aber nach Hose kommt und sich umkleiden kann...” (Ali kad onda dođete nach Hose — mesto nach Hause, kući — i možete da se presvučete...).³⁴ Mislim da nije potrebno nikakvo ispitivanje da bi se razjasnila ova omaška. Dama je, očigledno, htela da joj nabranje bude potpunije i da kaže: bluza, košulja i gaće. Od navođenja ovog trećeg komada rublja uzdržala se zatim, iz razloga pristojnosti. Ali u idućoj, po sadržaju nezavisnoj rečenici, suzbijena reč je sebi prokrčila put i pojavila se, protiv njene volje, kao unakaženje slične reči „nach Hause”.

³⁴ Dama je mesto reči Hause (kuća) rekla: Hose (gaće) — otprilike kao kad bi se na našem jeziku reklo: ali kad onda dođete gaći... mesto kući.

9. „Ako hoćete da kupite ćilime, idite samo Kaufmann-u u Matthäusgasse. Mislim da vas mogu tamo preporučiti”, kaže mi jedna dama. Ja ponovim: „Dakle kod Matthäusa... hoću da kažem kod Kaufmanna.” To liči na posledicu rasejanosti, kada namesto jednog imena ponovim drugo. Govor te dame odišta me je učinio rasejanim, jer je ona obratila moju pažnju na nešto drugo što mi je daleko važnije nego ćilim. U Matthäusgasse se nalazi kuća u kojoj je, kao nevesta, stanovala moja žena. Ulaz te kuće bio je u drugoj ulici, a ime te ulice, kao što sad vidim, zaboravio sam i tek zaobilaznim putem mogu da ga se prisetim. Ime Matthäus, na kome sam se zadržao, za mene je, dakle, zamena za zaboravljeno ime te ulice. Ono je za to podesnije nego ime Kaufmann, jer Matthäus je isključivo lično ime, što Kaufmann nije, a i zaboravljena ulica zove se imenom lica: Radetzky.

10. Sledeći primer mogao bih isto tako da podvedem pod „greške”, o kojima će docnije biti govora, ali ga navodim ovde jer su odnosi između glasova, na osnovu kojih dolazi do zamene reči, naročito jasni.

Jedna bolesnica mi priča svoj san: Neko je dete odlučilo da izvrši samoubistvo pomoću ujeda zmije. Ono ostvaruje odluku. Snevačica gleda kako se dete previja u grčevima itd. Sada ona treba da pronade na koji se doživljava toga dana san nadovezuje. Odmah se seti da je sinoć slušala popularno predavanje o prvoj pomoći pri ujedu zmije. Ako su istovremeno ujedeni odrastao čovek i dete, onda treba prvo lečiti ranu deteta. Ona se, takođe, seća kakve je propise za lečenje dao predavač. Rekao je da mnogo zavisi od toga od koje vrste zmija potiče ujed. Tu je prekinem i upitam: Zar on nije rekao da u našem kraju ima samo vrlo malo otrovnih vrsta i koje su te kojih se treba bojati? „Da, jednu je naročito istakao: Klapperschlange (zmiju zvečarku).” Po mom smeđu ona opazi da je rekla nešto netačno. No, mesto da koriguje ime, ona sada povuče svoju izjavu. „Ah da, takvih i nema kod nas, on je govorio o guji. Kako samo dolazim do zvečarke?” Pomislio sam: na taj način što su

se tu uplele misli koje se kriju iza njenog sna. Samoubistvo ujedom zmijske teško da može biti nešto drugo nego aluzija na lepu *Kleopatru*. Nemoguće je prevideti veliku sličnost glasova u obe reči, podudarnost u slovima *Kl...p...r...* koja idu istim redom, i u naglašenom *a*. Taj bliski odnos između imena *Klapperschlange* i *Kleopatra* trenutno umanjuje njenu moć rasuđivanja, pa ona i ne opaža da je pogrešila, tvrdeći da je predavač svoju publiku u Beču upućivao kako će lečiti ujede zmijske zvečarke. Inače, ona zna isto tako dobro kao i ja da ta zmija ne pripada fauni naše domovine. Nećemo joj zameriti ni to što je, sa isto tako malo ustručavanja, zvečarku premestila u Egipat, jer smo mi navikli da sve vanevropsko, egzotično, pobrkamo i ja sam sâm morao trenutak da razmislim pre nego što sam mogao da potvrdim da zvečarka pripada samo Novom svetu.

Dalje potvrde donosi nastavak analize. Snevačica je juče prvi put zagledala grupu *Antonije* od *Strasera* (*Strassera*), koja je postavljena u blizini njenog stana.³⁵ To je, dakle, bio drugi povod njenom snu (prvi je predavanje o ujedima zmijske). U nastavku svoga sna ljuljala je dete na svojim rukama, a ta scena je podsećala na *Grethen*. Ono što joj pada na pamet sadrži reminiscencije na *Arria und Messalina*.³⁶ Pojavljivanje tolikih imena iz pozorišnih komada u mislima sna već daje povoda sumnji da je snevačica u ranijim godinama imala potajnu naklonost za poziv glumice. Početak sna: „neko dete odlučilo je da učini kraj svom životu pomoću ujeda zmijske” — odista ne znači ništa drugo do: ona je kao dete odlučila da jednom postane slavna glumica. Od imena *Mesalina*, najzad, odvaja se lanac misli koji vodi ka bitnoj sadržini ovog sna. Izvesni događaji poslednjeg vremena izazvali su u njoj strahovanje da bi njen jedini brat mogao

³⁵ Vajarsko delo *Artura Strasera* koje prikazuje trijumf *Antonijev*. Stoji pred zgradom *Sezession* u Beču.

³⁶ Drama od *Wilbrandta*. *Arria* je žena *Rimljanina* koga je car *Klaudije* osudio na smrt. *Messalina* je žena *Klaudijeva*, čuvena sa svoje razuzdanosti i svireposti.

da stupi u brak koji ne bi odgovarao njegovom društvenom položaju, u brak sa ne-*arijevkom*, da bi mogao da načini *mésalliance*.³⁷

11. Sledeći, sasvim bezazlen a po svojim motivima možda nedovoljno razjašnjen, primer hoću ovde da navedem zato što pokazuje providan mehanizam:

Nemcu koji putuje u Italiju potreban je kajiš da bi njim opasao svoj kofer koji se pokvario. U rečniku nalazi za kajiš italijansku reč *coreggia* (koređa). Tu ču reč lako upamtiti, misli on, na taj način što ču se setiti slikara (*Coreggio*). Došavši u trgovinu, zatraži: una *ribera*.³⁸

Očevidno, on nije uspeo da u svom pamćenju nemačku reč zameni italijanskom; ali njegov trud ipak nije ostao potpuno bez uspeha. On je znao da se mora držati imena jednog slikara, i tako je došao do imena ne onog slikara na kog podseća italijanska reč, nego jednog drugog, čije se ime približuje nemačkoj reči za kajiš: *Riemen*. Taj primer mogao sam, naravno, isto tako da podvedem i pod zaboravljanje imena, kao i ovde pod omaške u govoru.

Kada sam skupljao materijal za omaške u govoru za prvo izdanje ove knjige, postupao sam tako da sam podvrgavao analizi sve slučajeve koje sam mogao posmatrati, među njima i manje efektne. Otada su se mnogi drugi latili zabavnog posla da skupljaju i analizuju omaške u govoru i tako mi dali mogućnost da vršim izbor iz bogatijeg materijala.

12. Neki mladić kaže svojoj sestri: Sa D-ovima sam sad potpuno raskinuo, ne pozdravljam ih više. Ona odgovori: *Überhaupt eine saubere Lippschaft* (To je uopšte fina...). Htela je reći *Sippschaft* (porodica, banda), ali je u tu omašku govora utrpala još dvoje, prvo, da je njen brat nekad sâm počeo flert sa ćerkom te porodice i, drugo, da se o njoj govorilo da u poslednje vreme ima ozbiljan nedopušteni ljubavni odnos (*Liebschaft*).

³⁷ *Mésalliance* (mezalijans) — brak sa licem nižeg društvenog položaja.

³⁸ *Ribera* je španski slikar XVII veka.

13. Neki mladić oslovi na ulici jednu damu rečima: „Wenn Sie gestatten, mein Fräulein, möchte ich Sie *begleit-digen* (Ako dopustite, gospodice, ja bih vas otpredio [sažeto iz „otpratio“ i „uvredio“].) Očigledno je mislio da bi je rado *otpratio*, ali se bojao da je svojom ponudom ne *uvredi*. To što su oba ova protivrečna osećanja našla izraza u jednoj reči — baš u toj omašci — pokazuje da stvarne namere tog mladića svakako nisu bile najčistije, pa se i njemu samom moralo učiniti da su za tu damu uvredljive. No, dok se on trudi da baš te svoje misli pred njom sakrije, njegovo nesvesno mu pakosti i odaje njegovu pravu nameru; a time je on već, tako reći, sam unapred izrekao konvencionalni odgovor te dame: „Šta vi mislite o meni, kako smete tako da me *uvredite*!“ (Saopštio O. Rank.)

Nekoliko primera uzimam iz članka V. Štekl (W. Stekel) u *Berliner Tagblattu* od 4. januara 1904, pod naslovom *Nesvesna priznanja*.

14. „Neprijatnu oblast mojih nesvesnih misli otkriva sledeći primer. Napominjem unapred da, kao lekar, nikad ne mislim na zaradu, nego uvek imam u vidu samo interese bolesnika, što je, uostalom, razumljivo samo po sebi. Nalazim se kod jedne bolesnice kojoj, u stanju oporavljanja posle teške bolesti, ukazujem lekarsku pomoć. Doživeli smo teške dane i noći. Srećan sam što nalazim da joj je bolje; opisujem joj uživanja koja donosi boravak u Opatiji i pritom upotrebljavam sledeću završnu rečenicu: „ako vi, čemu se nadam, postelju uskoro ne napustite“. — Očigledno je ovo poteklo iz egoističnog motiva mog nesvesnog da tu imućnu bolesnicu mogu još duže da lečim, iz želje koja je potpuno tuđa mojoj budnoj svešti i koju bih odbacio s negodovanjem.“

15. Drugi primer (V. Štekl): „Moja žena je pogodila Francuskinju za posle podne i, pošto su se saglasile o uslovima, hoće da zadrži njene svedodžbe. Francuskinja moli da joj ih opet dâ, s motivacijom: *Je chèreche encore pour les après-midis, pardon, pour les avant-midis*. (Ja još tražim zapošljenje za posle

podne, oprostite, za pre podne). Očividno, imala je nameru da na drugom mestu potraži bolje uslove — a tu je nameru i ostvarila.“

16. Dr Štekl: „Treba da očitam lekciju jednoj ženi; njen muž, na čiju molbu to činim, stoji iza vrata i prisluškuje. Na kraju moje pridike, koja je ostavila vidan utisak, kažem: „Ljubim ruku, milostivi gospodine!“ Znalcu sam time odao da su one reči bile namenjene gospodinu, da sam ih govorio njemu za volju.“

17. Dr Štekl priča o samom sebi da je jedno vreme lečio dva bolesnika iz Trsta, koje je uvek oslovljavao obrnuto: „Dobro jutro, gospodine Peloni“, govorio je Askoliju, — „Dobro jutro, gospodine Askoli“ — Peloniju. — Isprva je bio sklon da to zamenjivanje ne pripisuje nikakvim dubljim pobudama, nego da ga objasni mnogim zajedničkim osobinama obojice gospode. Ali bilo je lako uveriti ga da je to zamenjivanje predstavljalo jednu vrstu hvalisanja: tom omaškom stavljao je do znanja svakom od svojih italijanskih pacijenata da on nije jedini koji je iz Trsta došao u Beč da potraži njegov lekarski savet.

18. Na jednoj burnoj glavnoj skupštini rekao je sam dr Štekl: *Wir streiten* (mesto: *schreiten*) nun zu Punkt 4 der Tagesordnung. Sada se svađamo ka — mesto: prilazimo — četvrtoj tački dnevnog reda.³⁹

19. Neki profesor u svom pristupnom predavanju: „Ich bin nicht *geneigt* (mesto: *geeignet*), die Verdienste meines sehr geschätzten Vorgängers zu schildern.“ (Meni nedostaje *sklonost* — mesto sposobnost — da prikazem zasluge moga vrlo cenjenog prethodnika).

20. Dr Štekl, dami za koju sumnja da ima Bazedovljevu bolest: „Sie sind um einen *Kropf* (mesto *Kopf*) grösser als Ihre Schwester“⁴⁰ (Vi ste za *guku* — mesto: glavu — veći od vaše sestre).

³⁹ Otprilike, kao kad bi neko na našem jeziku, mesto: Sada prelazimo na četvrtu tačku..., rekao: na četvrtu svađu dnevnog reda.

⁴⁰ Bazedovljeva bolest, nazvana po lekaru Bazedovu koji ju je prvi tačno opisao, prouzrokovana je poremećenjem štit-

21. Dr Štekl saopštava: Neko hoće da opiše odnos dvojice prijatelja, od kojih jedan treba da bude okarakterisan kao Jevrejin, pa veli: Živeli smo zajedno kao *Kastor* i *Polak*.⁴¹ To nipošto nije bio vic, sam govornik nije opazio svoju omašku i tek sam ga ja upozorio na nju.

22. Ponekad, omaška u govoru nadoknađuje podrobniju karakteristiku. Jedna mlada gospođa, koja u kući komanduje, priča mi o svom bolesnom mužu kako je bio kod lekara da bi ga upitao koja bi mu dijeta godila. No, lekar mu je rekao da to nije važno. „On može da jede i pije šta ja hoću” (mesto šta on hoće).

Sledeća dva primera od Rajka (Th. Reik, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, III, 1915) odnose se na situacije u kojima se naročito lako dešava omaška u govoru jer se u njima mnogo više potiskuje nego što se može reći.

23. Neki gospodin, izjavivši saučešće gospođi čiji je muž nedavno umro, doda: „Sie werden Trost finden, indem Sie sich völlig Ihren Kindern widmen”.⁴² Suzbijana misao ukazivala je na drugu vrstu utehe: mlada lepa *udovica* uživaće uskoro u novim seksualnim radostima.

24. Isti gospodin zabavlja se sa istom damom na jednom večernjem poselu; razgovaraju o velikim pripremama za uskršnje praznike u Berlinu, i gospodin pita: „Jeste li danas videli izlog kod Verthajma? Svim je *dekoltiran*.” On nije smeo glasno da izrazi koliko se divi dekolteu te lepe žene; ali nedopuštena misao je prodrila na taj način što je dekoraciju izloga

ne žlezde; njeni glavni znaci su: guka, izbuljene oči i ubrzan puls.

⁴¹ Polak je tipično jevrejsko prezime, naročito često kod nemačkih Jevreja koji su došli iz Poljske. Govornik je hteo da kaže *Kastor* i *Poluks*, dve mitske ličnosti, uzor nerazdvojenih prijatelja.

⁴² Hteo je reći: „Naći ćete utehe na taj način što ćete se potpuno posvetiti (widmen) svojoj deci — a rekao je otprilike: ... što ćete se po-udoviti... Widwen je složeno iz wid-men — posvetiti se i Wit-we — udovica.

pretvorila u dekoltažu, pri čemu je, nesvesno, reč izlog primenjena dvosmisleno.

Slična je situacija i u slučaju koji je posmatrao Hans Saks i o kome pokušava da da iscrpan izveštaj:

25. „Jedna dama, pričajući o nekom zajedničkom poznaniku, kaže mi da je on, kada ga je poslednji put videla, bio odeven elegantno kao uvek, naročito da je imao izvanredno lepe mrke 'polu-cipele' (plitke cipele). Na moje pitanje gde ga je sreća, reče: 'On je zvonio na mojoj kapiji i ja sam ga videla kroz spuštene roletne. No, niti sam mu otvorila niti dala kakav drugi znak života jer nisam htela da on dozna za moj povratak u grad.' Slušajući je, pomislim da ona hoće nešto da mi zataji, najverovatnije to da nije otvorila zato što nije bila sama i što nije bila u toaleti u kojoj bi mogla da prima posete, stoga upitam malo ironično: „Dakle, kroz spuštene roletne mogli ste da se divite njegovim sobnim — njegovim polu-cipelama? (Also durch die geschlossenen Jalousien hindurch haben Sie seine Hausschuhe — seine Halbschuhe bewundern können?). U 'sobne cipele' (patike: Hausschuhe) dolazi do izražaja suzbijena misao na njenu sobnu haljinu (*Hauskleid*). S druge strane, pokušao sam da odstranim reč *pola* u *Halbschuhe* zato što je baš u toj reči sadržano jezgro nedopuštenog odgovora: 'Vi mi kažete samo pola istine, a prećutkujete da ste bili *polu* odeveni'. Omaška je bila potpomognuta i time što smo neposredno pre toga govorili o bračnom životu dotičnog gospodina, o njegovoj domaćoj sreći (*häusliches Glück*); svakako je i time determinisano pomeranje na njegovu ličnost. Najzad, moram priznati da je možda i moja zavist imala udela u tome što sam toga elegantnog gospodina ostavio da u sobnim cipelama stoji na ulici; ja sam sâm tek nedavno kupio mrke plitke cipele, koje nipošto više nisu, izvanredno lepe'.”

Ratna vremena, kao što su ova sad, proizvode čitav niz omaški, koje nije teško razumeti.

26. „U kom rodu oružja je vaš gospodin sin?” upitali su jednu gospođu. Ona odgovori: „Bei den 42er

Mördern' mesto Mörsern (Mesto: kod haubica rekla je: kod ubica [Mördern]).

27. Poručnik Henrik Haiman piše sa bojišta: „Trgoše me iz čitanja jedne vrlo zanimljive knjige da bih za trenutak zamenio telefonistu u izvidničkoj službi. Topovska baterija vrši probno upravljanje; ja javljam: Kontrola tačna, mir. Po propisu trebalo je reći: kontrola tačna, svršeno. Moje odstupanje od propisa objašnjava se mojim negodovanjem zbog toga što sam bio ometan u čitanju.” (*Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse*, IV, 1916/17).

28. Neki narednik upućuje vojnike da tačno javljaju svoje adrese kući, kako se ne bi izgubile *Gespeckstücke* (mesto *Gepäckstücke* — paketi, dok *Speck* znači slanina).⁴³

29. Za sledeći, izvanredno lep i po svojoj duboko tužnoj pozadini značajan primer imam da zahvalim dr L. Czeszer-u; on mu je, za vreme svog bavljenja u neutralnoj Švajcarskoj u doba rata, bio svedok i iscrpno ga analizovao. Donosim ovde njegov dopis sa beznačajnim skraćenjima.

„Dopuštam sebi da saopštim slučaj omaške u govoru koja se potkrpala gospodinu profesoru M. N. u O., u jednom od predavanja o psihologiji osećanja, koje je držao u prošlom letnjem semestru. Moram, najpre, napomenuti da su predavanja držana u auli univerziteta, pred velikom navalom interniranih francuskih ratnih zarobljenika i studenata koji su većinom bili francuski Švajcarci, veoma naklonjeni Antanti. U O. se sada, kao i u samoj Francuskoj, za označavanje Nemaca upotrebljava svuda i isključivo reč *boche* (boš).⁴⁴ Ali, pri javnim manifestacijama kao što su predavanja i slično, viši činovnici, profesori i inače odgovorna lica trude se, iz razloga neutralnosti, da izbegavaju tu ominoznu reč.

„Profesor N. je taman pretresao praktični značaj afekata i nameravao da citira primer za svesno isko-

⁴³ Otprilike kao kad bi neko na našem jeziku rekao: ... kako se ne bi izgubile pošunke — mesto pošiljke.

⁴⁴ Boche je pogrđan francuski izraz za Nemca.

rišćavanje afekta da bi se po sebi neinteresantan mišićni rad ispunio osećanjima prijatnosti i tako intenzivirao. Pričao je, dakle, naravno na francuskom jeziku, priču koju su tada svi ovdašnji listovi preneli iz jednog pangermanskog lista, o nemačkom uči koji je naredio svojim đacima da rade u bašti, i da bi ih podstaknuo na intenzivniji rad, pozvao da zamisle kako mesto svake grude zemlje razbijaju francusku lobanju. Saopštavajući svoju priču, N. je, naravno, svaki put kad je bila reč o Nemcima rekao *allemand*, a ne *boche*. No, kad je došao do poente, naveo je reči ovako: *Imaginez-vous qu'en chaque moche vous écrasez le crâne d'un Français* (Zamislite da sa svakom [moš — mesto: grudom zemlje] razmrskavate lobanju jednog Francuza). Dakle, mesto *motte* (čitaj: mot — gruda zemlje) *moches* (nastalo sažimanjem reči *motte* i *boche*).

„Zar se tu ne vidi naprosto kako se korektni naučnik upinje od početka priče da nikako ne podlegne navici, a možda i iskušenju, i da sa univerzitetske katedre ne izusti reč koja je izrično zabranjena čak i naredbom Savezne vlade! A baš u trenutku kada je srećno poslednji put izgovorio sasvim korektno *instituteur allemand* (nemački učitelj) i, odahnuvši, hteo da završi, s mukom suzbijani izraz se čvrsto uhvatio za sličnu po zvuku reč *motte* i — nesreća se desila. Strah od političke netaktičnosti, možda i suzbijana želja da ipak upotrebi reč na koju je naviknut i koju svi očekuju, kao i negodovanje rođenog republikanca i demokrate prema svakom nasilnom sprečavanju slobode izražavanja, — sve se to ispreplelo i izukrstilo s glavnom namerom predavačevom: da korektno reprodukuje svoj primer. Remetilačka tendencija je predavaču bila poznata, i mi moramo pretpostaviti da je on, neposredno pre omaške, mislio na nju.

„Svoju omašku profesor N. nije opazio, bar je nije ispravio, što se inače većinom čini automatski. Nasuprot tome, prihvatili su slušaoci, većinom Francuzi, taj lapsus sa pravim zadovoljstvom i on je delovao sasvim kao namerna igra reči. Ja sam pak ovu,

naoko beznačajnu, pojavu pratio s pravim unutrašnjim uzbuđenjem. Jer, iako iz razumljivih razloga nisam mogao da profesor postavljam pitanja koja su se po psihoanalitičkoj metodi nametala, ipak je ova omaška za mene bila očit dokaz tačnosti vašeg učenja o determinisanosti omašaka i o dubokim analogijama i vezama između omaške u govoru i vica."

30. Pod žalosnim utiscima ratnog vremena nastala je i omaška koju saopštava poručnik T., austrijski oficir koji se vratio iz rata:

"Dok sam bio u italijanskom zarobljeništvu, bilo je za vreme od nekoliko meseci, 200 oficira smešteno u nekoj teskobnoj vili. U to vreme umro je jedan od naših drugova od gripa. Taj događaj, naravno, ostavio je dubok utisak; jer u prilikama u kojima smo se nalazili, bez lekarske pomoći, nesposobni da popravimo svoju tadašnju egzistenciju, bilo je više nego verovatno da će zaraza uzeti maha. — Položili smo mrtvaca na odar u jednoj prostoriji podruma. Uveče, kada sam se s jednim prijateljem prošetao oko naše kuće, izrazili smo obojica želju da vidimo leš. Ja sam pošao napred; kada sam ušao u podrum, ukazala mi se slika od koje sam se silno uplašio: nisam bio spreman da nađem na leš položen tako blizu ulaza, ni da gledam iz takve blizine u lice nemirno od lelujava svetlosti sveća. Još pod utiskom te slike, produžili smo zatim šetnju. Na mestu gde se našem oku ukazivala slika parka koji je plivao u jasnoj mesečini, kao i slika svetlo obasjane livade sa lakim velovima magle iza nje, dao sam izraza predstavi koja se pojavila u vezi sa svim tim: da vidim vilenjake kako vode kolo na rubu susedne borove šumice.

"Sutradan po podne sahranili smo mrtvog drugu. Put od našeg zatvora do groblja u susednom malom mestu bio je za nas koliko gorak toliko i pun poniženja; jer nedozreli momci koji su se drali, stanovništvo koje se rugalo, grubi, glasni bukači koristili su se tim povodom da neprikriveno izraze svoja osećanja koja su bila mešavina radoznalosti i mržnje. Osećanje da čak ni u tom stanju, bez ikakve mogućnosti

da se branimo, nismo pošteđeni od vređanja, odvratnost od manifestovane surovosti i ogorčenost obuzimali su me sve do večera. U isti čas kao i dan ranije, sa istim pratiocem, pošao sam i ovog puta šljunkom posutim putem oko kuće; kada sam prolazio pored rešetke na podrumu iza koje je ležao leš, mnome ovlada sećanje na utisak koji je on ostavio na mene. Na mestu gde se, zatim, predamnom opet pružao osvetljeni park u istoj svetlosti punog meseca, zastao sam i rekao svom pratiocu: 'Wir könnten uns hier ins Grab — Gras setzen und eine Serenade sinken!' (Mogli bismo ovde sesti u grob — u travu i leći [sinken mesto pevati = singen] serenadu!) — Tek pri drugoj omašci, obratio sam pažnju; prvi put sam se popravio a da nisam postao svestan smisla u grešci. Sada sam razmislio i povezoao jedno s drugim: 'Ins Grab — sinken!' (U grob — leći!). Kao munja sledile su ove slike: vilenjaci koji lebde i plešu po mesečini; drug na odru, utisak koji je ta slika načinila na mene; pojedine scene sa pogreba, osećanje gađenja koje sam imao, i ometene žalosti; uspomena na pojedine razgovore o zarazi koja se pojavila, na to da su mnogi oficiri pokazali strah. Kasnije sam se setio da je to bio dan smrti moga oca, što mi je palo u oči budući da inače vrlo slabo pamtim datume.

"Kad sam naknadno razmišljao o tome, sve mi je postalo jasno: podudarnost spoljnih uslova u oba večera, isti sat, isto osvetljenje, isto mesto i isti pratilac. Setio sam se nelagodnosti koju sam osetio kada se raspravljalo o mogućnosti širenja gripa, no istovremeno i unutrašnje zabrane da se podam strahu. I značenje formulacije: 'wir könnten ins Grab sinken' (mogli bismo leći u grob) postade mi jasno; stekao sam i uverenje da je samo ona, još bez jasnoće izvršena, korektura — od 'Grab' (grob) u 'Gras' (trava) — prouzrokovala i drugu omašku: mesto 'singen' — 'sinken', da bi se tako osiguralo konačno dejstvo suzbijenom kompleksu."

"Dodajem da su me u ono doba mučili strašni snovi, u kojima sam jednu meni blisku rođaku više

puta video bolesnu, jednom čak i mrtvu. Baš pre nego što ću biti zarobljen dobio sam još i vest da u domovini te rođake silno besni grip, pa sam joj izrazio i svoje živo strahovanje. Otada sam ostao bez veze s njom. Mesecima kasnije stigla mi je vest da je ona dve nedelje pre opisanog događaja postala žrtva epidemije!"

31. Sledeći primer omaške u govoru kao munja obasjava jedan od bolnih sukoba koji su neizbežni u lekarskom pozivu. Neki čovek, kome verovatno nema spasa, ali čija dijagnoza još nije utvrđena, došao je u Beč da ovde sačeka rešenje svoga čvora; umolio je prijatelja iz mladosti, koji je postao poznat lekar, da preduzme lečenje, na što je ovaj najzad pristao, ne bez opiranja. Bolesnik treba da se smesti u neko lečilište i lekar predloži sanatorijum „Hera". — Pa to je samo zavod za određene ciljeve (porodilište), primeti bolesnik. — O ne, živo će lekar: In der „Hera" kann man jeden Patienten umbringen — unterbringen, meine ich (U „Heri" se svaki bolesnik može smaknuti — smestiti, mislim). Zatim stade da se žestoko opire tumačenju svoje omaške. „Valjda nećeš misliti da imam neprijateljskih namera prema tebi?" Ali gospođi koja je preuzela negu bolesnika lekar, četvrt sata kasnije, dok ga je ispraćala, reče: „Ništa ne mogu da nađem i još uvek ne verujem da je to. Ali ako bi bilo tako, onda sam ja za to da mu se dâ dobra doza morfijuma, pa će biti na miru." Najzad se pokaza: prijatelj mu je postavio uslov da mu muke prekrati nekim lekom čim se utvrdi da mu više nema pomoći. Lekar je dakle, odista, uzeo na se zadatak da prijatelja smakne.

32. Ne bih hteo da se odrekнем jednog naročito poučnog primera omaške u govoru, mada se ona, po podacima lica koje mi je saopštio tu omašku, desila pre otprilike dvadeset godina. Jednom, u društvu, neka se dama izrazila — njene reči odaju da su nastale u afektu i pod pritiskom svakojakih potajnih osećanja —: „Da, žena mora biti lepa da bi se svidela muškarcima. Muškarac je u mnogo boljem položaju:

ako samo ima svojih pet pravih udova, više mu nije potrebno!" Ovaj nam primer dopušta da sagledamo intimni mehanizam jedne omaške u govoru usled sažimanja, jedne kontaminacije (por. str. 111). Bliska je pretpostavka da su ovde stopljene dve po smislu slične fraze:

wenn er seine vier geraden Glieder hat
wenn er seine fünf Sinne beisammen hat

(ako ima svoja četiri prava uda — ako su mu njegovih pet čula na broju⁴⁵).

Ili je pak element gerade (prav) bio zajednički u obe govorne intencije, koje su glasile:

wenn er nur seine geraden Glieder hat
alle fünf gerade sein lassen⁴⁶.

(ako su mu samo udovi pravi).

Ništa nas ne sprečava da pretpostavimo da su obe fraze, i ona o fünf Sinne (pet čula) i ona o fünf gerade (pet pravih), doprinele da se u rečenicu o pravim udovima (gerade Glieder) najpre unese neki broj, a zatim ono tajanstveno pet umesto prostoga četiri. No, to stapanje sigurno se ne bi desilo da ono nema, u obliku u kojem se pojavilo kao omaška, svoj naročiti smisao, smisao jedne cinične istine, koju jedna žena, naravno, ne sme priznati bez uvijanja. — Najzad, nećemo propustiti da upozorimo na to da bi reči te dame isto tako mogle predstavljati odličan vic kao i smešnu omašku. Sve zavisi samo od toga da li ih je izgovorila sa svesnom namerom. Svakako, u našem slučaju njeno ponašanje dokazivalo je da ne postoji svesna namera i isključivala vic."

Omaška u govoru može toliko da se približi vicu da se, kao u slučaju koji je saopštio O. Rank, lice kome se desila omaška najzad samo smeje svojoj grešci kao nekom vicu:

⁴⁵ Prva fraza znači: ako nije bogalj, druga: ako je pribran, ne rasejan, svestan.

⁴⁶ Doslovno: dopustiti da pet bude paran broj — znači: ne uznemiravati se.

33. „Neki mlad suprug, koji se nedavno oženio i kome njegova žena, zabrinuta za svoj devojački izgled, samo nerado dopušta česti snošaj, priča mi sledeći događaj, koji je naknadno i njega i njegovu ženu veoma razveseljavao: Pošto je u noći opet jednom prekršio naredbu svoje žene o apstinenciji, on se izjutra brije u njihovoj zajedničkoj spavaćoj sobi i pritom upotrebi — kao već češće, iz komoditeta, — *pufnu za puder* svoje supruge, koja je još u postelji. Vrlo zabrinuta za svoj ten, dama mu je i to više puta zamerila, pa mu zato doviknu, negodujući: „Pa ti me opet puderišes *svojom pufnom*!“ Upozorena smehom muža na svoju omašku (htela je da kaže: ti se opet puderišes *mojom pufnom*), nasmeja se najzad i ona veselo („pudern’ je svakom Bečliji dobro poznat izraz za polno opštenje, pufna kao simbol falusa⁴⁷ dovoljno jasna“) (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1913).

34. Na nameran vic moglo bi se pomišljati i u sledećem slučaju (A. J. Štorfer):

Gospođi B., čija je bolest očigledno psihogenog porekla, više puta su preporučili da konsultuje psihoanalitičara X. Ona je to stalno odbijala, napominjući da takvo lečenje nikad nije nešto valjano, da će lekar zacelo sve pogrešno svoditi na seksualno. Najzad, jednom, ipak spremna da posluša savet, pita: „Nun gut, wann ordinärt also dieser Dr. X.“ (kada ordinira⁴⁸ taj dr X)?

Srodnost između vica i omaške u govoru ogleda se i u tome što omaška često nije ništa drugo do skraćivanje izostavljanjem:

35. Neka mlada devojkica, pošto je završila školu, podela se za strujom vremena te se upisala na medicinu. Posle nekoliko semestara zamenila je medicinu hemijom. O toj promeni ona, nekoliko godina kasnije, pripoveda ovim rečima: „Od seciranja se, uglavnom, nisam grozila, ali kad je jednom trebalo da

⁴⁷ Falus (od grčkog falos) — muški polni ud.

⁴⁸ Sažeto iz ordinaran, u smislu prost, i ordinira, tj. prima bolesnike.

lešu zderem nokte sa prstiju, izgubila sam svu volju za celu tu — *hemiju*.”

36. Navodim ovde drugi slučaj omaške u govoru, čije tumačenje ne iziskuje mnogo veštine. „Profesor se trudi da u anatomiji objasni nosnu duplju, jedan, kao što je poznato, vrlo težak odlomak iz nauke o unutrašnjim organima. Na njegovo pitanje: da li su slušaoci shvatili njegova izlaganja, začuje se opšte „da“. Nato će profesor, koji je poznat sa svoje samosvesti: Ne bih rekao, jer ljudi koji razumeju kako je građena nosna duplja mogu se i u milionskom gradu kao što je Beč izbrojiti na jednom prstu, pardon, htedoh reći na prstima jedne ruke.”

37. Isti anatom drugom prilikom: „Kod ženskog genitalnog organa se, uprkos mnogim iskušenjima — pardon, *pokušajima*...”

38. G. dr Alf. Robičeku u Beču imam da zahvalim što mi je ukazao na dva slučaja omaške u govoru, koje je zapazio jedan starofrancuski autor i koje ću navesti u originalu:

Brantôme (1527—1614), *Vies des Dames galantes*, Discours second: „Si ay-je cogneu une très belle et honneste dame de par le monde, qui, devisant avec un honneste gentilhomme de la cour des affaires de la guerre durant ces civiles, elle luy dit: „J’ai ouy dire que le roy a faiet rompre tous les c... de ce pays là, Elle vouloit dire les ponts. Pensez que, venant de coucher d’avec son mary, ou songeant à son amant, elle avoit encor ce nom frais en la bouche; et le gentilhomme s’en eschauffer en amours d’elle pour ce mot.”

„Une autre dame que j’ai cogneue, entretenant une autre grande dame plus qu’elle, et luy louant et exaltant ses beautés, elle luy dit après: „Non, madame, ce que je vous en dis: ce n’est point pour vous *adultérer*; voulant dire pour vous *adulater*, comme elle le rhabilla ainsi: pensez qu’elle songeoit à *adultérer*”⁴⁹

⁴⁹ Život galantnih žena od Brantoma, beseda druga: „Tako sam negde u svetu upoznao jednu vrlo lepu i uglednu

39. Ima, naravno, i modernih primera za postanak seksualnih dvosmislenosti omaškom u govoru. Gospođa F. priča o svom prvom času na nekom kursu za jezik: „Sasvim je interesantno, učitelj je zgodan mlad Englez. On mi je odmah na prvom času nago-vestio durch die *Bluse* (kroz bluzu) — ona se popravi: durch die *Blume* (doslovno: kroz cvet, znači: uvijek) — da bi više voleo da daje časove meni zasebno.” (Storfer).

U psihoterapijskom postupku kojim se služim za razrešavanje i otklanjanje neurotičkih simptoma vrlo često se postavlja zadatak da se iz naoko slučajno iznetih reči i ideja bolesnikovih uđe u trag sadržini misli koja, doduše, ima težnju da ostane skrivena, ali koja ipak ne može da se ne oda nehotice, na najraznovrsnije načine. Pritom nam omaška u govoru često čini dragocene usluge, što bih mogao da pokažem na izvanredno uverljivim, a ujedno sasvim neobičnim i čudnim primerima. Bolesnici npr. govore o svojoj tetki, a nazivaju je dosledno, ne zapažajući omašku, „moja majka”, ili svoga muža označuju za svoga „brata”. Na taj način me upozoravaju da su uzajamno „indentifikovali” ta lica, stavili ih u jedan isti red, koji za njihov osećajni život znači ponovnu pojavu istoga tipa. Ili: Neki 20-godišnji mladić predstavlja mi se u mojoj ordinaciji ovim rečima: „Ja sam otac N. N.-a, koga ste vi lečili. — Izvinite, hoću

damu: razgovarajući s jednim otmenim plemićem sa dvora o pitanjima rata, za vreme tih građanskih, ona mu reče: Čula sam da je kralj naredio da se razvale sve p.... (dama je upotrebila prost izraz za ženski polni organ *cons*) u toj zemlji. Htela je reći mostovi (*ponts*). Pomislite da joj je to ime još bilo, tako reći, sveže u ustima, pošto je baš pre toga spavala sa svojim mužem ili zato što je mislila na svog ljubavnika; a plemić se zbog te reči sav raspalio od ljubavi prema njoj.”

„Druga dama, koju sam poznao, zabavljajući damu višeg ranga nego što je bila ona sama i hvaleći i uzdižući njenu lepotu, reče joj zatim: „Ne, gospođo, to što vam kažem nije zato da bih vas (upotrebljeni izraz dolazi od *adultère*, što znači preljuba); htela je reći: da bih vam laskala, a kako je to izrazila ovako, možete zaključiti da je mislila na vršenje preljube.”

da kažem, brat; ta on je četiri godine stariji od mene.’ Ja shvatam da on tom omaškom hoće da izrazi da je on, kao i brat, oboleo krivicom očevom, da kao i brat traži leka, ali da je otac onaj kome bi lečenje bilo najpotrebnije. U drugim slučajevima red reči koji zvuči neobično, način izražavanja koji se čini usiljen, dovoljan je da otkrije udeo potisnute misli u bolesnikovom govoru, koji je inače određen drugim motivima.

U grubim kao i u takvim finijim poremećajima govore koji se taman još mogu podvesti pod „omaške u govoru”, ja, dakle, nalazim da za postanak omaške nije merodavan, ni za rasvetljenje nastale greške dovoljan, uticaj kontakta glasova, nego misli izvan govorne intencije. Ne mislim da osporavam zakone po kojima glasovi utiču, menjajući jedni druge; no oni mi se ne čine dovoljno snažni da bi sami za sebe mogli ometati korektno ostvarenje govora. U slučajevima koje sam tačnije proučio i prozreo ti zakoni samo predstavljaju pripravan mehanizam kojim se zgodno koristi jedan udaljeniji psihički motiv, a da se ipak ne potčinjava njihovoj vlasti. U velikom broju supstitucija omaške u govoru se nimalo ne pridržavaju takvih glasovnih zakona. Tu se nalazim u potpunoj saglasnosti sa Vuntom, koji takođe misli da su uslovi omaške u govoru složeni i da daleko prelaže dejstvo koje nastaje usled kontakta glasova.

Prema tome, smatram da ovi „udaljeniji psihički uticaji”, kako se Vunt izrazio, izvesno postoje; međutim, ne vidim zašto ne bih mogao isto tako priznati i to da se pri ubrzanom govoru i donekle odvrtačenju pažnji uslovi za omašku u govoru mogu lako ograničiti na meru koju su odredili Meringer i Majer. U jednom delu primera što su ih sabrali ti autori ipak je verovatnije da je razjašnjenje složenije. Uzimam npr. napred navedeni slučaj:

Es war mir auf der Schwest...

Brust so schwer.

Da li se to ovde odista odigrava tako jednostavno da *schwe* potisne jednake po vrednosti početne glasove *Bru*? Teško je odbaciti pretpostavku da su glasovi *schwe* pored toga jednom naročitoj relacijom osposobljeni za takvu nametljivost. Ta relacija onda ne bi mogla biti nikoja druga do asocijacija: *Schwester* — *Bruder* (sestra — brat), možda još *Brust der Schwester* — sestrine grudi, što vodi ka drugim mislenim sferama. Taj nevidljivi zakulisni pomagač daje inače bezazlenom *schwe* onu moć čije se dejstvo izražava kao greška u govoru.

Za druge omaške može se pretpostaviti da je stvarni remetilač sličnost po zvuku s nepristojnim rečima i značenjima. Namerno izopačavanje i unakažavanje reči i fraza, koje je toliko omiljeno kod nepristojnih ljudi, ne teži ni za čim drugim do da i povodom bezazlenih tričarija podseti na zabranjeno, i tu je neozbiljna igra tako česta da ne bi bilo čudno kad bi se ona ostvarivala i nenamerno i protiv volje. Primeri kao: *Eischeissweibchen* (ženica koja sere ja), mesto *Eiweisscheibchen* (pločica belančevine), *Apopos Fritz* mesto *apropos*,⁵⁰ *Lokuskapital* mesto *Lotuskapital*,⁵¹ itd., možda još *Alabüsterbachse* (mesto *Alabasterbüchse*)⁵² — kutija od alabastera) svete Magdalene verovatno dolaze u ovu kategoriju. — „Po-

⁵⁰ U *Apopos* sadržano je popo (zadnjica), a *propos* (čit. *apropo*) znači otprilike: baš kad je o tom reč...

⁵¹ *Kapitel* je gornji deo stuba. *Lokuskapital* (mesto *lotosov kapital*) sadrži latinsko *locus*, što znači mesto, a upotrebljava se i za nužnik.

⁵² *Omaška Alabüsterbachse* sadrži *Büste*, što znači ženske grudi.

* Kod jedne od mojih bolesnica omaške u govoru, kao simptom, nastavljale su se sve dotle dok nismo mogli da ih svedemo na dečju šalu zamenjivanja reči ruinirati sa urinirati. — Na iskušenje da se pomoću omaške u govoru dođe do slobodne upotrebe nepristojnih i nedopuštenih reči nadovezuju se opažanja Abrahamova o omaškama „sa tendencijom natkompenzacije” (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, VIII, 1922). Bolesnica koja ima laku sklonost da, zamuckujući, udvostručuje početni slog ličnih imena preinačila je Protagora u Protragora. Malo pre toga rekla je mesto Aleksandros — A-aleksandros. Raspitivanjem se došlo do

živam vas da u zdravlje našeg šefa podrignemo” (*Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustossen*) teško da je što drugo do nenamerna parodija kao odjek nameravane. Da sam ja šef čiju svečanost govornik uveličava takvim lapsusom, pomišljao bih svakako na to kako su mudro postupali Rimljani kada su dopuštali vojnicima pobedonosnog imperatora da unutrašnji protest protiv slavljenika glasno izražavaju u rugalicama. — Meringer priča da je on sâm jednoj osobi koju su kao najstariju u društvu oslovljavali intimnim počasnim imenom „*Senex*” ili „*altes Senex*”⁵³ jednom rekao: „*Prost, Senex altes!*” Uplašio se sam zbog te greške (str. 50). Možda će nam njegov afekat postati razumljiv ako se setimo koliko se „*Altes*” približuje pogrdi „*alter Esel*” (stari magarac). Za povredu strahopoštovanja prema starosti (tj. svedeno na detinjstvo: prema ocu) određene su teške unutrašnje kazne.

Nadam se da čitaoci neće izgubiti iz vida koliko se razlikuju, po vrednosti, ta tumačenja koja se ničim ne mogu dokazati i primeri koje sam sâm sakupio i analizama rasvetlio. Ipak, i dalje očekujem da će se i prividno jednostavni slučajevi omaški u govoru moći svesti na remećenje od strane jedne upola suzbijene ideje izvan nameravanog sklopa; na to očekivanje me

toga da je ona, kao dete, naročito uživala u lošoj navici da ponavlja početne slogove a i po; ta igra često predstavlja uvod u zamuckivanje dece. Izgovarajući ime Protagora, ona je osetila opasnost da izostavi r u prvom slogu i da kaže Po-potagora. Da bi se zaštitila od toga, grčevito se uhvatila za to r i umetnula još jedno r u drugi slog. Na sličan način unakazila je drugi put reči *parterre* i *kondolencija*, preinačivši ih u *partrer* i *kodolencija*, da bi izbegla reči *pater* (otac) i *kondom*, koje su joj asocijativno bile bliske. Drugi bolesnik Abrahamov osetio je sklonost da mesto *angina* svaki put kaže *Angora*, vrlo verovatno zbog toga što se bojao iskušenja da *anginu* zameni *vaginom*. Te omaške nastaju dakle na taj način što namesto remetilačke tendencije nadvlada odbrambena, i Abraham, s pravom, upozorava na analogiju između ovog procesa i stvaranja simptoma u opsesivnoj neurozi.

⁵³ *Senex* je deminutiv (nemački) od latinskog *senex*, što znači starac, dakle: seneksčić.

navodi jedna pažnje dostojna napomena Meringerova. Taj autor veli da je čudno što niko rado ne priznaje da je učinio omašku. Ima ljudi, vrlo pametnih i poštenih, koji su uvređeni ako im kažete da im se desila omaška u govoru. Ja se ne usuđujem da ovo tvrđenje uzmem onako uopšteno kako to čini Meringer upotrebljavajući izraz „niko“. Ali taj trag afekta, koji izazivamo ako dokažemo omašku u govoru i koji je, očevidno, iste prirode kao i stid, ima svog značaja. On se mora staviti u isti red sa ljutnjom kada se ne možemo setiti zaboravljenog imena, i sa čuđenjem što je neka, naoko nevažna uspomena, tako postojana, i on uvek ukazuje na to da u postanku poremećaja ima uдела neki motiv.

Izvrtnje imena, ako je namerno, a verovatno i u čitavom nizu slučajeva u kojima se pojavljuje kao nenamerna omaška, ima isti značaj kao i pogrda. Ono lice koje je, kao što navodi Majer, jednom reklo „*Frojder*“ mesto *Frojd*, zato što je uskoro posle toga pomenulo ime „*Brojer*“⁵⁴ (str. 38), a drugi put govorilo o *Frojer-Brojdovoj metodi* (str. 28), bilo je verovatno kolega po struci i ne naročito oduševljeno tom metodom. Jedan slučaj unakažavanja imena koji se sigurno ne može objasniti drukčije, saopštiću kasnije pri omaškama u pisanju.*

⁵⁴ Bečki lekar Brojer (Josef Breuer) posmatrao je i lečio zajedno sa Frojdom devedesetih godina prošlog stoleća bolesnicu sa teškom histerijom; njihova tadašnja istraživanja smatraju se kao prvi i osnovni rad iz koga se psihoanaliza razvila.

* Može se zapaziti i to da baš aristokrati vrlo često izopaučuju imena lekara koje su konsultovali, i iz toga se može zaključiti da ih u sebi malo cene, uprkos učtivosti sa kojom ih obično predusreću. — Navodim ovde nekoliko vrlo tačnih napomena o zaboravljanju imena iz engleske obrade naše teme od prof. E. Jonesa (Džons), koji je tada bio u Torontu (*The Psychopathology of Everyday Life. American Journal of Psychology*, Oct. 1911):

„Malo ima ljudi koji mogu da se otresu negodovanja ako nađu da je neko zaboravio njihovo ime, naročito ako su se nadali ili očekivali da je dotično lice upamtilo njihovo ime. Oni sebi, odmah bez razmišljanja, govore da to lice ne bi zaboravilo ime da su samo ostavili snažniji utisak: jer ime je

U tim slučajevima upliće se kao remetilački moment kritika, koja treba da bude ostavljena na stranu zato što u tom trenutku ne odgovara nameri govornika.

Obrnuto, zamenjivanje imena, prisvajanje tuđeg imena, identifikacija pomoću omaške u izgovaranju imena svakako znače priznanje i uvaženje, koje u tom trenutku iz nekih razloga treba da ostane u pozadini. Doživljaj takve vrste priča Š. Ferenci iz svog đačkog doba:

„U prvom razredu gimnazije imao sam (prvi put u svom životu) da javno (tj. pred čitavim razredom) recitujem jednu pesmu. Bio sam spreman, pa me je prenerazilo što je, odmah u početku, ceo razred prasnuo u grohotan smeh. Profesor mi je zatim objasnio taj čudnovati prijem: naslov pesme „*Iz daljine*“ rekao sam sasvim tačno, ali kao autora naveo sam ne

bitan sastavni deo ličnosti. S druge strane, malo je događaja kojima se osećamo više polaskani nego kad nas neka visoka ličnost od koje to ne bismo očekivali oslovi našim imenom. Napoleon, koji je majstorski vladao veštinom postupanja s ljudima, za vreme nesrećne vojne 1814. dao je o svom pamtjenju u tom pravcu primer koji zadivljuje. Kada se nalazio u nekom gradu kod Graonne, setio se da je njegovog predsednika opštine De Bussyja, otprilike 20 godina ranije, upoznao u izvesnom puku; posledica je bila da se oćarani De Bussy posvetio njegovoj službi sa neograničenom oćanošću. Isto tako nema pouzdanijeg sredstva za vredenje nego ako se pravimo kao da smo zaboravili ime nekog čoveka; tim izražavamo da nam je ta ličnost toliko indiferentna da se ne moramo truditi da upamtimo njeno ime. Taj trik i u literaturi igra izvesnu ulogu. Tako u Dimu Turgenjeva stoji: „Vi nalazite da je Baden još uvek zabavan, gospodine — Ljitićinove?“ Ratmirov je imao običaj da ime Ljitićinova uvek izgovara oklevajući, kao da mora najpre da ga se seti. Time, kao i gordim načinom kojim je podizao šejir pri pozdravu, hteo je da Ljitićinova uvredi u njegovom ponosu. Na drugom mestu, u Ocevi i deca, pesnik piše: „Guverner je Kirsanova i Bazarova pozvao na bal i taj je poziv posle nekoliko minuta ponovio, pri čemu kao da ih je smatrao za braću i oslovljavao Kirsarov.“ Ovde zaboravljanje ranijeg poziva, zabuna u imenima i nesposobnost da oba mlada čoveka razlikuje, predstavlja upravo gomilanje uvredljivih momenata. Izopačavanje imena ima isto značenje kao i zaboravljanje imena, to je prvi korak u pravcu zaboravljanja.”

pravoga pesnika, nego — samoga sebe. Ime pesnika je Aleksandar (Sandor) Petefi. Istovetnost njegovog i mog ličnog imena olakšalo je zamenu; no stvarni njen uzrok bio je svakako to što sam se u svojim potajnim željama identifikovao sa slavljem pesnikom. I svesno sam za njega gajio ljubav i poštovanje koji su se graničili sa obožavanjem. Razume se da se i sav zlosrećni kompleks ambicije krije iza te omaške."

Slična identifikacija pomoću zamenjenog imena saopštena mi je o jednom mladom lekaru; on se slavnim Virhovu (Virchow)⁵⁵ bojažljivo i s dubokim poštovanjem predstavio rečima: Dr. Virchow. Profesor se začudio i upitao ga: „O, i vi se zovete Virchow?" Ne znam kako je mladi slavloljubac opravdao svoju omašku: da li je našao privlačni izgovor da se osetio toliko neznatan pored tog velikog imena da je svoje sopstveno morao zaboraviti; ili je imao hrabrosti da prizna kako se on nada da jednom postane tako veliki čovek kao što je Virchow i da zato gospodin Geheimrat (tajni savetnik) s njim ne treba da postupa s tolikim omalovažavanjem. Od ove dve misli jedna — ili možda i obe — verovatno su zbunile mladog čoveka dok se predstavljao.

Iz sasvim ličnih motiva moram ostaviti nerešeno pitanje da li se slično tumačenje može primeniti i na slučaj koji ću sada navesti. Na internacionalnom kongresu u Amsterdamu 1907. bilo je učenje o histeriji koje sam ja zastupao predmet žive diskusije. Kažu da se jednom od mojih najenergičnijih protivnika, u njegovom oštrm govoru protiv mene, više puta desila ta omaška da je namesto mene stavio sebe i govorio u moje ime. Rekao je npr.: *Brojer i ja* dokazali smo, kao što je poznato, a mogao je samo imati nameru da kaže: *Brojer i Frojd*. Ime toga protivnika nema po zvuku ni najmanje sličnosti s mojim. Taj primer, kao i mnogi drugi slučajevi zamenjivanja imena u omaškama, opominje nas na to da omaška u govoru može biti potpuno lišena onog olakšanja

⁵⁵ Rudolf Virhov, slavni nemački anatomo-patolog i prirodnjak, umro 1902.

koje mu daje sličnost po zvuku i da ona može prođeti oslanjajući se samo na skrivene sadržajne veze.

U drugim i daleko značajnijim slučajevima samokritika, unutrašnje protivljenje protiv sopstvene izjave primorava čoveka da čini omašku u govoru, štaviše, da ono što je nameravao reći zameni njegovom suprotnošću. Onda opažamo, čudeći se, kako stilizacija nekog uveravanja potpuno protivreči nameravanoj i kako je greška u govoru razgoltila unutrašnju neiskrenost.* Omaška ovde postaje mimičko izražajno sredstvo, izražavajući, istina, često ono što se nije htelo reći, sredstvo kojim čovek odaje samoga sebe. Tako, ako neko ko u svojim odnosima sa ženom ne daje prvenstvo takozvanom normalnom odnosu, u razgovoru o nekoj devojci koja je proglašena za koketnu, upada rečima: U odnosu sa mnom ona bi se već odučila od *koetiranja*. Nema sumnje da se samo uticaju one druge reči *koitiranje* može pripisati takva promena nameravane reči *koketiranja*. Ili, u sledećem slučaju: „Mi imamo ujaka koji je već mesecima teško uvređen zato što ga nikad ne posećujemo. Pošto se preselio u nov stan, mi to uzimamo kao povod da se, posle dugog vremena, opet pojavimo kod njega. On nam se naoko veoma obradovao, i pri rastanku kaže, s puno osećanja: „Odsad, nadam se, viđaću vas još ređe nego dosad’”

Slučajna pogodnost jezičkog materijala često čini da nastanu omaške u govoru koje imaju upravo porazno dejstvo otkrića ili potpuni komični efekat vica:

Tako, u sledećem slučaju, koji je zapazio i saopštio dr Rajtler (Reitler):

„Diesen neuen, reizenden Hut haben Sie wohl sich selbst aufgepatzt?“ (Taj divni novi šešir vi ste sebi zacelo sami išeprtljili?), kaže u tonu divljenja jedna dama drugoj.

„Sada više nije mogla da produži s nameravanom hvalom, jer potajna kritika da je *ukras* na tom šeširu (*Hut aufputz*) delo neveštog šeprtljenja („*Patzerei*”),

* Pomoću takve omaške npr. Ancengruber žigoše u *G'wissenwurm*-u pretvornog i gramzivog naslednika.

ipak se odviše jasno izrazila u nemiljoj omašci da bi ma kakve fraze konvencionalnog divljenja još mog. da budu verovatne."

Blaža, ali ipak nedvosmislena je kritika u sledećem slučaju:

"Neka dama bila je u poseti kod poznanice, pa je od njenih rečitih i opširnih izlaganja postala vrlo nestrpljiva i umorna. Najzad je uspela da ustane i da se oprost; ali poznanica, koja ju je ispratila, zadrži je u predsoblju s novom bujicom reči, tako da je ona, već odlazeći, morala da stoji pred vratima i da je ponovo sluša. Najzad je prekide pitanjem: 'Jeste li vi kod kuće u predsoblju?' Svoju omašku opazila je tek po začuđenom izrazu lica. Zamorena dugim stanjanjem u predsoblju, htela je da prekine razgovor pitanjem: 'Jeste li vi kod kuće pre podne?', pa je tako odala svoje nestrpljenje zbog ponovnog zadržavanja."

Sledeći primer, koji je doživeo dr Maks Graf, predstavlja opomenu na smotrenost i obazrivost:

"Na generalnoj skupštini novinarskog udruženja, 'Konkordija' jedan mlad član, koji je stalno u novčanoj oskudici, drži žestok opozicioni govor i u svom uzbuđenju kaže: 'Die Herren Vorschussmitglieder' (gospoda članovi predujma) mesto Vorstands- ili Ausschussmitglieder (članovi uprave ili odbora).⁵⁶ Jer oni imaju pravo da odobravaju zajmove, a i mladi govornik je podneo molbu za zajam."

Na primeru „Vorschwein" videli smo da omaška lako nastaje ako smo se trudili da suzbijemo pogrdne reči. Onda naprosto dajemo sebi tim putem oduške:

Fotograf, koji je odlučio da u ophođenju sa svojim nespretnim nameštenicima izbegava zoologiju kaže šegrtu koji hoće da isprazni veliku, sasvim punu šolju a pritom naravno polovinu prospe na pod: „Aber Mensch, schöpsen Sie doch zuerst etwas davon ab!" (Ali, čoveče, odvadite — scöpfen — najpre malo od toga! — hteo je reći, ali je rekao schöpsen, a

⁵⁶ Kao kad bi neko na našem jeziku mesto: „gospoda odbornici" rekao: „gospoda odobravaoci".

Schöps znači ovan). A zatim kaže pomoćnici koja je svojom neoprežnošću dovela u opasnost tuce skupocenih ploča, u toku duže pridike: „Aber sind Sie denn so hornverbrannt..."⁵⁷

Sledeći primer pokazuje ozbiljan slučaj odavanja samoga sebe omaškom. Nekoliko sporednih okolnosti opravdavaju potpunu reprodukciju tog slučaja iz saopštenja A. A. Brill-a u *Zentralblatt für Psychoanalyse*, godina II, 1.*

„Jednog večera šetali smo se dr Frink i ja i pretresali neka pitanja koja su se odnosila na njujorško psihoanalitičko udruženje. Sreli smo kolegu g. dra R., koga već godinama nisam bio video i o čijem privatnom životu nisam znao ništa. — Vrlo smo se radovali što smo se opet našli i, na moj poziv, pošli smo u kafanu, gde smo se dva sata vrlo živo bavljali. Činilo mi se da on o meni zna više, jer se, posle uobičajenog pozdrava, raspitivao za moje malo dete i izjavio mi da s vremena na vreme čuje ponešto o meni od zajedničkog prijatelja i da se interesuje za moj rad pošto je o njemu čitao u medicinskim časopisima. — Na moje pitanje da li je oženjen odgovorio je da nije i dodao: 'Čemu da se ženi čovek kao ja?'

„Napuštajući kafanu, on se iznenada obrati meni: 'Hteo bih da znam šta biste vi učinili u sledećem slučaju: Poznajem bolničarku koja je bila upletena u brakorazvodnu parnicu kao sukrivac. Supruga je tužila muža i označila bolničarku kao sukrivca, i on je dobio razvod'. — Tu ga prekinem: 'Hteli ste reći da je ona dobila razvod'. — On se odmah popravi: 'Razume se, ona je dobila razvod'"; pa ispriča dalje da je tu bolničarku toliko uzbudio proces i skandal

⁵⁷ Mesto: hirnverbrannt — spržena, spaljena mozga. Horn znači rog. Otprilike kao kad bi se na našem jeziku mesto: ako boga znate — reklo: ako roga znate...

* U *Zentralblatt f. Psychoanalyse* pogrešno pripisano E. Jones-y.

** „Po našim (američkim) zakonima razvod braka se do- suđuje samo onda ako se dokaže da je jedan od bračnika izvršio preljubu, i to samo prevarenoj strani."

da je počela da pije, postala teško nervozna itd., i najzad me upita za savet kako da je leči.

„Čim sam korigovao grešku, umolio sam ga da je razjasni, ali sam dobio uobičajene začudene odgovore: da je pravo svakog čoveka da načini omašku, da je to samo slučaj, da se iza toga ne krije ništa itd. Odgovorio sam da svaka greška u govoru mora imati svog razloga i da bih bio u iskušenju da njega samog smatram za junaka te istorije da mi nije ranije saopštio da je neoženjen; jer onda bi omaška bila objašnjena željom da lice koje je izgubilo proces bude njegova žena, a ne on, kako ne bi morao (po našem bračnom pravu) plaćati alimente, i kako bi mogao da se u Njujorku ponovo oženi. On je moje pretpostavke uporno odbijao, ali je istovremeno pojačavao moje slutnje preteranom afektivnom reakcijom, jasnim znacima uzbuđenja, a zatim smeom. Na moj poziv da kaže istinu u interesu naučnog razjašnjenja, dobio sam odgovor: „Ako ne želite da čujete laž, morate verovati u moje momaštvo, i zato je vaše psihoanalitičko objašnjenje sasvim pogrešno“. — Dodao je još da je takav čovek koji obraća pažnju na svaku sitnicu direktno opasan. Odjednom se setio nekog drugog sastanka i oprostio se.

„Nas dvojica, dr Frink i ja, bili smo ipak uvereni u tačnost moga razrešenja njegove omaške, i ja odlučih da dokaz ili protivdokaz pribavim raspitivanjem. — Nekoliko dana kasnije posetio sam suseda, starog prijatelja dra R., koji je mogao u svemu da potvrdi moje objašnjenje. Proces je održan nekoliko nedelja ranije i bolničarka je bila pozvana kao sukrivac. — Dr R. je sada tvrdo uveren u tačnost Frojdovih mehanizama.“

Odavanje samoga sebe je isto tako nesumnjivo u ovom slučaju, koji je saopštio O. Rank:

„Neki otac, koji nema nikakvog patriotskog osećanja i koji svoju decu hoće da vaspita tako da budu slobodna od tog osećanja koje on smatra izlišnim, prekoreva svoje sinove zbog njihovog učestvovanja u nekoj patriotskoj manifestaciji; oni se pozivaju na

slično držanje ujaka, našto će on: „Baš njemu ne treba da podražavate; ta on je idiot“. Lice dece, začudene zbog tog neobičnog tona očevog, upozori ga na omašku i, izvinjavajući se, on primeti: „Hteo sam naravno reći: patriot.“

Kao odavanje sebe tumači omašku, koju saopštava J. Stärccke (l. c.), sama sabesednica u razgovoru; Šterke svom saopštenju dodaje tačnu napomenu, koja doduše prelazi zadatak tumačenja.

„Jedna zubna lekarka ugovorila je sa svojom sestrom da će jednom kod nje pogledati da li ima *kontakta* između dva kutnjaka (tj. da li se kutnjaci dodiruju svojim bočnim površinama, tako da se ostaci hrane ne mogu zadržati među njima). Njena sestra se žalila što mora toliko da čeka na taj pregled, pa je u šali rekla: „Neku koleginicu sada leči, ali njena sestra još uvek mora da čeka“. — Najzad je lekarka pregleda, odista nađe malu rupu u jednom kutnjaku, pa reče: „Nisam mislila da je toliko ozbiljno; mislila sam da ti samo *nemaš kontanta*⁵⁸ ... *nemaš kontakta*“. — „Vidiš li“, uzviknu sestra smejući se, da si me samo zbog svoje gramzivosti ostavila da čekam toliko duže nego pacijenti koji ti plaćaju?“ —

(„Ja, naravno, ne smem da dodajem svoje sopstvene pomisli i da iz njih izvodim zaključke; ali kada sam čuo ovu omašku, odmah sam pomislio da su obe ove mile i duhovite mlade žene neudate i da takođe vrlo malo opšte s mladim ljudima, pa sam se upitao ne bi li one imale više kontakta s mladim ljudima, kada bi imale više kontana“).

I sledeća omaška u govoru, koju je saopštio T. Rajk (l. c.), ima značaj odavanja samoga sebe:

„Neka mlada devojkica treba da se veri s jednim njoj nesimpatičnim mladićem. Da bi ta dva stvora približili jedno drugom, njihovi roditelji ugovore sastanak, kome su prisustvovali i verenik i verenica in spe⁵⁹. Devojkica je umela dovoljno da se savlada da

⁵⁸ Kontan (francuski comptant) znači gotovina, gotov novac.

⁵⁹ In spe (lat.) — doslovno: u nadi, znači: budući.

mladom čoveku, koji se prema njoj ponašao vrlo galantno, ničim ne oda svoju averziju. Ali na pitanje svoje majke kako joj se mladić sviđa, odgovorila je učitivo: „Gut. Er ist sehr liebenswürdig!“⁶⁰

Isto tako odaje druga jedna omaška lice kome se desila; O. Rank je opisuje kao „šaljivu“ (witzig) omašku.

„Za jednu udatu ženu koja rado sluša anegdote tvrde da nije nenaklonjena vanbračnim udvaranjima ako ih podupiru odgovarajući pokloni. Jedan mlad čovek, koji takođe pokušava da je osvoji, priča joj, ne bez izvesne namere, sledeću opšte poznatu priču: Od dvojice poslovnih prijatelja jedan se trudi da zadobije naklonost nepristupačne žene svoga kompanjona; ona najzad pristane pod uslovom da joj on pokloni 1000 forinata. Kad je njen muž polazio na put, kompanjon od njega pozajmi 1000 forinata i obeća mu da će ih još sutra vratiti njegovoj ženi. Naravno, tu sumu on onda da njoj kao tobožnju nagradu za ljubavne usluge; a ona, smatrajući da je uhvaćena, jer joj muž po povratku zatraži onih 1000 forinata, morade pored štete da pretrpi još i sramotu. — Kada je mladi čovek u pričanju došao do onog mesta gde zavodnik veli kompanjonu: „Novac ću sutra da vratim tvojoj ženi“, njegova ga slušateljka prekide ovim značajnim rečima: „Slušajte, zar vi to meni niste već — vratili? O, pardon, htela sam reći — pričali?“ — Svoju gotovost da se pod istim uslovima poda, ona ne bi mogla jasnije da nagovesti a da je ipak direktno ne kaže.“ (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1914).

Lep primer takvog odavanja samog sebe sa bezazlenim završetkom saopštava V. Tausk pod naslovom, *Vera otaca*:

„Kako je moja verenica bila hrišćanka“, pričao je g. A. „i nije htela da pređe u jevrejstvo, morao sam ja sam da predem iz jevrejstva u hrišćanstvo da bih se mogao oženiti. Promena konfesije nije prošla

⁶⁰ Mesto liebenswürdig, što znači ljubazan, rekla je nešto što otprilike znači: ne može da bude voljen.

bez unutrašnjeg otpora, ali mi se činilo da cilj opravdava taj korak; utoliko više što sam morao da odbacim samo spoljnu pripadnost jevrejstvu, ne religiozno uverenje, jer to nisam ni imao. Uprkos tome uvek sam kasnije izjavljivao da sam Jevrejin i malo je mojih poznanika koji znaju da sam pokršten.

„Iz toga braka potiču dva sina, koji su kršteni po hrišćanskom obredu. Kada su dečaci donekle odrasli, doznali su za svoje jevrejsko poreklo, kako se ne bi pod antisematskim uticajima škole iz tog izlišnog razloga obrnuli protiv oca.

„Pre nekoliko godina stanovao sam s decom, koja su tada išla u osnovnu školu, na letovanju u D., kod porodice jednog učitelja. Kada smo jednog dana sedeli pri užini s našim, uostalom ljubaznim domaćinom, domaćica, pošto nije imala ni pojma o jevrejskom poreklu svojih stanara, učinila je nekoliko vrlo oštarih ispada protiv Jevreja. Trebalo je sada da hrabro razjasnim situaciju kako bih svojim sinovima dao primer „hrabrosti uverenja“; no ja sam se plašio neprijatnih objašnjavanja koja obično sledeju takvom priznanju. Osim toga sam strahovao da ćemo eventualno morati da napustimo dobro sklonište koje smo našli i da ću tako pokvariti sebi i deci ionako kratko vreme za oporavak ako naši domaćini promene svoje ponašanje prema nama i zauzmu neprijateljski stav zato što smo Jevreji.

„Ali kako sam mogao očekivati da će moji dečaci slobodno i prostodušno odati sudbonosnu tajnu ako još duže prisustvuju razgovoru, hteo sam da ih udaljim iz društva time što ću ih poslati u baštu.

„Idite u baštu, Jevreji (Juden)“ — rekao sam i brzo korigovao: „dečaci“ (Jungen). Čime sam dakle, i to pomoću omaške, dao izraza svojoj „odvažnosti uverenja“. Ostali, doduše, iz omaške nisu izvukli nikakve konsekvencije jer joj nisu pridavali nimalo značaja; no ja sam morao da izvučem nauk da „veru otaca“ ne sme nekažnjeno da izneveri ko je sin i ima sinove.“ (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, IV, 1916).

Nimalo bezazlen utisak ostavlja sledeći slučaj, koji ne bih saopštavao da ga nije zabeležio za ovu zbirku sam činovnik suda za vreme saslušanja:

Neki domobranac, optužen za provalu, iskazuje: „Otada još nisam otpušten aus dieser militärischen Diebstellung (iz ovog vojničkog lopovskog položaja — mesto: Dienststellung, što znači: službeni položaj, služba), dakle zasad još pripadam vojsci.”

Omaška izaziva veselost kada se njome potvrđuje ono čemu bolesnik protivreči, a što lekaru u psihoanalitičkom radu može biti veoma dobrodošlo. Kod jednog od mojih pacijenata trebalo je jednom da tumačim san u kome se pojavljivalo i ime *Jauner*. Snevač je poznao lice toga imena, ali se nije moglo pronaći zašto je to lice ušlo u sklop sna; zato sam se usudio da posumnjam da bi uzrok tome moglo biti samo ime, koje podseća na pogrdu *Gauner* (hulja). Bolesnik je hteo da protivreči brzo i energično no pritom mu se desila omaška i on je potvrdio moju sumnju time što se ponovo poslužio zamenjivanjem *g* i *j*. Njegov odgovor je glasio: „To mi se ipak čini zu *jewagt*” mesto: *gewagt* — (odveć smelo). Pošto sam ga upozorio na omašku, saglasio se s mojim tumačenjem.

Ako se u ozbiljnoj prepirci jednom od dva protivnika desi takva omaška koja nameru govora obraća u njenu suprotnost, ona ga odmah dovodi u nepovoljniji položaj, dok drugi retko propušta da se koristi svojim popraavljenim.

Pritom postaje jasno da ljudi uopšte omaške u govoru, kao i druge omaške, tumače isto tako kao što ja to činim u ovoj knjizi, iako se u teoriji ne zalažu za to shvatanje, iako nisu skloni da se i za svoju osobu odreknu pogodnosti koje daje trpeljivost prema omaškama. Veselost i podrugljivi podsmeh koji takvo promašivanje govora neminovno izaziva u odsudnom trenutku svedoče protiv tobože opšte primljene konvencije da je omaška u govoru lapsus linguae⁶¹ i psihološki beznačajna. Sam nemački kancelar knez Bülow pokušao

⁶¹ Lapsus linguae (lat.) doslovno znači: iskliznuće jezika.

je da takvom primedbom spase situaciju kada mu se omaškom tekst njegovog odbrambenog govora za Kajzera (novembra 1917) pretvorio u suprotno.

„Što se pak tiče sadašnjosti, novog doba cara Vilhelma II, mogu samo da ponovim ono što sam rekao pre godinu dana: da bi bilo nepravdo i nepravedno govoriti o krugu odgovornih savetodavaca oko našeg Kajzera... (živa dovikivanja: neodgovornih) neodgovornih savetodavaca. Izvinite ovaj lapsus linguae” (Veselost).

Međutim, rečenica kneza Bilova bila je malo neprozirna usled gomilanja negacija; simpatije za govornika i obziri prema njegovoj teškoj situaciji uticali su tako da ta omaška nije dalje iskorišćavana protiv njega. Gore se proveo, godinu dana kasnije, na istom mestu neko drugi, koji je hteo da pozove na manifestaciju bez rezerve (*rückhaltlos*) za cara, a koga je opaka omaška opomenula na druga osećanja u njegovom lojalnom srcu:

„Lattmann (nemački nacionalista): U pitanju adrese mi se stavljamo na tlo poslovnika Rajhstaga. Po njemu, Rajhstag ima prava da preda takvu adresu caru. Mi verujemo da je nepodeljena misao i želja nemačkog naroda da i u ovoj stvari postigne jedinstvenu manifestaciju, pa ako to možemo učiniti u takvom obliku koji potpuno odgovara monarhističkim osećanjima, onda to treba i da učinimo bez kičme (*rückgratlos*). (Burna veselost, koja traje nekoliko minuta.) Gospodo, ne bez kičme (*rückgratlos*), nego bez rezerve (*rückhaltlos* — veselost), a takvu izjavu naroda bez rezerve primiće, nadajmo se, i naš Kajzer u ovo teško doba.”

Vorwärts od 12. novembra 1908, nije propustio da otkrije psihološki značaj te omaške:

„Valjda nikad u parlamentu nijedan poslanik nije, optužujući sâm sebe, tako tačno okarakterisao svoje i držanje parlamentarne većine prema monarhu kao što je u tome uspeo antisemita Lattmann kad mu se, drugog dana interpelacije, omaklo priznanje izneto sa svečanim patosom da on i njegovi prijatelji

žele da kažu caru svoje mišljenje bez kičme (rückgratlos).

Burna veselost sa svih strana ugušila je dalje reči nesrećnika, koji je još smatrao za potrebno da, izvinjavajući se i mučajući, naročito izjavi kako u stvari misli da kaže „bez rezerve“ (rückhaltlos)."

Dodajem još jedan primer u kojemu je omaška dobila upravo jeziv karakter proročanstva: U proleće 1923. godine izazvalo je senzaciju u internacionalnim finansijskim krugovima to što je, posle kratke borbe za većinu, najveći broj akcija banke pripao sasvim mladom bankaru X., koji je među „novim bogatašima“ u V. bio jedan od najnovijih, svakako najbogatiji i po godinama najmlađi; usled toga na jednoj značajnoj generalnoj skupštini nisu ponovo izabrani oni koji su dotle vodili taj institut, finansijeri staroga kova, nego je mladi X. postao predsednik banke. U oproštajnom govoru, koji je tada održao član upravnog odbora dr U. neizabranom starom predsedniku, mnogim je slušaocima pala u oči nekoliko puta ponovljena nemila omaška. Govornik je stalno govorio o predsedniku koji *dahinscheidend* (odlazi s ovoga sveta) mesto: *ausscheidend* (ispada iz uprave). — Desilo se, zatim, da je stari predsednik nekoliko dana posle te skupštine umro. Ali on je bio prešao osamdesetu! (Štorfer).

Lep primer omaške u govoru koja ne ide toliko za tim da oda govornika koliko da orijentiše slušaoca van pozornice nalazi se u *Valenštajnu* (Piccolomini, čin I, pojava 5); ona pokazuje da je pesnik, koji se tu služi tim sredstvom, svakako poznao mehanizam i smisao omaške u govoru. U prethodnoj sceni Maks Pikolomini je neobično strasno branio hercoga i pritom veličao blagodeti mira, koje su mu se otkrile dok je putovao, prateći ćerku Valenštajnovu u logor. Pošto on ode, njegov otac i izaslanik dvora Kvestenberg ostaju sasvim preneraženi. I sad se nastavlja peti čin:

Kvestenberg: O teško nama! Zar tako? — A mi, prijatelju, ostavljamo ga da u zabludi toj odlazi, ne

zovemo ga odmah natrag da bismo mu, smesta otvorili oči.

Oktavio (budeći se iz dubokog razmišljanja): Meni ih je on sad otvorio, i više vidim no što mi je milo.

Kvestenberg: Šta je, prijatelju?

Oktavio: Proklet da je ovaj put!

Kvestenberg: Zašto? U čemu je stvar?

Oktavio: Hodite! Ja moram da smesta pratim taj nesrećni trag, da vidim svojim očima — hodite — (hoće da ga odvede).

Kvestenberg: Ma šta je? Kuda?

Oktavio (nestrpljivo): K njoj!

Kvestenberg: Kome?

Oktavio (popravi se): Hercogu! Pođimo! itd.

Ova mala omaška „K njoj“, mesto: „k njemu“, treba da nam oda, da je otac prozreo motiv zbog koga se njegov sin opredelio, dok se dvoranin žali „da on s njim govori u samim zagonetkama“.

Drugi primer pesničkog korišćenja omaškom u govoru otkrio je Oto Rank kod Šekspira. Citiram Rankovo saopštenje prema *Zentralblatt für Psychoanalyse*, I, 3:

„Pesnički izvanredno fino motivisana i tehnički sjajno iskorišćena omaška u govoru nalazi se u Šekspirovom *Mletačkom trgovcu* (čin III, pojava 2). Kao omaška što ju je otkrio Frojd u *Valenštajnu*, tako i ova odaje da pesnici dobro poznaju mehanizam i smisao te vrste omašaka i da pretpostavljaju da ih i slušalac razume. Porcija, koja je voljom svoga oca primorana da bira muža kockom, dosad je srećnim slučajem umakla svim neželjenim prosiocima. Pošto je, najzad, u Basaniju našla prosioca kome je odista naklonjena, ona mora da strahuje da će i on da promaši. Stoga bi ona najradije rekla da on i u tom slučaju može da bude siguran u njenu ljubav, ali joj to brani njen zavet. U toj unutrašnjoj borbi, ona kaže prosiocu koji joj je drag:

Još dan dva pričekajte, molim vas,
Pre no što sreću okušate; jer

Izaberete li krivo, ostaću
 Bez vašeg društva. Zato čekajte.
 Nešto mi veli, ali to nije ljubav,
 Da ne bih htela da vas izgubim. — — —
 — — — Naučiti bih mogla vas da tačno
 Izaberete, ali tada bih
 Zakletvu pogazila, a to neću.
 Tako me možete izgubiti.
 To ako bude, žaliću što nisam
 Krivokletnica postala. Te oči!
 Urekle su me i razdvojile,
 Pa sad je jedna polovina vaša,
 A druga vaša — moja htedoh reći.
 No kad je moja, vaša je. I tako
 Vaša sam sva.

„Dakle baš ono što je htela da mu samo izdaleka nagovesti jer mu je, u stvari, uopšte htela da prečuti, a to je da je ona već pre izbora sva njegova i da ga voli, to pesnik sa izvanrednim psihološkim osećanjem ostavlja da proдре u omašci; tako on tim sredstvom ume da stiša i nesnosnu neizvesnost zaljubljenog i istovetnu bojazan slušaocевu za ishod izbora.”

S obzirom na interesovanje koje zasluđuje činjenica da su se veliki pesnici tako opredelili za naše shvatanje omaške u govoru, smatram da je opravdano navesti i treći primer, koji je saopštio E. Džons*:

„Oto Rank, u nedavno objavljenom članku**, upozorava na lep primer u kome Šekspir pušta jednu od svojih ličnosti, Porciju, da načini omašku u govoru koja pažljivom slušaocu otkriva njene skrivene misli. Namera mi je da ispričam sličan primer iz *The egoist* (Egoist), remek-dela najvećeg engleskog romanopisca, Džordža Meredita (George Meredith). Sadržina romana je ukratko ova: Ser Uilebi Petern (Willoughby Patterne), aristokrat, kome se u njegovom krugu veoma dive, veri se s nekom mis

* Ein Beispiel von literarischer Verwertung des Versprechens (Primer omaške u govoru primenjene u literaturi. Zentralblatt für Psychoanalyse, I, 10).

** Zentralblatt für Psychoanalyse, I, 3, str. 109.

Konstancija Darem (Durham). Ona u njemu otkrije intenzivan egoizam, koji on, međutim, vešto krije pred svetom, i da bi se spasla venčanja, pobegne s jednim kapetanom po imenu Oksford. Nekoliko godina kasnije, on se veri s nekom Mis Klara Midlton (Middleton). Najveći deo knjige ispunjava iscrpni opis sukoba koji nastaje u duši Klare Midlton kad u svom vereniku otkrije tu istaknutu karakternu crtu. Spoljne okolnosti i njeno shvatanje časti vezuju je za datu reč, dok joj se njen verenik sve više čini vredan prezrenja. Ona se donekle poverava Vernonu Uitfordu (Whitford), njegovom rođaku i sekretaru (za koga će se na kraju i udati). On se pak, iz lojalnosti prema Peternu i iz drugih motiva, uzdržava.

„U monologu o svom jadu, Klara govori ovako: „Kad bi samo neki plemeniti čovek mogao da me vidi onakvu kakva sam i kad se ne bi libio da mi pomogne! O, biti spasena iz ove tamnice pune trnja i šipražja! Sama sebi ne mogu prokrčiti svoj put. Ja sam kukavica. Kad bi on samo prstom mrdnuo* — verujem da bi me to promenilo. Mogla bih da pobegnem jednom drugu, raskravljenju i okružena prezirom i vikom... Konstancija je naišla na nekog vojnika. Možda se molila i molitva joj je bila uslišena. Nije dobro uradila. Ali, o, kako je volim zbog toga. On se zvao Hari Oksford... Nije se kolebala, raskinula je lance, otvoreno je prešla onom drugom. Hrabra devojkо, šta li ti misliš o meni? Ali ja nemam nekog Hari Uitforda, ja sam sama. —

„Kad iznenada opazi da je mesto Oksford rekla jedno drugo ime, Klari bi kao da je zadobila udarac pesnicom i nju obli plameno rumenilo.

„Činjenica da se imena obojice svršavaju na ford, očevидno, olakšava njihovo zamenjivanje i mnogi bi to smatrali kao dovoljan razlog omaške. Međutim, pravi dublji razlog pesnik je jasno izložio.

* Primedba prevodioca s engleskog na nemački: Prvo bitno sam originalno „beckoning of a finger” hteo da prevedem sa „leiser Wink” (lak mig), ali mi postade jasno da bih zatajivanjem reči „finger” (prst) tu rečenicu lišio jedne psihološke finese.

„Na drugom mestu ista se omaška ponavlja. Njoj sledi ona spontana neodlučnost i ona iznenađna promena teme s kojom nas je upoznala psihoanaliza i Jungovo delo o asocijacijama, a koja se samo onda pojavljuje kada se dodirne polusvestan kompleks. Petern kaže u pokroviteljskom tonu o Uitfordu: „Lažna uzbuna! Dobri stari Vernon uopšte nije sposoban da učini nešto neobično“. Klara odgovori: „No ako Oksford — Uitford... eto — vaši labudovi upravo dolaze ploveći po jezeru; kako su lepi, kako su srditi! Šta sam upravo htela da vas pitam, muškarci koji su svedoci očevidnog divljenja drugome postaju, naravno, obeshrabreni?“ Ser Uilebiju iznenada puče pred očima, on se ispravi i ukruti.

„Na još jednom mestu Klara drugom jednom omaškom odaje svoju potajnu želju za tešnju vezu s Vernonom Uitfordom. Govoreći jednom momku, ona kaže: „Reci Mister Vernonu — reci doveče Mister Uitfordu... itd.“*

Ovde zastupano shvatanje o omaškama u govoru, uostalom, može da izdrži probu i na najsitnijem primeru. Ja sam više puta mogao da pokažem da najneznatniji i najrazumljiviji slučajevi grešaka u govoru imaju svoj smisao i da se mogu razrešiti slično kao i upadljiviji primeri. Jedna bolesnica, koja, sasvim protiv moje volje ali po čvrstoj sopstvenoj odluci, odlazi na kratak izlet u Budimpeštu, pravda se preda mnom da onamo ide samo na tri dana; ali joj se desi omaška i ona kaže: samo za tri nedelje. Ona odaje da meni za inat radije hoće da ostane tri nedelje nego tri dana u društvu koje ja smatram nepodesnim za nju. — Jednog večera treba da se izvinim što nisam došao po svoju ženu u pozorište i kažem: Deset minuta posle deset bio sam kod pozorišta. Koriguju me: Hoćeš da kažeš: pre deset. Razume se da

* Drugi primeri omašaka u govoru, koje prema pesnikovoj nameri treba da budu shvaćene kao omaške koje imaju smisao, većinom kao omaške kojima čovek sam sebe odaje, nalaze se kod Šekspira u *Ričardu II* (II, 2), kod Šilera u *Don Karlosu* (II, 8, omaška grofice Eboli). Bilo bi sigurno lako upotpuniti ovu listu.

sam hteo reći pre deset. Posle deset ne bi bilo nikakvo izvinjenje. Bilo mi je rečeno da na programu stoji: Svršetak pre deset sati. Kada sam stigao do pozorišta, trem je bio zamračen, a pozorište prazno. Predstava se svršila ranije, a moja žena me nije čekala. Kada sam pogledao na sat, nedostajalo je još pet minuta do deset sati. Međutim, ja sam odlučio da svoj slučaj kod kuće prikažem u povoljnijoj svetlosti i da kažem kako je nedostajalo još deset minuta do deset. Na žalost, moja je omaška sprečila ostvarenje te namere i otkrila moju neistinitost time što me je primorala da sâm priznam više nego što sam imao da priznam.

Odavde se dolazi do onih grešaka u govoru koje se više ne opisuju kao omaške jer, kao mumlanje i zamuckivanje u zbunjenosti, ne kvare pojedinu reč, nego ritam i izvršenje čitavog govora. No i ovde, kao i tamo, poremećaj u govoru odaje nam unutrašnji sukob. Odista ne verujem da bi se nekom desila omaška u audijenciji kod Nj. Veličanstva, u ozbiljnoj i iskrenoj ljubavnoj reči, u odbrambenom govoru za čast i ime pred porotom, ukratko u svima onim slučajevima gde se čovek sasvim unosi u stvar. Čak i u ocenu stila kojim piše neki autor smemo, i navikli smo, da unosimo taj princip objašnjavanja, koji nam je neophodan da bismo rasvetlili postanak pojedine greške u govoru. Jasan i nedvosmislen način pisanja pokazuje nam da je tu autor načisto sa samim sobom; a gde nailazimo na usiljen i uvijen izraz, tu možemo da razaznamo udeo jedne nedovoljno prečišćene misli koja stvar komplikuje, ili ugušeni glas autorove samokritike.*

* Ce qu'on conçoit bien
S'annonce clairement
Et les mots pour le dire
Arrivent aisément.

(Što je čovek dobro shvatio,
to se pojavljuje u jasnem obliku,
a reči koje će to izraziti
naviru lako).

Boileau, *Art poétique*.

Otkako je ova knjiga izašla u prvom izdanju, prijatelji i kolege koji govore drugim jezicima počeli su da posvećuju pažnju omašci u govoru, koju su mogli posmatrati u zemljama svog jezika. Oni su, kako se moglo očekivati, našli da su zakoni omaške nezavisni od jezičkog materijala i preduzeli su ista tumačenja koja su ovde objašnjena na primerima ljudi koji govore nemački. Navodim samo jedan primer mesto nebrojenih:

Dr A. A. Bril (New York) saopštava o sebi: A friend described to me a nervous patient and wished to know whether I could benefit him. I remarked, I believe that in time I could remove all his symptoms by psycho-analysis because it is a durable case wishing to say „curable“! (*A contribution to the Psychopathology of Everyday Life iz Psychotherapy*, vol III, br. I, 1909).

(Jedan prijatelj mi je opisao nekog nervoznog bolesnika i želeo da zna da li mu mogu pomoći. Rekoh da verujem da ću vremenom moći da odstranim sve njegove simptome pomoću psihoanalize, jer je to slučaj *dugotrajan* — [durable — čitaj *djurebl*] — a hteo sam reći: *izlečiv* [curable — čitaj *kjurebl*]).

Najzad, da za one čitaocce koji se ne plaše izvešnog napora i kojima psihoanaliza nije strana hteo bih da dodam primer iz koga se vidi do kojih se duševnih dubina može dopreti ako se prate tragovi jedne omaške u govoru.

L. Jekels (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1913) saopštava:

„11. decembra me jedna dama s kojom sam u prijateljskim odnosima oslovi na poljskom jeziku malo izazovno i obesno ovim rečima: „Zašto sam ja danas rekla da imam dvanaest prstiju?“

„Na moje traženje ona reprodukuje scenu u kojoj je pala ta primedba. Ona je baš bila spremna da izađe sa ćerkom u posetu, pa je svoju kćer, koja boluje od bolesti *dementia praecox*,⁶² ali se sada na-

⁶² Tzv. mladalačko ludilo ili shizofrenija, jedna od najčešćih duševnih bolesti.

lazi u remisiji,⁶³ pozvala da promeni bluzu, što je ona i učinila u susednoj sobi. Kad je kći ponovo ušla, našla je majku zabavljenu čišćenjem noktiju; i tu se razvio sledeći razgovor:

„Kći: No, vidiš li, ja sam već gotova, a ti još ne!

„Majka: Ali ti imaš samo jednu bluzu, a ja dvanaest nokata.

„Kći: Kako?

„Majka (nestrpljivo): Pa naravno, ja imam dvanaest prstiju, zar ne?

„Na pitanje jednoga kolege, koji je takođe slušao njeno pričanje šta joj pada na pamet uz *dvanaest*, ona isto tako brzo kao i odlučno odgovori: „Dvanaest za mene nije nikakav (značajan) datum.“

„Uz prst sa lakim oklevanjem daje asocijaciju: „U porodici moga muža bilo je članova sa šest prstiju na nogama. Kad su se naša deca rodila, odmah su pregledana da li nemaju šest prstiju“. Iz spoljnih uzroka analiza toga večera nije produžena.

„Idućeg jutra, 12. decembra, dama me poseti i ispriča vidno uzbuđena: „Zamislite šta mi se desilo. Već otprilike dvadeset godina starom ujaku moga muža čestitam rođendan koji pada na današnji dan, uvek mu jedanaestog pišem pismo; a ovoga puta sam to zaboravila, i baš sam sada morala da telegrafišem.“

„Setih se, i podsetih damu, s kakvom je odlučnošću sinoć na pitanje o broju dvanaest, koje je vrlo lako moglo da je podseti na rođendan, odgovorila da dvanaest za nju nije značajan datum.

„Na to ona prizna da tog ujaka svoga muža trebalo da nasledi, da je u stvari uvek računala s tim nasledstvom, a naročito sada kad se nalazi u nezgodnom finansijskom stanju.

„Tako joj je odmah pao na pamet on, odnosno njegova smrt, kada joj je, pre nekoliko dana, jedna poznanica prorokla iz karata da će dobiti mnogo novaca. Smesta joj je sinulo kroz glavu da je ujak

⁶³ Remisija je u toku bolesti znatno popravljeno stanje zdravlja.

jedini od koga bi ona, odnosno od koga bi njena deca mogla da dobiju novaca; u toku te scene palo joj je takođe na pamet kako je već žena ujakova obećala da će se u testamentu setiti njene dece; međutim, ona je umrla bez testamenta; možda je svom mužu dala nalog da on to učini.

„Želja da ujak umre morala se očevidno pojaviti vrlo intenzivno, pošto je dami koja je proricala rekla: „Vi ljude navodite na to da druge ubiju“.

„Za vreme tih četiri ili pet dana koji su prošli između proricanja i ujakovog rođendana, ona je u listovima što izlaze u ujakovom mestu stanovanja stalno tražila čitulju koja bi se odnosila na njegovu smrt.

„Prema tome, nije čudo što su, pri tako intenzivnoj želji za njegovom smrću, činjenica i datum njegovog rođendana, koji je uskoro trebalo proslaviti, tako snažno suzbijeni da je ne samo zaboravljena namera koja je inače godinama ostvarivana nego da čak ni pitanje kolege tu nameru nije moglo vratiti u svet.

„U omašci „dvanaest prstiju“ prodrlo je suzbijeno dvanaest, i ono je učestvovalo u determinisanju omaške.

„Velim učestvovalo, jer upadljiva asocijacija uz prst dopušta da se naslute još i druge motivacije; ona nam ujedno objašnjava zašto je dvanaestica izopćila baš tu tako bezazlenu frazu o deset prstiju.

„Uz dvanaesticu palo joj je na pamet: „U porodicu moga muža bilo je članova sa šest prstiju na nogama“.

„Šest prstiju su obeležje izvesne abnormalnosti, prema tome:

šest prstiju *jedno* abnormalno dete, a dvanaest prstiju *dva* abnormalna deteta.

„Tako je i bilo u ovom slučaju.

„Ta žena, koja se udala vrlo mlada, imala je kao jedino nasleđstvo od svoga muža, koji je uvek važio kao ekscentričan, abnormalan čovek i koji je posle kratkog života u braku izvršio samoubistvo, dva de-

teta; tu decu su lekari već više puta proglasili nasledno teško opterećenim s očeve strane i abnormalnim.

„Starija kći se nedavno vratila kući posle teškog napada katatonije⁶⁴; uskoro zatim razbolela se i mlađa kći, koja je u pubertetu, od teške neuroze.

„To što se abnormalnost dece ovde udružuje sa željom da ujak umre i što se sažima sa tim daleko jače suzbijenim i psihički moćnijim i značajnijim elementom, to nam dopušta da kao drugu determinantu ove omaške naslutimo: želju za smrću abnormalne dece.

„Prvenstveni značaj dvanaestice kao želje za smrću proizilazi već iz toga što je u predstavi te žene rođendan ujakov tesno asociran s pojmom smrti. Jer njen muž je izvršio samoubistvo trinaestog, dakle sutradan posle rođendana istoga ujaka čija je žena rekla mladoj udovici: „Još juče je tako srdačno i milo čestitao — a danas!“

„Nadalje hoću da dodam da je ta dama imala i dosta realnih razloga da želi smrt deci; od njih nije imala nikakvih radosti, nego samo briga, zbog kojih je bila veoma ograničena u opredeljivanju i raspolaganju samom sobom i njima za volju odrekla se svake ljubavne sreće.

„I ovoga puta ona se veoma trudila da izbegne sve što bi moglo oneraspoložiti kćer, sa kojom je išla u posetu; i mi možemo zamisliti koliko strpljenja i samoodricanja to iziskuje u slučaju bolesti kao što je *dementia praecox* i koliko navala besa pritom treba ugušiti.

„Prema tome, smisao omaške glasio bi:

„Ujak neka umre, abnormalna deca neka umru (tako reći, cela ta abnormalna porodica), a meni da pripadne njihov novac.

„Ova omaška, po mome mišljenju, ima nekoliko obeležja jedne neobične strukture, i to:

⁶⁴ Katatonija je skup simptoma koji često karakterišu jedan od oblika bolesti *dementia praecox*.

1) postoje dve determinante koje su sažete u jedan element;

2) postojanje dveju determinata ogleda se u udvostručivanju omaške (12 nokata, 12 prstiju);

3) pada u oči da jedno značenje dvanaestice, tj. dvanaest prstiju koji izražavaju abnormalnost dece, predstavlja indirektno prikazivanje: psihička abnormalnost ovde se prikazuje pomoću telesne, najviše pomoću najniže."

OMASKE U ČITANJU I PISANJU

Glava VI

S obzirom na unutrašnju srodnost između grešaka u govoru, s jedne, i grešaka u čitanju i pisanju, s druge strane, nije čudo što i za te funkcije važe ista gledišta i iste napomene. Ovde ću se ograničiti na to da saopštim nekoliko brižljivo analizovanih primera, a neću pokušavati da obuhvatim pojave u celini.

A) OMASKE U ČITANJU

1. U kafani prelistavam broj *Leipziger Illustrierte*, koji držim koso pred sobom, i čitam, kao tekst ispod slike koja se proteže na celu stranu: „Svadbena svečanost u Odiseji (*in der Odyssee*).“ Obrativši pažnju i začudivši se, namestim list kako treba i sada korigujem: „Svadbena svečanost na Baltičkom moru (*an der Ostsee*).“ Kako dolazim do te besmislene omaške? Odmah se setim knjige Ruthsa *Eksperimentalna istraživanja o muzičkim fantomima* itd., koja me je u poslednje vreme mnogo zanimala jer dodiruje psihološke probleme koje ja obrađujem. Autor obećava da će uskoro objaviti delo koje će se zvati „Analiza i osnovni zakoni fenomena sna“. Nikakvo čudo što ja, koji sam baš objavio *Tumačenje snova*, tu knjigu očekujem s najvećim interesovanjem. U knjizi Ruthsa o muzičkim fantomima našao sam napred, u sadržaju, naveden iscrpan induktivni dokaz da su glavni koreni starojelinskih mita i legen-

di u fantomima spavanja i muzike, u fenomenima sna, pa i u delirijumima. Smesta sam potražio u tekstu da li autor zna da se scena u kojoj se Odisej pojavljuje pred Nausikajom⁶⁵ svodi na banalan san o golotinji. Mene je jedan prijatelj upozorio na lepo mesto u *Zelenom Hajnrihu* G. Kelera koje tu epizodu Odiseje razjašnjava kao objektivizaciju snova brodarka koji luta daleko od domovine; a ja sam tom тумачenju dodao vezu koja postoji između te epizode i sna o ekshibiciji golotinje (VII izd., str. 170). Kod Rutsa nisam otkrio ništa o tome. Mene u ovom slučaju, očigledno, obuzimaju misli o prioritetu.

2. Kako sam došao do toga da jednog dana čitam u novinama: „U bačvi (im Fass) kroz Evropu“, mesto peške (zu Fuss)? Razjašnjenje ove omaške dugo mi je stvaralo teškoće. To što mi je najpre padalo na pamet pokazivalo je da sam zacelo mislio na Diogenovu bačvu⁶⁶; u jednoj istoriji umetnosti čitao sam nedavno nešto o umetnosti u doba Aleksandra. Bilo je blizu pameti da pomislim na Aleksandrovu rečenicu: Kada ne bih bio Aleksandar, hteo bih da budem Diogen. Osim toga mi je pred očima lebdelo nešto o nekom Hermanu Cajtungu (Zeitung — znači novine), koji je putovao spakovan u sanduku. Ali dalju vezu nisam mogao uspostaviti, niti sam uspeo da nađem stranu u istoriji umetnosti na kojoj mi je palo u oči ono mesto o umetnosti u doba Aleksandra. Tek posle više meseci, opet mi je pala na pamet ta zagonetka, koju sam ostavio po strani, no ovoga puta zajedno sa svojim rešenjem. Setio sam se napomene u jednom članku u novinama kakva sve čudnovata sredstva za prevoženje (*Beförderung*) ljudi sada biraju da bi došli u Pariz na svetsku izložbu; tamo je, mislim, bilo u šali saopšteno da neki gospodin namerava da dospe u Pariz na taj način što će ga

⁶⁵ Nausikaja u Homerovoj *Odiseji* spasava Odiseja, koji je pretrpeo brodolom, i dovodi ga u kuću svoga oca, feačkog kralja.

⁶⁶ Diogen, grčki filozof u doba Aleksandra Velikog (IV stoleće pre n. e.), stanovao je u bačvi.

neki drugi gospodin otkotrljati onamo u bačvi. Razume se da je tim ljudima jedini motiv da takvim budalaštinama izazovu senzaciju. *Hermann Zeitung* bilo je odista ime onoga čoveka koji je prvi dao primer tako neobičnog prevoza. Zatim mi pade na pamet da sam jednom lečio bolesnika čiji se bolesni strah od novina razjasnio kao reakcija protiv bolesne ambicije da sebe vidi štampanog i spomenutog u novinama kao slavnog čoveka. Aleksandar Makedonski bio je sigurno jedan od najambicioznijih ljudi koji su ikada živeli. On se žalio što neće naći Homera koji bi opevao njegova dela. Ali, kako sam mogao da ne mislim na to da mi je drugi jedan Aleksandar bliži, da je Aleksandar ime moga mlađeg brata! Sada sam odmah našao nedopuštenu misao koja je u vezi s tim Aleksandrom i koja je morala biti potisnuta, kao i aktuelni povod za tu pomisao. Moj brat je stručnjak za pitanja koja se odnose na tarife i Transporte (prevoze — *Beförderung*) i jednom je trebalo da za svoj nastavnički rad u jednoj trgovačkoj visokoj školi dobije titulu profesora. Za isto *unapređenje* (*Beförderung*) bio sam pre više godina predložen na univerzitetu, ali ga nisam dobio. Naša je majka tada izrazila čuđenje što njen mali sin treba ranije da postane profesor nego veliki. Tako je to bilo u ono doba kada nisam mogao naći rešenje za onu grešku pri čitanju. Kasnije su se pojavile teškoće i kod moga brata; njegovi izgledi da postane profesor postali su još manji nego moji. Ali tada mi se iznenada otkrio smisao one omaške; bilo je kao da je smanjivanjem šansi moga brata odstranjena neka prepreka. Ja sam postupio kao da čitam u novinama naimenovanje i kao da sam sebi govorim: Čudno da zbog takvih gluposti (kao što su one kojima se bavi moj brat) čovek može da dospe u novine (tj. da bude imenovan za profesora!) Ono mesto o jelinskoj umetnosti u doba Aleksandra našao sam tada bez muke i uverio sam se, na svoje čuđenje, da sam za vreme ranijeg traženja više puta čitao tu istu stranu i svaki put, kao pod dejstvom negativne halucinacije, prevideo dotičnu rečenicu.

Uostalom, ona nije sadržavala ništa što bi mi donelo razjašnjenje, ništa što bi bilo vredno da bude zaboravljeno. Mislim da je simptom nenalaženja one rečenice u knjizi imao da služi samo mom zbunjivanju. Trebalo je da produženja mislenih veza tražim onde gde je mome istraživanju bila stavljena prepreka, dakle u nekoj ideji o Aleksandru Makedonskom, i da tako sigurnije budem odvrtačen od istoimenog brata. To je potpuno i uspelo; sav svoj trud uputio sam u tome pravcu da opet pronađem izgubljeno mesto u onoj istoriji umetnosti.

Dvosmislenost reči *Beförderung* (prevoženje i unapređenje) u ovom slučaju jeste asocijativni most između oba kompleksa, nevažnog, koji je izazvan beleškom u novinama, i interesantnijeg, ali nedopuštenog i nepriličnog, koji ovde dolazi do izražaja kao remetilač pri čitanju. Iz toga primera se vidi da nije uvek lako razjasniti slučajeve kao što je ovaj; ponekad smo primorani da rešenje zagonetke odložimo do povoljnijeg trenutka. Ali, ukoliko je teži posao oko rešavanja, utoliko sigurnije možemo očekivati da će remetilačku misao, kad je naposljetku otkrijemo, naše svesno mišljenje oceniti kao stranu, neobičnu i njemu suprotnu.

3. Jednoga dana dobijem iz okoline Beča pismo u kome mi se saopštava potresna vest. Smesta pozovem svoju ženu telefonom da bi i ona sačestvovala u nesreći sirote Vilhelm M., koja je tako teško obolela da su lekari od nje digli ruke. Ali u rečima kojima sam izrazio svoje žaljenje moralo je biti nečeg sumnjivog: moja žena stade da podozreva, zatraži da vidi pismo, reče da to ne može da stoji u njemu, da niko ne zove ženu imenom njenog muža, pogotovu ne osoba koja je pisala to pismo, jer je njoj vrlo dobro poznato ženino lično ime. Ja sam uporno branio svoje tvrđenje i ukazivao na toliko uobičajene posetnice na kojima žena samu sebe obeležava ličnim imenom svoga muža. Naposljetku, morao sam da uzmem u ruke pismo i mi odista pročitasm u njemu „siroti dr Vilhelm M.” Moja omaška, dakle, znači

tako reći grčevit pokušaj da žalosnu novost prebacim sa muža na ženu. Ni titula dr, umetnuta između prideva siroti i imena, nikako se nije slagala sa tvrdjenjem da je u pitanju žena. Zato sam je i prevideo pri čitanju. Ali motiv tog izvrtanja nije bio u tome što bi mi ta žena bila manje simpatična nego njen muž, nego je sudbina toga jadnog čoveka u meni izazvala strahovanja za jednu drugu meni blisku osobu; jedan od uzroka njene bolesti, za koji ja znam, isti je kao i u slučaju Vilhelma M.

4. Neprijatna i smešna mi je jedna omaška pri čitanju, kojoj vrlo često podležem kada za vreme praznika šetam ulicama nekog stranog grada. Tada svaku firmu, kod koje je to iole moguće, čitam kao antikviteti. U tome se izražava težnja za avanturama skupljača antikviteta.

5. Blojler u svojoj značajnoj knjizi *Afektivnost, sugestivnost, paranoja* (1906) veli na str. 121: „Jednom sam pri čitanju imao intelektualno osećanje da dva reda niže vidim svoje ime. Na svoje čuđenje, našao sam samo reč ‚Blutkörperchen’ (krvno zrnice). Između mnogo hiljada omašaka u čitanju, kako perifernog tako i centralnog polja vida, koja sam analizovao, ovo je najupadljiviji slučaj. Inače, kada sam verovao da vidim svoje ime, bila je reč koja je za to dala povoda većinom mnogo sličnija mom imenu, u najviše slučajeva morala su se u blizini nalaziti sva slova tog imena pre nego što bi mi se mogla desiti takva greška. U ovom slučaju, pak, razlog mojoj iluziji i mom bolesnom uverenju da se pročitano odnosi na mene mogao se lako pronaći: to što sam čitao bilo je kraj jedne napomene o jednoj vrsti lošeg stila u naučnim radovima; osećao sam da ni sâm nisam sasvim bez tog nedostatka.”

6. H. Saks: „An dem, was die Leute frappiert, geht er in seiner *Steifleinenheit* vorbei” (Pored onoga što ljude zapanjuje on prolazi u svojoj uštirkanosti). Ali ta reč mi se učinila čudna i kada sam tačnije pogledao, otkrio sam da glasi *Stilfeinheit* (prefinjenost stila). To mesto se nalazilo u članku autora koga visoko

cenim, i to u preterano pohvalnom stavu o jednom istoričaru koji mi je nesimpatičan zato što suviše ispoljava ono što je karakteristično za nemačkog profesora."

7. Slučaj omaške pri čitanju u toku filološkog rada saopštava dr Ajbenšic (Marcell Eibenschütz) u *Zentralblatt für Psychoanalyse*, I, 5—6.

„Bavim se *Knjigom mučenika*, delom o legenda srednje-visokonemačkog dijalekta koje treba da izdam u *Nemačkim tekstovima iz Srednjeg veka*, koje je izdavala Pruska akademija nauka. O tom dosada neobjavljenom delu bilo je vrlo malo poznato; o njemu je postojala jedna jedina rasprava od J. Haupta: *O srednjenemačkoj Knjizi mučenika* (*Wiener Sitzungsberichte*, 1867, LXX knj., str. 101. i dalje). — Haupt je svoj rad zasnovao ne na jednom starom rukopisu, nego na prepisu iz novijeg vremena (XIX veka) glavnog rukopisa S (Klosterneuburg), prepisu koji se čuva u dvorskoj biblioteci. Na kraju tog prepisa stoji ova supskripcija:

„Anno Domini MDCCCL in vigilia exaltationis sancte crucis ceptus est iste liber et in vigilia pasce anni subsequentis finitus cum adiutorio omnipotentis per me Hartmanum de Krasna tunc temporis ecclesie niwenburgensis custodem (Leta gospodnjeg 1850, za vreme (službe) bdenja dizanja svetog krsta, započeta je ova knjiga a za vreme uskršnjeg bdenja iduće godine završena od mene, Hartmana iz Krasne, u to doba sveštenika čuvara crkve nivenburške).

„U svojoj raspravi Haupt saopštava ovu subscriptio, verujući da ona potiče od samog pisca rukopisa S; i čitajući konzekventno pogrešno rimski pisanu godinu 1850, tvrdi da je taj rukopis pisan 1350, iako je tu subscriptio potpuno tačno kopirao, iako je ta godina u raspravi na navedenom mestu odštampana potpuno tačno (tj. MDCCCL).

„Saopštenje Hauptovo bilo je za mene izvor neprilika. Pre svega, bio sam, kao mlad početnik, u učejoj nauci potpuno pod autoritetom Hauptovim i dugo sam iz potpuno jasno i tačno štampane sub-

scriptio, koja je bila predamnom, čitao isto kao i Haupt 1350. mesto 1850; ali u glavnom rukopisu S, koji sam ja upotrebio, nije bilo ni traga nekoj subscriptio; zatim se pokazalo da u celom XIV veku u Klosterneuburgu nije živio kaluder pod imenom Hartman. Kad je, najzad, pao veo sa mojih očiju, bio sam već pogodio pravo stanje stvari, a dalja istraživanja potvrdila su moju slutnju: mnogo pominjana subscriptio nalazi se samo u prepisu kojim se služio Haupt i potiče od toga prepisa, a to je pater Hartmann Zeibig, rođen u Krasni u Moravskoj, upravnik augustinskog hora u Klosterneuburgu; on je, godine 1850, kao rizničar manastira, prepisao rukopis S i na starinski način na kraju svoga prepisa naveo svoje ime. Srednjovekovna dikcija i stara ortografija supskripcije verovatno su doprineli da je Haupt, koji je želeo da može što više da saopšti o delu kojim se bavio, dakle i da odredi datum rukopisa S, mesto 1850. uvek čitao 1350 (motiv omaške)."

8. U *Duhovitim i satiričkim dosetkama* od Lih-tenberga nalazi se napomena koja sigurno potiče iz posmatranja a sadrži gotovo celu teoriju omaške u čitanju: Er las immer *Agamemnon* statt *angemenmen*, so sehr hatte er den Homer gelesen (Uvek bi pročitao *Agamemnon* mesto *angemenmen* — pretpostavivši, toliko je on čitao Homera).

Jer, u jednom izvanredno velikom broju slučajeva pripremljenost čitačeva menja tekst i unosi u nj ono na šta je upravljena njegova pažnja ili čime se on zanima. Sam tekst treba da izlazi u susret omašci samo time što pruža bilo kakvu sličnost u slici reči, tako da je čitalac može izmeniti u svom smislu. Površno gledanje, naročito ako oko nije korigovano, bez sumnje, olakšava postanak takve greške, ali nipošto nije nužan uslov za nju.

9. Mislim da ratno doba, koje je kod svih nas stvorilo izvesne čvrste i trajne preokupacije, nije ni jednu drugu omašku podsticalo toliko koliko baš omašku u čitanju. Imao sam prilike da posmatram čitav niz takvih slučajeva, ali sam, na žalost, samo malo

njih zabeležio i sačuvao. Jednoga dana dograbim jedan od dnevnih ili večernjih listova i nađem tamo naštampano krupnim slovima: *Der Friede von Görz* (Mir sklopljen u Gorici). Ali ne, tamo samo piše: *Die Feinde vor Görz* (Neprijatelji pred Goricom). Kome su upravo dva sina kao borci na tom bojištu, tome može lako da se desi takva omaška. Drugi neko nađe u jednoj rečenici spomenutu *eine alte Brotkarte* (stari bon za hleb); ali, pročitavši pažljivije, primoran je da je zameni za *alte Brokate* (stari brokati). Vredno je, svakako, spomenuti da taj čovek ima običaj da, u kući u kojoj je rado viđen gost, stiče naklonost domaćice ustupanjem bonova za hleb. Neki inženjer, čija oprema nikada ne može dovoljno dugo da izdrži vlagu koja vlada u tunelu za vreme građenja, čita, na svoje čuđenje, kako u jednoj anonsi reklamiraju predmete od *Schundleder* (sasvim loše kože). Ali trgovci su retko kad tako iskreni; to što se tu preporučivalo kupcima, to je bilo *Seehundleder* (koža tuljana).

Zanimanje čitačeve i njegova trenutna situacija određuju i prirodu njegove omaške pri čitanju. Neki filolog, koji je zbog svojih poslednjih odličnih radova u zavadi sa svojim drugovima po struci, čita *Sprachstrategie* (strategija jezika) mesto *Schachstrategie* (strategija šaha). Neki čovek koji se šetao u stranom gradu baš u ono vreme za koje je podešen rad njegovih creva oporavljenih lečenjem čita na velikoj tabli na prvom spratu neke visoke trgovačke kuće: *Klosetthaus* (kuća nužnika); sa njegovim zadovoljstvom zbog toga ipak se meša čuđenje što je ta korisna ustanova tako neobično smeštena. Idućeg trenutka iščezlo je i zadovoljstvo, jer natpis na tabli glasi: *Korsetthaus* (trgovina midera).

10. U drugoj grupi slučajeva uloga teksta u omašci pri čitanju daleko je veća. On sadrži nešto što izaziva otpor čitačev, neko njemu neprijatno saopštenje ili traženje; zato taj tekst omaškom biva korigovan u smislu odbijanja ili u smislu ispunjenja čitačeve želje. U takvom slučaju se, naravno, ne

može odbaciti pretpostavka da je tekst bio tačno zapazen i ocenjen pre no što je ovako korigovan, iako svest nije saznala ništa o prvom čitanju. Primer treći na prethodnim stranama je te vrste; drugi primer, koji je krajnje aktuelan, saopštavam ovde po dru M. Eitingon-u (sada u ratnoj bolnici u Igló-u, *Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse*, III, 1915).

„Poručnik X, koji se nalazi u našoj bolnici sa traumatičnom ratnom neurozom, čita mi jednoga dana, očevidno uzbuđen, završni stih poslednje strofe iz pesme tako rano poginulog pesnika Valtera Hajmana* na sledeći način:

Wo aber steht's geschrieben, frag' ich, dass von allen
Ich übrig bleiben soll, ein anderer für mich fallen?
Wer immer von euch fällt, der stirbt gewiss für mich;
Und ich soll übrig bleiben? warum denn nicht?

(A gde to piše, pitam, da od svih
ja treba da ostanem, da drugi za me gine?
Ko god od vas da padne, zacemento pada za mene;
a ja da preostanem? a zašto ne?).

„Upozoren mojim čuđenjem, on zatim, malo zbunjeno, čita tačno:

„Und ich soll übrig bleiben? Warum denn ich?“
(A ja da preostanem? a zašto ja?).

„Slučaju X. imam da zahvalim što sam mogao analitički da sagledam ponešto od psihičkog materijala tih 'traumatičnih neuroza'; uprkos tome što su okolnosti ratnog lazareta, sa velikim brojem bolesnika a malo lekara, tako nepovoljne za naš način rada, bilo mi je tu moguće da nazrem nešto više nego što su eksplozije granata, kojima je kao 'uzrocima' pridavana tolika važnost.

„I u ovom slučaju su postojali teški tremori,⁶⁷ zbog kojih u izraženim slučajevima tih neuroza na

* W. Heymann, *Kriegsgedichte und Feldpostbriefe*, str. 11; *Den Ausziehenden*.

⁶⁷ Tremor (latinski) — drhtanje.

prvi pogled nalazimo frapantnu sličnost; i tu je postojala plašljivost, plačljivost, sklonost ka nastupima besa sa grčevitim, infantilno-motoričkim izlivima i sklonost ka povraćanju („pri najmanjem uzbuđenju“).

„Psihogenost“⁶⁸ baš ovog poslednjeg simptoma, koja je pre svega u službi sekundarne dobiti od bolesti, morala je svakom pasti u oči: pojava, u bolničkom odeljenju, komandanta bolnice, koji je s vremena na vreme dolazio da vidi one koji su na putu ozdravljenja, fraza ponekog poznanika na ulici: „Pa vi sjajno izgledate“ — sve je to bilo dovoljno da smešta izazove napad povraćanja.

„Zdrav... u komandu... a zašto ja? ...“

11. Druge slučajeve „ratnih“ omaški u čitanju saopštio je dr Hans Saks:

„Jedan moj blizak poznanik više puta mi je izjavio da se, kada bude došao red na njega, neće koristiti svojom diplomom o stručnom obrazovanju, nego će se odreći svoga prava na zapošljenje u pozadini, pa će se javiti za službu na frontu. Malo vremena pre nego što je taj rok odista došao, saopštio mi je jednog dana sasvim kratko, bez daljeg obrazloženja, da je dokaze o svom stručnom obrazovanju pokazao na nadležnom mestu i da će usled toga uskoro biti određen na rad u nekoj industriji. Idućeg dana sreli smo se u jednom nadležstvu. Stajao sam upravo pred jednim pultom i pisao; on pride, za trenutak pogleda preko mog ramena, a zatim reče: „Pa ta reč tu gore glasi *Druckbogen* (štampani tabak) — a ja sam pročitao: *Drückeberger*“ (zabušant).“ (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, IV, 1916—17).

12. „Sedeći u tramvaju, razmišljao sam o tome kako mnogi od mojih prijatelja iz mladosti koji su uvek važili kao nežni i slabunjavi mogu sada da podnose najteže napore, kojima bih ja sasvim sigurno podlegao. Usred ovog neprijatnog razmišljanja pročitao sam, uzgred, velika crna slova jedne firme pored koje sam prolazio tramvajem. *Gvozdena konstitucija*.

⁶⁸ Psihogene su one duševne ili telesne pojave koje su nastale iz psihičkih uzroka.

Trenutak kasnije setih se da te reči nekako ne pristaju kao natpis trgovačke kuće; okrenuvši se brzo, taman sam još stigao da bacim pogled na natpis i video sam da on tačno glasi: *Gvozdena konstrukcija*“ (l. c.).

13. „U večernjim listovima bio je telegram agencije Rojter, koji se u međuvremenu pokazao kao netačan, da je Hjus (Hughes) izabran za predsednika Sjedinjenih Država. U vezi s tim bila je objavljena kratka biografija tobože izabranog predsednika i u njoj sam naišao na saopštenje da je Hjus završio univerzitetske studije u Bonu. Učinilo mi se čudno da u polemikama po novinama, koje su trajale nedeljama pre izbora, ta okolnost nije pomenuta. Ponovo proveravanje pokazalo je da je bilo reči samo o Brown-ovom univerzitetu. Ova gruba omaška ne objašnjava se samo površnim čitanjem novina, nego pre svega time što su mi se simpatije novog predsednika za srednjoevropske države kao osnova za buduće dobre odnose činile korisne i željene, kako iz političkih tako i iz ličnih razloga“ (l. c.).

B) OMAŠKE PRI PISANJU

1. Na jednom listu, koji sadrži kratke svakodnevne beleške većinom poslovne prirode, nalazim, na moje iznenađenje, usred tačnih datuma koji se odnose na mesec septembar, pogrešno zabeleženo: „četvrtak, 20. okt.“ Nije teško objasniti tu anticipaciju, koja je izraz jedne želje. Pre nekoliko dana vratio sam se odmoran i svež sa ferijalnog putovanja i osećam se oran za svoj lekarski rad; ali broj bolesnika još je neznatan. Pri povratku našao sam pismo jedne bolesnice koja javlja da će doći 20. oktobra. Beležeći taj datum istog dana u septembru, verovatno sam mislio: „Trebalo bi da je već oktobar; kolika šteta što moram čekati još ceo ovaj mesec!“ I u tim mislima pomerio sam datum unapred. Remetilačka misao u ovom slučaju jedva se može smatrati nepriličnom; zato sam razrešenje omaške i našao odmah čim sam

je uočio. Sasvim analogno i slično motivisana omaška pri pisanju desila mi se u jesen iduće godine.

E. Džons studirao je slične omaške pri pisanju datuma i u većini slučajeva lako je poznao da su one motivisane.

2. Dobio sam korekturu svog priloga za *Jahresbericht für Neurologie und Psychiatrie* (Godišnji izveštaj za neurologiju i psihijatriju) i moram, naravno, s naročitom pažnjom revidirati imena autora koja, pošto pripadaju raznim narodnostima, slagaču obično prave najviše teškoća. Neka imena koja strano zvuče moram odista još korigovati, ali jedno jedino ime je slagač, začudo, popravio *protivno* mome rukopisu, i to s punim pravom. Jer ja sam napisao *Burckhard*, dok je slagač pogodio da treba da bude *Burckhard*. Ja sam sâm pohvalio raspravu akušera *Burckharda* o uticaju porođaja na postanak dečjih uzetosti; ni protiv njegovog autora ne bih znao ništa reći; ali isto ime kao i on ima i bečki književnik koji me je naljutio nerazumnom kritikom moga *Tumačenja snova*. To je kao da sam, pišući ime *Burckhard*, to jest ime akušera, mislio nešto rđavo o onom drugom *Burckhard-u* književniku: jer izvrtanje imena dosta često znači ruženje, kao što sam već spomenuo pri omaškama u čitanju.*

Cina: Odista, moje ime je Cina.

Građanin: Raskomadajte ga! On je zaverenik!

Cina: Ja sam pesnik Cina! Ja nisam Cina zaverenik.

Građanin: Ne mari; ime mu je Cina, iščupajte mu ime iz srca, pa ga pustite.

3. Ovo tvrđenje vrlo lepo potkrepljuje slučaj koji je A. J. Storfer zapazio na samom sebi; tu on sa hvale vrednom otvorenosti izlaže motive koji su ga nagnali da se imena jednog tobožnjeg konkurenta najpre pogrešno seti, pa da ga zatim, kad ga je pisao, unakazi: „Decembra 1910. video sam u izlogu jedne cirkuske knjižare tada tek izišlu knjigu dra Eduarda Hičmana (Hitschmann) o Frojdovom učenju o neuro-

* Poredi npr. mesto u *Juliju Cezaru*, III, 3.

zama. U to vreme baš sam radio na rukopisu predavanja koje je trebalo uskoro da održim u jednom akademskom društvu, o osnovima Frojdove psihologije. U tada već napisanom uvodu predavanja ukazao sam na to kako se istorijska Frojdova psihologija razvila iz istraživanja na jednom primenjenom polju, kako iz toga sledi da se osnove te psihologije teško mogu prikazati u celini i kako takav prikaz još ne postoji. Kada sam tu knjigu (meni dotle nepoznatog autora) video u izlogu, u prvi mah nisam mislio da je kupim. Ali nekoliko dana kasnije, ipak se odlučim da to učinim. Knjige više nije bilo u izlogu. Naveo sam knjižaru ime te nedavno izišle knjige; kao autora naveo sam „dra Eduarda Hartmana“. Knjižar me popravi: „Vi sigurno mislite *Hičmana*“ i donese mi knjigu.

„Nesvesni motiv omaške bilo je lako naći. Ja sam, donekle smatrao, kao svoju zaslugu što sam izložio u celini osnove psihoanalitičkog učenja i očevidno sam knjigu *Hičmanovu*, koja je umanjivala moje zasluge, gledao sa zavišću i zlovoljom. Rekao sam sebi da je, po *Psihopatologiji svakodnevnog života*, izopačavanje imena akt nesvesnog neprijateljstva. Tim objašnjenjem sam se tada potpuno zadovoljio.

„Nekoliko nedelja kasnije zabeležio sam za sebe tu omašku. Tom prilikom postavio sam sebi pitanje zašto sam ime *Eduard Hičman* preinačio baš u ime *Eduard Hartman*. Da li me je samo sličnost u imenu navela na ime poznatog filozofa? Moja prva asocijacija bilo je sećanje na rečenicu koju sam jednom čuo od profesora Huga Melcla, oduševljenog obožavaoca Šopenhauera, koja je glasila otprilike: „*Eduard fon Hartman* je unakarađeni, izvrnuti *Šopenhauer*“. Afektivna tendencija koja je determinisala zaboravljenog imena bila je dakle: „Eh, taj *Hičman* i njegov potpuni i sažeti prikaz sigurno ne vrede mnogo, sigurno se on prema *Frojdu* odnosi kao *Hartman* prema *Šopenhaueru*“.

„Bio sam, dakle, zabeležio taj svoj slučaj determinisanog zaboravljanja sa zamenom.

„Posle pola godine došao mi je do ruku list na kome sam to zabeležio. Tada sam zapazio da sam Hitschmann skroz pisao *Hintschmann*“ (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, II, 1914).

4. Sledeći slučaj omaške u pisanju, koji bih možda sa isto toliko prava mogao uvrstiti među omaške pri hvatanju, čini se da je ozbiljniji: Namera mi je da zatražim iz Poštanske štedionice sumu od 300 kruna; tu sumu hoću da pošaljem rođaku koji je odsutan radi lečenja. Pritom opazim da moj konto iznosi 4380 kruna i odlučim se da ga sad smanjim na okruglu sumu od 4000 kruna, koja u skoroj budućnosti ne treba da bude načeta. Pošto sam uredno ispisao ček i isekao cifre koje odgovaraju željenom broju, opazim odjednom da nisam, kao što sam hteo, tražio 380, nego 438 kruna, i uplašim se zbog toga što se tako malo mogu pouzdati u ono što činim. Ubrzo uvidim da je moj strah neopravdan: svojim postupkom nisam postao siromašniji nego što sam bio. Ali sad moram dugo da razmišljam šta je to poremetilo moju prvobitnu nameru a da se nije nikako pojavilo u mojoj svesti. Najpre pođem pogrešnim putem: odbijem 380 od 438, ali ne znam šta da počnem sa razlikom. Najzad mi jedna iznenadna misao otkrije pravu vezu: 438 je *deset procenata* celoga konta od 4380 kruna! A 10% popusta daje *knjižar*. Setim se da sam pre nekoliko dana odabrao nekoliko medicinskih dela, koja me više ne interesuju, da ih ponudim knjižaru baš za 300 kruna. On je smatrao da je to odviše i obećao da će idućih dana dati konačan odgovor. Prema tome, ako primi moju ponudu, nadoknadiće mi baš tu sumu koju treba da potrošim za bolesnika. Ne može biti sumnje da je meni odista žao da učinim taj izdatak. Afekat koji se pojavio kada sam uočio svoju grešku može se razumeti ako se shvati kao strah da zbog takvih izdataka ne osiromašim. Ali oboje, kako žaljenje zbog tog izdatka tako i strah od osiromašenja koji se na njega nadovezuje, potpuno su strani mojoj svesti; ja nisam osetio žaljenje kada sam obećao onu sumu, i smatrao bih motivaciju tog žaljenja smešnom. Da

nisam, vršenjem psihoanalizâ kod bolesnika, prilično upoznat sa potisnutim u duševnom životu, i da nisam pre nekoliko dana imao san koji je iziskivao isto rešenje*, verovatno ne bih sebe uopšte smatrao sposobnim za takva osećanja.

5. Po V. Šteklu, navodim sledeći slučaj, za čiju autentičnost i ja jamčim:

„Upravo neverovatan primer omaške u pisanju i čitanju desio se u redakciji jednog raširenog nedeljnog lista. Njegovo vođstvo javno je nazvano „potkupljivim“; trebalo bi napisati članak u njegovu odbranu. To je i učinjeno — sa mnogo topline i s velikim patosom. Članak je čitao glavni urednik lista, autor, naravno, više puta u rukopisu, zatim i u korekturama, svi su bili vrlo zadovoljni. Iznenada se javi korektor i upozori na malu grešku, koja je umakla pažnji svih. Tamo je jasno pisalo: „Naši čitaoci će nam posvedočiti da smo se uvek na *najsebičniji* način zalagali za opšte dobro“. Naravno, to mesto trebalo je da glasi: na *najnesebičniji* način. Ali istinske misli se s elementarnom snagom probijaju kroz patetični govor.“

6. Jednoj čitateljki *Pester Lloyd*a, gđi Kati Levi u Budimpešti, nedavno je pala u oči slična nenamerana iskrenost u izjavi koja je tom listu telegrafisana 11. oktobra 1918. iz Beča:

„Na osnovu odnosa apsolutnog poverenja, koje je za vreme celoga rata vladalo između nas i nemačkog saveznika, može se pretpostaviti kao nesumnjivo da će obe sile u svakom slučaju doći do jednodušne odluke. Izlišno je naročito napomenuti da i u sadašnjoj fazi postoji živa saradnja savezničkih diplomata sa bezbroj praznina (*lückenhaft* — mesto bez praznina, *lückenlos*).“

Samo nekoliko nedelja kasnije moglo se o tom „odnosu poverenja“ govoriti slobodnije, i nije više

* To je onaj san koji sam uzeo kao obrazac u kratkoj raspravi, *Über den Traum* (O snu), br. VIII zbirke *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens*, koju izdaju Löwenfeld & Kurella, 1901. — Odštampano u knj. III Sabranih dela.

bilo potrebno služiti se omaškom u pisanju (ili štampanju).

7. Neki Amerikanac koji boravi u Evropi, a sa ženom, koju je tamo ostavio, živi u neskladu, pa misleći da bi se sada mogao izmiriti s njom, pozove je da o određenom roku pođe s njim preko Okeana. „Bilo bi lepo“, piše joj on, „kada bi ti mogla da putuješ kao i ja *Mauretanijom*.“ Ali se nije usudio da pošalje list na kome je bila napisana ta rečenica. Radije ga je napisao ponovo; jer nije želeo da ona uoči korekturu koju je izvršio na imenu lađe. On je najpre napisao *Luzitanija*.

Ovoj omašci nije potrebno nikakvo objašnjenje, ona se može protumačiti bez teškoće. Ali zahvaljujući srećnom slučaju, možemo ipak još nešto da dodamo: njegova žena je pre rata prvi put putovala u Evropu posle smrti svoje jedine sestre. Ako se ne varam, *Mauretanija* je sestrinski brod, koji je preživeo *Luzitaniju* potopljenju za vreme rata.

8. Neki lekar je pregledao dete i prepisuje za njega recept u kome ima i *alkohola*. Majka mu za vreme toga rada dosađuje budalastim i izlišnim pitanjima. On u sebi tvrdo odluči da se sada zbog toga ne ljuti, pa tu odluku i ostvari; ali za vreme tog remećenja desila mu se omaška u pisanju: na receptu mesto *alcohol* piše *achol**.

9. Zbog srodnosti u materiji navodim ovde i slučaj koji saopštava E. Džons o A. A. Brilu. Ovaj poslednji, iako je inače potpun apstinent, dopustio je da ga neki prijatelj zavede, pa je popio malo vina. Idućeg jutra osetio je jaku glavobolju, tako da se pokajao zbog svoje popustljivosti. Trebalo je da napiše ime jedne bolesnice koja se zvala *Ethel*, a mesto toga je napisao *Ethyl***.

Pritom je verovatno igralo ulogu i to što je ta dama imala i sama običaj da popije više nego što je podnosila.

Kako omaška lekara prilikom pisanja recepta ima daleko veću važnost i veći praktični značaj nego što

*. Otprilike: bez žuči.

** Etilni alkohol.

ga inače imaju omaške, koristim se ovom prilikom da detaljno saopštim jedinu dosada objavljenu analizu takve lekarske omaške pri pisanju.

10. Dr Ed. Hičman (Slučaj višestruke omaške prilikom pisanja recepta):

„Jedan kolega mi je pričao da mu se u toku godina više puta desilo da je pogrešio prilikom prepisivanja izvesnog medikamenta za starije bolesnice. Dva puta je propisao desetostruku dozu, pa je zatim, pošto se toga iznenada setio, silno strahujući da je bolesnici naškodilo i da će sâm imati najveće nepravilike, morao hitno preduzeti mere da bi se recept povukao. Ta čudnovata simptomatska radnja zaslužuje da bude razjašnjena, za što je potrebno tačnije prikazati i analizovati pojedine slučajeve.

„Prvi slučaj: Neko siromašnoj staroj ženi lekar, protiv spastične opstipacije⁶⁹, prepíše čepiče sa desetostrukom dozom beladone⁷⁰. Pošto je napustio ambulantu, otprilike sat kasnije, dok je kod kuće čitao novine i doručkovao, seti se iznenada svoje greške; strah ga obuže, on najpre pohita u ambulantu da bi potražio bolesničinu adresu, a otuda u njen vrlo udaljeni stan. Tu nađe staru ženu, lek još nije bio napravljen; lekar se zato vrati obradovan i umiren. Pred samim sobom se, ne bez razloga opravdavao time što mu je govorljivi šef ambulante, za vreme pisanja recepta, stajao iznad glave i smetao mu.

„Drugi slučaj: Isti lekar mora u svojoj ordinaciji da prekrati pregled jedne koketne, lepe i pikantne bolesnice da bi posetio neku stariju gospođicu. Kako nema mnogo vremena za tu posetu, uzima automobil, jer u određeno doba mora blizu bolesničinog stana potajno da se sastane s voljenom mladom devojkom. I ovde se pokaže da je potrebno prepisati beladonu, zbog analognih pojava kao i u prvom slučaju. I opet lekar učini istu grešku: prepíše taj medikament u desetostrukoj jačini. Bolesnica je stala da izlaže neke

⁶⁹ Zatvor usled zgrčenosti i stegnutosti creva.

⁷⁰ Velebilje, lek protiv grčeva.

interesantne pojedinosti koje nisu imale veze s njenom bolešću, ali lekar, nestrpljiv, iako je poricao da se žuri, napusti bolesnicu tako da je stigao na sastanak još dosta rano. Otprilike dvanaest sati dočnije, oko sedam sati izjutra, lekar se probudi; gotovo u isto vreme u njegovoj svesti se pojavi sećanje na omašku i strah; žurno pošalje nekog čoveka bolesnici, nadajući se da lek još nije donet iz apoteke, s molbom da mu se recept vrati da bi ga revidirao. Recept mu je vraćen; ali lek po tom receptu već je bio načinjen, i on, sa izvesnom stoičkom rezignacijom i optimizmom čoveka koji je već imao najrazličitija iskustva, pođe u apoteku; tu ga provizor umiri: on je, naravno, (ili takođe omaškom?) lek izdao u manjoj dozi.

„Treći slučaj: Isti lekar hoće da prepíše svoju staroj tetki, sestri svoje majke, smesu od Tinct. belladonnae i Tinct. opii⁷¹ u neškodljivoj dozi. Služavka smesta odnese recept u apoteku. Kratko vreme posle toga lekar se seti da je mesto tinktura napisao „extractum”⁷²; a odmah zatim javi se telefonom apotekar da se raspita o grešci. Lekar se izvini izmišljenim izgovorom da još nije bio dovršio recept, da do njega nema krivice jer mu je recept uzet sa stola pre nego što se on tome nadao.

„Upadljive su zajedničke tačke ovih triju grešaka u prepisivanju: one su se tom lekaru dosad desile samo kad je prepisivao jedan isti lek, uvek je bila u pitanju bolesnica u godinama i doza je uvek bila *čaveć jaka*. Kratka analiza pokazala je da je od presudnog značaja morao biti lekarev odnos prema majci. Jer palo mu je na pamet da je jednom — i to vrlo verovatno pre ovih simptomskih radnji — svojoj, takođe staroj, majci prepisao isti recept, i to u dozi 0,03, iako je obično prepisivao dozu 0,02, da bi joj, kako je sam mislio, radikalnije pomogao. Reakcija nežno građene majke na taj lek bila je kongestija glave i ne-

⁷¹ Alkoholni ekstrakt (tinktura) velebilja, odn. opijuma, u koncentraciji 10%.

⁷² Gust vodeni ekstrakt. Extractum opii sadrži 20 puta više morfijuma nego tinktura opii.

prijatna suvoća u guši. O tome se požalila pola šaljivom aluzijom na opasne recepte koji mogu da poteknu od jednoga sina. I inače je majka, uostalom i sama kći lekara, činila, pola u šali, slične zamerke lekovima koje je sin lekar pogdekad prepisivao, i govorila o trovanju.

„Koliko referent može da prozre odnose između toga sina i njegove majke, on je, doduše, dete sa mnogo instinktivne ljubavi, ali ne ceni preterano duhovni nivo svoje majke, niti ima odviše mnogo respekta prema njoj. Živeći zajedno sa bratom koji je godinu dana stariji i sa majkom, on tu zajednicu već godinama oseća kao prepreku za slobodno izvivljanje svoje erotike, mada znamo iz psihoanalitičkog iskustva da su takva obrazloženja često samo izgovor za unutrašnju vezanost. Lekar je tu analizu prihvatio, prilično zadovoljan objašnjenjem, i smešeci se izrazio mišljenje da bi reč Belladonna = lepa žena⁷³ mogla da ima značenje erotične veze. Ranije je on taj lek pogdekad i sam upotrebljavao.” (*Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1913).

Po mome mišljenju, takve ozbiljne omaške nastaju istim putem i načinom kao i bezazlene, koje inače ispitujemo.

11. Kao sasvim bezazlena smatraće se sledeća omaška pri pisanju, koju je saopštio Š. Ferenci. Ona se može tumačiti kao sažimanje usled nestrpljenja (poredi omašku u govoru: *der Apfe*), i to shvatanje može se braniti sve dok tačna analiza tog slučaja ne bi dokazala postojanje nekog jačeg remetilačkog momenta:

„To podseća na *Anektode*”, pišem jednom u svoju beležnicu. Mislio sam naravno na anegdotu (*Anekdote* nemački), i to o Ciganinu osuđenom na smrt (zu *Tode*) koji je izmolio odobrenje da sâm izabere drvo o koje će biti obešen. (Uprkos revnosnom traženju, nije našao zgodno drvo.)

⁷³ Bella donna (ital.), tj. lepa žena, nazvano je velebilje zbog toga što ga žene upotrebljavaju i radi ulepšavanja, jer širi zenice.

12. Drugi put, naprotiv, može najbeznačajnija greška u pisanju da izrazi opasan tajni smisao. Neki anonim saopštava:

„Završio sam jedno pismo rečima: „Najsrdčajniji pozdravi vašoj supruzi i njenom sinu“. Baš kada sam hteo da stavim list u koverat, primetio sam grešku i popravio je.⁷⁴ Na povratku sa poslednje posete tom bračnom paru primetila je moja pratilica da je sin neverovatno sličan jednom domaćem prijatelju pa da je sigurno i njegovo dete.”

13. Neka gospođa šalje svojoj sestri nekoliko re-dova kao čestitku za useljenje u njen novi i prostrani stan. Prijateljica koja je bila prisutna opazi da je ona na pismo stavila pogrešnu adresu, i to ne adresu stana koji je njena sestra baš napustila, nego prvog, napuštenog odavno, u kome je ona stanovala čim se udala. Prijateljica je upozori na to. Imate pravo, morala je gospođa da prizna, ali kako sam došla do toga? Zašto sam to učinila? — Prijateljica će: Možda joj zavidite na velikom lepom stanu koji ona sada treba da dobije, dok se vi sami osećate stešnjeni, i zato je vraćate u prvi stan u kome ni njoj nije bilo bolje. — Razume se da mi nije pravo što ona ima novi stan, priznade druga pošteno. Zatim nastavi: Šteta što je čovek u tim stvarima uvek takav prostak.

14. E. Džons saopštava ovaj primer omaške pri pisanju, koji mu je prepustio A. A. Bril: Neki bolesnik uputio je dru Brilu pismo u kome se trudi da svoju nervoznost objasni kao posledicu briga i uzbuđenja zbog rđavih poslova za vreme pamučne krize. U tom pismu trebalo je da piše: my trouble is all due to that damned frigid wave; there is't even any seed. (Sav uzrok mojoj bolji je taj prokleti hladni talas; nema čak ni semena.) Pod „wave” on je naravno podrazumevao talas, struju na novčanom tržištu. U stvari, on, međutim, nije napisao wave, nego wife,

⁷⁴ U nemačkom je ta greška mnogo manja i odnosi se samo na to kako je pisano početno slovo I. Mesto „Herzlichste Grüsse an Ihre Frau Gemahlin und Ihren (vašem) Sohn”, anonim je napisao: „ihren (njenom) Sohn.”

žena, supruga. U dubini duše zamerao je svojoj ženi njenu hladnoću u bračnim odnosima i to što nije imala dece; on nije bio daleko od saznanja da uzdržavanje koje mu je bilo nametnuto ima velikog udela u postanku njegove boljke.

15. Dr R. Vagner priča o sebi u *Zentralblatt für Psychoanalyse*, I, 12:

„Pročitavajući staru svesku beležaka sa predavanja, našao sam da mi se u brzini „hvatanja predavanja” potkrala mala greška. Mesto „epitel” napisao sam „editel”. Ako se naglasi prvi slog, dobija se deminutiv devojačkog imena. Retrospektivna analiza je vrlo jednostavna. U vreme te omaške poznanstvo između mene i nosioca tog imena bilo je samo površno i tek kasnije razvilo se iz toga intimnije druženje. Ta omaška je dakle lep dokaz da je nesvesna naklonost sebi prokrčila put u doba kada ja sâm, u stvari, još nisam imao pojma o njoj; upotrebljeni oblik deminutiva ujedno karakteriše moja tadašnja osećanja.

16. Gđa dr Hug-Hellmuth (Prilozi poglavlju *Omaške pri čitanju i pisanju*, *Zentralblatt für Psychoanalyse*, II, 5):

„Neki lekar svojoj bolesnici prepíše vodu *Leviko* mesto *Leviko*. Ova greška bila je jednom apotekaru dobrodošao povod za nepovoljne primedbe; no ona se pojavljuje u povoljnijem svetlu ako se potraže mogući motivi iz nesvesnog i ako se ne odrekne unapred izvesna verovatnost tim motivima, makar oni bili samo subjektivna pretpostavka nekoga koji je stran tom lekaru. Taj lekar je imao mnogo bolesnika iako im je prilično grubim rečima zamerao njihovom malo racionalnu ishranu, čitajući im, tako reći, *levite*⁷⁵; kako je njegova čekaonica, pre i za vreme časova ordinacije, bila obično prepuna, bila je opravdana želja tog lekara da se apsolvirani bolesnici oblače što brže, *vite*, *vite*⁷⁶. Koliko se sećam, njegova supruga je bila rodnom iz Francuske, što bar donekle potkrepljuje

⁷⁵ Čitati nekom levite (*Leviticus* je treća knjiga Mojsijeve) je isto što: čitati nekom vaku.

⁷⁶ Francuski vite znači brzo.

naizgled malo smelu pretpostavku da se on, u želji za većom brzinom svojih bolesnika, služio baš francuskim jezikom. Uostalom, kod mnogih ljudi srećemo naviku da takve želje odevaju u reči nekog stranog jezika; tako je moj rođeni otac nas decu pri šetnjama rado požurivao dovikujući „Avanti gioventù” ili „Marchez au pas”⁷⁷; a jedan već prilično star lekar, koji me je kao mladu devojkicu lečio od bolesti guše, trudio se da moje odveć nagle pokrete utiša sa „piano, piano”⁷⁸. Tako mi se čini sasvim mogućim da je i ovaj lekar imao taj običaj; i tako se može razumeti zašto je on prepisao (omaškom) vodu Levitiko — mesto Leviko⁷⁹.”

U istom radu nalaze se i drugi primeri koji predstavljaju autorove uspomene iz mladosti (*francuski* mesto francuski — omaškom pogrešno napisano ime *Karl*).

17. Omašku pri pisanju koja se po svojoj sadržini podudara s jednim poznatim rđavim vicem, ali u kojoj je sigurno bila isključena namera vica, saopštio mi je g. J. G., od koga je ovde već naveden jedan drugi prilog.

„Kao bolesnik jednog sanatorijuma (za plućne bolesti) saznajem, na svoje žaljenje, da je kod jednog mog bliskog rođaka konstatovana ista bolest koja je i mene primorala da potražim lečilište.

„U pismu savetujem svom rođaku da ode do specijaliste, poznatog profesora, koji i mene samog leči i u čiji medicinski autoritet verujem, iako, s druge strane, imam mnogo razloga da se žalim na njegovu nepredusretljivost; jer, tek nedavno, on je odbio da mi izda uverenje koje je bilo od velike važnosti za mene.

„U odgovoru na moje pismo rođak me upozori na omašku koja me je, pošto sam njen uzrok smesta uočio, izvanredno razveselila.

⁷⁷ Avanti gioventù (italijanski) znači: Napred, omladino! Marchez au pas (francuski) znači: Idite ukorak.

⁷⁸ Piano (italijanski) znači: polagano, tiho.

⁷⁹ Leviko je lekovit izvor u Južnom Tirolu.

„U mom pismu nalazila se sledeća rečenica:

„Uostalom savetujem ti da bez odlaganja *insultiraš* profesora X'. Razume se da sam hteo da napišem: *konsultiraš*.

„Možda je potrebno ukazati na to da moje znanje latinskog i francuskog isključuje objašnjenje da je ovde bila posredi greška iz neznanja.”

18. Izostavljanja pri pisanju moraju, naravno, da se isto tako tretiraju kao i omaške pri pisanju. U *Zentralblatt für Psychoanalyse*, I, 12, saopštio je dr. jur. B. Dattner neobičan primer „istorijske omaške”. U jednom od zakonskih članova o finansijskim obavezama obeju država, utvrđenim u nagodbi između Austrije i Mađarske godine 1867, izostala je u mađarskom prevodu reč *efektivan*: po Dattnerovom objašnjenju verovatno je da je u toj omašci imala udela nesvesna težnja mađarskih redaktora zakona da Austriji priznaju što je moguće manje preimuštava.

Imamo dosta razloga i za pretpostavku da toliko česta ponavljanja istih reči pri pisanju ili prepisivanju — perseveracije — takođe nisu beznačajna. Ako pisac istu reč koju je već jednom napisao stavi i drugi put, on time pokazuje da od te reči nije mogao lako da se otrgne, da je na tom mestu mogao da kaže više, ali je to propustio, ili slično. Perseveracija pri prepisivanju čini se da zamenjuje reči „ja takođe”. Imao sam u rukama duga sudskolekarska mišljenja, u kojima je bilo perseveracija od strane prepisivača na naročito istaknutim mestima; te perseveracije tumačio bih tako kao da bi prepisivač, sit svoje bezlične uloge, umetnuo glosu: upravo moj slučaj, ili: sasvim kao kod nas.

19. Isto tako, ništa ne sprečava da štamparske greške tretiramo kao omaške (pri pisanju) slagača i da ih većinom shvatimo kao motivisane. Sistematsku zbirku takvih omaški, koja bi mogla da bude vrlo zabavna i poučna, nisam pravio. Džons je, u svom ovde više puta spomenutom radu, posvetio naročit stav tim „misprints” (engleski izraz za štamparsku grešku). I izopačenja u telegramima mogu se ponekad shvatiti

kao omaške pri pisanju od strane telegrafista. Za vreme letnjih ferija stiže mi telegram mog izdavačkog preduzeća, čiji mi je tekst bio nerazumljiv. Telegram glasi:

„Vorräte erhalten, Einladung X. dringend“ (Zalihe primili, poziv X hitan). Polazna tačka za rešavanje zagonetke bilo je ime X spomenuto u telegramu. X je autor čijoj knjizi ja treba da napišem uvod (Einleitung). Iz toga Einleitung (uvod) postalo je Einladung (poziv). Mogao sam zatim da se setim da sam pre nekoliko dana izdavaču poslao predgovor (Vorrede) drugoj jednoj knjizi; telegramom mi se dakle potvrđuje da je taj predgovor (Vorräte mesto Vorrede) stigao. Tačni tekst glasio je najverovatnije ovako:

„Vorrede erhalten, Einleitung X. dringend“ (Predgovor primili, uvod X. hitan). Smemo pretpostaviti da je prerada toga teksta delo telegrafistovog kompleksa gladi; pritom su uostalom obe polovine rečenice dovedene u tešnju vezu nego što je pošiljalac nameravao. Uzgred rečeno, lep primer „sekundarne obrade“, kakva se može naći u većini snova.*

X. Silberer, u *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, VIII, 1922, pretresa mogućnost „tendencioznih štamparskih grešaka“.

Sa drugih strana ukazivano je ponekad na štamparske greške kojima se teško može odreći tendencija; tako je Štorfer, u *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, II, str. 172, objavio članak: *Der politische Druckfehlerteufel*, a na istom mestu, III, str. 45, i malu belešku koju ovde preštampanam:

20. „Politička štamparska greška nalazi se u Märzu od 25. aprila ove godine. U pismu iz Argirokasta navode se izjave Zografosa, vođe ustaničkih Epiraca u Albaniji (ili ako hoćete: predsednika nezavisne vlade Epira). Između ostalog, tu piše: ‚Verujte mi, autonomni Epir bio bi potpuno u interesu samoga kneza Vida (Wied). Auf ihn könnte er sich stürzen...‘ (Na nj bi mogao pasti, oboriti se — mesto

* Poredi *Traumdeutung*, 1900 (Ges. Schriften knj. II i III), odeljak o radu sna.

stützen, tj. osloniti se.) Da bi prihvatanje oslonca (Stütze) koji mu nude Epirci značilo njegov pad (Sturz), to knez albanski verovatno zna i bez one fatalne greške.“

21. Nedavno sam u jednom našem bečkom dnevniku pročitao članak pod naslovom „Bukovina pod rumunskom vlašću“; naslov toga članka bio je u najmanju ruku prenagljen, jer tada se Rumuni još nisu bili otvoreno izjasnili kao neprijatelji Centralnih sila. Prema sadržini članka, u naslovu je nesumnjivo trebalo da stoji „ruskom“, a ne „rumunskom“; ali čak i cenzoru se taj natpis činio tako malo neobičan da je i on prevideo tu štamparsku grešku.

Teško je ne pomišljati na „političku“ štamparsku grešku, kada se u štampanom cirkularu čuvene (nekad carsko-kraljevske dvorske) štamparije Karla Prohaske u Tješinu pročita sledeća pravopisna omaška:

„P. T. Odlukom Antante i određivanjem reke Osla kao granice, podeljeni su ne samo Šleska, nego i grad Tješin na dva dela, od kojih se jedan Poljskoj, drugi Čehoslovačkoj zuviel (tj. odviše, mesto, zuffiel, tj. pripao)“.

Zabavno je kako se jednom T. Fontane⁸⁰ morao braniti od štamparske greške koja je imala isuviše smisla. 29. marta 1860. napisao je izjavu izdavaču J. Springeru:

Mnogopoštovani gospodine,

Čini mi se da mi nije suđeno da vidim ostvarenje svojih sitnih želja. Jedan pogled na korekture* koje prilažem reći će vam šta mislim. Poslali su mi, osim toga, svega jedan primerak korekture, iako su mi, iz razloga koje sam naveo, potrebna dva. Zatim mi nisu ponovo poslali prvu korekturu radi ponovnog pregleda — naročito zbog engleskih reči i rečenica. A do

⁸⁰ Teodor Fontane, nemački pesnik i književnik.

* Reč je o štampanju knjige *Jenseits des Tweed. Bilder und Briefe aus Schottland*, koja je izašla 1860. god., u izdanju Juliusa Springera.

toga mi je naročito stalo. U današnjoj korekturi, npr. na str. 27, u sceni između Džona Noksa i Kraljice stoji: „worauf Maria aasrief“ (mesto: *ausrief*, tj. na-što je Marija uzviknula). Kad su u pitanju tako fulminantne stvari, čovek bi voleo da bude umiren i uveren da je ta greška odista odstranjena. To nesrećno „aas“ mesto „aus“ utoliko je gadnije što nema sumnje da ga je ona (kraljica) u potaji verovatno odista tako nazivala (tj. Aas, što znači: strvina). Sa poznatim poštovanjem

Vaš najodaniji
T. Fontane

Na način koji je vredan pažnje, Vunt objašnjava činjenicu, koja se lako može potvrditi, da nam se lakše dešavaju omaške pri pisanju nego u govoru (l. c., str. 374). U toku normalnog govora sprečavalačka funkcija volje stalno je upravljena na to da dovede u sklad tok predstava i pokrete artikulacije. Ako se izražajni pokret koji sledi predstavama uspori iz mehaničkih uzroka, kao pri pisanju... onda se naročito lako pojavljuju takve anticipacije.”

Posmatranje uslova pod kojima se pojavljuje omaška u čitanju daje povoda za sumnju koju ne bih hteo da ostavim nespomenutu, jer ona, po mome mišljenju, može da postane polazna tačka plodonosnog ispitivanja. Svakom je poznato koliko često pri čitanju naglas pažnja čitačeva napušta tekst pa se obraća sopstvenim mislima. Posledica tog skretanja pažnje često je to da čitalac uopšte ne može da kaže šta je čitao ako ga u čitanju prekinemo pa mu postavimo takvo pitanje. On je onda čitao, tako reći, automatski, ali gotovo uvek tačno. Ne verujem da su pod takvim uslovima greške u čitanju mnogo češće.

Mi obično pretpostavljamo da se čitav niz funkcija vrši najegzaktnije kada se vrši automatski, dakle kada su praćene jedva svesnom pažnjom. Iz toga bi se moglo zaključiti da pri omaškama u govoru, čitanju i pisanju pažnja ima drukčiju ulogu nego što joj je odredio Vunt (prestanak ili popuštanje pažnje).

Primeri koje smo podvrgli analizi u stvari nam nisu dali pravo da pretpostavljamo kvantitativno smanjenje pažnje; mi smo našli, što možda nije sasvim isto, da pažnju remeti druga, tuđa misao, koja postavlja svoje zahteve.

*
* *

Između omaške u „pisanju“ i „zaboravljanja“ može se uvrstiti slučaj kad neko zaboravi da stavi potpis. Nepotpisan ček je isto što i zaboravljen. Značenje takvog zaboravljanja neka pokaže mesto iz jednog romana, koje je palo u oči dr H. Saksu:

„Veoma poučan i providan primer s kakvom sigurnošću pesnici umeju da primenjuju mehanizam omaški i simptomskih radnji u smislu psihoanalize — sadrži roman Džona Golsvortija *The Island Pharisees* (*Fariseji sa Ostrva*). U središtu romana je kolebanje jednog mladog čoveka, koji pripada bogatom srednjem staležu, između dubokog socijalnog saosećanja i društvenih konvencija njegove klase. U XXXVI poglavlju se opisuje kako on reaguje na pismo nekog mladog vagabunda, kome je on, privučen njegovim originalnim shvatanjem života, nekoliko puta pomogao. Pismo ne sadrži direktnu molbu za novac, ali se opis velike nužde ne može drukčije tumačiti. Primalac pisma najpre odbacuje misao da novac traći na tog nepopravljivog čoveka, mesto da njime pomaže dobrotorne ustanove, „Dati čoveku pomoć, deo samoga sebe, drugarski znak, bez obzira da li on ima prava na to, samo zato što je njemu rđavo, kakva sentimentalna besmislica! Negde se mora povući granica!“ Ali dok je mrmljao ovaj zaključak, osetio je kako njegova iskrenost protestuje: „Varalice! ti hoćeš da zadržiš svoj novac, to je sve!“

„Na to on napiše prijateljsko pismo koje se završava rečima: „Prilažem ček. Iskreno vaš Ričard Seltn“.

„Još pre nego što je napisao ček, moljac koji je lepršao oko sveće odvratio njegovu pažnju; on pođe

da ga uhvati i pusti napolje u slobodu, ali, zabavljen time, zaboravi da ček nije stavio u pismo." I pismo odista bude poslato onako, bez čeka.

„No, to zaboravljanje je još finije motivisano nego probijanjem prividno savladane tendencije da uštedi izdatak.

„Na poljskom dobru svog budućeg tasta, okružen svojom nevestom, njenom porodicom i njihovim gostima, Seltn se oseća usamljen; njegovom omaškom se nagoveštava da on čezne za svojim štićenikom, koji, po prošlosti i svom shvatanju života, predstavlja najpotpuniju suprotnost besprekornoj, po jednoj istoj konvenciji jednoliko obeleženoj okolini koja njega okružuje. Stvarno, taj štićenik, koji bez potpore više ne može da se održi na svom mestu, stiže nekoliko dana kasnije da bi zatražio objašnjenje iz kojih razloga ček, spomenut u pismu, nije bio priložen.”

ZABORAVLJANJE UTISAKA I NAMERA

Glava VII

Čoveka koji bi bio sklon da precenjuje naše današnje znanje o duševnom životu trebalo bi samo podsetiti na funkciju pamćenja, da bi se naučio skromnosti. Nijedna psihološka teorija još nije uspela da osvetli u celini osnovnu pojavu sećanja i zaboravljanja; štaviše, jedva se počelo i temeljnim raščlanjivanjem onoga što se može zapaziti kao stvarna činjenica. Možda nam je zaboravljanje postalo još zagonetnije nego sećanje otkako nas je ispitivanje snova i patoloških događaja poučilo da se iznenada može pomoliti ponovo u svesti ono što smo smatrali kao odavno zaboravljeno.

Ipak, imamo bar nekoliko gledišta za koja očekujemo da će naići na opšte priznanje. Pretpostavljamo da je zaboravljanje proces koji se odigrava spontano, i to u toku vremena. Ističemo, zatim, da se u zaboravljanju vrši izvestan izbor među utiscima, a isto tako i među pojedinostima svakog utiska ili doživljaja. Poznati su nam neki od uslova pod kojima se može oživeti u sećanju ono što bi se inače zaboravilo. Ali u svakodnevnom životu imamo bezbroj prilika da konstatujemo koliko je nepotpuno naše znanje i kako malo ono zadovoljava. Treba slušati kako dva lica, koja su zajednički primala iste spoljne utiske, npr. zajedno bila na jednom putovanju, posle nekog vremena izmenjuju svoje uspomene. Što je jednom osta-

lo duboko u sećanju, to je drugo često zaboravilo kao da se nikad nije desilo, i kad se ne može tvrditi da je taj utisak za jedno bio psihički značajniji nego za drugo. Očevidno nam je još nepoznat čitav niz momenta koji određuju šta će biti sačuvano u pamćenju, a šta predato zaboravu.

Ja imam naviku da zaboravljanje koje se desi meni samom podvrgnem psihološkoj analizi, s namerom da time donekle doprinesem poznavanju uslova pod kojima se zaboravlja. Po pravilu se naročito bavim samo izvesnom grupom tih slučajeva, i to onima u kojima zaboravljanje izaziva moje čuđenje, jer bi, po mom očekivanju, trebalo da znam to što sam zaboravio. Hoću još da napomenem da, uglavnom, ne naginjem zaboravljanju (za ono što sam doživeo, ne za ono što sam naučio!) i da je u mom detinjstvu bilo jedno kratko vreme kada sam čak bio sposoban da izvanredno dobro pamtim: Dok sam išao u školu smatrao sam kao nešto što se samo po sebi razume da mogu da kažem napamet celu stranu koju sam baš pročitao u nekoj knjizi; a kratko vreme pre stupanja na univerzitet mogao sam da napišem gotovo od reči do reči neko popularno naučno predavanje neposredno pošto bih ga čuo. Mora biti da sam u duševnoj napetosti pred poslednji medicinski rigurozum još upotrebio ostatak te sposobnosti, jer sam ispitivačima u pojedinim predmetima odgovarao tako reći automatski, tako da su se odgovori tačno podudarali sa tekstom udžbenika, koji sam međutim svega jednom u najvećoj žurbi preleteo.

Otada je moja sposobnost pamćenja sve više slabila; no uverio sam se više puta, pa i u poslednje vreme, da pomoću jednog trika mogu da se setim mnogo većeg broja doživljaja nego što bih sam verovao. Ako npr. neki bolesnik u ordinaciji kaže da sam ga jednom video, a ja ne mogu da se setim ni same te činjenice ni kad je to bilo, onda sebi pomažem time što pogađam, tj. brzo pomislim na niz godina, polazeći od sadašnjosti. Ako to što sam tako pogodio mogu da proverim, pomoću zabeležaka ili pouzdanih poda-

taka bolesnikovih, pokazuje se da sam retko kad pogrešio za više nego pola godine, kada je bilo u pitanju vreme od preko deset godina.* Slično je kada sretnem nekog daljeg poznanika, koga iz učtivosti pitam za njegovu malu decu. Govori li on o njihovom napredovanju, trudim se da mi padne na pamet koliko je dete sada staro; to onda proveravam pitajući oca detinjeg; i pogrešim najviše za mesec, kod starije dece za tri meseca; mada ne bih umeo reći zašto sam baš tako procenio. Naposljetku, postao sam toliko smeo da svoja procenjivanja uvek iznosim spontano, a ipak se pritom ne izlažem opasnosti da oca uvredim otkrivajući svoje neznanje o njegovom potomku. Tako proširujem svoje svesno sećanje prizivajući u pomoć svoje, svakako mnogo bogatije, nesvesno pamćenje.

Saopštiću, dakle, *upadljive* primere zaboravljanja, koje sam većinom posmatrao na sebi samom. Razlikujem zaboravljanje utisaka i doživljaja, dakle onoga što znamo, od zaboravljanja namera, dakle propuštanja. Mogu unapred da kažem da je rezultat svih tih zapažanja istovetan: *u svima slučajevima zaboravljanje se pokazalo kao motivisano nekim osećanjem neprijatnosti.*

A) ZABORAVLJANJE UTISAKA I ZNANJA

1. Jednog leta žena mi je dala povoda da se veoma naljutim. Sam po sebi, povod je bio bezazlen. Sedeli smo za table d'hôte⁸¹ prema jednom gospodinu iz Beča, koga sam poznavao i koji se verovatno i mene sećao. No, ja sam imao razloga da poznanstvo ne obnavljam. Moja žena, koja je samo čula njegovo poznato i ugledno ime, isuviše je odavala da sluša njegov razgovor sa susedima, jer se s vremena na vreme

* Obično se onda u toku razgovora u mojoj svesti pomalaju pojedinosti koje se odnose na onu prvu posetu.

⁸¹ Table d'hôte (francuski, čita tabi d'ot, doslovno: gostinski sto) je ručak ili večera u gostionici za zajedničkim stolom i istim jelima za sve.

obraćala meni pitanjima u kojima je prihvatila nit toga razgovora. Postao sam nestrpljiv i naposljetku razdražen. Nekoliko nedelja kasnije žalio sam se jednoj našoj rodaci na to ponašanje svoje žene. Ali nisam mogao da se setim ma i jedne reči iz razgovora toga gospodina. Kako sam inače pre zlopamtilo i ne mogu da zaboravim nijednu pojedinost događaja koji me je naljutio, verovatno je moja amnezija u ovom slučaju bila motivisana obzirima prema ličnosti moje supruge. Nešto slično desilo mi se tek nedavno. Hteo sam pred jednim intimnim poznanikom da se podsmehnem nekoj primedbi moje žene, koja je pala svega nekoliko sati ranije, ali je ta moja namera bila osujećena neobičnom okolnošću da sam tu primedbu potpuno zaboravio. Morao sam najpre da molim svoju ženu da me na nju podseti. Može se lako razumeti da je to moje zaboravljanje analogno tipičnom poremećenju kome smo podvrgnuti kada treba da sudimo o našim najbližim srođnicima.

2. Primio sam se zadatka da za jednu damu koja je stigla u njoj nepoznati Beč pribavim malu gvozdenu ručnu kasetu za čuvanje njenih dokumenata i novca. Kada sam se za to ponudio, lebdela mi je pred očima, sa neobičnom vizuelnom živošću, slika jednog izloga u Unutrašnjem gradu,⁸² gde sam morao videti takve kasete. Nisam, doduše, mogao da se setim imena ulice, ali sam bio siguran da ću dućan pronaći ako prošetam kroz grad, jer mi je moje sećanje govorilo da sam nebrojeno puta prolazio pored njega. Na svoje veliko nezadovoljstvo, ipak nisam uspeo da pronađem izlog sa kasetama mada sam prokrstaro Unutrašnjim gradom u svima pravcima. Mislio sam da mi ne preostaje ništa drugo već da u adresaru potražim fabrikante kasete, pa da onda ponovo prođem kroz grad i identifikujem traženi izlog. Međutim, to nije bilo potrebno; među adresama u adresaru nalazila se jedna za koju sam odmah znao da je to ona što sam je zaboravio. Bilo je tačno da sam nebrojeno puta pro-

⁸² Innere Stadt (Unutrašnji grad) je prvi kvart, u samom centru Beča.

lazio pored tog izloga: svaki put kada bih posetio porodicu M., koja već mnogo godina stanuje u toj istoj kući. Otkako je to intimno druženje prestalo i mesto njega nastalo potpuno otuđenje, izbegavao sam i taj kraj i tu kuću, ne znajući ni sâm zašto to činim. U toku one šetnje kroz grad, kada sam tražio kasetu u izlogu, ja sam prošao svakom ulicom u okolini, ali, sam ovu jednu izbegao kao da je prolaz kroz nju zabranjen. Motiv neprijatnosti, koji je u ovom slučaju bio uzrok moje dezorijentisanosti, jasan je. Ali mehanizam zaboravljanja tu više nije tako jednostavan kao u ranijem primeru. Moja averzija se, naravno, ne odnosi na fabrikante kasa, nego na nekog drugog za koga neću da znam, i od toga drugog se prenosi na priliku u kojoj dovodi do zaboravljanja. Sasvim slično je, u slučaju *Burkhard*, srdžba protiv onog *Burkharda* proizvela grešku pri pisanju imena koje se odnosilo na nekog drugog. Što je ovde učinila istovetnost imena: da je stvorila vezu između dva u suštini različita kruga misli, to je u primeru sa izlogom mogao učiniti prostorni dodir, nerazdvojno susedstvo. Uostalom, taj poslednji slučaj bio je čvršće sazdan; postojala je tu još jedna sadržajna veza: među razlozima zašto sam se otudio od porodice koja je stanovala u onoj kući igrao je ulogu novac.

3. Biro B. i R. traži da učinim lekarsku posetu jednom od njegovih činovnika. Na putu do njegovog stana mislim da sam već više puta morao biti u kući u kojoj se nalazi ta firma. Imam utisak kao da mi je pala u oči njena tabla na jednom od nižih spratova kada sam morao da posetim bolesnika na jednom višem spratu. Ali niti mogu da se setim koja je to kuća, niti koga sam tamo posetio. Mada je cela ta stvar indiferentna, i beznačajna, ipak me ona zanima i naposljetku uspevam da svojim običnim zaobilaznim putem, skupljajući sve što mi uz nju pada na pamet, doznam da se na spratu iznad prostorija firme B. i R. nalazi pansion *Fišer*, u kome sam često posećivao bolesnike. Sad mi je odjednom poznata i kuća u kojoj su smeštene kancelarije i taj pansion. Zagonetno mi je

još koji je motiv uzrok tom zaboravljanju. Sama firma ili pansion Fišer ili bolesnici koji su tamo stanovali nemaju ničeg čega bi bilo nezgodno setiti se. Naslućujem, uostalom, da ne može biti posredi ništa naročito mučno: inače teško da bih uspeo da se ponovo dočepam zaboravljenog zaobilaznim putem, ne posluživši se, kao u prošlom primeru, nekim spoljnim pomoćnim sredstvom. Naposljetku se setim da me je baš malopre, kada sam pošao ka novom bolesniku, na ulici pozdravio neki gospodin koga sam s teškom mukom poznao. Toga sam čoveka pre više meseci video u prividno teškom stanju i stavio kod njega dijagnozu: progresivna paraliza; ali kasnije sam čuo da se oporavio, tako da je moja dijagnoza morala biti pogrešna.⁸³ Ako ovde nije možda posredi jedna od remisija, kakve se nalaze i kod paralitične demencije, tako da bi moja dijagnoza ipak bila opravdana! Od toga susreta je potekao uticaj koji je učinio da sam zaboravio susjedstvo biroa B. i R.; a i moje interesovanje da nađem razrešenje problema i da se setim zaboravljenog bilo je preneto sa ovog slučaja sporne dijagnoze. Unutrašnja veza je ovde bila neznatna: bolesnik koji je protiv mog očekivanja ozdravio bio je takođe činovnik jednog velikog biroa koji mi je često upućivao bolesnike; ali asocijativnu vezu stvorila je istovetnost imena. Lekar s kojim sam zajedno video bolesnika sa spornom paralizom zvao se takođe *Fišer*, kao i pansion koji sam zaboravio.

4. Zaturiti neki predmet ne znači ništa drugo nego zaboraviti kuda smo ga stavili. Kao velika većina ljudi koji rukuju spisima i knjigama, i ja znam dobro gde je šta na mom pisaćem stolu i dovoljno je da posegnem da bih dohvatio što tražim. Što se drugima čini nered, za mene je istorijski nastali red. Ali zašto sam nedavno zaturio katalog knjiga koji su mi poslali, tako da se više nije mogao pronaći? A imao sam nameru da poručim knjigu *O jeziku*, koja je tamo

⁸³ U doba kada je ta knjiga pisana (1904), progresivna paraliza ili paralitična demencija (sifilitično „omekšanje mozga“) smatrano je još kao sasvim neizlečiva bolest.

bila objavljena, zato što potiče od autora čiji duhovito oživljeni stil volim, čija sagledanja u psihologiji i čije znanje u kulturnoj istoriji umem da cenim. Mislim da sam baš zato zaturio katalog. Jer knjige toga autora, radi prosvetljavanja, često pozajmljujem svojim poznanicima, a pre nekoliko dana neko mi je, vraćajući takvu knjigu, rekao: „Stil me podseća sasvim na vaš, a i način mišljenja je isti.“ Lice koje mi je to reklo nije znalo šta je dodirnulo tom primedbom. Pre više godina, kada sam još bio mlađi i osećao veću potrebu za prijateljskim krugom, rekao mi je otprilike isto to jedan stariji kolega kome sam hvalio dela jednog poznatog medicinskog autora. „Potpuno vaš stil i vaš način.“ Pod uticajem tih reči napisao sam tom autoru pismo u kome sam izrazio želju da se s njim bliže upoznam, ali sam dobio hladan odgovor koji me je odbio. Možda se iza tog doživljaja kriju još ranija, isto tako nezgodna iskustva, jer zatureni katalog nisam više našao, i ovaj predznak me je odista odvratilo od poručivanja objavljene knjige, iako nestankom kataloga nije bila stvorena nikakva stvarna prepreka. Jer ime knjige i autora ostali su mi u pameti.*

5. Drugi slučaj zaturanja zaslužuje naše interesovanje zbog uslova pod kojima je zatureni predmet opet nađen. Neki mlađi čovek mi priča: „Pre nekoliko godina bilo je nesporazuma u mom braku, ja sam nalazio da je moja žena odviše hladna, i mada sam rado odavao priznanje njenim odličnim osobinama, živeli smo jedno pored drugoga bez nežnosti. Jednoga dana donela mi je sa šetnje knjigu koju je kupila zato što bi me ona mogla interesovati. Zahvalio sam za taj mali znak pažnje, obećao sam da ću knjigu pročitati, pripremio je da mi bude pri ruci i nisam je više našao. Tako su prošli meseci, u kojima sam se pogdekad sećao nestale knjige, pa i uzalud pokušavao da je nađem. Otprilike pola godine kasnije razbolela

* Za mnoge slučajnosti koje se od Th. Vischer-a naovamo pripisuju „pakosti objekta“ predložio bih slična objašnjenja.

se moja majka, koju sam mnogo voleo, a koja je živela odvojeno od nas. Moja žena napusti kuću da bi negovala svoju svekrvu. Bolesničko stanje postalo je ozbiljno i dalo je mojoj ženi prilike da se pokaže sa svoje najbolje strane. Jedne večeri dođem kući oduševljen postupcima svoje žene i pun zahvalnosti prema njoj. Pristupim svom pisaćem stolu, otvorim, bez određene namere, ali kao sa nekom somnambulnom sigurnošću, izvesnu fioku, i sasvim odozgo u njoj nađem tako dugo iščezlu, zaturenu knjigu."

J. Šterke (l. c.) saopštava primer zaturanja koji se podudara s prethodnim po toj poslednjoj crti, po čudnoj sigurnosti sa kojom je zatureni predmet ponovo nađen čim je motiv zaturanja ugasnuo.

6. „Neka mlada devojkica pokvarila je pri krojenju komadić materije iz koga je htela da sašije okovratnik. Sad je morala doći švalja i pokušati da to još popravi. Kada je švalja došla i devojkica htela da iz fioke u koju je mislila da ga je stavila iznese isečeni okovratnik, nije mogla da ga nađe. Preturala je sve odozgo do dole, ali nikako da ga nađe. Kada je nato, u ljutnji, sela i stala sebe da preslišava zašto je on iznenadno iščezao i da li ona možda ne želi da ga nađe, pomislila je da se ona naravno stidi pred švaljom što je pokvarila nešto tako jednostavno kao što je okovratnik. Pošto je o tom razmislila, ustala je, pošla ka drugom ormanu, i čim je pružila ruku, izvukla je isečeni okovratnik."

7. Sledeći primer „zaturanja" odgovara tipu koji je danas poznat svakom psihoanalitičaru. Mogu da navedem da je bolesnik kome se to zaturanje desilo sâm našao njegovo razrešenje:

„Neki bolesnik, koji se leči psihoanalitički i kod koga letnji prekid kure pada u period otpora i lošeg subjektivnog stanja, uveče, pri svlačenju, ostavi svoj svežanj ključeva, kako on misli, na uobičajeno mesto. Zatim se seti da je sutradan poslednji dan lečenja, kada bi trebalo i honorar isplatiti, i da treba da uzme još nekoliko predmeta za polazak na put iz pisaceg stola u kome je zatvoren i novac. Ali ključevi su —

iščezli. On počne sistematski, ali sve više uzbuđen, da pretražuje svoj mali stan — bez uspeha. Uviđajući da je to „zaturanje" ključeva simptomatska radnja, dakle namerna, on probudi svoga slugu, da bi dalje tražio uz pomoć jedne nepristrasne osobe. Posle daljeg sata traženja izgubio je svaku nadu i poverovao da je ključeve izgubio. Idućeg jutra, od fabrikanta od koga je i uzeta kasa u pisaćem stolu, poruči nove ključeve, koji se izrađuju u najvećoj žurbi. Dva poznanika, koji su ga sinoć otpratili kući u kolima, tvrde da se sećaju kako je nešto na podu zveknulo kad je on izlazio iz kola. On je uveren da su mu ključevi ispali iz džepa. Uveče mu sluga likujući podnese ključeve. Ležali su između jedne debele knjige i jedne tanke brošure (rada jednog od njegovih učenika), koje je hteo da ponesu kao lektiru za ferije, tako vešto stavljeni onamo da se niko ne bi mogao setiti da su tamo. Posle mu je bilo nemoguće da ključeve ponovo ostavi tako da budu do te mere nevidljivi. Nesvesna veština kojom se neki predmet zatura, iz potajnih, ali jakih motiva, podseća sasvim na „somnambulnu sigurnost". Motiv je, naravno, bio negodovanje zbog prekida lečenja i potajni bes što je, kada se tako rdavo osećao, morao da plati veliki honorar."

8. Nekog čoveka, priča A. A. Bril, tera njegova žena da učestvuje u društvenoj priredbi koja mu je u osnovi vrlo indiferentna. Naposletku, on popusti njenim molbama i stade da vadi svoje svečano odelo iz kofera, ali to prekide i odluči da se najpre obrije. Pošto je to svršio, vratio se koferu, ali je kofer bio zatvoren, a ključ se nije mogao nigde naći. Bravar nije mogao da se pronađe, jer je bila nedelja uveče, i tako su oboje morali da pošalju izvinjenje zbog svoga nedolaska. Kad je idućeg jutra kofer otvoren, nađen je ključ u njemu. U svojoj rasejanosti muž je ispustio ključ, koji je pao u kofer, i spustio poklopac, koji se automatski zatvorio. Mene je, doduše, uveravao da je tako postupio bez svoga znanja i bez ikakve namere, ali mi znamo da on nije hteo da ide u to društvo. Zaturanje ključa nije, dakle, bilo bez motiva.

E. Džons je zapazio da on sâm svaki put zaturi lulu kada je suviše pušio pa se zbog toga ne oseća dobro. Lula se posle nalazila svuda gde joj nije bilo mesto i gde je obično nije ostavljao.

9. Bezazlen slučaj, čiju je motivisanost priznalo lice kome se desilo, saopštava Dora Miler (D. Müller):

Gđica Erna A. priča, dva dana pred Božić:

„Zamislite, sinoć sam uzela iz paketa medeni kolač i jela; pritom sam mislila da gospođici S. (družbenici njene majke), kada dođe da mi rekne laku noć, moram ponuditi kolač; nisam imala mnogo volje za to, ali sam ipak odlučila da to učinim. Kad je ona zatim došla i ja pružila ruku prema mom stočiću da bih uzela paket, nisam ga tamo našla. Tražila sam ga i našla zatvorena u ormanu. I ne znajući, stavila sam ga tamo.” Analiza je bila izlišna, gđici A. je bila jasna veza između zaturanja i motiva. Taman potisnuta pobuda da kolač zadrži samo za sebe, ipak je probila u automatskoj radnji: ona je, istina, u ovom slučaju opet bila poništena svesnom radnjom koja joj je sledila (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, III, 1915).

10. H. Saks opisuje kako se, jednom, takvim zaturanjem oslobodio obaveze da radi.

„Prošle nedelje kolebao sam se neko vreme da li da radim ili da pođem u šetnju i zatim u jednu posetu; no, posle male borbe, odlučio sam se za ono prvo. Posle jednog sata opazio sam da je moja zaliha hartije utrošena. Znao sam da negde, u nekoj fioci, već godinama čuvam svežanj hartije; no tražio sam ga uzalud u svom pisaćem stolu i drugde gde sam se nadao da bih ga mogao naći; uzalud, mada sam se veoma trudio i čeprkao po svim mogućim knjigama, brošurama, pismima i slično. Tako sam bio primoran da prekinem rad i da odem. Kada sam uveče došao kući, seo sam na divan i u mislima, pola odsutan, gledao na biblioteku prema meni. Tu mi pade u oči jedna fioka i ja se setih da njenu sadržinu već odavno nisam razgledao. Prišao sam, dakle, i otvorio je. Svim ozgo, ležala je kožna mapa i u njoj neispisana

hartija. Ali tek pošto sam je izvadio i hteo da je stavim u fioku pisaćeg stola, setio sam se da je to ista ona hartija koju sam posle podne uzalud tražio. Moram još da primetim da vrlo oprezno trošim hartiju iako inače nisam štedljiv, i da čuvam svaki komadić koji se još može upotrebiti. Očevidno me je ta navika, čiji je izvor u jednom nagonu, navela da smesta korigujem zaboravljanje čim je aktuelni motiv za nj iščezao.”

Kada se pregledaju slučajevi zaturanja, odista je teško pretpostaviti da se zaturanje ikada dešava drukčije nego usled neke nesvesne namere.

11. U leto 1901. izjavio sam prijatelju s kojim sam tada živo izmenjivao misli o naučnim pitanjima: Ovi neurotični problemi mogu se rešiti samo onda ako se potpuno stavimo na stanovište da je individua prvobitno biseksualna.⁸⁴ Prijatelj mi odgovori: „To sam ti ja rekao već pre dve i po godine u Br., za vreme one večernje šetnje. Tada nisi hteo ni da čuješ o tom.” Bolno je morati se tako odreći svoje originalnosti. Ja se potpuno stavim na stanovište da je individua prvobitno biseksualna. Jedan od nas dvojice morao je da se vara; po principu *cui prodest?*⁸⁵ morao sam to biti ja. U toku iduće nedelje stvarno sam se setio svega, onako kako je to moj prijatelj prikazao; čak i toga šta sam tada odgovorio: „Dotle još nisam stigao, u to neću da se upuštam.” Ali od toga doba sam mnogo tolerantniji ako negde u medicinskoj literaturi naiđem na jednu od malobrojnih ideja koje se mogu dovesti u vezu s mojim imenom, i pritom opazim da ono nije spomenuto.

Zameranja svojoj supruzi — prijateljstvo koje se pretvorilo u svoju suprotnost — greška u lekarskoj dijagnostici — potiskivanje od strane suparnika koji teže za istim ciljem — pozajmljivanje ideja: neće biti slučajnost što u svim tim primerima zaboravljanja, sakupljenim bez odabiranja, moramo, ako hoćemo da

⁸⁴ Dvopolna.

⁸⁵ Cui prodest? (latinski) — Ko od toga ima koristi?

ih razrešimo, da ulazimo u tako mučne teme. Ja, štaviše, naslućujem da će sličnu kolekciju neprijatnosti moći da sastavi svako drugi ko hoće da svoje sopstveno zaboravljanje podvrgne ispitivanju i da traga za njegovim motivima. Čini se da je sklonost ka zaboravljanju neprijatnog sasvim opšta; sposobnost za to verovatno je različito razvijena kod raznih ljudi. Mnoga poricanja naših bolesnika, na koja nailazimo u lekarskoj praksi, verovatno se svode na zaboravljanje.*

* Ako se kod nekog čoveka raspitujemo da li je pre deset ili petnaest godina bio zaražen luesom, zaboravljamo suviše lako da je upitani ovo oboljenje psihički sasvim drukčije tretirao nego neki akutni reumatizam. — U anamnezama koje roditelji daju o svojim kćerima obolelim od neuroze jedva se kad može sa sigurnošću odvojiti udeo zaboravljanja od uдела prikrivanja, jer roditelji sve što bi bilo na putu kasnijoj devojčinoj udaji sistematski odstranjuju, tj. potiskuju. Neki čovek, kome je nedavno umrla od bolesti pluća žena koju je mnogo voleo, saopštava mi ovaj slučaj, u kom je lekar zaveden na pogrešan put, što se može svesti samo na takvo zaboravljanje. „Kada zapaljenje plućne maramice moje sirote žene ni posle mnogo nedelja nije htelo da iščezne, pozvat je u konzilijum dr P. Uzimajući anamnezu, postavljao je uobičajena pitanja, između ostalog i to da li je u porodici moje žene možda bilo plućnih bolesti. Moja žena je to poricala, a ni ja se nisam sećao ničeg sličnog. Kada se dr P. oprašao, poveo se, kao slučajno razgovor o izletima i moja žena reče: Da, i do Langersdorfa, gde je sahranjen moj siroti brat, dugo se putuje. Taj brat umro je pre otprilike petnaest godina posle višegodišnjeg bolovanja od tuberkuloze. Moja žena ga je veoma volela i često mi je govorila o njemu. Štaviše, palo mi je na um da je ona onda kad je utvrđeno zapaljenje plućne maramice bila vrlo zabrinuta i rekla mračno: I moj brat je umro od pluća. Ali sećanje na to bilo je tako jako potisnuto da ona ni posle malopre navedene izjave o izletu u L. nije smatrala da mora korigovati svoj izveštaj o bolestima u svojoj porodici. Ja sam setio sam se tog zaboravljanja u istom trenutku kada je ona govorila o Langersdorfu.“ — Potpuno analogan doživljaj saopštava E. Džons u ovde već više puta spomenutom radu. Neki lekar, čija je žena болоvala od dijagnostički nejasne bolesti malog trbuha, reče joj, kao tešeći je: „Ipak je dobro da u tvojoj porodici nije bilo slučajeva tuberkuloze.“ Žena odgovori krajnje iznenađeno: „Zar si zaboravio da je moja majka umrla od tuberkuloze i da se moja sestra od svoje tuberkuloze oporavila tek pošto su lekari od nje digli ruke?“

Naše shvatanje takvog zaboravljanja svodi razliku između ovog ponašanja i onog (poricanja i zaboravljanja) na čisto psihološke okolnosti i dopušta nam da u oba načina reagovanja vidimo izraz istog motiva. Od svih mnogobrojnih primera poricanja neprijatnih uspomena koje sam video kod srodnika bolesnikovih jedan mi je ostao u sećanju kao naročito neobičan. Neka majka me je obavestila o detinjstvu svoga nervno bolesnog sina, koji je bio u pubertetu, i tom prilikom mi pričala da je on, kao i njegova braća i sestre, dugo mokrio poda se, što nije beznačajno za istoriju bolovanja jednog neurotičara. Nekoliko nedelja kasnije, kada je došla da se izvesti o stanju lečenja, imao sam povoda da je upozorim na znakove konstitucionalne dispozicije za bolest kod toga mladića, i pritom sam se pozvao na mokrenje poda se, za koje sam doznao iz anamneze. Na moje čuđenje ona je tu činjenicu poricala, kako za ovo dete tako i za ostalu decu, pitala me otkud ja to mogu da znam; najzad je čula od mene da mi je ona sama to nedavno ispričala, što je ona, dakle, bila zaboravila.*

* Ovih dana, dok sam bio zauzet pisanjem ovih stranica, desio mi se gotovo neverovatan slučaj zaboravljanja: Prvog januara revidiram svoju lekarsku knjigu da bih mogao poslati račune za svoje honorare, naiđem pritom, u junu, na ime M...l i ne mogu da se setim osobe čije bi to ime bilo. Moje se čuđenje povećavalo kada pri daljem prelistavanju opazim da sam taj slučaj lečio u jednom sanatorijumu i da sam ga nedeljama posećivao svakodnevno. Bolesnika kojim se bavio pod takvim okolnostima lekar ne zaboravlja posle jedva šest meseci. Da to nije bio neki čovek, neki paralitičar, neki neinteresantan slučaj? pitam se. Naposletku, kada sam naišao na zabelešku o primljenom honoraru, opet mi se pojavilo sve ono znanje koje je htelo da umakne sećanju. M...l bila je 14-godišnja devojčica, najčudniji moj slučaj poslednjih godina, koji mi je prouzrokovao najmućnije časove. Dete se razbolelo od nesumnjive hysterije, koja se pod mojim rukama brzo i temeljno popravljala. Pošto se tako oporavilo, roditelji su dete odveli; ono se još žalilo na bolove u trbuhu, koji su igrali glavnu ulogu u pojavama njegove hysterije. Dva meseca kasnije ono je umrlo od sarkoma žlezda u malom trbuhu. Hysterija, za koju je dete, uostalom, bilo predisponirano, iskoristila je stvaranje tumora kao izazivača i ja sam, pošto su mi pažnju obu-

Prema tome se i kod zdravih, ne neurotičnih ljudi nailazi na mnogobrojne znakove otpora koji se protivstavlja sećanju na mučne misli, zamišljanju mučnih utisaka.* Ali potpuni značaj te činjenice može se shvatiti tek kada se uđe u psihologiju neurotičnih lica. Onda smo primorani da takvu elementarnu težnju za odbranom od predstava koje mogu da prouzrokuju osećanje neprijatnosti, težnju koja se može staviti u isti red samo sa refleksom bežanja, kao odgovorom na bolne nadražaje, — primorani smo da tu težnju smatramo kao stožer u mehanizmu histeričnih simptoma. Neka se protiv pretpostavke o postojanju takve odbrambene tendencije ne iznosi da nam je, naprotiv, često nemoguće da se oslobodimo mučnih uspomena koje nas progone, da odagnamo neprijatne afekte, kao što su kajanje ili griža savesti. Mi ne tvrdimo da se ta odbrambena tendencija probija svuda, da ona u igri psihičkih sila ne može da se nameri na činioce koji teže za suprotnim ciljevima i postižu ih uprkos toj odbrambenoj tendenciji. Mi naslućujemo arhitektonski princip duševnog aparata, koji zamišljamo kao sastavljen iz raznih slojeva, sagrađen od instancija koje su jedna iznad druge, i vrlo je lako moguće da ta težnja za odbranom pripada nižoj psihičkoj instanciji, a da je više instancije koče, sputavaju. U prilog te odbrambene tendencije, svakako, govori to što na nju možemo da svodimo procese kao što su oni koji su opisani u našim primerima zaboravljanja.

zele bučne ali bezazlene pojave histerije, verovatno prevideo prve znake potajne i kobne bolesti.

* A. Pick je nedavno (*Zur Psychologie des Vergessens bei Geistes- und Nervenkranken* — Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik od H. Gross-a) skupio i naveo autore koji pravilno ocenjuju uticaj afektivnih činilaca na pamćenje i — više ili manje jasno — uviđaju koliku ulogu u zaboravljanju igra težnja za odbranom od neprijatnosti. Ali niko od sviju nas nije uspeo da tu pojavu i njeno psihološko obrazloženje prikaže tako sažeto, iscrpno i ujedno efektno kao što je to učinio Niče u jednom od svojih aforizama (S one strane dobra i zla, II deo, 68): „Učinio sam to, veli moje pamćenje. To ja nisam mogao učiniti, kaže moj ponos i ostaje neumoljiv. Najzad — pamćenje popusti.”

Vidimo da mnogo šta biva zaboravljeno zbog sebe samoga; gde to nije moguće, ta odbrambena tendencija pomera svoj cilj i dovodi do zaboravljanja nečeg drugog, manje značajnog, nečeg što je dospelo u asocijativnu vezu sa onim što je stvarno neprilično i nezgodno.

Ovde izloženo gledište da mučne uspomene naravno lako postaju žrtva motivisanog zaboravljanja zaslužilo bi da bude protegnuto na više oblasti u kojima mu se danas ne poklanja nikakva ili ne poklanja dovoljna pažnja. Tako bih rekao da to gledište još uvek nije dovoljno jasno naglašeno pri ocenjivanju iskaza svedoka pred sudom* i da se od zaklinjanja svedoka očekuje suviše veliki purifikatorski uticaj na konstelaciju njegovih psihičkih sila. Što se tiče tradicije i mitologije jednog naroda, opšte je priznato da se za njihov postanak mora imati u vidu takav motiv prema kome se briše iz sećanja ono što je neprijatno nacionalnom osećanju. Možda bi tačnije ispitivanje pokazalo da je način kako se stvaraju tradicije naroda potpuno analogan stvaranju uspomena na detinjstvo kod pojedinaca. Veliki Darwin, koji je znao za zaboravljanje iz motiva neprijatnosti, izveo je iz toga „zlatno pravilo” za naučnog radnika.**

Sasvim slično kao pri zaboravljanju imena, i pri zaboravljanju utisaka može se pojaviti pogrešno seća-

* Poredi Hans Gross, *Kriminalpsychologie*, 1898.

** Darwin o zaboravljanju. Ernst Džons ukazuje na ovo mesto u Darwinovoj autobiografiji koje uverljivo izražava njegovo naučno poštenje i njegovu psihološku oštromnost: „I had, during many years, followed a golden rule, namely, that whenever a published fact, a new observation or thought came across me, which was opposed to my general results, to make a memorandum of it without fail and at once; for I had found by experience that such facts and thoughts were far more apt to escape from the memory than favourable ones.”

(Tokom mnogih godina držao sam se jednog zlatnog pravila, a to je da, kad god bih se namerio na neku objavljenu činjenicu, neko novo zapažanje ili misao koji su u suprotnosti s mojim opštim rezultatima, to nezostavno i smesta zabeležim; jer, iskustvo mi je pokazalo da takve činjenice i misli daleko lakše iščezavaju iz sećanja nego povoljne.)

nje, koje se, ako dotični veruje u njegovu tačnost, označuje kao zabluda sećanja. Zabluda sećanja u patološkim slučajevima — u paranoji ona igra ulogu pravog konstitutivnog momenta pri stvaranju bolesnih ideja — izazvala je opsežnu literaturu, u kojoj nigde nije ukazivano na njihovu motivisanost. Kako ta tema pripada psihologiji neuroza, ona ne može biti obrađena u ovoj knjizi. Zato ću saopštiti neobičan primer sopstvene zablude sećanja u kojemu se dovoljno jasno mogu raspoznati motivacija od strane nesvesnog potisnutog materijala i način njenog vezivanja s njim.

Kad sam pisao kasnija poglavlja svoje knjige o tumačenju snova, nalazio sam se na letovanju, gde nisam mogao doći do biblioteka i leksika, pa sam bio primoran da mnoge podatke i citate unosim u rukopis po sećanju, s namerom da ih, ako to bude potrebno, kasnije korigujem. U odeljku o budnim snovima pala mi je na um izvrsna figura siromašnog knjigovođe u *Nababu* Alfonsa Dodea (Daudet), u kojoj je pesnik verovatno dao svoje sopstveno sanjarenje. Mislio sam da se jasno sećam jedne od fantazija koje taj čovek — nazvao sam ga Mr. Jocelyn (m'sje Žoslen) — ispređa na svojim šetnjama kroz ulice Pariza i počeo sam da ih reprodukujem po sećanju. Dakle, gospodin Žoslen se na ulici odvažno suprotstavio poplašenom konju koji juri, on ga zaustavlja, otvaraju se vrata na kolima, iz njih izlazi jedna visoka ličnost, pa stisnuvši ruku gospodinu Žoslenu kaže: „Vi ste moj spasilac, vama zahvaljujem za svoj život. Šta mogu da učinim za vas?” Težio sam se da ću eventualne netačnosti u reprodukciji te fantazije moći lako popraviti kod kuće kada uzmem knjigu u ruke. Ali kada sam kod kuće prelistavao *Nababu* da bih sa tekstom u knjizi poređio to mesto moga rukopisa već spremnog za štampu, na moju najveću sramotu i na moje zaprepašćenje nisam u knjizi našao ništa o takvom sanjarenju gospodina Žoslenu; štaviše, ime siromašnog knjigovođe nije ni glasilo tako, on se zvao Mr. Joyeuse (m'sje Žoajez). Ova druga zabluda dala je zatim ubrzo ključ za razja-

šnjenje prve zablude u sećanju. *Joueurs* (ime „Žoajez” je ženski oblik od „žojez”): tako i nikako drukčije morao bih da prevedem na francuski svoje sopstveno ime *Freud*.⁸⁶ Otkuda je dakle mogla da potiče fantazija koju sam pogrešno pripisao Dodeu? Ona je mogla biti samo sopstveni proizvod, budan san koji sam sâm stvorio i kojega nisam postao svestan, ili sam ga nekad bio svestan, ali sam ga otada potpuno zaboravio.* Možda sam ga stvorio u Parizu, gde sam dosta često šetao ulicama, usamljen i pun čežnje, osećajući silnu potrebu za nekim ko će mi pomoći i zaštititi me, sve dok me nije slavni Šarko uveo u svoje društvo. Pesnika *Nababa* viđao sam zatim više puta u kući Šarkoa.

Drugi primer zablude u sećanju, koji je takođe mogao biti dovoljno razjašnjen, podseća na „fausse

⁸⁶ Nemačka reč *Freude* znači: radost; francuska *joyeux* (ženski oblik *joyeuse*) znači: radostan (radosna).

* Pre nekog vremena poslao mi je jedan od mojih čitalaca sveščicu *Omladinske biblioteke* Fr. Hofmana, u kojoj se iscrpno pripoveda o takvoj sceni sa spasavanjem kao što je ona o kojoj sam maštao u Parizu. Podudarnost se proteže čak i na neke sasvim obične izraze, koji se nalaze tamo kao i ovde. Teško je odbaciti pretpostavku da sam ja u doba svoga ranog dečastva odista pročitao tu knjižicu. Učenička biblioteka naše gimnazije imala je Hofmanovu zbirku i bila je uvek spremna da je ponudi učenicima umesto svake druge duhovne hrane. Prema tome, lako je moguće da je fantazija koje sam se setio u 43. godini, smatrajući je kao proizvod nekog drugog, za koju sam zatim morao uvideti da sam je sam proizveo u svojoj 29. godini, tačna reprodukcija utiska primljenog između 11. i 13. godine. Ta fantazija spasavanja, koju sam pripisao nezaposlenom knjigovodi u „Nababu”, treba samo da prokrči put fantaziji o spasavanju sebe, da ponosu učini snošljivom čežnjom za pokroviteljem i zaštitnikom. Ako se to ima u vidu, neće biti čudno nijednom poznavaoocu ljudske duše kada čuje da sam se i u svom svesnom životu do krajnosti opirao predstavi da zavisim od milosti nekog protektora i da sam rdavo podnosio one retke realne situacije u kojima se nešto slično dešavalo. Dublje značenje fantazija s takvom sadržinom i gotovo potpuno objašnjenje njihovih osobitosti izneo je Abraham u radu *Vaterrettung und Vätermord in den neurotischen Phantasiegebilden*, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, VIII, 1922.

reconnaissance⁸⁷, o kojoj će biti govora kasnije: Jednom svom bolesniku, čoveku častoljubivom i sposobnom, ispričao sam da je neki mlad student nedavno primljen u krug mojih učenika zahvaljujući interesantnom radu. „Umetnik, pokušaj seksualne psihologije”. Kada je taj spis godinu i četvrt kasnije izišao iz štampe, tvrdio je moj bolesnik da se sigurno seća kako je negde, možda u oglasu nekog knjižara, čitao objavu toga rada već ranije, jedan mesec ili pola godine pre nego što sam mu ja prvi put govorio o njemu. Tvrdio je da se i onda odmah setio te beleške i konstatovao povrhu toga da je autor izmenio naslov, jer više ne glasi „pokušaj”, nego „počeci jedne seksualne psihologije”. Međutim, brižljivo raspitivanje kod autora i upoređivanje svih vremenskih podataka pokazali su da je to čega se moj bolesnik hteo da seti bilo nemoguće. O onom spisu nigde nije izišao oglas pre nego što je štampan, a pogotovo ne godinu i četvrt ranije. Propustio sam da protumačim ovu zabludu u sećanju, no taj isti čovek ponovo proizvede nešto sasvim slično. Reče mi da je nedavno u izlogu jedne knjižare zapazio publikaciju o „agorafobiji”⁸⁸ i da sada pokušava da dođe do nje, tragajući za njom u katalozima svih izdavačkih preduzeća. Mogao sam mu onda objasniti zašto je njegov trud morao ostati uzaludan. Publikacija o agorafobiji postojala je tek u njegovoj mašti kao nesvesna namera i trebalo je da je on sâm napiše. Njegova ambicija da bude ravan onom mladom čoveku i da takvim naučnim radom postane moj učenik dovela ga je kako do one prve tako i do ove ponovljene zablude sećanja. On se zatim prisetio da se knjižarski oglas koji mu je poslužio za ovo pogrešno prepoznavanje odnosio na delo pod naslovom „Genesis, zakon oplodavanja”. A izmena na-

⁸⁷ „Fausse reconnaissance” (francuski) — pogrešno, prividno prepoznavanje.

⁸⁸ Agorafobija (grčki agora = trg, fobos = strah) — bolest strah koji spopada čoveka kada prelazi preko trga ili šire ulice.

slova, koju je spomenuo, išla je na moj račun, jer se sećam da sam ja onako netačno reprodukovao naslov: „pokušaj” mesto „počeci”.

B) ZABORAVLJANJE NAMERA

Za dokaz teze da nedovoljna pažnja, sama za sebe, ne može da razjasni omašku nema podesnije grupe pojava nego što je zaboravljanje namera. Namera je impuls za radnju koji je već dobio naše odobrenje, ali čije je izvršenje odloženo za zgodniji trenutak. U tako nastalom intervalu može, istina, da nastupi takva promena u motivima da ne dođe do izvršenja namere; ali, ona se onda ne zaboravlja, nego revidira i ukida. Zaboravljanje namera kojem podleže svakodnevno i u svim mogućim situacijama obično sebi ne objašnjavamo unošenjem novog elementa u jednačinu motiva, nego ga uglavnom ostavljamo neobjašnjeno ili pak pokušavamo da ga objasnimo psihološki, pretpostavljajući da za vreme izvođenja nije više bilo dovoljno pažnje potrebne za radnju, iako je ta pažnja bila neophodna za postanak namere, pa je, dakle, tada morala biti na raspolaganju u dovoljnoj meri za istu radnju. Dovoljno je, međutim, posmatrati kakav je, u normalnim prilikama, naš odnos prema našim namerama da bi se taj pokušaj objašnjenja odbacio kao proizvoljan. Kada ujutru nešto odlučim što uveče treba da izvršim, onda mogu u toku dana nekoliko puta da se opomenem te namere. Ali, preko dana, ona uopšte ne mora više da postane svesna. Kada se približuje vreme izvršenja, ona mi iznenada pada na um i podstiče me da izvršim pripreme potrebne za nameravanu radnju. Ako, polazeći u šetnju, ponesem pismo koje još treba da bude poslato, onda kao normalna, ne nervozna individua nipošto ne moram celim putem da ga nosim u ruci i da za to vreme vrebam poštansko sanduče u koje ću ga baciti, nego ga obično stavim u džep, idem svojim putem, ostavljam da moje misli slobodno blude, i računam s tim da će jedno od najbližih poštan-

skih sandučeta probuditi moju pažnju i podstaći me da zahvatim u džep i izvučem pismo. To normalno ponašanje, kada je odluka jednom stvorena, potpuno se poklapa s ponašanjem lica kojima je u hipnozi data tzv. „posthipnotična sugestija na dugo vreme”.^{*} Obično se ta pojava opisuje na ovaj način: sugerisana namera je pritajena u dotičnim licima dok se ne približi vreme njezinog izvršenja. Onda ona oživi i podstiče na radnju.

Postoje dve vrste situacija u kojima ni laik ne gubi iz vida da zaboravljanje namera nipošto ne mora biti elementarna pojava koja se ne može svesti na nešto još osnovnije, nego da je opravdano pretpostaviti učestvovanje nepriznatih motiva. Mislim na ljubavni odnos i na odnos vojnički. Ljubavnik koji je propustio da dođe na sastanak uzalud će se izvinjavati svojoj dami da je, na žalost, savršeno zaboravio. Ona neće propustiti da mu odgovori: „Pre godinu dana ti ne bi zaboravio. Tebi više nije stalo do mene.” Čak i kada bi se poslužio gorespomenutim psihološkim objašnjenjem i svoju zaboravnost hteo da opravda pretrpanošću poslovima, postigao bi samo to da bi dama — stekavši pronicljivost lekara u psihoanalizi — odgovorila: „Kako je to čudno da ranije nije bilo takvih poslovnih prepreka.” Zacelo, ni ta dama neće poricati mogućnost zaboravljanja; ona samo misli, i to ne bez razloga, da se i iz nenamernog zaboravljanja može izvući otprilike isti zaključak o izvesnom nedostatku dobre volje kao i iz svesnog izgovaranja.

Slično se u vojničkom službenom odnosu načelno zanemaruje, i to s pravom, razlika između propuštanja iz zaborava i namernog propuštanja. Vojnik ne sme da zaboravi ništa što vojnička služba od njega zahteva. Ako ipak zaboravi, iako mu je zahtev poznat, onda su se motivima koji podstiču na ispunjenje vojničkih zahteva protivstavili drugi, suprotni motivi. Tako bi čaka vojnika koji bi na raportu hteo da se izvinu time da je zaboravio da očisti dugmeta na mun-

^{*} Poređi Bernheim, *Nove studije o hipnotizmu, sugestiji i psihoterapiji*, 1892.

diru izvesno čekala kazna. Ali ta kazna je neznatna u poređenju sa onom koja bi ga zadesila kada bi sebi i svojim pretpostavljenim priznao motiv svoga propuštanja: „Taj prokleti zapt mi je strahovito odvraćan.” Zbog te uštede u kazni, tako reći iz ekonomskih razloga, on se služi zaboravljanjem kao izgovorom, ili pak zaboravljanje nastaje kao kompromis.

Služba ženama, kao i vojnička služba, zahteva da sve što je u vezi s njima bude obezbeđeno od zaboravljanja; tako dolazimo do mišljenja da je zaboravljanje dopušteno samo u nevažnim stvarima, dok je u važnima znak da ih hoćemo da tretiramo kao nevažne, da im, dakle, odričemo važnost.^{*} Odisti se ovde ne može odbaciti gledište psihičkog uvažavanja i davanja vrednosti. Niko ne zaboravlja da izvršuje radnje koje se njemu samom čine važne: ako to ipak čini, izlaže se sumnji da je duševno poremećen. Naše istraživanje može, dakle, da se proteže samo na zaboravljanje više ili manje sporednih namera; kao sasvim indiferentnu nećemo smatrati nijednu nameru jer u tom slučaju zacelo ne bi ni došlo do nje.

Kao i kod ranijih poremećaja funkcija, ja sam sakupio slučajeve propuštanja iz zaboravnosti posmatrane na sebi samom, i pokušao da ih razjasnim, pa sam pritom svuda našao da su se oni mogli svesti na uplitanje nepoznatih i nepriznatih motiva — ili, kako se takođe može reći, na neku *protiv-volju*. U izvesnom broju tih slučajeva nalazio sam se u situaciji sličnoj službenom odnosu, pod pritiskom protiv koga nisam potpuno prestao da se bunim, pa sam tako protiv tog pritiska demonstrirao zaboravljanjem. Ovamo ide i to da naročito lako zaboravljam da čestitam rođendane, jubileje, venčanja i unapređenja. Stalno se iznova rešavam da ću to činiti, a sve više se uvera-

^{*} U drami *Cezar i Kleopatra* od B. Šoa, Cezara, koji napušta Egipat, jedno vreme mori misao da je još nešto nameravao, ali je sada zaboravio. Najzad se pokaže šta je to Cezar zaboravio: da se oprostí od Kleopatre! Ova mala crta treba da jasno predoči — uostalom potpuno suprotno istorijskoj istini — kako je malo Cezaru bilo stalo do male egipatske princeze.

vam da u tome ne uspevam. Došao sam najzad dotle da od tog odustajem i da svesno dajem za pravo motivima koji se tome opiru. Jednom prijatelju koji me je molio da i za njega pošaljem telegrafsku čestitku u određeno vreme, rekao sam unapred u jednom prelaznom stadijumu da ću zaboraviti obe; i nije bilo nikakvo čudo što se to proricanje obistinilo. Bolna životna iskustva dovela su me dotle da sam postao nesposoban da izražavam saosećanje onde gde bi to izražavanje neminovno moralo biti preterano, pošto se izrazi koji bi odgovarali neznatnom intenzitetu moga učešća smatraju nedopuštenim. Otkako sam uvideo da sam često tobožnju simpatiju drugih smatrao kao pravu, u meni se nešto buni protiv konvencija izražavanja saučešća, čiju socijalnu korisnost ipak uviđam. Izuzetak od ovakvog tretiranja su izjave saučešća u smrtnim slučajevima; kada sam se odlučio da ih učinim, onda ih ne propuštam. Gde manifestovanje mojih osećanja nema ničeg zajedničkog sa društvenim obavezama, tu ono nikada nije sprečeno zaboravljanjem.

O takvom jednom zaboravljanju, gde je prvobitno suzbijena namera prodrila kao „protiv-volja” i dovela do neprijatne situacije, saopštava iz ratnog zarobljeništva poručnik T.:

„Najstarijeg po rangi u logoru zarobljenih oficira uvredi jedan od njegovih drugova. Da bi izbegao dalje komplikacije, uvređeni namisli da se koristi jedinim prisilnim sredstvom koje mu je bilo na raspolaganju: da onog druga udalji premeštanjem u drugi logor. Ipak, po savetu nekolicine prijatelja, odluči da, protivno svojoj potajnoj želji, odustane od toga i da odmah povede spor časti, koji je, međutim, bio skopčan sa mnogim neprijatnostima.

„Isto pre podne, taj komandant logora mora da pročitati listu oficira, pod kontrolom jednog organa straže. U tome on, koji je svoje drugove poznavao već duže vremena, dosad nikad nije pogrešio. Danas pri čitanju previdi ime onog koji ga je uvredio; tako je taj drug, pošto su svi ostali odstupili, morao da ostane sam na mestu sve dok se zabluda nije razjasnila.

A previđeno ime stajalo je potpuno jasno na sredini jednog lista.

„Jedni su ovaj događaj tumačili kao namerno vređanje; drugi su ga smatrali kao neprijatan slučaj koji lako može biti protumačen pogrešno. Ali kasnije je sam taj komandant logora, pošto se upoznao sa Frojdovom Psihopatologijom, uspeo da sebi stvori tačno mišljenje o onome što se desilo.”

Slično, međusobnom borbom jedne konvencionalne dužnosti i jednog nepriznatog unutrašnjeg ocenjivanja, objašnjavaju se slučajevi u kojima zaboravljanje da izvršimo radnje što smo ih obećali da izvršimo u korist nekog drugog. Tu onda redovno samo dobroćinilac veruje u to da zaboravljanje može da ga opravda, dok molilac zacelo kaže sam sebi: „On nema interesa za tu stvar, inače je ne bi zaboravio.” Ima ljudi koje označujemo kao zaboravne uopšte i za koje stoga smatramo da imaju opravdanje, slično kao i kratkovidni, koji ne pozdravljaju na ulici.* Ta lica zaboravljaju sva sitna obećanja koja su dala, ostavljajući neizvršene sve naloge koje su primila, pokazuju se, dakle, i u sitnim stvarima kao nepouzdana, a pritom zahtevaju da im ne zameramo za te male prestupe, tj. da objašnjenje tih postupaka ne tražimo u njihovu karakteru, nego da ih svodimo na osobitosti organske prirode.** Ja sam ne pripadam toj vrsti lju-

* Žene sa svojim finijim razumevanjem za nesvesne duševne procese obično su pre sklone da smatraju kao uvredu ako ih neko na ulici ne pozna, pa, prema tome, i ne pozdravi, nego da pomisle na objašnjenja koja su najbliža pameti: da je to lice kratkovidno ili da ih, utonulo u misli, nije opazilo. One zaključuju da bi ih onaj već opazio „da mu je stalo do njih”.

** S. Ferenci saopštava o sebi da je sam bio jedan od tih „rasejanih” i da je svojim poznanicima padao u oči zbog svojih čestih i neobičnih omaški. Ali znači te „rasejanosti” gotovo su sasvim iščezli otkad je počeo da vrši psihoanalitičko lečenje bolesnika i otkad je bio primoran da i analizi sopstvenog Ja posveti pažnju. On misli da se čovek odriče omašaka kada nauči da svoju sopstvenu odgovornost toliko proširi. Zato on, s pravom, rasejanost smatra kao stanje koje je zavisno od nesvesnih kompleksa i izlečivo psihoanalizom. Ali jednog dana prebacivao je sam sebi što je kod ne-

di i nisam imao prilike da postupke takve jedne ličnosti podvrgnem analizi, da bih, po izboru zaboravljenog, otkrio motivaciju zaboravljanja. Ali ja ne mogu da ne pomišljam, per analogiam, da je ovde motiv zaboravnosti potcenjivanje drugog u osobito velikoj meri i da taj motiv iskorišćuje konstitucionalni momenat za svoje ciljeve.*

U drugim slučajevima motivi zaboravljanja ne mogu se tako lako pronaći, a kada su nađeni, izazivaju veće čuđenje. Tako sam ranijih godina zapazio da, kad imam bolesnika da posetim, uvek zaboravim samo posetu bolesniku koji ne plaća ili kolegi. Postiđen, navikao sam se da već izjutra zabeležim posete koje toga dana nameravam da učinim. Ne znam da li su drugi lekari istim putem došli do iste navike. Ali tako čovek donekle nauči da shvata šta takozvanog nevrastenika podstiče da ono što hoće da saopšti lekaru zabeleži na famoznoj „hartijici“.⁸⁹ On će sâm reći da nema poverenja u reproduktivnu sposobnost svoga pamćenja. To je sigurno tačno, ali scena se obično odigrava ovako: Bolesnik je razne svoje nevolje i svoja pitanja izložio nadugačko i opširno. Pošto je završio i još učinio malu pauzu, on izvlači hartijicu i kaže, izvinjavajući se: „Zabeležio sam ponešto, jer ništa ne pamtim.“ Na hartijici obično nema ničeg no-

kog bolesnika počinio osnovnu grešku u psihoanalizi. Toga dana kod njega su se opet pojavili svi znaci njegove ranije „rasejanosti“. Hodajući ulicom više puta se spotakao (prikazivanje onog „faux pas“ — pogrešnog koraka — u lečenju), zaboravio je svoj novčanik kod kuće, hteo u tramvaju da plati krajcaru manje, nije dobro zakopčao svoje odelo i sl.

* E. Džons primećuje uz to: Often the resistance is of a general order. Thus a busy man forgets to post letters entrusted to him — to his slight annoyance — by his wife, just as he may „forget“ to carry out her shopping orders (Često je otpor opšte prirode. Tako, zapošljen čovek zaboravlja da preda na poštu pisma koja mu je poverila — što mu je pomalo dosadno — njegova žena, kao što možda „zaboravlja“ da izvrši njene naloge za kupovine).

⁸⁹ „Homme aux papiers“ (francuski: čovek sa hartijicama) nazvao je francuski nervni lekar Šarko neurotičnog bolesnika koji u lekarevoj ordinaciji vadi ceduljice sa zabeleškama o svima svojim tegobama.

vog. On ponavlja svaku tačku i sam odgovara: „Da, to sam već pitao.“ Tom hartijicom on verovatno samo demonstrira jedan od svojih simptoma: koliko često njegove namere bivaju poremećene uplitanjem mračnih motiva.

Priznajući da sam, naročito u ranijim godinama, vrlo lako i zadugo zaboravljao da vraćam pozajmljene knjige, ili da mi se naročito lako dešavalo da iz zaboravnosti odlažem plaćanja, dodirujem bolest od koje boluje i većina meni poznatih zdravih ljudi. Nedavno sam, jednog jutra, napustio duvandžinicu u kojoj sam kupio svoju svakodnevnu količinu cigara ne plativši je. To je bilo sasvim bezazleno propuštanje jer sam tamo bio poznat pa sam mogao očekivati da će me sutradan podsetiti na moj dug. Ali taj mali propust, taj pokušaj da se zadužujem, zacelo nije bio bez veze sa razmišljanjima o budžetu koja su me dan ranije obuzimala. U vezi s temom o novcu i posedu mogu se tragovi dvojakog držanja i kod većine takozvanih čestitih ljudi lako dokazati. Primitivna gramzivost odojčeta, koje traži da se dočepa svih predmeta (da bi ih prinelo ustima), možda, uopšte, samo nepotpuno biva savladana kulturom i vaspitanjem.*

* Zarad jedinstva teme, ovde smem zanemariti podelu koju sam izabrao i dodati gore rečenom, da u pitanjima novca pamćenje ljudi pokazuje naročitu pristrasnost. Zabluda da smo nešto već isplatili često je, kao što znam iz ličnog iskustva, vrlo uporna. Gde nisu u pitanju veliki životni interesi, nego gde se, kao kod kartanja, tako reći u šali pušta na volju nameri za dobitkom, tu i najpošteniji naginju zabludama, greškama u sećanju i računanju i sami, ne znajući kako, nađu se upleteni u male prevare. Na ovakvim slobodama se delimično zasniva psihički osvežavajući karakter igre. Poslovi da se u igri pozna karakter čoveka ne može se poreći tačnost, ako se doda: ugušivani karakter. — Ako još postoje nenamerne greške u računima „calkelnera“, o njima se očigledno može suditi na isti način. — U trgovačkom staležu može se često zapaziti izvesno oklevanje u izdavanju novčanih suma, pri plaćanju računa, itd., što sopstveniku ne donosi dobit, nego se može samo psihološki razumeti kao izraz protivvolje, protivne davanja novca. — Brill o tom govori sa epigramatskom oštrinom: „We are more apt to mislay letters containing bills than checks“ (Više smo skloni da za-

Bojim se da sam sa svim dosadašnjim primerima postao naprosto banalan. Ali meni ide samo u račun ako nailazim na stvari koje su svima poznate i koje svako razume na isti način, jer nameravam da skupljam i naučno iskorišćujem samo ono što je svakodnevno. Ne uviđam zašto se mudrost koja je kristalizovano prosto životno iskustvo ne bi smela uvrstiti među tekovine nauke. Bitni karakter naučnog rada ne čini raznorodnost objekta, nego stroža metoda pri utvrđivanju činjenica i težnja za dalekosežnim vezi- vanjem u celinu.

Našli smo da namere koje su od izvesnog značaja uopšte bivaju zaboravljene onda kada mračni motivi ustaju protiv njih. U još manje važnim namerama raspoznajemo, kao drugi mehanizam zaboravljanja, da se na nameru prenosi protivvolja s neke druge strane, pošto je između tog drugog i sadržine namere stvorena spoljna asocijacija. Ovamo ide sledeći primer: Ja mnogo polažem na lepu upijaću hartiju; odlučim da kupim novu kada po podne pođem u Unutrašnji grad. Ali to zaboravljam četiri dana uzastopce; naj- zad se zapitam šta je uzrok tom propuštanju. Nađem ga lako pošto se setim da za upijaću hartiju, doduše, pišem „Löschpapier“, ali obično kažem „Fliesspapier“. „Fliess“ je ime jednog prijatelja u Berlinu koji mi je tih dana dao povoda za jednu mučnu misao. Te misli ne mogu da se otresem, ali odbrambena težnja (str. 198) izražava se na taj način što se pomoću istovetne reči prenosi na indiferentnu i zato malo otpornu nameru.

Direktna protivvolja i udaljenija motivacija sti- ču se u sledećem slučaju odlaganja: U zbirci *Grenz- fragen des Nerven- und Seelenlebens* napisao sam

turamo pisma koja sadrže račune nego pisma sa čekovima) — Sa najintimnijim i najmanje jasnim pobudama je u vezi to što baš žene pokazuju naročito neraspoloženje da honorišu lekara. Obično su zaboravile svoj novčanik, zato ne mogu da plate u ordinaciji, zatim redovno zaboravljaju da hono- rar pošalju od kuće i tako postižu da budu lečene badava — „zbog svojih lepih očiju“. One, tako reći, plaćaju time što dopuštaju da čovek uživa gledajući ih.

kratku raspravu o snu koja sažeto daje sadržinu moga *Tumačenja snova*.

Bergman⁹⁰ šalje iz Visbadena korekturu i moli da se ona odmah završi jer svesku hoće da izda još pre Božića. Korekturu svršim još iste noći i stavim je na svoj pisaći sto da bih je idućeg jutra poneo. Ujutru zaboravim na nju, setim je se tek po podne, kada ug- ledam paket na svom pisaćem stolu. Isto tako zabora- vim korekturu posle podne, uveče i idućeg jutra, dok ne priberem snagu i posle podne drugog dana odne- sem korekturu do poštanskog sandučeta, pitajući se u čudu šta li može da bude uzrok ovom odlaganju. Očevidno, ne želim da je pošaljem; ali zašto? Za vre- me te šetnje uđem u preduzeće svog bečkog izdavača, koji je objavio i knjigu o snovima, poručim nešto i kažem, kao gonjen iznenadnom pomišlju: „Vi znate, da sam ‚Snove‘ pisao po drugi put?“ — „No, čujte vi!“ — „Umirite se, to je samo kratak članak za zbirku Levenfelda-Kurele.“ Ipak mu nije bilo pravo; stra- hovao je da će to biti na štetu prodaje knjige. Pro- tivio sam se tom mišljenju i najzad upitao: „Da sam vam se ranije obratio, biste li mi zabranili da publi- kujem tu raspravu?“ — „Ne, to nipošto.“ Verovao sam i sâm da sam učinio ono na što sam imao potpu- no pravo i što je opšte uobičajeno; ipak smatram kao izvesno da je slična misao kao ona što ju je izrazio izdavač bila motiv moga oklevanja da korekturu oda- šljem. Ta nedoumica je u vezi s jednim ranijim do- gađajem, kada mi je drugi jedan izdavač činio teškoće što sam — a to se nije moglo izbeći — u članak za Notnagelov priručnik preneo nepromenjeno nekoliko listova teksta iz ranijeg, u drugom izdanju izišlog ra- da o cerebralnoj dečjoj uzetosti. No ni tu zamerku ne mogu da usvojim; i tada sam svog izdavača (identič- nog s izdavačem *Tumačenja snova*) lojalno obavestio o svojoj nameri. Ali, ako ovaj niz uspomena pratim još dalje u prošlost, izlazi mi pred oči jedan još raniji

⁹⁰ J. F. Bergmann, u Wiesbaden-u, izdavač zbirke *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens*, koju su osnovali L. Löwenfeld i H. Kurella.

dogadaj, kada sam, prilikom jednog prevoda s francuskog, odista povredio autorska prava svojine koja su tu dolazila u obzir. Prevedenom tekstu dodao sam napomene, ne zatraživši za njih odobrenje autorovo, a nekoliko godina kasnije uvideo sam da imam razloga za pretpostavku da je autor bio nezadovoljan tom samovoljom.

Postoji poslovice koja odaje znanje širokih narodnih slojeva o tome da zaboravljanje namera nije ništa slučajno. „Was man einmal zu tun vergessen hat, das vergisst man dann noch öfter“ (Što je čovek jednom zaboravio da učini, to posle zaboravlja još češće).

Štaviše, ponekad se čovek ne može oteti utisku da je sve što se može reći o zaboravljanju i omaškama uopšte ljudima ionako poznato kao nešto što se samo po sebi razume. Dosta je čudno što je još potrebno da im se to što im je tako dobro poznato iznosi pred svest! Koliko puta sam slušao da neko govori: Ne poveravaj mi taj nalog, zaboraviću ga zacelo. Ako se takvo predskazanje obistini, onda u tom sigurno nema ničeg mističnog. Onaj koji je tako govorio osećao je u sebi nameru da nalog ne izvrši i samo se ustručavao da je uvidi i prizna.

Zaboravljanje namera, uostalom, vrlo dobro osvetljava nešto što bi se moglo nazvati „donošenje prividnih odluka“. Jednom sam obećao jednom mladom autoru da ću napisati referat o njegovom malom delcetu, ali sam to zbog unutrašnjeg, meni nepoznatog, otpora odlagao; najzad sam, jednog dana, na njegovo navaljivanje, obećao da ću to učiniti još istog večera. Imao sam i ozbiljnu nameru da tako postupim, ali bio sam zaboravio da sam za to isto veče već odredio sastavljanje jednog neodložnog stručnog mišljenja. Pošto sam tako uvideo da je moja namera bila lažna, prividna, odustao sam od dalje borbe protiv mog otpora i otkazao autoru ono što sam mu bio obećao.

OMASKE U HVATANJU

Glava VIII

Iz gorespomenute publikacije Meringera i Majera navodim još ovo mesto (strana 98):

„Omaške u govoru nisu sasvim usamljene. One odgovaraju omaškama koje se često dešavaju pri drugim vrstama ljudske delatnosti i koje se dosta nerazložno nazivaju zaboravnošću.“

Ja, dakle, nisam nipošto prvi koji pretpostavlja da se iza malih poremećaja u funkcijama svakodnevnog života zdravih kriju smisao i namera.*

Ako su takvo shvatanje dopuštale greške u govoru, koji je motorična funkcija, onda je blizu pameti da se isto shvatanje prenese i na greške u ostalim našim motoričkim funkcijama. Te greške sam podelio na dve grupe: one slučajeve u kojima je bitan pogrešni efekat, dakle skretanje sa intencije, označujem kao *omaške u hvatanju*; ostale, u kojima je necelishodna cela radnja, nazivam *simptomatske i slučajne radnje*. Ali granica se ne može tačno povući; moraćemo na posletku uvideti da sve podele upotrebljene u ovoj raspravi imaju samo deskriptivan značaj i da protivreče unutrašnjem jedinstvu pojava u našoj oblasti.

* Druga publikacija Meringera pokazala mi je kasnije koliko sam nepravdu učinio tom autoru kada sam kod njega pretpostavljao toliko razumevanje.

Psihološko razumevanje omašaka u hvatanju očevidno neće mnogo dobiti time što ćemo ih podvesti pod ataksiju, specijalno pod „kortikalnu ataksiju”.⁹¹ Pokušajmo radije da u pojedinim primerima otkrijemo uslove pod kojima su postali. Upotrebiću za taj cilj opet zapažanja na samom sebi iako kod mene prilike za takva zapažanja nisu naročito česte.

a) Ranijih godina, kada sam još češće nego sada posećivao bolesnike kod njihovih kuća, dešavalo mi se često da, stigavši pred vrata na koja je trebalo da kucam ili gde je trebalo da zvonim, izvučem iz džepa ključeve svoga sopstvenog stana, pa da ih zatim, gotovo postide, ponovo stavim u džep. Ako sastavim i pregledam spisak bolesnika kod kojih mi se to dešavalo, dolazim do zaključka da ta omaška — vađenje ključeva mesto zvonjenja — verovatno znači neko odavanje počasti toj kući. Ta omaška imala je isti značaj kao i pomisao: „Ovde sam kao kod svoje kuće”, jer mi se dešavala samo onde gde sam bolesnika zavoio. (Na vratima svoga sopstvenog stana nisam naravno, nikad zvonio.)

Omaška je, dakle, bila simboličan prikaz misli koja, u stvari, nije trebalo da bude ozbiljno, svesno prihvaćena; jer, u stvarnosti, nervni lekar tačno zna da mu je bolesnik privržen samo dotle dok od njega još očekuje koristi, i da on sam daje maha prekomerno toplom interesovanju za svoje bolesnike samo u cilju ukazivanja psihičke pomoći.

Da pogrešno baratanje ključem, koje je ipak puno smisla, nipošto nije samo moja naročita osobina, proizlazi iz mnogobrojnih zapažanja drugih lica na samima sebi.

Iskustva koja su gotovo istovetna s mojim nalazimo kod A. Maedera. (*Contributions à la psychopathologie de la vie quotidienne* — Prilozi psihopa-

⁹¹ Ataksija (grčko α označava odsustvo, taksis = red) — poremećenje skladne saradnje mišića pri pokretu. Kortikalna ataksija je ataksija čiji uzrok treba tražiti u moždanoj kori (lat. cortex).

tologiji svakodnevnog života. — Arch. de Psychol., VI, 1906):

Il est arrivé à chacun de sortir son trousseau, en arrivant à la porte d'un ami particulièrement cher, de se surprendre, pour ainsi dire, en train d'ouvrir avec sa clé comme chez soi. C'est un retard, puisqu'il faut sonner malgré tout, mais c'est une preuve qu'on se sent — ou qu'on voudrait se sentir — comme chez soi, auprès de cet ami (Svakome se desilo da, stigavši pred vrata nekog naročito dragog prijatelja, izvuče svoj svežanj ključeva, da sebe tako reći uhvati u tom kako baš otvara ključem kao kod svoje kuće. To je gubitak vremena, jer se uprkos svemu mora zvoniti, ali to je dokaz da se čovek oseća — ili da bi želeo da se oseća — kod toga prijatelja kao kod svoje kuće).

E. Džons (l. c., str. 509):

The use of keys is a fertile source of occurrences of this kind of which two examples may be given. If I am disturbed in the midst of some engrossing work at home by having to go to the hospital to carry out some routine work, I am very apt to find myself trying to open the door of my laboratory there with the key of my desk at home, although the two keys are quite unlike each other. The mistake unconsciously demonstrates where I would rather be at the moment.

Some years ago I was acting in a subordinate position at a certain institution, the front door of which was kept locked, so that it was necessary to ring for admission. On several occasions I found myself making serious attempts to open the door with my house key. Each one of the permanent visiting staff, of which I aspired to be a member, was provided with a key to avoid the trouble of having to wait at the door. My mistakes thus expressed my desire to be on a similar footing, and to be quite „at home” there.

(Upotreba ključeva je plodan izvor slučajeva te vrste, od kojih navodimo dva primera. Ako sam usred nekog rada kod kuće, kojim sam sasvim zauzet, ome-

ten time što treba da idem u bolnicu i da tamo izvršim neki šablonski posao, vrlo ću lako uhvatiti sebe kako pokušavam da otvorim vrata moje tamošnje laboratorije ključem pisaćeg stola u mom domu, mada su oba ključa sasvim različita. Ta omaška nesvesno pokazuje gde bih ja u tom trenutku voleo da budem.

Pre nekoliko godina radio sam, zauzimajući podređen položaj, u izvesnoj ustanovi čiji je glavni ulaz stalno bio zaključan, tako da se moralo zvoniti da bi se moglo ući. U više mahova konstatovao sam kako ozbiljno pokušavam da vrata otvorim ključem svoga stana. Svaki stalni član kolegijuma — a to sam i ja želeo da postanem — imao je ključ, da ne bi morao da čeka na vratima. Moje omaške su tako izražavale moju želju da budem u sličnom položaju i da tamo budem sasvim „kod kuće“.)

Slično saopštava dr Hans Saks:

„Stalno nosim dva ključa, od kojih jedan otvara vrata moje kancelarije, drugi moga stana. Nije ni pošto lako zameniti ih jer je ključ od kancelarije najmanje triput veći nego ključ od stana. Osim toga, prvi ključ nosim u džepu od pantalona, a drugi u prsluku. Uza sve to, više puta se dešavalo da sam, stojeći pred vratima, opazio da sam na stepeništu pripremio pogrešni ključ. Odlučio sam da izvršim statistički ogled: kako svakog dana stojim pred jednim i drugim vratima, otprilike u istom raspoloženju, zamenjivanje ključeva, ako je psihički determinisano, mora da ima neku stalnu tendenciju. Dalje posmatranje pokazalo je da sam redovno vadio ključ od stana pred kancelarijom, samo jedan jedini put desilo se suprotno: išao sam umoran kući, gde je, kako sam znao, na mene čekao neki gost. Pred vratima pokušao sam da ih otključam ključem od kancelarije, koji je, naravno, bio suviše velik.“

b) U izvesnoj kući, u kojoj već šest godina, dva puta dnevno, u određeno doba čekam pred jednim vratima na drugom spratu da me puste unutra, desilo mi se za to dugo vreme dvaput (u kratkom razmaku) da sam otišao za sprat više, da sam, dakle, pogrešio,

penjući se. Prvi put nalazio sam se u ambicioznom budnom snu u kom sam se peo sve više i više. Tada sam čak prečuo da su se ona vrata na drugom spratu otvorila kada sam stavio nogu na prve stepenice trećeg sprata. Drugi put sam, „utonuo u misli“, otišao predaleko; kada sam to opazio, vratio sam se; potrudio sam se da uhvatim fantaziju koja me je okupila i konstatovao da sam se ljutio zbog neke (u mašti zamišljene) kritike mojih publikacija, u kojoj mi se zameralo da uvek idem predaleko“.⁹²

c) Na mom pisaćem stolu već godinama leže, jedno pored drugoga, čekić za ispitivanje refleksa i dijapazon (viljuška za proizvođenje tona). Jednog dana, po završetku ordinacije, pođem žurno, jer sam hteo da uhvatim određeni voz gradske železnice, i stavim pri punoj dnevnoj svetlosti u džep od kaputa mesto čekića dijapazon, i tek me težina predmeta koji mi je džep vukao naniže upozori na moju grešku. Ko nije naviknut da razmišlja o tako neznatnim događajima, bez sumnje će tu grešku objasniti i opravdati žurbom tog trenutka. Ja sam ipak sebi postavio pitanje zašto sam upravo uzeo dijapazon umesto čekića. Užurbanost je isto tako mogla biti motiv da taj pokret izvršim tačno kako ne bih gubio vreme njegovim korigovanjem.

Pitanje koje mi se nametnulo glasilo je: Ko se poslednji mašio dijapazona? To je pre nekoliko dana učinilo jedno dete idiot, kod koga sam ispitivao pažnju za čulne utiske a koje je taj dijapazon toliko živo zainteresovalo da sam mu ga samo s mukom mogao oteti. Treba li to da znači da sam ja idiot? Čini se da je odista tako, jer sledeća pomisao, koja se nadovezuje na čekić (nemački: Hammer), glasi: „Chamer“ (hebrejski izraz, koji znači magarac).

⁹² U nemačkom originalu ta rečenica ima ovaj završetak: und in die ich nun den wenig respektvollen Ausdruck „verstiegen“ einzusetzen hatte — „i u tu (kritiku) trebalo je da sada umetnem izraz koji ne odađe mnogo poštovanja: verstiegen“. Sich versteigen znači pogrešiti, zalutati pri penjanju, u prenosnom smislu znači: zabrazditi.

No, čemu sva ta grdnja? Tu odgovor treba potražiti u situaciji. Žurim ka bolesnici u nekom mestu na pruži Zapadne železnice; po anamnezi, saopštenoj u pismu, ta bolesnica je pre više meseci pala s balkona, pa otada ne može da ide. Lekar koji me zove na konsultaciju piše da ipak ne zna da li je posredi povreda kičmene moždine ili traumatična neuroza — histerija. O tome treba ja da odlučim. Tu bi, dakle, bila umesna opomena da pri toj škakljivoj diferencijalnoj dijagnozi budem naročito oprezan. Kolege ionako misle da odveć lakomisleno stavljamo dijagnozu histerije gde su posredi ozbiljnija oboljenja. Ali time grdnja još nije dovoljno opravdana! Da, sećam se još i ovoga: Ta mala železnička stanica je isto ono mesto u kome sam, pre nekoliko godina, video mladića koji posle duševnog potresa nije mogao dobro da ide. Tada sam postavio dijagnozu — histerija i kasnije počeo psihičko lečenje tog bolesnika, a zatim se pokazalo da moja dijagnoza, doduše, nije bila netačna, ali ni tačna. Čitav niz bolesnikovih simptoma bio je histerične prirode i ti simptomi su u toku lečenja odmah i iščezli. Ali iza njih pojavio se tada ostatak nepristupačan lečenju, koji se mogao svesti na bolest *sclerosis multiplex*.⁹³ Oni koji su bolesnika videli posle mene mogli su lako poznati organsku prirodu oboljenja; ja teško da sam mogao postupiti i suditi drukčije, no ipak je ostao utisak jedne teške zablude; obećanje koje sam mu dao da ću ga izlečiti bilo je, naravno, nemoguće održati. Omaška kojom sam mesto čekića dohvatio dijapazon, mogla bi se, dakle, prevesti ovim rečima: Ti budalo, magarče, priberi se i pripazi ovog puta da ne bi opet postavio dijagnozu histerija onde gde postoji neizlečiva bolest, kao kod onog siromaha u istom mestu pre više godina! A, na sreću za ovu malu analizu, iako na nesreću za moje raspoloženje, nekoliko dana ranije, a dan posle

⁹³ *Sclerosis multiplex*, ili diseminirana skleroza, je organsko oboljenje, sa ognjištima na raznim mestima centralnog nervnog sistema.

deteta idiota, bio je u mojoj ordinaciji taj isti čovek sa teškom spastičnom uzetošću.⁹⁴

Vidimo da se ovog puta u omašci pri hvatanju izražava glas autokritike. Za takvu primenu, kao priговор samom sebi, ta je omaška naročito podesna. Pogreška, promašivanje, ovde hoće da prikaže kako smo pogrešili i promašili u drugoj prilici.

d) Razume se da omaška u hvatanju može da služi i čitavom nizu drugih mračnih namera. Evo prvog primera: Vrlo se retko dešava da ja nešto razbijem. Nisam naročito spretan, ali usled anatomske nepovrednosti mojih nervno-mišićnih aparata kod mene, očigledno, ne postoje razlozi za tako nespretnu pokrete sa neželjenim efektom. Ne mogu, dakle, da se setim predmeta u mojoj kući koji sam bio slomio. Teskoba u mojoj sobi za rad primoravala me je često da, u najnezgodnijim položajima, rukujem nizom antiknih predmeta od gline ili kamena, kojih imam malu zbirku, tako da su prisutni koji su me gledali izražavali bojazan da ću nešto srušiti i polomiti. No, to se nikad nije desilo. Zašto sam onda jednom bacio na pod mramorni poklopac svoja proste mastionice, tako da se razbio?

Moj pribor za mastilo sastoji se iz ploče od *untersberškog* mramora, koja je izdubljena da bi primila staklenu mastionicu; sama mastionica ima poklopac s kuglicom od istog kamena. Iza tog pribora postavljen je niz bronzanih statueta i figurina od terakote. Seo sam za sto da pišem, učinio rukom koja je držala držalje čudno nespretno i nagao pokret, i tako sam poklopac, koji je ležao na stolu, bacio na pod. Razjašnjenje nije teško naći. Nekoliko sati pre toga bila je u sobi moja sestra i razgledala neke novonabavljene stvari. Našla je da su vrlo lepe i rekla: „Sada tvoj pisači sto odista izgleda lepo, samo pribor za mastilo ne ide uz te stvari. Treba da imaš

⁹⁴ Spastična uzetost — uzetost u kojoj mišići grčevito (grčko *spasmos* = grč) drže uzeti deo tela u određenom položaju — jedan je od čestih znakova diseminirane skleroze.

lepši." Ispratio sam sestru i vratio se tek posle nekoliko sati. A tada sam, čini se, izvršio egzekuciju nad osuđenim priborom za mastilo. Da li sam, možda, zaključio po sestrinim rečima da je ona odlučila da mi za prvu svečanu priliku pokloni lepši pribor, pa sam nelepi stari razbio kako bih je primorao da izvrši nagoveštenu nameru? Ako je tako, onda je moj pokret bio samo prividno nespretn; u stvari, bio je neobično vešt i smišljen, umeo je da pažljivo izbegne sve skupocene predmete u blizini.

Odista verujem da se isto tako mora suditi o čitavom nizu prividno slučajnih neveštih pokreta. Tačno je da oni na izgled imaju karakter silovitosti, kao nekog treskanja, nečeg spastično-ataktičnog; no, u stvari, njima upravlja jedna intencija i oni pogađaju svoj cilj sa sigurnošću kojom se svesni hotimični pokreti ne odlikuju uvek. Obe te karakterne crte, silovitost kao i sigurnost u gađanju, zajedničke su, uostalom, njima i motoričnim pojavama histerične neuroze, a delimično i motoričnim podvizima somnambulizma⁹⁵; to verovatno ukazuje, ovde kao i tamo, na istu još nepoznatu modifikaciju inervacionog procesa.

I slučaj koji je opazila na samoj sebi i saopštila gđa Lu Salome (Lou Andreas-Salome) uverljivo pokazuje kako uporno ponavljana „nespretnost“ može vrlo vešto da služi nepriznatim namerama.

„Tačno od onog vremena otkad je mleko postalo retka i skupocena roba dešavalo mi se, na moje stalno užasavanje i negodovanje, da ga ostavljam da prekipi. Uzalud sam se trudila da to savladam, mada nipošto ne mogu reći da sam u drugim prilikama rasejana ili nepažljiva. Možda bih imala i razloga da takva budem posle smrti moga dragog belog terijera (koji se sa isto toliko prava kao ma koji čovek zvao prijatelj, ruski: družok). Ali gle, od onda nikada nijedna kapljica mleka nije prekipela. Prva moja mi-

⁹⁵ Somnambulizam (lat. somnus = san, ambulo = hodam) — hodanje u snu, tzv. mesečarstvo.

sao u vezi s tim glasila je: Kako je to dobro! jer ono što bi se prosulo na štednjak ili na pod sada ne bi moglo ničemu da posluži! — Istovremeno, videla sam pred sobom svoga prijatelja kako sedi i s napetom pažnjom posmatra proceduru kuvanja: glave malo nagnute ukoso i u iščekivanju, već mašući repom, računajući sa spokojnom izvesnošću na divnu nesreću koja će se desiti. Time je, naravno, sve postalo jasno, pa i to da mi je on bio još mnogo draži, nego što sam i sama znala."

Poslednjih godina, otkada skupljam takva zapazanja, desilo mi se još nekoliko puta da sam predmete od izvesne vrednosti razlupao ili slomio; ali ispitivanje tih slučajeva uverilo me je da to nikad nije bilo posledica slučajnosti ili moje nenamerne nespretnosti. Tako sam jednoga jutra dok sam, u kostimu za kupanje, sa slamnim papučama na nogama, prolazio kroz sobu, pod uticajem nekog iznenadnog impulsa tresnuo jednu papuču sa noge prema zidu, tako da je srušila lepu malu mramornu Veneru sa njene konzole. Dok se ona rasprštavala u komade, ja sam, potpuno spokojan, citirao stihove V. Buša (Wilhelm Busch):

Ach! die Venus ist perdü —

Klickeradoms! — von Medici!

(Ah, propala je Venera — Klikeradoms — medicjska!)

Ovo pusto ponašanje i moja spokojnost uprkos šteti nalaze svoje objašnjenje u tadašnjoj situaciji. U porodici smo imali tešku bolesnicu, čijem sam ozdravljenju u potaji već prestao da se nadam. Onoga jutra doznao sam da se znatno popravila; znam da sam sebi rekao: dakle, ona ipak ostaje u životu. Prema tome je moj napad razaranja izražavao zahvalnost sudbini i on mi je omogućio da izvršim *prinošenje na žrtvu*, kao da sam se zarekao da ću, ako ona ozdravi, nešto žrtvovati! Što sam kao žrtvu izabrao medicjsku Veneru, to je svakako trebalo da bude samo galantan kompliment rekonvalescentkinji; no i ovog puta mi

ostaje neshvatljivo kako sam mogao tako brzo, odlučno i vešto nišani i kako nisam pogodio nijedan od objekata u najbližoj blizini.

Za drugo razbijanje poslužio sam se držanjem koje mi se izmaklo iz ruke: ono je takođe imalo značaj žrtve, ali ovoga puta žrtve radi otklanjanja zla. Jednom sam sebi dopustio da vernom i zaslužnom prijatelju učinim prigovor, koji se zasnivao samo na tumačenju izvesnih znakova iz njegovog nesvesnog, ni na čem drugom. On mi je to zamerio i napisao mi pismo u kome me je molio da svoje prijatelje ne tretiram psihoanalitički. Morao sam da mu priznam da je u pravu i napisao sam mu pomirljiv odgovor. Dok sam pisao to pismo, stajala je predamnom moja najnovija tekovina, divna gledosana egipatska figurina. Razbio sam je na opisani način, a zatim odmah znao da sam to počinio zato da bih otklonio veću nevolju. Na sreću, moglo se oboje — kako prijateljstvo tako i figurina — zalepiti, tako da je pukotina ostala neprimetna.

Razlozi trećeg razbijanja su manje ozbiljni; bilo je to samo maskirano pogubljenje, „maskirana egzekucija“, da upotrebim izraz T. Fišera (Vischer⁹⁸ u romanu *Auch einer*), objekta koji mi se više nije sviđao. Neko vreme nosio sam štap sa srebrnom drškom; kada je jednom, bez moje krivice, oštećena tanka srebrna ploča, ona je loše opravljena. Uskoro pošto je štap vraćen, upotrebio sam dršku da u obesti njome lovim nogu jednog od mojih mališana. Pritom se ona, naravno, slomila i ja sam bio oslobođen.

Ravnodušnost sa kojom se u svima ovim slučajevima prima nastala šteta može se svakako uzeti kao dokaz da je pri izvršenju postojala nesvesna namera.

Tragajući za uzrocima tako neznatne omaške kao što je razbijanje nekog predmeta, ponekad nailazimo na veze koje vode duboko u predistoriju čoveka, a

⁹⁸ Friedrich Theodor v. Vischer, nemački pesnik i profesor estetike, učenik Hegelov.

osim toga, nadovezuju se na sadašnju situaciju. Primer za to neka bude sledeća analiza od L. Jekelsa:

„Neki lekar ima, istina, ne skupocenu, no ipak vrlo lepu zemljanu vaz u cveće. Nju mu je u svoje vreme poklonila, pored mnogih drugih predmeta, i skupocenih, jedna (udata) bolesnica. Kad se kod nje jasno pokazala psihoza (duševna bolest), on je sve te poklone vratio rodbini bolesničinom — sve do te jedne vaze, koja je bila mnogo manje skupocena, no od koje se nije mogao rastati, tobože zbog njene lepote.

„Inače veoma skrupulozan, lekar je tu utaju izvršio tek posle izvesne unutrašnje borbe, jer je bio potpuno svestan da njegov postupak nije korektan; a predočavajući sebi da vaza, u stvari, i nema materijalne vrednosti, da je teže spakovati je, itd., on je samo ugušivao svoju grižu savesti.

„Kada se, nekoliko meseci kasnije, baš hteo da obrati advokatu da bi reklamovao i naplatio osporavani ostatak za lečenje te bolesnice, samoprekori su se javili ponovo; za tren ga je obuzeo i strah da bi srodnici mogli tu tobožnju utaju da otkriju i da zbog nje povedu parnicu protiv njega.

„Naročito je prvo strahovanje bilo jedno vreme tako jako da je već pomišljao da se odrekne svog, oko sto puta većeg, potraživanja — dajući im tim, tako reći, odštetu za utajeni predmet — ali tu je misao uskoro savladao i odstranio kao apsurdnu.

„U tom raspoloženju desi se njemu, koji je inače veoma retko nešto razbijao i koji je dobro vladao svojim mišićnim aparatom; ovo: obnavljajući vodu u vazi, bacio je tu vaz u stola jednim čudno, nespretnim pokretom, koji organski nije bio ni u kakvoj vezi sa tom radnjom, i to tako da se ona razbila u otprilike pet ili šest većih komada. I to pošto je veće pre toga, posle jakog oklevanja, odlučio da baš tu vaz stavi, sa cvećem, na sto u trpezariji, pred goste koje je pozvao; i pošto je, pre no što će je razbiti, upravo mislio na nju i opazio da je nema u njegovoj sobi, potražio je, pun straha, i sopstvenim rukama je doneo iz druge sobe.

„Kada je, posle zaprepašćenosti u prvom trenutku, skupljao komade i upravo, sastavljajući ih, konstatovala da će se vaza još moći gotovo potpuno rekonstruisati — iskliznuše mu dva ili tri veća komada iz ruku: raspršala su se u hiljadu parčadi, a ujedno s tim i svaka nada da vaz u spase.

„Ta omaška neosporno je imala aktuelnu tendenciju da lekaru omogući traženje njegovog prava: omaška je uklonila ono što je zadržao i što ga je donekle sprečavalo da zahteva ono što su njemu zadržali.

„No osim te neposredne determinacije, ova omaška za svakog psihoanalitičara ima još i drugu, daleko dublju i važniju, simboličnu; jer vaza je neosporan simbol žene.

„Junak ove male istorije izgubio je svoju lepu, mladu i strasno voljenu ženu na tragičan način; zapao je u neurozu, čija je osnovna nota bila misao da je on krivac nesreće (da je slomio jednu lepu vaz u).

„Više nije mogao da uspostavi odnos sa ženama, imao je odvratnost prema braku i trajnim ljubavnim odnosima, koje je nesvesno smatrao kao izneveravanje svoje pokojne žene, a svesno je to racionalizovao tako kao da on ženama donosi nesreću, da bi se neka žena mogla zbog njega ubiti itd. (Zato i nije smeo da zadrži vaz trajno.)

„S obzirom na njegov jaki libido nije čudo što su mu, kao najadekvatnije, lebdele pred očima prolazne veze sa udatim ženama (otuda zadržavanje tuđe vaze).

„Lepu potvrdu te simbolike nalazimo u sledeća dva momenta:

„Zbog neuroze, on se podvrgnuo psihoanalitičkom lečenju. U toku časa na kome je pričao o razbijanju ‚zemljane‘ vaze počeo je opet da govori o svom odnosu prema ženama, pa je rekao da strahovito mnogo zahteva; tako on, npr., od žena traži ‚nezemaljsku lepotu‘. Veoma jasno naglašavanje da je još vezan za svoju (pokojnu, tj. nezemaljsku) ženu i da neće da zna za ‚zemaljsku lepotu‘; stoga i razbijanje ‚zemljane‘ (zemaljske) vaze.

„A tačno u ono vreme kada je u prenosu stvorio fantaziju da se oženi ćerkom svoga lekara, on mu je poklonio — vaz u, tako reći kao nagoveštaj u kom bi pravcu želeo revanš.

„Verovatno simbolično značenje te omaške ima još mnogo varijanata, npr. ne hteti napuniti vaz u itd. No meni se čini interesantnija misao da tu postoji više motiva, najmanje dva, da je verovatno i njihovo dejstvo odvojeno, iz predsvesnog i iz nesvesnog, i da se to ogleda i u udvostručenju omaške — obaranju vaze i njenom isklizavanju iz ruke“ (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1913).

e) Čini se da se ispuštanje predmeta, obaranje, razbijanje njihovo vrlo često primenjuje da bi se izazivale nesvesne misli, što se ponekad može dokazati analizom, a često pogoditi iz tumačenja koje narodna mudrost vezuje za te radnje, bilo u praznovjerju bilo u šali. Poznato je kakva se tumačenja vezuju za propisanje soli, obaranje čaše vina, zabađanje u podnoža koji je pao, i sl. Do koje mere takva praznoverna tumačenja zaslužuju da budu zapažena, izložit ću tek kasnije; ovde samo treba napomenuti da pojedina nespretno izvršena radnja nipošto nema konstantan smisao, nego da, prema prilikama, postaje izražajno sredstvo časa za ovu čas za onu nameru.

Tu skoro je u mojoj kući bilo jedno vreme kada je stradalo neobično mnogo staklenih predmeta i porculanskog posuda. Ja sam sâm dosta doprineo šteti. Ali ta mala psihička endemija mogla se lako rasvetliti: bili su to dani pred venčanje moje najstarije kćeri. Pri takvim svečanostima inače se namerno razbija neki predmet i uz to kaže koja reč koja treba da donese sreću. Ovaj običaj verovatno ima značenje žrtve, a možda i još koji drugi simbolični smisao.

Kada poslugi uništava lomljive predmete, ispuštajući ih iz ruku, zacelo nećemo odmah pokušati da tu pojavu objasnimo psihološki; no verovatno i tu imaju udela nejasni motivi. Neobrazovan svet je daleko od toga da ceni umetnost i umetnička dela. Naša služinčad oseća muklo neprijateljstvo prema proizvodima umetnosti, naročito onda kada umetnički

predmet, čiju vrednost oni ne uviđaju, postaje za njih izvor novog rada. Naprotiv, ljudi na istom stepenu obrazovanja i istog porekla u naučnim institucijama često se odlikuju velikom spretnošću i pouzdanošću u rukovanju delikatnim predmetima ako su samo počeli da se identifikuju sa svojim šefom i da sebe računaju u korisno i važno osoblje instituta.

Uvršćujem ovde saopštenje jednog mladog tehničara, koje dopušta da se zagleda u mehanizam oštećivanja stvari.

„Pre nekog vremena radio sam sa više kolega u laboratoriji univerziteta na nizu komplikovanih opita o elasticitetu; toga rada smo se primili dobrovoljno, ali on je počeo da iziskuje više vremena nego što smo očekivali. Kada sam jednoga dana opet otišao u laboratoriju sa svojim kolegom F., on je rekao kako mu je baš danas neprijatno da izgubi toliko vremena jer ima mnogo drugog posla kod kuće. Mogao sam samo da se složim s njim i, pola u šali, rekao sam, aludirajući na jedan događaj iz prošle nedelje: „Nadajmo se da će mašina opet izneveriti, tako da ćemo moći prekinuti rad i otići ranije!”

„Kada smo posao raspodelili, desilo se da je kolegi F. pripalo upravljanje ventilom prese, tj. njegova je dužnost bila da opreznim otvaranjem ventila polagano pušta tečnost iz akumulatora u cilindar hidraulične prese; onaj ko upravlja opitom stoji kod manometra i kada je postignut potrebnii pritisak, vikne glasno „stoj”. Na tu komandu F. uhvati ventil i svom snagom ga okrene — ulevo (svi ventili, bez izuzetka, zatvaraju se udesno!)! Usled toga u presi iznenada dođe do dejstva puni pritisak akumulatora, za što cevi nisu udešene, tako da jedna odmah prsne — što je beznačajan defekt mašine, ali koji je nas prisilio da za taj dan obustavimo posao i da odemo kući.

„Karakteristično je, ustalom, da je, neko vreme posle toga, kada smo govorili o ovom događaju, prijatelj F. tvrdio da se nikako ne seća mojih reči, za koje sam ja, međutim, siguran da sam ih rekao.”

Pasti, učiniti pogrešan korak, okliznuti se — sve te radnje takođe ne treba uvek da se tumače kao

sasvim slučajno promašivanje motorične akcije. Jezička dvosmislenost tih izraza već pokazuje koju vrstu uzdržanih fantazija može da izražava takvo napuštanje telesne ravnoteže. Sećam se čitavog niza lakših nervoznih oboljenja kod žena i devojaka, koja su se pojavila posle pada i koja su shvaćena kao traumatična histerija usled pretrpljenog straha pri padu, jer se bolesnice pritom nisu nimalo povredile. Već onda sam stekao utisak da je veza između pada i histeričnih pojava druge prirode, da je i sâm pad već simptom neuroze i izraz onih istih nesvesnih fantazija seksualne sadržine za koje pretpostavljamo da se kriju iza simptoma kao njihove pokretačke sile. Ne kazuje li to isto i poslovice koja glasi: *Kada devica padne, ona padne na leđa?* (Wenn eine Jungfrau fällt, fällt sie auf den Rücken).

Među omaške u hvatanju može da se računa i slučaj kada neko prosjaku, umesto bakarnog ili malog srebrnog novca, da zlatnik. Razrešenje takvih omaški je lako; to su prinošenja na žrtvu kojima je cilj da se umilostivi sudbina, otkloni nevolja i sl. Ako smo čuli da je nežna majka ili tetka, neposredno pred šetnju u kojoj je, protiv svoje volje, pokazala toliku velikodušnost, izrazila strahovanje za zdravlje nekog deteta, onda više ne može biti sumnje o smislu toga tobože neželjenog slučaja. Na taj način naše omaške nam omogućuju da održavamo i vršimo sve one pobožne i praznoverne običaje koji moraju da izbegavaju svetlost svesti, jer im se opire naš razum koji je postao bezveran.

f) Da su slučajne akcije, u stvari, namerne, najlakše se uviđa i priznaje za oblast seksualnog života; tu se stvarno čini da granica između slučajnog i namernog iščezava. Da se prividno nevešt pokret veoma rafinovano može iskoristiti za seksualne ciljeve, za to sam lep primer doživeo pre nekoliko godina kod sebe samog. U kući mojih prijatelja sreo sam kao gošću mladu devojkicu koja mi se sviđala, pa sam zato bio vedar, govorljiv i predusretljiv. Mislio sam da su ta osećanja kod mene odavno ugasla i istraživao sam kojim putem je izazvana ta privlačnost. Godinu dana

ranije ta ista devojka me nije nimalo uzbuđivala. No, kada je devojčin ujak, vrlo star gospodin, stupio u sobi, skočismo oboje da mu donesemo stolicu koja je stajala u uglu. Devojka je bila hitrija od mene, verovatno i bliže stolici; tako ju je ona prva dočepala i nosila je, držeći je ispred sebe, sa naslonom unazad, sa obema svojim rukama na njenim ivicama. Ne oduštajući od namere da nosim stolicu, prišao sam; iznenada sam stajao tik iza nje, obuhvatio je obema rukama otpozadi, i za jedan trenutak naše su se ruke našle pred njenim krilom. Razume se da sam tu situaciju prekinuo isto tako brzo kao što je i nastala. Uostalom, čini se da nikom nije ni palo u oči kako sam vešto iskoristio ovaj nevešti pokret.

Ponekad sam imao utisak da i nezgodno, nevešto sklanjanje s puta na ulici, pri čemu čovek nekoliko sekundi čini korake ovamo i onamo, ali uvek na istu stranu kao i ono drugo lice, dok oboje ne stanu jedno prema drugom, — da je i to „stajanje na put” ponavljanje neučtivog, izazivačkog ponašanja iz ranijih, mlađih godina i da ono pod maskom nespretnosti krije seksualne namere. Iz mojih psihoanaliza neurotičara znam da je često i tzv. naivnost mladih ljudi i dece samo takva maska koja dopušta da se nepristožno može izgovoriti ili i vršiti bez snebivanja.

Sasvim slična zapažanja saopštio je V. Štekl o samom sebi: „Ulazim u kuću i pružam domaćici ruku. Začudo, pritom odvežem pojas koji pridržava njenu jutarnju haljinu. Nisam svestan nikakve nečasne namere; ali ovaj nesvesni pokret izvršio sam veštinom jednog eskamotera.”

Već sam više puta mogao da pokažem na primerima da pesnici omaške shvataju kao nešto što ima smisla i što je motivisano, isto tako kao što i mi to ovde činimo. Zato se nećemo čuditi ako na novom primeru vidimo kako pesnik daje značaja i neveštom pokretu i kako ga uzima kao predznak kasnijih događaja.

U romanu *L' Adultera (Preljubnica)* Teodora Fontana (knj. II, str. 64 Sabranih dela, u izdanju S. Fišera) čitamo: „...Melanija skoči i dobaci svom

suprugu, kao za pozdrav, jednu od velikih lopti. Ali nije dobro nišaniła; lopta ode u stranu i Ruben je uhvati.” Na povratku sa izleta, na kom se desila ova mala epizoda, između Melanije i Rubena se povede razgovor koji je sadržao prvi nagoveštaj početne naklonosti. Ta naklonost se razvija i postaje strast, tako da Melanija naposljetku napušta svoga muža da bi potpuno pripala čoveku koga voli (Saopštio H. Saks).

g) Posledice omašaka u hvatanju kod normalnih ljudi redovno su najbezazlenije vrste. Baš zato je od naročitog interesa pitanje: da li greške u hvatanju koje su od zamašnog značaja i koje mogu biti propraćene važnim posledicama, kao greške lekara ili apotekara, u kom bilo smislu mogu da se svrstaju pod naša gledišta.

Kako vrlo retko imam prilike da vršim lekarske poduhvate, mogu iz sopstvenog iskustva da saopštim samo jedan primer omaške pri lekarskoj intervenciji. Kod neke stare dame, koju već godinama posećujem dvaput dnevno, moja lekarska delatnost pri jutarnjoj poseti se ograničava na dva čina: kapnem joj u oko nekoliko kapi tečnosti za oči i dam joj injekciju morfijuma. Dve bočice, modra za kolirijum (tečnost za oči) i bela za rastvor morfijuma, redovno su pripremljene. Za vreme ta dva čina moje misli su verovatno većinom zauzete nečim drugim; to se već toliko puta ponovilo da je moja pažnja pritom gotovo sasvim slobodna. Jednog jutra opazim da je moj automat radio pogrešno, da je cevčicu za kapi zamočio u belu bočicu umesto u modru i da je kapnuo u oko ne kolirijum, nego morfijum. Uplašio sam se neobično i smirio se tek pošto sam razmislio da nekoliko kapi dvoprocentnog rastvora morfijuma ni u vežnjači oka ne mogu prouzrokovati nikakvo zlo. Osećanje straha oigledno je moralo imati drugi izvor.

Pri pokušaju da analizujem tu moju grešku, pade mi najpre na um fraza: „pogrešiti sa starom” (sich an der Alten vergreifen), koja je mogla da pokaže najkraći put do razrešenja. Bio sam pod utiskom sna koji mi je predašnjeg večera ispričao neki mladić i čija se sadržina mogla protumačiti samo u

smislu seksualnog odnosa sa sopstvenom majkom.* Čudna činjenica da za legendu ne predstavlja nikakvu smetnju starost kraljice Jokaste činila mi se u saglasnosti sa mojim zaključkom da pri zaljubljenosti u sopstvenu majku nikad nije u pitanju njena aktuelna ličnost, nego njena mladena slika koju je sin iz doba detinjstva sačuvao u svom sećanju. Takve nepodudarnosti nastaju uvek kada neka fantazija, koja se kolebala između dva razna doba, postane svesna i time vezana za jedno određeno doba. Utonuo u misli takve vrste, došao sam do svoje bolesnice, stare preko devedeset godina; mora biti da sam baš bio na putu da shvatim opštečovečanski karakter bajke o Edipu kao korelat zle kobi koja se izražava u proročanstvima, jer sam onda „pogrešio sa starom”. Međutim, ta je omaška sasvim bezazlena; od dve moguće greške, da upotrebim morfijum za oko ili kolirijum za injekcije, izabrao sam daleko beznačajniju. Još uvek ostaje otvoreno pitanje da li se pri omaškama koje mogu prouzrokovati teško zlo sme pomišljati na nesvesnu nameru, slično kao pri ovde navedenim i raščlanjenim.

Tu me, kao što se moglo očekivati, materijal ostavlja na cedilu, i ja moram da se zadovoljim naslućivanjima i približnim pretpostavkama. Poznato je da se u težim slučajevima psihoneurozâ ponekad kao simptomi bolesti pojavljuju povrede samoga sebe i da se tu nikad ne može isključiti samoubistvo kao ishod psihičkog sukoba. Došao sam do saznanja, i jednog dana dokazaću to dovoljno razjašnjenim primerima, da su mnoge naoko slučajne povrede tih bolesnika u stvari samopovrede; tendencija ka kažnjavanju samoga sebe, koja stalno vreba i koja se inače izražava kao samoprekor ili doprinosi stvaranju simptoma, vešto iskorišćuje slučajno stvorenu situaciju, ili je malo doteruje dok ne postigne željeni efekt: po-

* To je Edipov san, kako ga nazivam, jer sadrži ključ za razumevanje legende o kralju Edipu. U Sofoklovom tekstu mi iz Jokastinih usta čujemo aluziju na takav san (poredi *Traumdeutung*, Ges. Schriften, str. 266).

vredu. Takvi događaji nipošto nisu retki ni u srednje teškim slučajevima; a niz naročitih crta odaje udeo nesvesne namere, npr. upadljiva pribranost koju ti bolesnici zadržavaju pri tobožnjem nesrećnom slučaju.*

Mesto mnogih, saopštiću iz svog lekarskog iskustva samo jedan jedini slučaj iscrpno: Neka mlada žena, prilikom vožnje kolima, nesrećnim slučajem, slomi kost ispod jednog kolena, tako da nedeljama mora da ostane u postelji; pritom pada u oči da ona ne izražava bol i da svoju nevolju snosi neobično mirno. Ova nezgoda uvod je u dugo i teško neurotično oboljenje, od koga je najzad izbavi psihoanaliza. Za vreme lečenja doznajem sporedne okolnosti tog nesrećnog slučaja, kao i izvesne utiske koji su mu prethodili. Ta mlada žena bila je sa svojim vrlo ljubomornim mužem na imanju jedne udate sestre, u društvu svoje mnogobrojne ostale braće i sestara i njihovih žena i muževa. Jednog večera prikazivala je u tom intimnom krugu jednu od svojih veština, plesala je, po svim pravilima te umetnosti, „cancan”⁹⁷, uz ogroman aplauz svojih rodaka, ali ne i na zadovoljstvo svoga muža. On je, štaviše, posle toga siktao: „Opet si se ponašala kao bludnica.” Ta ju je reč pogodila kao udarac maljem: da li baš zbog te produkcije u plesu ili zbog čega drugog, u to se zasad ne upuštamo. Te noći je spavala nemirno, sutradan pre podne zahtevala je da načini izlet kolima. Ali, ona je sama birala konje, odbila jedne i tražila druge. Najmlađa sestra htela je da se njeno odojče sa svojom dadiljom poveže tim kolima; tome se ona energično usprotivila. Za vreme vožnje bila je nervozna, opo-

* Samopovreda koja ne ide za potpunim uništenjem samoga sebe u našem sadašnjem stanju kulture — uopšte — nema druge mogućnosti već da se krije iza slučajnosti ili da se ostvaruje simulirajući spontano oboljenje. Nekađ je ona bila uobičajeni znak žalosti; u druga vremena mogla je da izražava ideje pobožnosti i odricanja od svetskih uživanja.

⁹⁷ Kankan, ples poreklom iz Alžira, sa slobodnim i ne naročito pristojnim pokretima.

minjala je kočijaša da se konji plaše, i kada je u jednom trenutku odista bilo nešto teže upravljati nemirnim životinjama, ona je u strahu iskočila iz kola i slomila nogu, dok su oni koji su ostali u kolima ostali zdravi i čitavi. Iako posle otkrića ovih pojedinosti jedva može biti sumnje da je ta nezgoda u stvari bila aranžirana, ipak moramo da se divimo veštini koja je primorala slučajnost da tako tačno odmeri kaznu za krivicu. Jer sada joj je za duže vremena bilo nemoguće da igra kankan.

O sopstvenim samopovredama u mirnim vremenima mogu samo malo da saopštim, ali pod izvanrednim okolnostima nisam za to nesposoban. Ako se neko od članova moje porodice požali da se ujeo za jezik, da je prignječio prste itd., umesto očekivanog sroščanja ja uvek postavljm pitanje: „Radi čega si to učinio?“ Ali ja sam sâm veoma bolno prignječio svoj palac kada mi je jedan mlad bolesnik, za vreme lečenja, priznao nameru (koja se, naravno, nije mogla shvatiti ozbiljno) da se oženi mojom najstarijom ćerkom, a ja sam znao da se ona nalazi u sanatorijumu u krajnjoj životnoj opasnosti.

Jedan od mojih dečaka, koji je svojim živim temperamentom zadavao teškoće onima koji su ga negovali u bolesti, imao je jednog jutra napad besa zato što se od njega tražilo da to pre podne ostane u postelji; pretio je da će se ubiti, što je naučio iz novina. Uveče mi je pokazao čvorugu koju je zadobio udarivši se jednom stranom grudnog koša u kvaku. Na moje ironično pitanje radi čega je to učinio i šta je hteo time da postigne, 11-godišnji dečak je odgovorio kao prosvetljen: „To je bio moj pokušaj samoubistva kojim sam jutros pretio.“ Ne verujem da su moja shvaćanja o samopovredi tada bila pristupaćna mojoj deci.

Ko veruje da postoji polunamerna samopovreda — ako je dopušten taj nevešti izraz — pripremljen je time za pretpostavku da, pored svesno namernog samoubistva, postoji i polunamerno — sa nesvesnom namerom — uništenje samoga sebe; ta vrsta samoubistva ume vešto da iskoristi situaciju koja ugrožava život i da je maskira kao slučajnu nesreću. Tak-

vi slučajevi nipošto ne moraju biti retki jer broj ljudi kod kojih tendencija za samouništenjem u izvesnoj jaćini postoji mnogo je veći od broja onih kod kojih se ona ostvaruje. Samopovrede su redovno kompromis između te tendencije i sila koje joj se protive; pa i onde gde stvarno dođe do samoubistva postojala je ođavna samoubilaćka naklonost u manjoj meri, ili kao nesvesna i suzbijana tendencija.

I svesna samoubilaćka namera bira vreme, sredstva i priliku; sasvim je u skladu s tim što i nesvesna namera čeka povod koji će jedan deo uzroka uzeti na sebe i, vezujući odbrambene sile ličnosti, osloboditi nameru pritiska na ličnost.* To što ovde iznosim nipošto nisu prazna umovanja; doznao sam za više primera prividno slučajnog stradanja (pada s konja ili s kola), dok bliže okolnosti opravđavaju sumnju na samoubistvo koje je nastradali nesvesno dopustio. Npr. za vreme oficirskih trka jedan oficir se srušio s konja i tako teško povredi da nekoliko dana posle toga podlegne. Njegovo ponašanje u trenutku kada je došao k sebi umnogom je padalo u oči. Još čudnije je bilo njegovo ponašanje pre toga događaja. Bio je duboko ožalošćen smrću svoje voljene majke, u društvu drugova dobivao je napade grčevitog plaća, prisnim prijateljima je govorio da je sit života, hteo je da istupi iz vojske da bi otišao u Afriku i tamo

* Slučaj je onda, najzad, isti kao i slučaj polnog napada na ženu, u kome žena ne može svom svojom mišićnom snagom da se odbrani od muškarčevog napada zato što njemu u pomoć dolazi jedan deo nesvesnih pobuda napadnute. Kaže se da je u takvoj situaciji žena prosto kao uzeta; treba samo još dodati razloge te uzetosti. Utoliko je duhovita presuda Sanća Panse, koju on izriče kao guverner na svom ostrvu, psihološki nepravedna (*Don Kihot*, II deo, gl. 15). Neka žena pred sudiju dovuču čoveka koji ju je, po njenom tvrđenju, nasilno obeščastio. Sanćo joj kao ođštetu dá pun novčanik koji je uzeo od optuženog, a ovom, pošto je žena otišla, dopusti da potrči za njom i da joj novčanik opet otme. Oboje se vraćaju, rvući se, i žena se pohvali kako zlikovac nije mogao da se dočepa novčanika. Na to će Sanćo: „Da si svoju čast upola tako ozbiljno branila kao ovaj novčanik, taj čovek ti je ne bi mogao oduzeti.“

učestvovao u ratu koji mu je inače bio indiferentan*; nekada odvažan jahač, izbegavao je da jaše, gde je god mogao. Najzad, pre trka, iz kojih nije mogao da se izvuče, govorio je o mračnim predosećanjima: s obzirom na naše shvatanje, nećemo se začuditi što su se ta predosećanja ispunila. Prigovoriće mi se da se samo po sebi razume da čovek u takvoj nervoznoj depresiji ne ume da gospodari životinjom onako kao kada je zdrav. Potpuno se slažem s tim; samo, ja bih mehanizam te motoričke sputanosti usled „nervoznosti“ tražio u ovde naglašenoj nameri samouništenja.

Š. Ferenci u Budimpešti dopustio mi je da objavim analizu jedne prividno slučajne povrede pucnjem, koju on proglašava za nesvestan pokušaj samoubistva. Ja mogu da se složim sa njegovim shvaćanjem:

„J. Ad. stolarski pomoćnik, potražio me je 18. januara 1908. Hteo je da od mene čuje da li kuršum koji je 20. marta 1907. prodro u njegovu levu slepoočnicu može ili mora da se odstrani operacijom. Izuzevši povremenu, ne naročito intenzivnu glavobolju, on se oseća zdravim; ni objektivnim pregledom, osim karakterističnog, od baruta crnog ožiljka na levoj slepoočnici, ne može da se konstatuje ništa, tako da sam protiv operacije. Upitan o okolnostima pod kojima se to desilo, on izjavljuje da se slučajno povredio. Igrao se revolverom svoga brata, misleći da je prazan, pritisnuo ga levom rukom na levu slepoočnicu (on nije levak), stavio prst na oroz, i revolver je odapao. U revolveru za šest metaka bila su tri. Upitam ga kako je došao na ideju da uzme revolver. On odgovori da je to bilo doba njegovog regrutovanja; uoči toga dana uveče, uzeo je oružje sa sobom u krčmu jer se bojao da će doći do tuče. Prilikom regrutovanja on je proglašen za nesposobnog zbog proširenih vena, zbog čega je bio veoma postiđen. Otišao je kući,

* Lako je uvideti da situacija na bojištu ide u susret svesnoj samoubilačkoj nameri koja ipak izbegava direktan put. Poredi u *Valenštajnu* reči švedskog kapetana o smrti Maksa Pikolominića: „Kažu da je hteo da umre“.

igrao se revolverom, ali nije imao nameru da sebi nešto učini; utom se desila nesreća. Na drugo pitanje: kako je inače zadovoljan svojom sudbinom, odgovorio je uzdahom i ispričao svoju ljubavnu istoriju sa devojkom koja je njega takođe volela, ali ga je ipak napustila; iz čiste gramzivosti ona se iselila u Ameriku. On je hteo da pođe za njom, ali su ga roditelji sprečili. Njegova dragana otputovala je 20. januara 1907, dakle dva meseca pre nesrećnog slučaja. Uprkos svim ovim momentima, bolesnik je uporno tvrdio da je pucanj bio „nesrećan slučaj“. Ali, ja sam tvrdo uveren da je nemarnost koja se pokazala u neproveravanju da li je oružje puno, pre no što ga je uzeo da se njim igra, kao i povreda samog sebe determinisana psihički. On je još sav bio pod depresivnim utiskom svoje nesrećne ljubavi i hteo je u vojsci očigledno da je „zaboravi“. Pošto mu se i ta nada izjalovila, došlo je do igranja oružjem, tj. do nesvesnog pokušaja samoubistva. To što je revolver držao u levoj ruci, a ne u desnoj, jasno govori u prilog tome da je odista hteo samo da se „igra“, tj. da nije imao svesnu nameru da izvrši samoubistvo.”

Drugi primer prividno slučajne povrede samog sebe takođe mi je prepustio autor koji ga je zapazio; taj slučaj podseća na poslovice: „Ko drugome jamu kopa, sam u nju pada.“

„Gđa H., iz bolje građanske sredine, udata je i ima tri deteta. Nervozna je, doduše, ali joj nikad nije bilo potrebno lečenje jer je ipak dovoljno sposobna za život. Jednog dana, ona je prolazno, ali prilično teško, unakazila lice; to se desilo na ovaj način:

„U ulici koja se opravljala, ona se spotakla o gomilu kamenja i udarila licem o neki zid. Lice joj je bilo puno ogrebotina, kapci modri i otečeni; uplašila se za svoje oči i pozvala lekara. Pošto je u tom pogledu bila umirena, upitao sam je: „A zašto ste vi, u stvari, tako pali?“ Odgovorila je da je baš pre toga svoga muža, koji je otprilike nekoliko meseci imao neko oboljenje zgloba zbog čega je teško hodao, opomenula da se u toj ulici dobro pripazi; a već više puta se

uverila da se, začudo, njoj samoj dešava to zbog čega je opomenula drugog.

„Nisam se zadovoljio ovom determinacijom njene nezgode, pa sam upitao ne bi li umela da kaže nešto više. Da, upravo pre nezgode videla je u dućanu na suprotnoj strani ulice lepu sliku i pozelela, sasvim iznenada, da je ima, kao ukras u dečjoj sobi; pošla je pravo prema dućanu, ne pazeći na ulicu, spotakla se o gomilu kamenja i pala licem prema zidu kuće, ne učinivši ni najmanji pokušaj da se zaštiti rukama. Namera da kupi sliku bila je odmah zaboravljena, ona je požurila kući.

— Ali zašto niste pažljivije gledali? — upitam.

— Da, — odgovori ona — možda je to ipak bila kazna! Zbog one istorije koju sam vam u poverenju već ispričala.

— Dakle vas je ta istorija još uvek mučila?

— Da. Posle sam se kajala, smatrala sebe samu zlom, zločinačkom i nemoralnom; ali tada sam bila gotovo luđa od nervoznosti.

„Posredi je bio pobačaj, koji je na njen zahtev počela nadržilekarka a dovršio specijalista, i to u saglasnosti s njenim mužem, pošto su, zbog novčanih prilika, hteli da budu pošteđeni daljeg potomstva.

— Češće sebi prebacujem: Ta, ti si dala da ti ubiju dete. I bojala sam se da tako nešto ipak ne može ostati nekažnjeno. Sada, pošto ste me uverili da za oči nema opasnosti, potpuno sam umirena: sada sam ionako već dovoljno kažnjena.

„Taj nesrećni slučaj bio je, dakle, samokažnjavanje, s jedne strane, da bi ispaštala za svoje nedelo, s druge strane, da bi izbegla možda mnogo veću nepoznatu kaznu, od koje je mesecima neprestano strahovala.

„U trenutku kada je jurnula prema dućanu da kupi onu sliku, bila je uspomena na celu tu istoriju sa svima njenim strahovanjima — koja se u njenom nesvesnom već dosta jako budila još dok je opominjala svog muža — postala odveć snažna i možda je mogla da se izrazi otprilike ovim rečima:

„A šta će tebi ukras za dečju sobu, tebi koja si dala da ti ubiju dete! Ti si ubica! Teška kazna snači će te zacelo!”

„Ta misao nije postala svesna; ali zato je ona, u tom, rekao bih, psihološkom momentu, iskoristila situaciju pa gomilu kamenja, koja joj se činila podesna za tu svrhu, upotrebila na neupadljiv način da bi kaznila samu sebe; zato ona pri padu nije ni ispružila ruke i zato se nije ni mnogo preplašila. Druga, možda manje značajna, determinacija njene nezgode je samokažnjavanje zbog nesvesne želje da odstrani svoga muža, koji je u toj aferi, istina, bio sukrivac. Ta želja se odala opomenom mužu da dobro pripazi u ulici sa gomilama kamenja; opomenom koja je bila potpuno izlišna pošto je njen muž, baš zato što nije dobro mogao da hoda, išao vrlo oprezno.”*

Ako razmotrimo bliže okolnosti sledećeg slučaja, bićemo skloni da i J. Šterke-u (l. c.) damo za pravo kada tu prividno značajnu samopovredu shvata kao prinošenje na žrtvu:

„Neka dama, čiji je zet morao da otputuje u Nemačku da bi tamo stupio u vojsku, oparila je nogu pod sledećim okolnostima. Njena kći je očekivala uskoro porođaj, a misli na ratne opasnosti, naravno, nisu stvarale vedro raspoloženje u porodici. Dan pre nego što će zet otputovati, pozvala je njega i svoju kćer na ručak. Sama je u kuhinji gotovila jelo, pošto je prethodno, začudo, svoje visoke cipele sa umecima za ravne tabane, u kojima može udobno da ide i koje ona kod kuće i nosi, zamenila parom prevelikih, gore otvorenih papuča svoga muža. Kada je s vatre skinula veliki lonac pun uzavrele supe, ispustila ga je

* Van Emden, *Kažnjavanje samog sebe zbog abortusa* (Zentralblatt für Psychoanalyse, II, 12.) — Jedan korespondent piše uz temu o „samokažnjavanju omaškama”: Ako posmatramo kako se ponašaju ljudi na ulici, imamo prilike da konstatujemo kako se često muškarcima koji — kao što je to već običaj — gledaju za ženama koje prolaze dešava neka mala nezgoda. Čas jedan — po ravnom tlu — ugane nogu, čas neko naleti na banderu, čas povredi sebe na koji drugi način.

i oparila dosta ozbiljno jednu nogu, naročito gornji deo stopala koji, zbog otvorene papuče, nije bio zaštićen. — Razume se da su tu nedaću svi pripisivali njenoj pojmljivoj „nervoznosti“. Prvih dana posle te „žrtve“ bila je vrlo oprezna s vrućim predmetima; to je ipak nije sprečilo da nekoliko dana kasnije opari vrelom čorbom i jednu ruku”.*

* U velikom broju takvih slučajeva povrede ili smrti usled nezgode nemoguće je sa sigurnošću utvrditi njihovu prirodu. Onaj ko tu nezgodu posmatra iz daljine neće imati povoda da u njoj vidi što drugo od slučajnosti, dok će neko ko je bliži nastradalom i ko zna za intimne pojedinosti imati razloga da iza slučajnosti naslućuje nesvesnu nameru. Kakve vrste to znanje treba da bude i kakve okolnosti su tu u pitanju, vidi se lepo iz sledećeg izveštaja mladog čoveka čija je žena na ulici pregažena:

„U septembru prošle godine upoznao sam se sa gospođicom Z., starom 34 godine. Bila je dobro situirana, pre rata je bila verena, ali verenik joj je, 1916, poginuo kao aktivni oficir. Upoznali smo se i zavoleli, ne pomišljajući isprva na brak, jer nam se činilo da to ne dopuštaju okolnosti, ni njene ni moje, a naročito da to ne dopušta razlika u godinama: meni je bilo 27 godina. Kako smo stanovali u istoj ulici, jedno prema drugome, i kako smo svakodnevno bili zajedno, naše druženje je u toku vremena postalo intimno. Tako smo došli na pomisao da sklopimo brak i ja sam se naposljetku sam saglasio s tim. Nameravali smo da se verimo o Uskrsu ove godine. Gospođica Z. htela je pre toga da otputuje svojim rođacima u M., no, u tom ju je iznenada sprečio železnički štrajk, izazvan Kapovim pučem. Činilo se da pobeđa radništva i njene posledice stvaraju mračne izgleda za našu dalju budućnost; to se jedno kratko vreme izražavalo i u našem raspoloženju, naročito pak u raspoloženju gospođice Z., koje je i inače bilo dosta promenljivo, pošto je verovala da za našu budućnost nastaju nove prepreke. Ali u subotu 20. marta bila je neobično vesela i raspoložena, što me je ne samo oraspoložilo nego i zarazilo, tako da smo sve gledali u ružičastim bojama. Nekoliko dana pre toga govorili smo da ćemo jednom prilikom otići zajedno u crkvu, ali nismo utvrdili nikakvo određeno vreme. Sutradan, u nedelju 21. marta, ujutru u 9 sati i 15 minuta, pozvala me je telefonski da odmah dođem po nju i da je vodim u crkvu; no ja sam to odbio jer ne bih mogao da budem gotov na vreme, a osim toga, hteo sam da posvršavam neke poslove. Gospođica Z. je bila vidno razočarana; pošla je sama prema crkvi; na stepenicama svoje kuće srela je nekog poznanika, s kojim je zajedno produžila kratki deo puta od ulice Tauencin do Rankeove, u

Ako tako, iza prividno slučajne nespretnosti i motorne insuficijencije, može da se krije besno kidisanje na sopstveno telo i sopstveni život, onda više nije potreban velik korak da bi se smatralo mogućnim protegnuti isto shvatanje i na omaške koje ozbiljno ugrožavaju život i zdravlje drugih. Ono što ja mogu doprineti za potkrepljenje toga shvatanja potiče iz iskustva sa neurotičnima, ne odgovara, dakle, potpuno zahtevima koji se mogu postaviti. Saopštiću jedan slučaj u kome me, u stvari, na trag koji je onda omogućio razrešenje sukoba kod bolesnika nije navela omaška, nego nešto što bi se pre moglo nazvati

najboljem raspoloženju, ne pomenuvši uopšte naš razgovor. Onaj gospodin se oprostio, rekavši na rastanku neku šaljivu reč — gospođica Z. je imala samo da pređe preko srednjeg dela ulice, koji je na tome mestu bio proširen i jasno pregledan — utom je, tik do pločnika, pregaze kočije s konjskom zapregom (zgnječena jetra, što je nekoliko sati kasnije pro-uzrokovalo smrt). Preko tog mesta prelazili smo ranije stotinama puta; gospođica Z. je bila izvanredno oprezna, vrlo često je mene samoga zadržavala od neopreznosti, toga jutra na ulici nije bilo gotovo nikakvih kola, tramvaji, omnibusi itd. su štrajkovali — baš u to vreme na ulici je bio gotovo apsolutan mir, i ona je bezuslovno morala ako ne videti, a onda svakako čuti kočije! — Svi veruju da je to slučaj — moja prva pomisao je bila: to je nemoguće; istina, ne može biti govora ni o nekoj nameri. Pokušao sam da to objasnim psihološki. Posle dužeg vremena mislio sam da sam našao takvo objašnjenje u vašoj Psihopatologiji svakodnevnog života, utoliko pre što je gospođica Z. ponekad pokazivala izvesnu sklonost ka samoubistvu, štaviše pokušavala da i mene nagovori na izvršenje samoubistva, tako da sam je dosta često odvrćao od takvih misli; npr., još dva dana pre onog događaja počela je, po povratku sa šetnje, bez ikakve spoljne motivacije, da govori o svojoj smrti i regulisanju svoga nasleđstva; za ovo poslednje se, uostalom, nije postarala! Znak da one njene reči zacelo nisu izražavale njenu nameru. Ako smem da kažem svoje nemerodavno mišljenje, ja u toj nesreći ne vidim slučajnost, a ni posledicu poremećene svesti, nego namerno samouništenje, izvršeno sa nesvesnom tendencijom a maskirano kao nesrećni slučaj. U tom shvatanju me potkrepljuju izvesne izjave gospođice Z. njenim srodnicima, kako ranije, kad me još nije poznavala, tako i kasnije, — kao i meni, sve do poslednjih dana. A sve se to mora shvatiti kao posledica toga što je izgubila svog ranijeg verenika, koga joj niko nije mogao nadoknaditi.

simptomskom ili slučajnom radnjom. Jednom sam se primio toga da poboljšam brak jednog vrlo inteligentnog čoveka; njegovo neslaganje s mladom ženom koja ga je nežno volela, doduše, nije bilo bez stvarne osnove, ali, kao što je i sâm priznavao, ono time nije moglo biti potpuno objašnjeno. On se neprestano nosio mislju da se razvede, ali je tu misao ipak odbacivao jer je nežno voleo svoja dva mala deteta. Uza sve to se uvek opet vraćao na tu nameru, a nikad nije pokušao ništa što bi tu situaciju moglo da učini snošljivom. Takva nesposobnost da se sukob reši za mene važi kao dokaz da tu nesvesni i potisnuti motivi pojačavaju svesne koji se bore između sebe i u takvim slučajevima se primam zadatka da sukob okončam psihičkom analizom. Jednog dana, on mi je ispričao događaj koji ga je veoma uplašio. Šalio se sa svojim starijim detetom, onim koje je daleko više voleo, dizao ga uvis i spuštao, i to, jednom, na takvom mestu i tako visoko da je dete temenom skoro udarilo o teški luster koji je visio sa tavanice. Skoro, pa ipak ne, ili tek što nije! Detetu se nije desilo ništa, ali mu se od straha zavrtilo u glavi. Otac je zastao užasnut, sa detetom na ruci, majka je dobila histeričan napad. Osobita veština toga neopreznog pokreta, žestina reakcije roditelja naveli su me na to da taj događaj smatram simptomskom radnjom koja je imala da izrazi zlu nameru protiv voljenog deteta. Takvom shvatanju je protivrečila sadašnja nežnost oca prema detetu; no ta protivrečnost se mogla razrešiti pretpostavkom da je impuls za pozleđivanje deteta nastao u ono vreme kada je to dete još bilo jedino i tako malo da otac za njega još nije mogao da ima nežno interesovanje. Onda sam lako mogao pretpostaviti i to da je taj čovek, koga je njegova žena malo zadovoljavala, tada imao sledeću misao ili nameru: ako ovo malo stvorenje, do koga mi nije ni malo stalo, umre, onda sam slobodan i mogu da se razvedem od te žene. Nesvesna želja da to sada toliko voljeno stvorenje umre morala je, dakle, postojati i dalje. Odatle se lako mogao naći put do nesvesne fiksacije te želje. Da postoji moćna determi-

nacija moglo se odista zaključiti po ovoj bolesnikovoj uspomeni iz detinjstva: smrt jednog mladog brata, koju je majka smatrala kao posledicu očeve nemarnosti, dovela je do žestokih prepirki između njegovih roditelja, s pretnjom da će se razvesti. Dalji tok braka moga bolesnika potvrdio je moju kombinaciju i time što je lečenje bilo uspešno.

J. Šterke (l. c.) izneo je primer koji pokazuje da pesnici ne zaziru od toga da na mesto namerne radnje stave omašku u hvatanju i da je na taj način učine izvorom najtežih posledica.

„U jednoj od Heyermansovih* skica nalazi se greška u hvatanju, koju autor iskorišćuje kao dramatičan motiv.

„To je skica *Tom i Tedi*. Gnjavači, muž i žena, nastupaju u nekom varijeteu, ostaju duže vremena pod vodom i tu, u železnom basenu sa staklenim zidovima, izvode razne veštine; žena, od pre kratkog vremena, ima odnose s nekim drugim čovekom, dreserom. Muž gnjavač upravo ih je pre predstave zatekao zajedno u garderobi. Tiha scena, pogledi puni pretnje, gnjavač veli „Posle!“ — Predstava počinje. Gnjavač će izvesti najtežu veštinu, ostaće „dva i po minuta u hermetički zatvorenom sanduku ispod vode“. Tu veštinu su već češće izvodili; sanduk bi se zatvorio, i „Tedi pokazuje publici, koja na svojim satovima kontroliše vreme, ključ“. Nekoliko puta je namereno puštala da ključ padne u basen, pa bi onda žurno zaronila da ga izvadi, da ne bi bilo kasno kada bude vreme da se sanduk otvori.

„Toga večera, 31. januara, Toma su, kao obično, zaključali hitri prsti vredne i okretne ženice. On se smešio iza prozorčeta — ona se igrala ključem i čekala njegov znak. Iza kulisa stajao je dreser sa svojim besprekornim frakom, svojom belom kravatom, svojom kamdžijom. Da bi privukao njenu pažnju, on, treći, sasvim kratko zviznu. Pogledala je onamo, nasmejala se i, nespretnim pokretom čoveka čija je paž-

* Hermann Heyermans, *Schetsen van Samuel Falkland*, 18. Bundel, Amsterdam, H. J. W. Becht, 1914.

nja odvrćena, bacila ključ toliko uvis da je, tačno kad su bila prošla dva minuta i dvadeset sekundi, dobro brojano, pao pored basena, među nabore platna koje je skrivalo postolje. Niko to nije video. Niko nije mogao da vidi. Iz dvorane bila je optička varka takva da je svako video kako ključ pada u vodu, a niko od pomoćnog pozorišnog osoblja to nije opazio jer je platno ublažilo zvuk.

„Smejući se, bez oklevanja, Tedi je prekoračila ivicu basena. Smejući se — on će zacelo izdržati — sišla je niz lestve. Smejući se iščezla je ispod nabora da bi tamo tražila, pa kad ključ nije odmah našla, sagla se, ispred platna, sa izrazom na licu kao da hoće da kaže: „Uf, ala je to neprijatno!“

„U međuvremenu, Tom je iza prozorčeta izvodio svoje smešne grimase, kao da je i on počeo da se uznemirava. Videla se belina njegovih lažnih zuba, videlo se kako žvaće svoje usne pod svojim kao lan svetlim brkovima, videli su se komični mehuri od disanja koji su se pojavili i onda kada je jeo jabuku. Videlo se kako svojim bleđim i koščatim prstima kopa i čeprka; publika se smejala kao što se već češće smejala toga večera.

„Dva minuta i pedeset i osam sekundi...

„Tri minuta i sedam sekundi... Dvanaest sekundi...

„Bravo! Bravo! Bravo!...

„Tada u dvorani nastade zaprepašćenost i čeprkanje nogama, jer su i sluga i dreser počeli da traže, i zavesa je pala pre nego što je poklopac dignut. Nastupilo je šest engleskih igračica, zatim čovek sa ponijima, psima i majmunima, i tako dalje.

„Tek idućeg jutra je publika doznala da se desila nesreća, da je Tedi ostala udovica...

„Iz navedenog se vidi kako je odlično ovaj umetnik morao sam da razume suštinu simptomske radnje da bi nam tako tačno izložio dublji uzrok smrtonosne nespretnosti.“

SIMPTOMSKE I SLUČAJNE RADNJE

Glava IX

Dosad opisane radnje, u kojima smo otkrili ostvarenje jedne nesvesne namere, predstavljale su remećenja drugih nameravanih radnji i skrivale se pod maskom nespretnosti. Slučajne radnje, o kojima će sada biti govora, razlikuju se od omašaka u govoru samo po tome što se ne naslanjaju na svesnu nameru, pa im tako taj izgovor nespretnosti nije potreban. One se pojavljuju same za sebe i mi se od njih ne branimo jer ne nalazimo da u njima postoji cilj i namera. Vršimo ih „ne misleći ništa pritom“, tek „svim slučajno“, da bi se „samo zaposlile ruke“, i smatramo da takvo objašnjenje treba da prekrati svako dalje istraživanje o značaju te radnje. Da bi se mogle koristiti tim izuzetnim položajem, ove radnje, koje se više ne služe izgovorom o nespretnosti, moraju ispunjavati izvesne uslove: moraju biti *neupadljive* i njihov efekt mora biti neznatan.

Sabrao sam velik broj takvih slučajnih radnji, koje sam vršio ja ili su ih vršili drugi, i pošto sam temeljno istražio pojedine primere, mislim da one pre zaslužuju ime *simptomskih radnji*. One izražavaju nešto što samo lice koje ih čini u njima ne naslućuje i što po pravilu ne namerava da saopšti, nego želi da zadrži za sebe. One, dakle, isto kao i sve druge dosad razmatrane pojave, igraju ulogu simptoma.

Najobimniji materijal takvih slučajnih ili simptomske radnji dobijamo svakako pri psihoanalitič-

kom lečenju neurotičara. Ne mogu da odolim želji da na dva primera toga porekla pokažem koliko daleko ide i kako je fina determinacija tih naoko sitnih pojava, determinisanih nesvesnim mislima. Granica između simptomijskih radnji i omaški u hvatanju tako je neodređena da sam ove primere mogao izneti i u prethodnom odeljku.

1. Neka mlada žena saopštava za vreme analitičkog časa šta joj je palo na pamet: Juče, dok je sekla nokte, „posekla je svoje meso kada se trudila da odstrani finu kožicu oko nokta“. To je tako malo interesantno da se začuđeni pitamo zašto se ona uopšte toga setila i to spomenula; i mi naslućujemo da je tu posredi simptomijska radnja. Odista je prst na kom se desila ta mala nezgoda bio domali, tj. prst na kome se nosi burma. Povrh toga bila je to godišnjica njenog venčanja, što povredi fine kože daje sasvim određeni smisao koji je lako pogoditi. Istovremeno, ona ispriča san koji aludira na nespretnost njenog muža i na njenu neosetljivost kao žene. Ali zašto se ona povredila na domalom prstu leve ruke kada se burma nosi na desnoj? Njen muž je pravnik, „doktor prava“ (Doktor der Rechte), a kao devojka ona je potajno gajila simpatije prema nekom lekaru (u šali zvanom „Doktor der Linke“, doktor levi). A „Ehe zur linken Hand“ (divlji brak) takođe ima svoje određeno značenje.

2. Jedna neudata mlada dama priča: „Juče sam sasvim nenamerno pocepala nadvoje novčanicu od sto forinata i polovinu dala gospođi koja mi je bila u poseti. Da li je i to simptomijska radnja?“ Tačnije istraživanje otkriva ove pojedinosti. Novčanica: Ta dama jedan deo svoga vremena i svoga imetka žrtvuje za dobrotvorne ciljeve. U zajednici s jednom drugom damom stara se za vaspitanje jednog siročeta. Onih sto forinata su suma poslata od te druge dame; ona je novčanicu stavila u koverat i privremeno položila na svoj sto.

Posetilac je bila ugledna gospođa kojoj ona pomaže u drugoj dobrotvornoj akciji. Ta je gospođa htela da zabeleži niz imena onih ličnosti kojima bi se

mogla obratiti za pomoć. Nedostajalo je hartije; moja bolesnica dohvati koverat na svom pisaćem stolu i, ne misleći na to šta je u njemu, pocepa ga nadvoje: jedan komad je zadržala za sebe da bi imala duplikat liste, dok je drugi komad predala svojoj gošći. Treba imati u vidu bezazlenost ovog necelishodnog postupanja. Kao što je poznato, novčanica od sto forinata ne gubi ništa od svoje vrednosti ako je pocepana, u slučaju da se može potpuno sastaviti iz pocepanih delova. Da ta gospođa neće baciti onaj komad hartije bilo je zajamčeno važnošću imena koja su na njoj bila zabeležena; a isto tako nije moglo biti sumnje da će ona vratiti skupocenu sadržinu čim je primeti.

No koju nesvesnu misao je imala da izrazi ta slučajna radnja, omogućena zaboravljanjem? Gospođa u poseti imala je sasvim određen odnos prema našoj bolesnici i njenom lečenju. To je bila ona ista gospođa koja me je u svoje vreme preporučila bolesnoj devojci kao lekara, i ako se ne varam, moja bolesnica je smatrala da joj duguje zahvalnost za taj savet. Da li prepolovljena novčanica od sto forinata treba da bude honorar za to posredovanje? To bi bilo dosta čudno.

No, tome se pridružuje još i drugi materijal. Dan ranije, raspitala se posrednica sasvim druge vrste kod jedne rođake da li bi milostiva gospođica htela da se upozna sa izvesnim gospodinom; a ujutro, nekoliko časova pre dolaska one gospođe, stiglo je pismo od toga gospodina i prosioca, koje je dalo mnogo povoda za veselost. Kada je gospođa počela razgovor, raspitujući se za zdravlje moje bolesnice, ova je mogla pomisliti: „Preporučila si mi, doduše, pravog lekara, onoga koji mi je potreban; ali kad bi mi mogla pomoći da dođem do muža koji bi mi odgovarao (a posle toga: do deteta), bila bih ti još zahvalnija.“ Ova misao, koja je ostala potisnuta, dovela je do stapanja obeju posrednica ujedno, i devojka je gospođi u poseti predala honorar koji je njena mašta bila spremna da da onoj drugoj. Ovo razrešenje postaje još verodostojnije ako dodam da sam joj baš uoči toga dana, uveče, pričao o slučajnim ili simptomijskim radnjama.

Ona je zatim iskoristila prvu priliku da sama produkuje nešto slično.

Toliko česte slučajeve i simptomatske radnje mogle bi se grupisati prema tome da li su prešle u naviku, pa se pod izvesnim okolnostima pojavljuju redovno, ili su usamljene, pojedinačne. Prve (kao igranje lancem od sata, uvijanje brkova itd.), koje gotovo mogu da posluže za karakteristiku dotične ličnosti, približuju se raznovrsnim pokretima tika i zaslužuju da budu obrađene u vezi sa njim. U drugu grupu ubrajam igranje štapom koji držimo u ruci, šaranje olovkom, zveketanje novcem u džepu, mešanje testa i drugih plastičnih materija, baratanje po svom odelu i slično. Iza takvog zanimanja i igranja za vreme psihičkog lečenja redovno se krije smisao i značenje koji nemaju mogućnosti da se drukčije izraze. Obično dotična osoba ne zna da tako nešto čini, ili da je u nečemu izmenila svoje obično ponašanje i baratanje, a ne vidi i ne čuje ni efekte tih svojih radnji. Ona npr. ne čuje zvuk koji proizvodi dok zvekeće novcem, i začuđena je i ne veruje nam kada je na to upozorimo. Isto tako je i sve što neki ljudi čine sa svojim odelom, a da to sami često i ne primete značajno i vredno lekareve pažnje. Svaka promena čovekove uobičajene spoljašnjosti, svaka mala nemarnost, kao npr. dugme koje nije zakopčano, svako najmanje otkrivanje nagote izražava nešto što sopstvenik odeće direktno neće, većinom i ne ume, da kaže. Tumačenja tih malih slučajnih radnji, kao i dokazi za ta tumačenja, proizlaze uvek s dovoljnom sigurnošću iz propratnih momenata za vreme psihoanalitičkog časa, iz teme koja se upravo obrađuje, i iz pomisli koje se rađaju kada se bolesniku obrati pažnja na prividnu slučajnost. Zbog te veze sa lečenjem odustajem od toga da svoja tvrđenja potkrepim saopštavanjem primera sa analizom; ipak, sve ovo navodim jer verujem da te radnje kod normalnih ljudi imaju isti značaj kao i kod mojih bolesnika.

Ne mogu propustiti da bar na jednom primeru ne pokažem do koje mere simbolična radnja vršena

po navici može da bude povezana sa najintimnijim i najvažnijim u životu zdrava čoveka.*

„Kako nam je pokazao profesor Frojd, simbolika u detinjem životu normalnog čoveka igra veću ulogu nego što se prema ranijim psihoanalitičkim iskustvima očekivalo: s obzirom na to može biti od nekog interesa ova kratka analiza, naročito zbog medicinskih perspektiva koje ona sadrži.

„Neki lekar, prilikom uređivanja svog nameštaja u novom stanu, naiđe na 'jednostavan' drveni stetoskop.⁹⁸ Pošto je za trenutak razmislio gde da ga smesti, osetio se pobuđen da ga stavi postrance na svoj pisali sto, i to tako da stoji tačno između njegovih stolice i one na kojoj obično sede njegovi bolesnici. Radnja je sama po sebi bila malo čudna iz dva razloga. Pre svega, njemu nije često potreban stetoskop (on je neurolog), a kad mu ustreba, on upotrebljava dvostruki, za oba uha. Drugo, svi njegovi medicinski aparati i instrumenti bili su smešteni u ormanima s fiokama, izuzevši jedino ovog. Ipak, on više nije mislio na tu stvar, dok ga jednoga dana neka bolesnica, koja još nikad nije videla 'jednostavan' stetoskop, nije upitala šta je to. Pošto joj je to objasnio, ona ga upita zašto ga je postavio baš ovamo, našto joj on bez oklevanja odgovori da je to mesto isto tako dobro kao i svako drugo. No, to mu je dalo povoda da razmisli da li ta radnja nema neku nesvesnu motivaciju; upoznat sa psihoanalitičkom metodom, odlučio je da stvar ispita.

„Najpre se setio činjenice da je na njega, dok je bio student medicine, ostavila utisak navika bolničkog lekara da prilikom svojih poseta u bolesničkim sobama uvek drži u ruci jednostavan stetoskop mada ga nikad nije upotrebljavao. Tome se lekaru izvanredno divio i bio mu je neobično odan. Kasnije, kada je sâm vršio praksu bolničkog lekara, primio je istu

* Džons, *Prilog simbolici svakodnevnog života* (Zentralblatt für Psychoanalyse, I, 3, 1911).

⁹⁸ Stetoskop (grčki stethos = grudi, skopien = posmatrati) — instrument za ispitivanje grudi, lekarska slušalica.

naviku i bilo bi mu nelagodno kada bi, omaškom, izašao iz svoje sobe bez toga instrumenta u ruci. Beskorisnost te navike pokazala se ne samo u činjenici da je jedini stetoskop kojim se stvarno služio i koji je nosio u džepu bio za oba uha nego i u tome da je tu naviku zadržao i kada je bio na hirurškom odeljenju i kada mu stetoskop uopšte više nije bio potreban. Značaj ovih zapažanja postaje odmah jasan ako ukažemo na falusnu prirodu ove simbolične radnje.

„Zatim se setio druge činjenice: kao maloga dečaka začudila ga je navika njegovog lekara da u unutrašnjosti svoga šesira nosi jednostavan stetoskop; nalazio je da je interesantno što doktor svoj glavni instrument uvek ima pri ruci kada ide u posetu bolesnicima i što mora samo da skine šešir (tj. jedan deo svoje odeće) pa da ga izvadi. Kao malo dete bio je neizmerno odan tom lekaru; a nedavno je, analizujući samog sebe, otkrio da je, kada mu je bilo tri i po godine, imao dvojaku fantaziju o rođenju svoje mlade sestre: najpre, da je ona bila dete njega samog i njegove majke, zatim: doktora i njega samog. U toj fantaziji on je, dakle, igrao kako mušku tako i žensku ulogu. Dalje se setio da ga je, kad mu je bilo šest godina, isti lekar pregledao; jasno mu je bilo u sećanju kako je uživao kad je u svojoj blizini osetio glavu doktorovu, koji mu je stetoskop pritisnuo na grudi, i kako su se grudi ritmički pokretale pri disanju. Kad mu je bilo tri godine, bolovao je od hroničnog oboljenja grudi i morao, bez sumnje, više puta biti pregledan; no toga se više nije mogao setiti.

„Kad mu je bilo osam godina, ostavilo je na njega utisak saopštenje jednog starijeg dečaka koji mu je rekao kako taj lekar ima običaj da sa svojim bolesnicima leže u postelju. Zacelo je bilo razloga za takva pričanja, i svakako su žene toga kraja, pa i njegova rođena majka, bile vrlo odane mladom i simpatičnom lekaru. Sam analizovani padao je u nekoliko prilika u seksualna iskušenja u vezi sa svojim bolesnicima, dvaput se zaljubljavao u bolesnice, i najzad se jednom od njih oženio. Da je glavni razlog

zbog koga je izabrao poziv medicinara bila njegova nesvesna identifikacija sa onim doktorom, u to se jedva može sumnjati. Iz drugih analiza može se zaključiti da je to sigurno najčešći motiv (mada je teško odrediti koliko je čest) pri biranju lekarskog poziva. U ovom slučaju on je bio dvostruko uslovljen: prvo, u više prilika dokazanom nadmoćnošću lekara nad ocem, na koga je sin bio vrlo ljubomoran; i drugo, lekarevim znanjem o zabranjenim stvarima i njegovim mogućnostima i prilikama za seksualno zadovoljenje.

„Zatim je došao san, koji je već na drugom mestu objavljen,* jasno homoseksualno-mazohističke prirode; u njemu neki čovek, koji u snu zamenjuje lekara, napada snevača 'mačem'. Mač ga je podsetio na priču u legendi o Velsung-Nibelunzima, gde Sigurd stavlja go mač između sebe i zaspale Brunhilde. Ista priča nalazi se i u legendi o Arturu, koju on takođe tačno poznaje.

„Smisao te simptomske radnje sada postaje jasan. Lekar je jednostavni stetoskop stavio između sebe i svojih bolesnica, tačno onako kako je Sigurd svoj mač stavio između sebe i žene koju nije smeo da dodirne. Ta radnja je bila kompromisna tvorevina; služila je dvema pobudama lekarevim: da udovolji, u mašti, suzbijenoj želji za stupanjem u seksualne odnose sa nekom dražesnom bolesnicom, i da ga istovremeno podseti na neostvarljivost te želje. Bila je to, tako reći, amajlija protiv iskušenja.

„Hteo bih još da dodam da je na dečaka snažan utisak ostavilo mesto iz *Rišeljea* lorda Litna (Lytton):⁹⁹

Beneath the rule of men entirely great
The pen is mightier than the sword.**

* Freud's *Theory of Dreams*, American Journ. of Psychol., april 1910, str. 301, br. 7.

** Edward Lytton-Bulwer, engleski književnik, pisac kriminalnih romana i drama u stihovima.

** Poredi „I wear my pen as others do their sword“ od Oldham-a (Ja nosim svoje pero kao drugi svoj mač).

(Pod vladom sasvim velikih ljudi — Moćnije je pero nego mač)

tako da je on postao plodan književnik i da se služi neobično velikim naliv-perom. Kada sam ga pitao zašto mu je to potrebno, odgovorio je: „Imam toliko toga da izrazim”.¹⁰⁰

„Ova analiza opet pokazuje kako nam dalekosežna sagledanja u duševni život dopuštaju ‚bezazlene’ i ‚besmislene’ radnje i kako je rano u životu razvijena tendencija za simbolizovanjem.”

Iz svoga psihoterapijskog iskustva mogu još da ispričam slučaj u kome je rečito govorila ruka, igrajući se kuglicom od hleba. Moj bolesnik bio je dečak od nepunih trinaest godina, već gotovo dve godine teško histeričan; počeo sam s njim psihoanalitičko lečenje pošto je duži boravak u zavodu za lečenje vodom bio bezuspešan. Prema mojoj pretpostavci, on je morao imati neke seksualne doživljaje i, s obzirom na njegove godine, biti mučen seksualnim pitanjima; no ja sam se čuvao da mu priteknu u pomoć obaveštavanjem, jer sam još jednom hteo da proverim tačnost svojih pretpostavki. Razumljivo je dakle što sam bio radoznao kojim putem će se kod njega nago-vestiti ono što sam očekivao. Jednoga dana pade mi u oči da je nešto vrteo među prstima desne ruke, turio ruku u džep, tamo se dalje igrao, opet je izvukao itd. Nisam ga pitao šta mu je u ruci; ali on mi je to pokazao, otvorivši iznenada ruku. Bile su mrvice hleba, zgnječene u kuglicu. Idućeg dana opet je doneo sa sobom takvu kuglicu, ali je iz nje, za vreme našeg razgovora, neverovatnom brzinom i zatvorenih očiju, oblikovao figure koje su pobudile moju pažnju. To su neosporno bili čovečuljci s glavom, dve ruke, dve noge, kao i najprimitivniji preistorijski idoli, i

¹⁰⁰ U nemačkom originalu tu stoji karakterističan izraz „ausdrücken”, što znači ne samo izraziti nego i istisnuti, iscediti.

sa dugim produžetkom među nogama, koji je on izvlačio u dug šiljak. Čim je taj produžetak dovršio, odmah je opet zgnječio čovečuljka; kasnije ga je ostavljao, ali je isto takav produžetak izvlačio na leđima i na drugim mestima, da bi prikrio značenje prvog. Hteo sam mu pokazati da sam ga razumeo, ali ujedno onemogućiti izgovor da pri tom oblikovanju ljudi nije ništa mislio. Zato sam ga iznenada upitao da li se seća istorije onog rimskog kralja koji je izaslaniku svoga sina dao pantomimičan odgovor u bašti. Dečak je tvrdio da se ne seća, mada je to morao učiti pre mnogo kraćeg vremena nego ja. Pitao je: da li je to priča o robu na čiju je glatko obrijanu glavu napisan odgovor. „Ne, rekoh, to je iz grčke istorije.” Zatim sam mu ispričao: Kralj Tarkvinije Superbus naredio je svom sinu Sekstusu da se ušunja u jedan neprijateljski latinski grad. Sin, koji je u međuvremenu stekao pristalice u tom gradu, poslao je skoroteču kralju s pitanjem šta sad treba da učini. Kralj nije odgovorio, nego je otišao u svoju baštu i tamo, pošto je na njegov zahtev pitanje ponovljeno, čuteći odrubio najveće i najlepše glavice maka. Skoroteči nije ostalo ništa drugo, već da to saopšti Sekstusu, koji je oca razumeo pa se postarao da smakne najuglednije građane toga grada.

Dok sam ja govorio, dečak je zastao u svom mešanju, a kada sam počeo da pripovedam šta je kralj radio u svojoj bašti, on je već pri rečima „čuteći odrubio” kao munja brzim pokretom otkinuo glavu svom čovečuljku. Razumeo me je, dakle, i opazio da sam ja razumeo njega. Sada sam ga mogao pitati neposredno, dati mu obaveštenja do kojih mu je bilo stalo, i za kratko vreme uspeći smo da neurozu izlečimo.

Simptomske radnje koje se u gotovo neiscrpnom obilju mogu zapaziti kod zdravih kao i kod bolesnih zaslužuju našu pažnju iz više nego jednog razloga. Lekarima one često služe kao dragoceni putokazi pomoću kojih se snalazi u novim ili njemu malo poznatim okolnostima, posmatraču ljudi one odaju često sve, ponekad čak više no što on želi da zna. Ko

ume da oceni njihov značaj oseća se pogdekad kao neki kralj Solomon, koji je, prema istočnjačkoj legendi, razumevao govor životinja. Jednog dana trebalo je da izvršim lekarski pregled nad nekim nepoznatim mladićem u kući njegove majke. Kad mi je izišao u susret, pala mi je u oči na njegovim pantalonama velika mrlja od belančevine, koja se poznaje po karakterističnim krutim ivicama. Mladić se najpre malo zbunio, zatim se izvinio da je, zbog promuklosti, popio živo jaje, od koga je verovatno nešto lepljive belančevine iscurilo na njegovo odelo; to je potvrdila i ljuska od jajeta koja se još mogla videti na tanjiriću u sobi. Prema tome, sumnjiva mrlja bila je razjašnjena na bezazlen način; ali kada nas je majka ostavila nasamo, zahvalio sam mu što mi je toliko olakšao dijagnozu, i bez okolišenja sam kao bazu našeg razgovora uzeo njegovo priznanje da pati od nezgoda masturbacije. Drugi put posetio sam jednu damu koja je bila isto toliko bogata koliko škrti i luckasta i koja bi lekara obično primoravala da sebi krči put kroz čitavu šumu kojekakvih žalbi, pre no što bi mu otkrila prosti razlog svoga poremećenog stanja zdravlja. Kada sam ušao, sedela je za stolićem, zabavljena time da slaže srebrne forinte u gomilice: ustajući, bacila je nekoliko komada tog novca na pod. Pomogao sam joj da ih pokupi i prekinuvši je ubrzo u opisivanju njene nevolje, upitao sam: Dakle, otmeni zet vam je upropastio toliki novac? Najpre je najodlučnije poricala, da bi odmah zatim ispričala žalosnu istoriju o svom uzbudivanju zbog zetove rasipnosti. Istina, otada me više nije zvala. Ne mogu da tvrdim da uvek stičemo prijatelje saopštavajući ljudima značenje njihovih simptomskih radnji.

Drugo „priznanje omaškom” saopštava dr J. E. G. von Emden (Hag):

„Prilikom naplaćivanja u malom restoranu u Berlinu kelner tvrdi da je cena jednog određenog jela — zbog rata — povišena za 10 pfeniga; na moje pitanje zašto to nije naznačeno na jelovniku, on odgovori da je to očigledna greška, ali da je izvesno onako kako on kaže! Međutim, dok je novac stavlja-

u svoj džep, bio je tako nespretno da mu je komad od 10 pfeniga, upravo za mene, pao na stol!

— Sada znam sasvim izvesno da ste mi računali odviše, hoćete li da se raspitam na kasi?

— Molim vas, dopustite ... jedan trenutak ... — i već je iščeznuo.

„Razume se da mu nisam branio taj uzmak; kada se posle dva minuta izvinio da je, ni sâm ne shvatajući kako, ovo jelo pobrkao s nekim drugim, dao sam mu tih 10 pfeniga kao nagradu za njegov prilog psihopatologiji svakodnevnog života.”

Ko svoje bližnje posmatra za vreme jela, može na njima ustanoviti najlepše i najpoučnije simptomske radnje.

Tako saopštava dr Hans Saks:

„Bio sam slučajno prisutan kada je stariji braćni par, s kojim sam u srodstvu, večerao. Gospoda je bolovala od želuca, pa je morala da drži strogu dijetu. Mužu je upravo bilo servirano pečenje, pa je svoju ženu, koja nije smela da dobije od toga jela, umolio da mu doda slačicu. Žena je otvorila orman, dohvatila bočicu sa svojim kapljicama i stavila je pred muža. Između bočice za slačicu, koja je imala oblik bačve, i male bočice za kapi nije, naravno, bilo nikakve sličnosti koja bi mogla da objasni omašku; uza sve to je žena zamenu opazila tek kada ju je muž, smejući se, upozorio na nju.”

Smisao te simptomske radnje jasan je, tako da je svako objašnjenje izlišno. Za dragocen primer ove vrste, koji je vrlo vešto obrađen i iskorišćen, imam da zahvalim dr Bernardu Datneru (Beč):

„Sa svojim kolegom filozofom, drom H., sedim u restoranu pri ručku. On priča o nedaćama kandidata i uzgred spomene da je, pre završetka svojih studija, našao mesto sekretara kod poslanika, odnosno opunomoćenog izvanrednog ministra Čilea. „Ali ministar je onda premešten, a novom se nisam predstavio”. Još dok je izgovarao ovu poslednju rečenicu, prineo je ustima komad torte, ali ga je, kao iz nespretnosti, ispustio, tako da mu je pao s noža. Odmah sam shvatio potajni smisao te simptomske rad-

nje i kao uzgred dobacio kolegi koji nije upoznat sa psihoanalizom: „Ali tu ste dopustili da vam umakne mastan zalogaj”. No, on ne opazi da se moje reči mogu isto tako odnositi i na njegovu simptomsku radnju i ponovi sa neobičnom živahnošću, kao da sam mu naprosto oteo reč iz usta, baš iste reči koje sam ja izgovorio: „Da, odista je bio mastan zalogaj to što sam tada pustio da mi umakne”; zatim, da bi sebi olakšao, ispriča sa svima pojednostima svoju nevestinu koja ga je stala toga dobro plaćenog mesta.

„Smisao te simptomске radnje postaje jasan kad se uzme u obzir ovo: moj kolega se ustručavao da meni, koji sam mu prilično dalek, priča o svojoj nepovoljnoj materijalnoj situaciji; ali misao koja mu se nametala prodrila je zatim u vidu simptomске radnje; ta radnja simbolički izražava ono što je trebalo da ostane prikriveno i tako je, iz nesvesnog, donela olakšanje govorniku.”

Kako i prividno nenamerno oduzimanje ili odnošenje nekog predmeta sa sobom može imati određeni smisao, neka pokažu ovi primeri:

1. Dr B. Datner:

„Neki kolega poseti svoju obožavanu prijateljicu iz mladosti, prvi put posle njenog stupanja u brak. Pričajući mi o toj poseti, on izrazi svoje čuđenje što nije uspeo da se kod nje zadrži samo kratko vreme, kao što je nameravao. A zatim mi saopšti čudnovatu omašku koja mu se tamo desila.

„Muž njegove prijateljice, koji je učestvovao u razgovoru, tražio je kutiju šibica, koja je sigurno ležala na stolu kada je on došao. I kolega je tražio po džepovima, da li „je” nije slučajno „prisvojio”, no uzalud. Dosta dugo posle toga on „ju” je odista otkrio u svom džepu: pritom mu je palo u oči da je u kutiji bila svega jedna jedina šibica.

„Nekoliko dana kasnije, san o toj prijateljici, u kome je simbolika kutije bila isuviše jasna, potvrdi moje tumačenje, prema kome je kolega svojom simptomskom radnjom hteo da naglasi da su njegova prava prvenstvena, i da prikaže isključivost svoga poseda (svega jedna šibica u kutiji).”

2. Dr Hans Saks:

„Naša devojka osobito voli izvesnu tortu. Ta je činjenica neosporna, jer je to jedino jelo koje ona uvek dobro zgotovi. Jedne nedelje donese nam baš tu tortu, stavi je na „kredenac”, uze tanjire i pribor upotrebljene za ranije jelo, i naređa sve to na slugavnik na kome je unela tortu; zatim na tu gomilu stavi ponovo tortu, mesto da nas posluži njome, i iščeze u kuhinju. Mislili smo najpre da je torti našla neki nedostatak koji je htela da popravi; no kako se više nije pojavljivala, moja žena zazvoni i upita: „Beti, šta je s tortom?” Našto će ona, ništa ne shvatajući: „Zašto?” Morali smo joj najpre razjasniti da je tortu opet iznela; metnula ju je na slugavnik, odnela i opet ostavila a da to nije ni opazila.

„Idućeg dana, kada smo hteli da pojedemo ostatak, primetila je moja žena da torte ima isto toliko koliko smo ostavili dan ranije, da devojka, dakle, nije uzela deo od svog najmilijeg jela. Upitana za razlog, odgovorila je, malo zbunjena, da joj se nije jelo.

„Infantilni stav je oba puta vrlo jasan; najpre, detinjska neumerenost koja cilj svojih želja neće da deli ni s kim, zatim, isto tako, detinjsko reagovanje prkosom: ako nećete da mi date svu, onda je neću nikako, zadržite je za sebe.”

Slučajne ili simptomске radnje koje se dešavaju u vezi s brakom često imaju veoma ozbiljan značaj i mogle bi čoveka koji neće da vodi računa o psihologiji nesvesnog navesti da veruje u predskazanja. Nije dobar početak kada mlada žena na svadbenom putu izgubi svoju burmu, no većinom ona je samo zaturana i uskoro se opet pronade. — Poznajem gospođu koja je sada razvedena i koja je, upravljajući svojim imanjem, dokumente često potpisivala svojim devojčkim imenom, mnogo godina pre no što ga je ponovo primila. — Jednom sam bio gost nekih mladenaca; mlada žena ispričala je, smejući se, svoj poslednji doživljaj: Sutradan po povratku s puta posetila je svoju neudatu sestru da bi s njom, kao u ranija vremena, pokupovala šta treba, dok je njen muž otišao svojim poslom. Odjednom joj je pao u oči neki

gospodin na drugoj strani ulice i ona je, dodirnuvši sestru rukom, uzviknula: Vidi, tamo ide gospodin L. Zaboravila je da je taj gospodin otpre nekoliko nedelja njen suprug. Mene su, dok sam slušao tu priču, prolazili žmarci, ali se nisam usudio da poverujem u svoj zaključak. Tek godinama kasnije setio sam se opet te priče, kada se taj brak završio na najnesrećniji način.

Iz značajnih radova A. Medera* u Cirihu, objavljenih na francuskom, uzimam sledeće zapažanje, koje bi isto tako moglo da bude navedeno kod „zaboravljanja“:

„Une dame nous racontait récemment qu'elle avait oublié d'essayer sa robe de noce et s'en souvint la veille du mariage à huit heures du soir; la couturière désespérait de voir sa cliente. Ce détail suffit à montrer que la fiancée ne se sentait pas très heureuse de porter une robe d'épouse, elle cherchait à oublier cette représentation pénible. Elle est aujourd'hui... divorcée.”

(Jedna dama nam je nedavno pričala kako je zaboravila da proba svoju venčanu haljinu i kako se toga setila tek uoči venčanja u osam sati uveče; krojačica je već izgubila nadu da će videti svoju mušteriju. Ovaj detalj dovoljan je da bi pokazao kako se verenica nije mnogo radovala tome što će poneti venčanicu, nego se trudila da zaboravi tu mučnu predstavu. Ona je danas... razvedena).

O velikoj glumici Eleonori Duze, prijatelj koji ume da vidi pričao mi je da ona u jednoj od svojih uloga primenjuje simptomsku radnju koja jasno pokazuje iz kakvih dubina ona crpe svoju igru. U nekoj drami o preljubi ona je baš imala prepirku sa svojim mužem i sad stoji postrance, u mislima, pre nego što će joj prići zavodnik. U tom kratkom intervalu ona se igra burmom na svom prstu, skida je, da bi je po-

* Alphonse Maeder, *Contributions à la psychopathologie de la vie quotidienne. Archives de Psychologie*, VI, 1906.

ново natakla, pa je opet skida. Sada je sazrela za onog drugog.

Ovde se nadovezuje to što T. Rajk priča o drugim simptomskim radnjama s prstenjem:

„Poznate su nam simptomске radnje koje vrše braćnici, skidajući i ponovo natičući burmu. Niz sličnih simptomskih radnji vršio je moj kolega M. Od devojke koju je voleo dobio je prsten, s napomenom da ga ne sme izgubiti, inače će ona znati da je on više ne voli. Otada je naročito strahovao da bi mogao da izgubi prsten. Ako ga je, npr., pri umivanju, skinuo, prsten je redovno bio zaturen, tako da je često trebalo dugo tražiti da bi se opet našao. Ako bi bacio pismo u poštansko sanduče, ne bi mogao da savlada lak strah da će mu iverice sandučeta za pisma zakaciti i svući prsten. Jednom je odista baratao tako nespretno da je prsten pao u sanduče. Pismo koje je tom prilikom odašiljao bilo je oproštajno pismo jednoj njegovoj bivšoj ljubavnici, prema kojoj se osećao kriv. U isto vreme se u njemu probudila čežnja prema toj ženi i ta čežnja je došla u sukob s njegovom naklonošću ka sadašnjem objektu njegove ljubavi (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, III, 1915).

Tema „prsten“ daje nam prilike za ponovnu konstataciju da je za psihoanalitičara teško naći nešto novo što ne bi već pre njega bilo poznato pesniku. U romanu Fontanea *Pred buru* sudski savetnik Turganji kaže za vreme društvene igre fote: „Verujete li vi, moje dame, da se u davanju zaloga otkrivaju najdublje tajne prirode.” Među primerima kojima on potkrepljuje svoje tvrdnje, jedan zaslužuje našu naročitu pažnju. „Sećam se žene jednog profesora koja je bila u godinama kada čovek počinje da se goji i koja je stalno skidala burmu s prsta da bi je dala kao zalogu. Dopustite da vam ne prikazujem bračnu sreću te kuće.” On zatim nastavlja: „U istom društvu nalazio se gospodin koji nije prestajao da u kri-lo dama deponuje svoj engleski perorez, deset sečiva sa otpušaćem i upaljaćem, sve dok taj monstrum od

noža, pošto je pocepao nekoliko svilenih haljina, nije iščezao pred opštim ogorčenjem."

Nećemo se začuditi što se objekat sa tako bogatim simboličkim značajem kao što je prsten upotrebljava za omaške pune smisla i onda kada on ne označava erotičnu vezu, kao što to čini burma ili venički prsten. Dr M. Kardoš stavio mi je na raspolaganje primer takve vrste:

„Pre više godina meni se pridružio čovek mnogo mlađi od mene, koji ima iste duhovne težnje kao i ja i čiji je odnos prema meni otprilike odnos učenika prema svom učitelju. Jednom prilikom ja sam mu poklonio prsten; taj prsten je za njega već više puta bio povod za simptomske radnje, odnosno omaške, i to kad god bi nešto u našim odnosima naišlo na njegovo neodobravanje. Nedavno mi je ispričao ovaj naročito lep i providan slučaj. On me je redovno jedanput nedeljno viđao i sa mnim razgovarao; jednom je, pod nekim izgovorom, izostao od toga sastanka, jer mu se sastanak s nekom mladom damom učinio privlačnijim. Sutradan pre podne opazio je, ali tek pošto je već odavno napustio kuću, da mu prsten više nije na prstu. Nije se zbog toga uznemirio jer je pretpostavljao da ga je zaboravio kod kuće na noćnom ormančetu, gde ga je svako veče ostavljao, i da će ga tamo naći kad se vrati kući. Odista ga je odmah po povratku potražio, ali uzalud; nato je počeo da, isto tako bezuspešno, pretražuje sobu. Najzad mu pade na pamet da je prsten ležao na ormančetu — tako je to, uostalom, bilo već više od godinu dana — pored malog nožića koji je obično nosio u džepu od prsluka; to ga je navelo na pomisao da je „u rasejanosti" mogao prsten da turi u džep zajedno s nožem. Posegnuo je, dakle, u džep i tu odista našao traženi prsten.

„Burma u džepu od prsluka" je poslovični način smeštanja prstena kad čovek namerava da prevari ženu od koje ga je dobio. Njegovo osećanje krivice navelo ga je, dakle, najpre da kazni samoga sebe („ti više ne zaslužiš da nosiš taj prsten"), a u drugom redu da prizna svoje neverstvo, istina samo u vidu omaške koja nije imala svedoka. Tek zaobilazno, pri-

likom saopštavanja omaške — što se, doduše, moglo predvideti — došlo je do priznanja tog malog „neverstva".

Poznat mi je i slučaj jednog starijeg gospodina koji se oženio vrlo mladom devojkom; on je namera-vao da u prvoj bračnoj noći ne otputuju, nego da je provedu u nekom hotelu velegrada. Tek što je stigao u hotel, opazio je, zaprepaščen, da nema svoga novčanika u kome se nalazila cela suma novca određenog za svadbeno putovanje; taj novčanik je, dakle, zaturio ili izgubio. Uspeo je još da telefonski pronađe slugu koji je u kaputu što ga je mladoženja ostavio našao novčanik. Pošto ga je doneo u hotel, čovek koji je tako bez imanja stupio u brak mogao je idućeg jutra da pođe na put sa svojom mladom ženom: u samoj toj noći bio je, kao što je predvideo, svojim strahovanjem izraženim u omašci, nemoćan.¹⁰¹

Utešno je što je gubljenje u neslučenom broju slučajeva simptomska radnja i, prema tome, dobrodošlo bar jednoj potajnoj nameri onoga koji gubi. Često je ono samo znak da se izgubljeni predmet ne ceni, ili da postoji potajna averzija prema njemu ili protiv lica od koga on potiče; ili se pak sklonost ka gubljenju prenela na taj predmet sa drugih i značajnijih objekata pomoću simbolične idejne veze. Gubljenje dragocenih predmeta služi izražavanju raznovrsnih pobuda: ono može simbolički da prikazuje neku potisnutu misao, da ponavlja opomenu koju bismo rado prečuli, ili — a to pre svega drugog — da predstavlja prinošenje na žrtvu mračnim silama sudbine, jer služba tim silama ni među nama još nije iščezla.

Evo samo nekoliko primera radi objašnjenja ovih rečenica o gubljenju:

Dr B. Datner:

„Neki kolega mi saopštava da je iznenada izgubio svoju penkala-olovku koju je imao već preko dve

¹⁰¹ Nemački „unvermögend" znači i bez imanja (ohne Vermögen) i polno nemoćan, impotentan.

godine i koja mu je postala naročito draga zbog svojih odličnih kvaliteta. Analiza je pokazala sledeće: Dan ranije, kolega je od svoga zeta dobio vrlo neprijatno pismo čija je završna rečenica glasila: 'Zasada nemam ni volje ni vremena da podupirem tvoju lakomislenost i tvoju lenost'. Afekt koji je to pismo izazvalo bio je tako snažan da je kolega idućeg dana smesta žrtvovao penkalu, poklon toga zeta, da ga ne bi suviše tištalo to što ga je on nečim zadužio."

U žalosti za svojom starom majkom, jedna moja poznanica se uzdržavala, kao što je pojmljivo, od posećivanja pozorišta. No, kako je nedostajalo svega nekoliko dana do godišnjice majčine smrti, ona, nagovorena od svojih poznanika, pristade da uzme kartu za jednu naročito interesantnu predstavu. Stigavši pred pozorište, otkri da je kartu izgubila. Verovatno ju je bacila zajedno s tramvajskom kartom kada je silazila iz tramvaja. Ta ista dama se hvalila da nika-da ništa ne gubi nepažnjom.

Možemo, dakle, pretpostaviti da ni ovaj drugi slučaj gubljenja koji je ona doživela nije bio bez dublje motivacije:

Stigavši u neko lečilište, ona odluči da poseti pension u kome je ranije jednom stanovala. Tamo je prime kao staru poznanicu i ugoste; kad je htela da plati, sazna da treba sebe da smatra kao gosta, što joj nije bilo sasvim pravo. Dopustiše joj da ostavi nešto za devojkicu koja ju je posluživala; ona otvori novčanik da bi stavila na sto banknotu od jedne marke. Uveče joj sluga pansiona donese banknotu od pet maraka, koja se našla pod stolom i koja po mišljenju sopstvenice pansiona svakako pripada gospođici. To je ona, dakle, isпустиła iz novčanika kada je vadila napojnicu za devojkicu. Verovatno je ipak htela da plati svoj ceh.

U dužem saopštenju (*Gubljenje kao simptomatska radnja*, *Zentralblatt für Psychoanalyse*, I, 10/II) rasvetlio je Oto Rank, pomoću analiza snova, raspoloženje za žrtvovanje, na kome se zasniva akt gubljenja i dublje motivacije tog raspoloženja (*Druga saopštenja iste sadržine u Zentralblatt für Psychoanalyse*, II,

i *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1913). Interesantno je njegovo tvrđenje da je ponekad ne samo gubljenje nego i nalaženje predmeta determinisano. U kom smislu to treba razumeti, neka pokaže njegovo zapažanje koje ovde navodim. Jasno je da je pri gubljenju predmet već dat, dok se kod nalaženja mora najpre da traži.

„Neka mlada devojkica, koja materijalno zavisi od svojih roditelja, hoće sebi da kupi neki jevtin nakit. U trgovini se raspita za cenu predmeta koji joj se svideo, ali sazna, na svoju žalost, da on staje više nego što iznosi njena ušteđevina. Pa ipak joj nedostaju svega dve krune da bi sebi mogla da učini tu malu radost. Potištena, ona tumara ulicama koje su uveče oživele, idući svojoj kući. Na jednom od najprometnijih trgova iznenada — mada je, kako ona tvrdi, bila utonula u duboke misli — obrati pažnju na mali listić, pored koga je već bila prošla, ne gledajući ga. Okrete se, diže ga i, na svoje čuđenje, vide da je to složena novčanica od dve krune. To mi je sudbina poslala, pomisli, da bih sebi kupila onaj nakit; i razveseljena pođe natrag da bi sledila tom migu. No u istom trenutku reče samoj sebi da to ipak ne sme da učini, jer nađeni novac donosi sreću, zato se ne sme potrošiti.

„Ono malo analize što je potrebno za razumevanje ove slučajne radnje može se pogoditi iz date situacije i bez ličnog ispitivanja te osobe. Među mislima koje su devojkicu obuzimale dok je išla kući bila je, svakako, u prvom planu misao o njenom siromaštvu, njenoj materijalnoj oskudici, i to, kako možemo da pretpostavimo, u smislu ispunjenja njene želje, da tim teškim prilikama dođe kraj. Ideja kako bi najlakše mogla doći do sume koja joj je nedostajala sigurno nije bila daleko od njenog interesovanja upravljenog na zadovoljenje njene skromne želje; i ta ideja ju je zacelo vodila u pravcu najjednostavnijeg rešenja: nalaženju potrebnog novca. Na taj način njeno nesvesno (ili predsvesno) bilo je usredsređeno na nalaženje, čak i ako joj misao na to nije postala sasvim svesna, jer joj je pažnja bila zauzeta drugim (uto-

nula u misli'). Staviše, na osnovu sličnih analizovanih slučajeva možemo tvrditi da *nesvesna* gotovost na traženje može mnogo pre da dovede do cilja nego svesno upravljena pažnja. Inače bi se teško moglo objasniti kako to da je novčanicu našla, na svoje sopstveno iznenađenje, baš ta jedna osoba od toliko stotina prolaznika, uz to u okolnostima koje to otežavaju: pri rđavom večernjem osvetljenju i u gustoj gomili ljudi. Kolika je bila ta nesvesna ili predsvesna spremnost pokazuje ova neobična činjenica: pošto je već našla novčanicu, dakle pošto je ta usredsređenost na nalaženje već postala izlišna i pošto je svesna pažnja sigurno već bila odvrćena od nalaženja, ta je devojk, idući dalje svojoj kući, na mračnom i usamljenom mestu ulice predgrađa našla neku maramicu."

Mora se reći da baš takve simptomske radnje često predstavljaju najbolji prilaz poznavanju intimnog duševnog života ljudi.

Od pojedinačnih slučajnih radnji hoću da saopštim jednu u kojoj je dublje tumačenje bilo moguće i bez analize; ona odlično osvetljava uslove pod kojima se takvi simptomi mogu, sasvim neupadljivo, proizvesti, i na nju se može nadovezati primedba od praktičnog značaja. Na jednom letnjem putovanju desilo se da sam u jednom određenom mestu morao čekati dolazak svoga saputnika. U međuvremenu upoznao sam se s nekim mladim čovekom koji se, kako mi se činilo, takođe osećao usamljen i koji se rado pridružio meni. Kako smo stanovali u istom hotelu, bilo je prirodno da smo zajedno jeli i zajedno išli u šetnju. Posle podne trećega dana on mi odjednom saopšti da toga večera očekuje svoju ženu, koja stiže brzim vozom. Tada se probudilo moje psihološko interesovanje, jer mi je već to popodne palo u oči da je moj družbenik odbio predlog da pođemo na veći izlet i da na našoj maloj šetnji nije hteo da udari izvesnim putem jer mu je bio suviše strm i opasan. Za vreme popodnevne šetnje, on iznenada reče da sam ja zacelo gladan, da ne treba zbog njega da odlažem večeru, da će on večerati tek pošto stigne njegova žena, zajedno s njom. Razumeo sam taj mig i seo

sam za sto, dok je on pošao na železničku stanicu. Idućeg jutra sreli smo se u holu hotela. Predstavio me je svojoj ženi i dodao: „Vi ćete doručkovati s nama, zar ne?" Imao sam još da svršim neki mali posao u susednoj ulici, pa sam im rekao da ću skoro stići za njima. Kada sam malo kasnije stupio u dvoranu za doručkovanje, video sam da je taj par sedeo za malim stolom pored prozora, i to oboje na jednoj strani. Na suprotnoj strani bila je samo jedna stolica, ali preko njenog naslona bio je prebačen veliki i teški kaput muža, tako da je pokrivaio i sedište. Shvatio sam vrlo dobro smisao toga zacelo ne namernog, ali zato utoliko izrazitijeg rasporeda. To je značilo: za tebe ovde nema mesta, ti si sad izlišan. Muž nije spazio da sam ja ostao stojeći pred stolom, ali ga je dama odmah dodirnula i šapnula mu: „Pa ti si zauzeo gospodinovo mesto."

Dolazeći do takvih i sličnih rezultata, govorio sam sebi da nenamerno vršene radnje moraju neminovno postati izvorom nesporazuma u opštenju ljudi. Onaj koji ih vrši, a ne zna za nameru koja je s njima vezana, ne stavlja ih sebi u račun i ne smatra da je odgovoran za njih. Drugi, međutim, iskorišćujući redovno takve radnje svoga partnera za stvaranje svojih zaključaka o njegovim namerama i shvatanjima, saznaje više o psihičkim zbivanjima kod toga čoveka nego što je on sâm spreman da prizna i više nego što on veruje da je otkrio. On se buni ako mu se saopšte zaključci izvedeni iz njegovih simptomskih radnji, izjavljuje da su oni neosnovani, jer nije svestan da je vršeći te radnje imao kakvu nameru, i žali se da ga drugi pogrešno razume. Tačno uzevši, do takvih nesporazuma dolazi otuda što se razume odviše fino i odviše mnogo. Ukoliko su dva čoveka „nervoznija", utoliko će pre jedan drugom davati povoda za neslaganje i sukobe; što se tiče razloga za te sukobe, svaki će ih za svoju ličnost poricati sa istom odlučnošću s kojom će ih pripisivati onom drugom. A to je verovatno kazna za unutrašnju neiskrenost ljudi: pod vidom zaboravljanja i omaški u hvatanju, izgovarajući se nepostojanjem namere, ljudi dopuštaju da

dođu do izražaja pobude koje bi bolje bilo priznati sebi i drugima, kada se već ne mogu savladati. Odišta se može sasvim uopšteno tvrditi da svako neprestano vrši psihičku analizu nad svojim bližnjima i da njih usled toga bolje upoznaje nego samoga sebe. Da bi se postiglo ono na što nas opominju reči „gnothi seauton”¹⁰², potrebna je studija svojih sopstvenih prividno slučajnih radnji i propuštanja.

Među pesnicima koji su se ponekad izjašnjavali o malim simptomskim radnjama i omaškama, ili se njima služili, nijedan nije njihovu potajnu prirodu tako jasno upoznao i samu stvar tako jezivo oživio kao Strindberg, čiji je genije pri takvom saznanju, istina, bio potpomognut dubokom psihičkom abnormalnošću.

Dr Karl Vajs (Beč) upozorio je na sledeće mesto iz jednog od njegovih dela:

„Posle kratkog vremena grof odista dođe i mirno pristupi Esteri, kao da ju je bio pozvao na sastanak.

— Jesi li dugo čekala? — upita je svojim priгуšenim glasom.

— Šest meseci, kao što znaš — odgovori Estera; — ali ti si me danas video?

— Da, baš malopre u tramvaju; gledao sam ti u oči tako da sam mislio da razgovaram s tobom.

— Mnogo se „dogodilo” od poslednjeg puta.

— Da, i ja sam verovala da je među nama sve svršeno.

— Kako to?

— Sve sitnice koje sam od tebe dobila lomile su se, i to na tajanstven način. Ali to je staro zapažanje.

— Šta kažeš! Sada se sećam čitavog niza takvih događaja, koje sam smatrao za slučajnost. Dobio sam nekad cviker od svoje bake, dok smo ona i ja još bili dobri prijatelji. Bio je od glačanog kristala i izvrsno je služio pri obdukcijama; pravo čudo, koje

¹⁰² Gnothi seauton (grčki, poznaj samoga sebe), izreka grčkog mudraca Hilonia, bila je ispisana i na hramu proročišta u Delfima.

sam brižljivo čuvao. Jednog dana prekinuo sam sa starom i ona se naljutila na mene.

„I tada se desilo, pri idućoj obdukciji, da su stakla bez ikakva uzroka ispala. Mislio sam da se cviker naprosto slomio; poslao sam ga na opravku. Ne, on je i dalje ostao neupotrebljiv; stavio sam ga u neku fioku, i on je iščeznuo.

— Šta kažeš! Kako je čudno da je to što se odnosi na oči najosetljivije. Ja sam od jednog prijatelja dobila dogled; tako je dobro bio podešen za moje oči da sam uživala služeći se njim. Taj prijatelj i ja razidosmo se. Ti znaš, do toga dolazi bez vidljivog razloga; odjednom ti se čini kao da ne smeš više da se slažeš s čovekom. Kada sam idući put htela da se poslužim dogledom, nisam mogla jasno da vidim. Krak koji vezuje oba stakla bio je odveć kratak i ja sam videla dvostruko. Nije potrebno da ti kažem da se taj krak nije skratio, niti se razmak između mojih očiju povećao! Bilo je to čudo koje se dešava svakog dana i koje loši posmatrači ne zapažaju. Objašnjenje? Psihička snaga mržnje je svakako veća nego što mislimo. — Uostalom, prsten koji sam od tebe dobila izgubio je kamen — i ne može da se opravi, ne može. Hoćeš li sada da se rastaneš od mene? ... (Gotske sobe, str. 258 i dalje).”

I u oblasti simptomskih radnji mora psihoanalitičko posmatranje da ustupi prioritet pesnicima. Ono može samo da ponovi što su oni već odavno rekli. G. Vilhelm Štros me upozorava na sledeće mesto u poznatom humorističkom romanu *Tristrem Šendi* od Lorensa Sterna¹⁰³ (Lawrence Sterne, *Tristram Shandy*, deo VI, glava 5):

„I nipošto se ne čudim što je Gregorije od Nanzianzuma, kada je opazio Julijanove brze i nestalne gestove, predskazao da će on jednom postati odmetnik; — ili što je sv. Ambroziје odagnao svoga Amnuensema, zbog nepristojnog pokreta glavom, koja se

¹⁰³ Lorens Stern, engleski književnik XVIII veka, pisac humorističkih romana i putopisa.

klatala kao drljača; — ili što je Demokrit odmah video da je Protagora učenjak, jer ga je video kako vezuje svežanj pruća i kako najtanje pruće stavlja u sredinu. — Ima hiljadu nezapaženih otvora, nastao je moj otac, kroz koje oštro oko može odjednom da otkrije dušu; i ja tvrdim, dodao je, da razuman čovek ne može da ostavi šešir kada uđe u sobu, ili da ga dohvati kada izlazi, a da mu se ne izmakne ništa što bi ga odalo.”

Ovde još navodim niz simptomskih radnji kod zdravih i neurotičara:

Jedan stariji kolega, koji nerado gubi na kartama, isplatio je jednog večera veću izgublenu sumu bez reči žalbe, ali u čudno uzdržanom raspoloženju. Posle njegovog odlaska videlo se da je gotovo sve što je nosio sa sobom ostavio na svome mestu: naočare, kutiju za cigare i maramicu. To se, svakako, može prevesti ovako: Vi razbojnici, lepo ste me opljačkali.

Neki čovek pati od povremene polne nesposobnosti koja je u vezi s njegovim srdačnim detinjim odnosima prema majci. On je navikao da spise i zabeleške ukrašava slovom S., početnim slovom majčinog imena; ne podnosi da pisma koja dobiva od kuće na njegovom pisaćem stolu dođu u dodir s drugim profanim pismima, i zato je primoran da ih čuva odvojeno.

Neka mlada dama iznenada naglo otvori vrata ordinacije u kojoj se još nalazi njena prethodnica. Ona se izvinjava „rasejanošću”; ali uskoro se pokazalo da je demonstrirala radoznalost koja ju je u svoje vreme navela da proдре u spavaću sobu svojih roditelja.

Devojke koje se ponose svojom lepom kosom umeju tako vešto da rukuju češljem i ukosnicama da im se kosa rasplete usred razgovora.

Neki ljudi za vreme lečenja (u ležećem stavu) prospu sitan novac iz džepa od pantalona i tako honorišu taj čas lečenja, već prema tome koliko ga cene.

Ko kod lekara zaboravi predmet koji je poneo, kao: naočare, rukavice, tašnu, tad nagoveštava da ne može da se odvoji od lekara i da bi voleo da skoro ponovo dođe. E. Džons veli: One can almost measure

the success with which a physician is practising psychotherapy, for instance by the size of the collection of umbrellas, handkerchiefs, purses, and so on, that he could make in a month. (Uspeh s kojim neki lekar obavlja psihičko lečenje može se gotovo meriti, npr., veličinom zbirke kišobrana, maramica, novčanika itd., koju on može da skupi za mesec dana.)

Najsitnije radnje, koje su nam prešle u naviku i koje vršimo s minimalnom pažnjom, kao navijanje sata pred spavanje, gašenje svetlosti pri izlaženju iz sobe i dr., pogdekad su podložne poremećajima koji jasno pokazuju uticaj nesvesnih kompleksa na tobože najjače „navike”. Meder, u časopisu *Coenobium*, priča o nekom bolničkom lekaru koji je jednog večera zbog neke važne stvari odlučio da pođe u varoš, mada je imao službu i nije smeo da napusti bolnicu. Kada se vratio, opazio je, na svoje čuđenje, da u njegovoj sobi gori svetlost. Zaboravio je da je ugasi pri polasku, što mu se ranije nikad nije desilo. Ali uskoro se setio šta je bio motiv tog zaboravljanja. Direktor bolnice, koji je stanovao u zgradi, morao je po svetlosti u sobi svog internog lekara zaključiti da je on u zgradi.

Neki čovek, koji je pretrpán brigama i pogdekad podložan depresijama, uveravao me je da ujutru redovno nalazi da mu je sat stao ako mu se uoči toga dana život učinio isuviše težak i neprijateljski. Tim propuštanjem da navije sat on, prema tome, simbolički izražava da mu nije nimalo stalo do toga da doživi sutrašnji dan.

Neko drugi, meni lično nepoznat, piše: „Pošto me je pogodio težak udar sudbine, život mi se učinio tako težak i neprijateljski da sam uobrazio kako nemam dovoljno snage da preživim idući dan; tada sam opazio da gotovo svakog dana zaboravljam da navijem svoj sat, što ranije nikad nisam propuštao, nego sam to redovno činio, gotovo mehanički, nesvesno, pre leganja. Onog udara sećao sam se samo retko ako me je sutradan čekao neki važan posao ili nešto što me je naročito interesovalo. Da li je to simptomatska radnja? To nikako nisam umeo sebi da objasnim.”

Ko, kao Jung (*Über die Psychologie der Dementia praecox*, 1907, str. 62) ili Meder (*Une voie nouvelle en psychologie — Freud et son école*, Coenobium, Lugano 1909), obraća pažnju na melodije koje čovek nenamerno, često ne opažajući to ni sâm, pevuši, moći će sigurno redovno da otkrije vezu između teksta te pesme i neke teme kojom se to lice zanima.

Ozbiljnu pažnju zaslužila bi i finija determinacija načina na koji se izražavaju misli govorom ili pisanjem. Mi uopšte verujemo da možemo slobodno da biramo u koje ćemo reči odenuti svoje misli ili u kakvu ćemo ih sliku prerušiti. Tačnije posmatranje, međutim, pokazuje da o tom izboru odlučuju drugi obziri i da iz oblika misli probija neki dublji, često ne nameravani smisao. Slike i način izražavanja kojim se najradije služi neko lice većinom nisu indiferentni za ocenu tog lica: ponekad, takav način izražavanja predstavlja aluziju na temu koja je trenutno potisnuta u pozadinu, ali koja je govornika silno potresla i kojom je on sav obuzet. Čuo sam kako je jedno vreme neko lice u teorijskim razgovorima više puta upotrebljavalo rečenicu: „ako nekom iznenada nešto prođe kroz glavu” (wenn einem plötzlich etwas durch den Kopf schiesst — doslovno: ako... puca kroz glavu); no ja sam znao da je taj čovek nedavno dobio vest da je njegovom sinu ruski metak skroz probio vojničku kapu koja mu je bila na glavi.

GREŠKE

Glava X

Greške ili zablude pamćenja razlikuju se od zaboravljanja sa pogrešnim sećanjem samo po tome što ne uviđamo pogrešnost greške, nego verujemo da je tačna. No upotreba izraza „greška” čini se da je vezana za još jedan drugi uslov. O grešci ili zabludi mesto o „pogrešnom sećanju” govorimo onda kada u psihičkom materijalu koji treba da bude reprodukovano hoćemo da istaknemo karakter objektivne realnosti, kada, dakle, ono čega treba da se setimo nije neka činjenica iz našeg sopstvenog psihičkog života, nego nešto što drugi iz svoga sećanja mogu da potvrde ili da pobiju. U tom smislu suprotnost od greške u pamćenju jeste neznanje.

U svojoj knjizi *Tumačenje snova** (1900) počinio sam niz izopačenja istorijskog i uopšte činjeničkog materijala, koja sam posle objavljivanja knjige opazio sa čuđenjem. Ispitujući ih bliže, našao sam da ona nisu potekla iz moga neznanja, nego da su to greške u pamćenju, koje se mogu razjasniti analizom.

1. Na strani 266, kao rodno mesto Šilerovo navodim Marburg, ime grada koje se nalazi i u Štajerskoj (Maribor). Ta greška se nalazi u analizi jednog sna koji sam sanjao za vreme noćnog putovanja: iz sna

* Ges. Schriften, knj. II i III.

me je probudilo ime stanice Marburg, koje je glasno objavio konduktar. U sadržini sna postavlja se pitanje o jednoj knjizi Šilerovoj. A Šiler se nije rodio u univerzitetskom gradu Marburgu, nego u švapskom mestu *Marbach*. Tvrdim da sam to uvek znao.

2. Na strani 135, *Hanibalov* otac je nazvan *Hazdrubal*. Ta greška bila mi je naročito neprijatna, ali me je najviše potkrepila u mom shvatanju tih pojava. U istoriju Barkida malo će čitalaca te knjige biti bolje upućeno nego autor koji je tu grešku napisao, pa ju je u tri korekture prevideo. Otac Hanibalov zvao se *Hamilkar Barkas*. *Hazdrubal* je ime Hanibalovog brata, uostalom i ime njegovog zeta i prethodnika u komandi.

3. Na strani 177. i 370. tvrdim da je *Zeus* uškopio svoga oca *Kronosa* i zbacio ga s prestola. Ovu strahotu ja sam pogrešno pomerio za jednu generaciju unapred; po grčkoj mitologiji, nju je počinio *Kronos* nad svojim ocem *Uranom*.*

Kako da se objasni to da me je u tim greškama moje pamćenje snabdevalo netačnim podacima, dok mi inače, kako se čitaoci knjige mogu uveriti, stavlja na raspolaganje najjudaljeniji i najmanje uobičajeni materijal? A zatim, kako to da sam, vršeći brižljivo tri korekture, prolazio kraj tih grešaka kao slep?

Gete je rekao o *Lihtenbergu*: Iza svake njegove šale krije se problem. Slično se može tvrditi o ovde navedenim mestima moje knjige: iza svake greške krije se potiskivanje. Tačnije rečeno: neka neiskrenost, neko izobličenje, koje, najzad, bazira na potisnutom. Sama priroda tema na koje se odnose misli tamo saopštenih snova primorala me je da pogdeđe analizu prekinem pre no što je ona mogla biti zaokružljena, a ponegde, opet, malo preinačim, da bih tako nekoj indiskretnoj pojedinosti oduzeo oštrinu. Nisam

* To je samo delimična greška. Orfijska verzija toga mita veli da je *Kronov* sin *Zeus* ponovio škopljenje na njemu. (Roscher, *Lexikon der Mythologie*).

mogao drukčije, a nisam ni imao drugog izbora, ako sam uopšte hteo da donosim primere i dokumentaciju; bio sam u nezgodnom položaju, koji je nužno proizlazio iz osobine snova da daju izraza potisnutom, tj. onom što ne može da dopre u svest. Uza sve to je u tekstu verovatno ostalo dosta toga što je moglo da odbije osetljive duše. Preinačavanje ili prećutkivanje daljih misli, koje su mi bile poznate, ipak se nije moglo sprovesti tako da to ne ostavi nikakva traga. To što sam hteo da prećutim često je sebi, protiv moje volje, izvojevalo pristup u ono što sam uneo i pojavilo se tamo kao greška koju nisam opazio. U sva tri navedena primera, tema je uostalom ista; sve tri greške potiču od potisnutih misli koje se bave mojim pokojnim ocem.

ad 1. Ko pročita san analizovan na strani 266 knjige *Die Traumdeutung* moći će delimično da utvrdi neposredno, delimično da pogodi iz nagoveštaja, da sam prekinuo svoje izlaganje kada sam naišao na misli u kojima bi bila sadržana ne baš prijateljska kritika oca. U produženju toga toka misli i uspomena nalazi se jedna neprijatna istorija, u kojoj igraju ulogu knjige i poslovni prijatelj moga oca po imenu *Marburg*; izvikivanje tog imena na istoimenoj stanici Južne železnice probudilo me je iz sna. Toga gospodina *Marburga* hteo sam u analizi da zatajim pred sobom i čitaocima; on se osvetio time što se upleo onde gde mu nije bilo mesta, pa je rodno mesto Šilerovo promenio iz *Marbaha* u *Marburg*.

ad 2. Greška *Hazdrubal* mesto *Hamilkar*, ime brata namesto imena oca, potkrala se baš u sklopu onih ideja koje se odnose na hanibalske fantazije mojih gimnazijskih godina i na moje nezadovoljstvo očevim ponašanjem prema „neprijateljima našeg naroda”. Mogao sam nastaviti i ispričati kako se moj odnos prema ocu promenio kada sam posetio Englesku i tom prilikom se upoznao sa svojim polubratom, iz ranijeg braka očevog. Moj brat ima starijeg sina koji je istih godina kao i ja; fantazije kako bi to sve bilo drukčije da se nisam rodio kao sin očev, nego kao

sin bratov, nisu, dakle, nailazile na prepreke koje bi proizlazile iz naših godina starosti. Te ugušene fantazije izopačile su, na mestu gde sam prekinuo analizu, tekst moje knjige i primorale me da namesto imena očevog stavim bratovljevo.

ad 3. Uspomeni na tog istog brata pripisujem to što sam mitološke strahote u carstvu grčkih bogova pomerio za generaciju unapred. Od njegovih opomena jedna mi je ostala naročito dugo u sećanju: „S obzirom na tvoj način života”, rekao mi je, „ne zaboravi jedno: da ti ne pripadaš drugoj, nego, u stvari, trećoj generaciji, polazeći od očeve.” Naš otac se ponovo oženio u kasnijim godinama i bio je mnogo stariji od svoje dece iz drugog braka. Spomenuta greška u knjiži nalazi se baš tamo gde govorim o pijetetu dece prema roditeljima.

Nekoliko puta se desilo i to da su me prijatelji i bolesnici, čije sam snove iznosio ili na koje sam aludirao u analizama snova, upozorili da sam netačno izložio pojedinosti događaja što smo ga zajedno doživeli. To bi i opet bile greške istorijske prirode. Ja sam posle tih ispravki pojedine slučajeve proverio i opet se uverio da je moje sećanje na stvarne činjenice bilo samo onde neverno gde sam nešto u analizi namerno izopačio ili prikrrio. I ovde opet greška koja ostaje nezapažena dolazi na mesto namernog prećutkivanja ili potiskivanja.

Od tih grešaka koje potiču iz potiskivanja oštro se razlikuju one koje se zasnivaju na stvarnom neznanju. Tako je, npr. bilo neznanje to što sam na izletu u Vahau¹⁰⁴ verovao da sam prošao kroz boravište revolucionara Fišhofa¹⁰⁵; Emersdorf, u kome je boravio Fišhof, nalazi se u Koruškoj. Ali, ja to nisam znao.

4. Evo još jedne sramne i poučne greške, jednog primera povremene ignorancije, ako se tako sme reći.

¹⁰⁴ Wachau, dunavska dolina u Donjoj Austriji.

¹⁰⁵ Adolf Fischhof, austrijski političar u XIX veku, bio je za promenu ustava i davanje autonomija; optuživan je i za veleizdaju.

Jednog dana me opomene neki bolesnik da mu dam dve knjige o Veneciji koje sam mu obećao, jer je hteo da se pripremi za svoje uskršnje putovanje. „Spremio sam ih”, odgovorio sam i pošao u biblioteku da ih donesem. U stvari sam zaboravio da ih potražim i pronađem, jer nisam bio sasvim saglasan s putovanjem moga bolesnika; smatrao sam da se time, bez potrebe, remeti lečenje i nanosi materijalna šteta lekaru. U biblioteci brzo preletim očima preko knjiga, tražeći one dve koje sam obećao. Jedna je Venecija kao umetničko mesto; no, osim toga, morao sam imati i jedno istorijsko delo u sličnoj zbirci. Tačno, eto ga: *Medičejci*. Uzmem, dakle, obe knjige i donesem ih bolesniku koji je čekao. Ali sam odmah, posramljen, uvideo svoju grešku. Poznato mi je da Mediči¹⁰⁶ nemaju nikakve veze s Venecijom; no u onom trenutku to mi se nije činilo nimalo netačno. Sad sam morao da zadovoljim pravdu; pošto sam bolesniku tako često predočavao njegove sopstvene simptomske radnje, morao sam, da bih spasao svoj autoritet pred njim, pošteno da priznam prikrivene motive moje averzije prema njegovom putovanju.

Uopšte, imamo razloga da se čudimo koliko je težnja ljudi za istinom jača nego što se obično smatra. Uostalom, možda je to posledica moga bavljenja psihoanalizom što jedva još mogu da lažem. Kad god pokušam nešto da izopačim, ja počinim neku grešku ili mi se desi kakva druga omaška koja, kao u ovom slučaju ili u onim ranijim, otkriva moju neiskrenost.

Mehanizam greške je širi i slobodniji nego mehanizam drugih omašaka; tj. iz pojavljivanja greške možemo izvesti opšti zaključak da je dotična duševna delatnost morala da se bori s nekim remetilačkim uticajem, ali kvalitet te remetilačke ideje, koja je ostala u tami, ipak ne određuje vrstu greške. Međutim, na ovom mestu naknadno napominjem da se to isto mora pretpostaviti u mnogim jednostavnim slučajevima

¹⁰⁶ Medici, bogata firentinska patricijska porodica, čiji su članovi od XV do XVII veka i vladali Firencem.

omašaka pri govoru i pisanju. Kad god nam se desi omaška u govoru ili pisanju, smemo da zaključimo da tu postoji neko remećenje od strane duševnih procesa koji su izvan naše intencije; ali moramo priznati i to da remetilački činilac ne uspeva uvek da u grešku koja rezultuje iz omaške unese koju crtu svoga sopstvenog karaktera, nego da se te omaške često pokoravaju zakonima sličnosti, želji za udobnošću ili sklonosti ka ubrzavanju. Determinaciju greške omogućuju tek povoljne okolnosti u jezičkom materijalu, koje izlaze u susret postanku greške; a one joj određuju i granice.

Da ne bih navodio isključivo sopstvene greške, saopštiću još nekoliko primera, koji su, doduše, isto tako mogli biti uvršćeni i među omaške u govoru i u hvatanju; ali to je beznačajno, jer su sve te razne vrste omašaka podjednake vrednosti.

5. Zabranio sam jednom bolesniku da svoju ljubavnicu, s kojom on sâm želi da raskine, zove telefonom jer svaki razgovor ponovo otežava njegovu borbu da se odrekne veze s njom. On treba da joj poslednji put napiše svoje mišljenje, mada je teško dostavljati joj pisma. U jedan sat on me poseti da bi mi rekao kako je našao puta i načina da te teškoće zaobiđe; između ostaloga, on me pita da li se sme pozvati na moj lekarski autoritet. U dva sata on je završen sastavljanjem oprostajnog pisma; ali taj posao iznenada prekine, kaže prisutnoj majci: „Sada sam zaboravio da pitam profesora da li u pismu smem da navedem i njegovo ime”, pohita telefonu i pošto je dobio vezu, reče u telefon: „Molim, da li mogu da govorim sa gospodinom profesorom, ako je već ručao?” Kao odgovor začu s druge strane začuđeno: „Adolfe, jesi li poludeo?” i to od onog istoga glasa koji prema mojoj zapovesti nije više trebalo da čuje. On je samo „pogrešio” i mesto broja lekareva rekao broj svoje ljubavnice.

6. Neka mlada dama treba da učini posetu prijateljici koja se nedavno udala, i to u *Habsburgergasse*. Govoreći o tom za stolom okupljenoj porodici, ona

pogreši i kaže da treba da ide u *Babenbergergasse*. Neki od prisutnih upozore je, smejući se, na grešku — ili, ako hoćete, omašku u govoru — koju ona nije ni opazila. Dva dana pre toga u Beču je proglašena republika, crno-žuta boja je iščezla i ustupila mesto bojama starog Ostmarka: crno-belo-crveno; sa Habsburgovcima je svršeno. Ona je tu istu zamenu¹⁰⁷ unela u adresu svoje prijateljice. Uostalom, u Beču postoji vrlo poznata *Babenbergerstrasse*, ali nijedan Bečlija je ne bi nazvao „Gasse”.¹⁰⁸

7. Učitelj u nekom letovalištu, sasvim siromašan, ali naočit mladić, toliko se dugo udvarao kćeri jednog sopstvenika vile iz velegrada dok se devojka nije strasno zaljubila u njega, pa je naposljetku i od svoje porodice dobila pristanak da se venča s njim, uprkos razlikama, staleškim i rasnim. Jednog dana učitelj napiše svom bratu pismo u kome veli: „Cura, doduše, nije nimalo lepa, ali je vrlo mila i dotle bi sve bilo dobro. No da li ću se moći odlučiti da se oženim Jevrejkom, to ti još ne mogu reći.” To pismo dospe u ruke verenici i učini kraj veridbi, dok je brat istovremeno mogao da se iščudava njemu poslatim ljubavnim izjavama. Čovek od koga sam doznao za taj slučaj uverava me da je tu bila posredi greška a ne udešeno lukavstvo. Doznao sam i za drugi jedan slučaj, u kome dama, nezadovoljna svojim starim lekarom, ipak nije htela da mu otvoreno otkáže, nego je taj cilj postigla zamenom pisama; a bar tu mogu da jamčim da se poznatim motivom iz komedija poslužila greška, a ne svesno lukavstvo.

8. Bril priča o nekoj dami koja je jednu zajedničku poznanicu, raspitujući se za njeno zdravlje, pogrešno nazvala njenim devojačkim imenom. Upozorena na to, morala je priznati da muža te dame ne trpi i da je bila vrlo nezadovoljna njenim venčanjem.

¹⁰⁷ Babenbergovci su u X stoleću dobili Ostmark, kasnije Austriju, i vladali njim kao vojvode.

¹⁰⁸ Strasse se obično naziva veća i šira, Gasse manja ulica.

9. Slučaj greške koji se može shvatiti i kao omaška u govoru: Mlad otac ide matičaru da prijavi svoju drugorođenu kćer. Upitan kako će se dete zvati, on odgovori: Hana, našto ga činovnik upozori da već ima dete s tim imenom. Zaključićemo da ta druga kći nije bila isto tako dobrodošla kao u svoje vreme prva.

10. Ovde dodajem nekoliko drugih zapažanja o zamenjivanju imena, koja su, naravno, sa isto toliko prava mogla biti smeštena u drugim odeljcima knjige.

Jedna dama je majka triju kćeri, od kojih su dve davno udate, dok treća, najmlađa, očekuje svoju sudbinu. Neka prijateljica učinila je za oba venčanja isti poklon, srebrnu garnituru za čaj. Kad god je reč o tom priboru, majka, greškom, pominje treću kćer kao sopstvenicu. Očevidno je da ta greška izražava želju majke da i ta poslednja kći bude udata: majka pretpostavlja da će ona dobiti isti svadbeni dar.

Isto tako lako se mogu objasniti česti slučajevi u kojima majka zamenjuje imena svojih kćeri, sinova ili zetova.

11. Lep primer upornog zamenjivanja imena, koje se lako objašnjava, uzimam iz samoposmatranja g. J. G.; slučaj se desio za vreme njegovog boravka u jednom lečilištu:

„Pri tabl d'otu (sanatorijuma), u toku razgovora sa svojom susetkom za stolom — razgovora koji me je malo interesovao i koji je vođen u sasvim konvencionalnom tonu — upotrebim neku osobito ljubaznu frazu. Moja susetka, postarija gospodica, nije mogla a da ne primeti kako inače nemam običaj da budem tako ljubazan i galantan prema njoj — primedba koja je sadržala, s jedne strane, izvesno žaljenje i, s druge, još više, jasnu žaoku prema jednoj i meni i njoj, poznatoj gospođici kojoj obično poklanjam veću pažnju.

„Razumeo sam je, naravno, smesta. U toku našeg daljeg razgovora morao sam, što mi je bilo naročito neprijatno, da od svoje susetke čujem nekoliko puta upozorenja da sam je oslovio imenom one gospođice koju je ona, ne bez razloga, smatrala za svoju srećnu suparnicu.”

12. Kao „grešku” hoću da ispričam i ovaj događaj sa ozbiljnom pozadinom; saopštio mi ga je jedan od svedoka, koji je i sâm bio dosta upleten u stvar. Neka dama provela je večer pod vedrim nebom, u društvu svoga muža i dva stranca. Jedan od tih stranaca je njen intimni prijatelj, ali o tom drugi ne znaju i ne smeju znati ništa. Prijatelji doprate bračni par do pred kapiju. Čekajući da se vrata otvore, oni se oprašaju. Dama se pokloni jednom od stranaca, pruži mu ruku i kaže mu nekoliko učitivih reči. Zatim uze za ruku čoveka koga je potajno volela, okrete se svom mužu i htede da se od njega oprostí na isti način. Muž to prihvati, skide šešir i reče preterano učtivo: „Ljubim ruke, milostiva gospodo!” Uplašena žena pusti ruku svog ljubavnika i pre no što se pojavio pazikuća, taman još stiže da uzdahne: No, da se meni tako nešto desi! Muž je pripadao onim supruzima koji neverstvo svoje žene smatraju kao nešto nemoguće. On se više puta zaklinjao da bi u takvom slučaju više od jednog života bilo u opasnosti. Imao je, dakle, najjače unutrašnje razloge koji su ga sprečavali da opazi izazivanje sadržano u toj grešci.

13. Greška jednog od mojih bolesnika, koja postaje naročito poučna po tom što se ponavlja u suprotnom smislu:

Neki preterano savestan i neodlučan mladić rešio se, posle dugotrajnih unutrašnjih borbi, da devojci koja ga odavno voli, kao i on nju, saopšti svoj pristanak na brak. Otprativši svoju verenicu kući i oprostivši se od nje, on, presrećan, uđe u tramvaj i zatraži od kondukterke — dve vozne karte. Otprilike pola godine kasnije već je oženjen, ali još ne može zapravo da se pomiri sa svojom bračnom srećom. On sumnja da li je ispravno postupio što se oženio, oseća da mu nedostaju ranije prijateljske veze, nalazi štošta da zameri tasi i tašti. Jednog večera on ode po svoju ženu, koja je bila u kući svojih roditelja, popne se sa ženom u tramvaj i — od kondukterke zatraži jednu jedinu kartu.

14. Kako se pomoću „greške” može zadovoljiti nerado ugušivana želja, lep primer za to daje Meder.

Neki-kolega hteo bi da iskoristi dan kada je slobodan od službe da nesmetano uživa; ali on *treba* da u Lucernu učini posetu kojoj se mnogo ne raduje; posle dugog razmišljanja, odluči da se ipak odveze onamo. Da bi se razonodio, putem Ciriha—Art—Goldau uze da čita novine; na poslednjoj stanici promeni voz i nastavi svoju lektiru. U toku ove produžene vožnje kondukter mu skrene pažnju na to da se popeo u pogrešan voz, i to u voz koji se od Goldaua vraća u Ciriha, dok je njegova vozna karta za Lucern (*Nouvelles contributions etc., Archives de Psychol. VI, 1908*).

15. Analogan, iako ne sasvim uspeo, pokušaj da se istim mehanizmom grešaka dâ izraza prigušenoj želji saopštava dr V. Tausk pod naslovom *Vožnja u pogrešnom pravcu*.

„Došao sam s fronta na odsustvo u Beč. Jedan moj stari bolesnik saznao je da sam tu i umolio me da ga posetim, jer leži bolistan u postelji. Učinio sam po njegovoj molbi i ostao dva sata kod njega. Na rastanku, upitao je bolesnik šta duguje.

„Ja sam ovde na odsustvu i sada ne ordiniram', odgovorio sam. 'Shvatite moju posetu kao prijateljsku uslugu'.

„Bolesnik se začudio, jer je zacelo imao osećanje da ne može uslugu vršenu po pozivu da primi kao besplatnu prijateljsku uslugu. Naposletku je ipak pristao da bude po mome, misleći, valjda s puno poštovanja, — mada je to mišljenje svakako bilo izazvano uživanjem što će uštedeti novac — da ću ja kao psihoanalitičar zacelo znati kako treba da postupim.

„U meni samom pojavile su se već nekoliko trenutaka kasnije sumnje u iskrenost moje plemenitosti, i obuzet tim sumnjama — koje su mogle biti objašnjene samo u jednom smislu — popeo sam se na tramvaj X. Posle kratke vožnje trebalo je da pređem na liniju Y. Dok sam čekao na prelaznoj stanici, zaboravio sam na pitanje honorara i mislio samo na simptome moga bolesnika. Uto su došla tramvajska kola i ja sam ušao. Ali na sledećoj stanici morao sam ponovo da siđem. Mesto u kola linije Y., ja sam gre-

škom, i ne opazivši to, ušao u kola linije X i vozio se opet natrag, u pravcu iz koga sam baš došao, ka bolesniku od koga nisam hteo da primim honorar. Ali *po taj honorar htelo je da pođe moje nesvesno (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, IV, 1916/17)*.

16. Vrlo sličnu majstoriju kao u primeru 14. uspeo sam sâm da jednom izvedem. Bio sam obećao svom strogom najstarijem bratu da ću ga toga leta posetiti u jednom engleskom morskome kupalištu; tu posetu dugovao sam mu, uostalom, odavna. Pošto sam imao malo vremena na raspolaganju, obavezao sam se da ću putovati najkraćim putem i bez zadržavanja. Najpre sam molio brata da mi odobri jedan dan za Holandiju, no on je bio mišljenja da to mogu ostaviti za povratak. Pošao sam, dakle, iz Minhena preko Kelna u Rotterdam—Hoek van Holland, otkuda u ponoć prelazi lađa u Heridž (Harwich, u Engleskoj). U Kelnu sam morao menjati kola; napustio sam svoj voz da bih prešao u brzi voz za Rotterdam, ali ga nisam mogao otkriti. Pitao sam razne železničke službenike, koji su me slali s jednog koloseka na drugi; pao sam u očajanje; uskoro sam došao do zaključka da sam, za vreme tog bezuspešnog traženja, verovatno izgubio vezu. Pošto mi je to potvrđeno, razmišljao sam da li da prenoćim u Kelnu ili ne; na ostajanje u Kelnu nagovilo me je, između ostalog, i osećanje pijeteta, jer po jednoj staroj porodičnoj tradiciji, moji su preci nekad, prilikom jednog progona Jevreja, pobjegli iz tog grada. Ipak sam odlučio drukčije: odvezao sam se kasnijim vozom u Rotterdam, gde sam stigao duboko u noć, i sada sam bio primoran da provedem dan u Holandiji. Taj dan mi je doneo ispunjenje jedne davnajše želje; mogao sam da vidim divne Rembrantove slike u Hagu i u državnom muzeju u Amsterdamu. Tek sutradan pre podne, kada sam, za vreme vožnje železnicom u Engleskoj, mogao da priberem svoje utiske, iskrslalo je u meni sigurno sećanje na nepobitnu činjenicu da sam na stanici u Kelnu, nekoliko koraka od mesta gde sam sišao s voza, na tom istom koloseku video veliku tablu Rotterdam—Hoek van Holland. Tu je čekao voz kojim je trebalo da produžim put. Upr-

kos tom jasnom uputstvu, ja sam odjurio dalje i tražio voz na drugom mestu; to bi se moralo označiti kao sasvim neshvatljiva „zaslepljenost“ kad se ne bi htelo pretpostaviti da je to bila moja namera: diviti se Rembrantovim slikama, protivno zahtevu moga brata, već na putu onamo. Sve ostalo, moje dobro odigrano očajanje, moja namera puna pijeteta da prenoćim u Kelnu, sve je to bilo samo udešeno da bih svoju odluku sakrio od sebe, sve dok se nije sasvim ostvarila.

17. Isti takav slučaj „zaboravnosti“, vešto podešene da bi ostvario želju koje se tobože odrekao, saopštava o sebi samom J. Šterke (l. c.):

„Morao sam jednom, u nekom selu, da držim predavanje sa projekcijama. No, ono je bilo odloženo za nedelju dana. Odgovorio sam na pismo o tom odlaganju i promenu datuma uneo u svoju beležnicu. Želeo sam da već posle podne odem u to selo da bih posetio svoga poznanika, književnika, koji tamo stanuje. Na svoju žalost, toga dana poslepodne mi nije bilo slobodno. Nerado sam se odrekao te posete.

„Kada je došlo veče za koje je predavanje bilo zakazano, pošao sam, sa džepom punim slika za projekciju, u najvećoj žurbi ka stanici. Morao sam da uzmem taksi da bih još stigao na voz (češće mi se dešava da dotle oklevam dok ne moram da uzmem taksi da bih stigao na voz!). Došavši u ono mesto, bio sam donekle začuđen što nikoga nema da me dočeka (kao što je običaj pri predavanjima u manjim mestima). Odjednom se setim da je predavanje odloženo za nedelju dana i da sam sada načinio uzaludno putovanje. Pošto sam najpre iz dubine duše proklinjao svoju zaboravnost, pitao sam se da li da se idućim vozom opet vratim kući. Ali tada sam pomislio da sada imam lepu priliku za onu posetu koju sam želeo — pa sam tako i učinio. Tek uz put mi je palo na um da je moja neispunjena želja da imam dovoljno vremena za tu posetu zgodno udesila taj komplot. Što sam vukao tešku tašnu sa slikama za projekcije i što sam se žurio da stignem na voz — sve je to moglo da odlično posluži što boljem prikrivanju nesvesne namere.”

Možda će neko reći da grupa grešaka koja je ovde raščlanjena i objašnjena nije ni vrlo mnogobrojna ni naročito značajna. Ali treba razmisliti o tome da li se ista gledišta ne mogu protegnuti i na daleko važnije greške i zablude u sudovima ljudi, na njihovo pogrešno rasuđivanje u životu i u nauci. Čini se da samo najizabraniji i najuravnoteženiji duhovi uspevaju da sliku spoljne stvarnosti koju su sami zapazili sačuvaju od izopačenja kojemu je ona inače podvrgnuta pri prolazu kroz psihičku individualnost onoga koji stvarno zapaža.

KOMBINOVANE OMAŠKE

Glava XI

Dva poslednja primera, moja greška koja Medičejce premešta u Veneciju i greška mladića koji uprkos zabrani ume da udesi telefonski razgovor sa svojom ljubavnicom, u stvari su netačno opisane; tačnije posmatranje pokazuje da se u njima udružuju zaboravljanje i greška. Isto udruživanje videće se još jasnije u nekim drugim primerima.

1. Neki prijatelj mi saopštava ovaj doživljaj:

„Pre nekoliko godina primio sam se članstva u odboru izvesnog literarnog udruženja, jer sam pretpostavljao da će mi to društvo moći jednom biti od pomoći da se moja drama primi za izvođenje; stoga sam redovno, iako bez mnogo interesovanja, učestvovao na sednicama koje su održavane svakog petka. Pre nekoliko meseci obećano mi je u pozorištu u F. da će drama biti prikazana i otada mi se redovno dešavalo da sam *zaboravljao* na sednice tog društva. Pošto sam pročitao vašu knjigu o tim pojavama, zastideo sam se svog zaboravljanja, prebacivao sam sâm sebi da je to ipak bezobrazluk što sada izostajem otkad mi ti ljudi više nisu potrebni i odlučio da idućeg petka nikako ne zaboravim da odem. Stalno sam se iznova podsećao na tu odluku, dok je nisam i izvršio. Kada sam, najzad, stajao pred vratima dvorane za sednice, dvo-

rana je, na moje čuđenje, bila zatvorena, sednica je već bila svršena; ja sam se prevario u danu: bila je već subota!”

2. Sledeći primer je kombinacija simptomske radnje i zaturanja; do mene je dospelo dosta zaobilaznim putem, ali iz pouzdanog izvora.

Neka dama putuje u Rim s mužem svoje sestre, slavnim umetnikom. Nemci koji žive u Rimu dočekuju ga sa slavljem i on, između ostalog, dobija na dar zlatnu medalju antičkog porekla. Damu vredi što njen zet ne ume dovoljno da ceni taj lepi poklon. Pošto ju je smenila njena sestra i pošto se vratila kući, ona pri raspakivanju otkrije da je — ne znajući ni sama kako — ponela medalju. Smesta to saopšti u pismu svome zetu, javljajući mu da će sutra dan poslati natrag u Rim poneti predmet. Ali sutra je ta medalja bila tako spretno zaturena da se nije mogla ni pronaći ni odaslati, i tada je počelo da joj biva jasno šta znači njena „rasejanost”: da želi da taj predmet zadrži za sebe.

3. Nekoliko slučajeva u kojima se omaška uporno ponavlja i pritom menja i svoja sredstva:

Džons (l. c., strana 483):

Iz njemu samom nepoznatih motiva, on je, jednom, više dana, ostavio neko pismo na svom pisaćem stolu, ne predavajući ga na poštu. Najzad je to ipak učinio, ali mu je pismo vraćeno od „Dead letter office”-a¹⁰⁹ jer je zaboravio da napiše adresu. Pošto ga je adresirao, odneo ga je ponovo na poštu, ali ovoga puta bez poštanske marke. Sada više nije mogao prevideti da to pismo uopšte ne želi da pošalje.

4. Uzaludne napore da se izvrši jedna radnja protiv unutrašnjeg otpora vrlo efektno prikazuje malo saopštenje dr Karla Vajsa (Beč):

„Sledeći događaj pokazuje kako dosledno nesvesno ume da se probije kada ima razloga da ne dopu-

¹⁰⁹ Dead letter office (engl., čitaj: ded leter ofis) — odeljenje za pisma koja se ne mogu dostaviti.

sti ostvarenje jedne namere, i kako je teško obezbediti se protiv te tendencije. Neki poznanik me umoli da mu pozajmim jednu knjigu i da mu je donesem idućeg dana. Ja odmah pristanem, ali pritom osetim živu neprijatnost, koju sebi ne mogu odmah da objasnim. Kasnije mi bude jasno: taj čovek mi već godinama duguje izvesnu sumu novaca koju, očevidno, ne misli da vrati. Zatim više ne mislim na tu stvar, ali je se setim sutradan pre podne sa istim osećanjem neprijatnosti i odmah kažem sam sebi: 'Tvoje nesvesno potrudice se da knjigu zaboraviš. Ali ti ne želiš da budeš neuslužan i zato ćeš učiniti sve da ne bi zaboravio'. Došavši kući, umotam knjigu u hartiju i stavim je pored sebe na pisaći sto na kome pišem pisma.

„Posle izvesnog vremena odem; tek što sam učinio nekoliko koraka, setim se da sam pisma koja sam hteo da ponesem na poštu ostavio na pisaćem stolu. (Uzgred rečeno, među njima bilo je jedno u kome sam morao da napišem nešto neprijatno izvesnoj osobi; a trebalo je da mi baš ta osoba pomogne u jednoj stvari.) Vratim se, uzmem pisma i odem ponovo. U tramvaju se setim obećanja datog svojoj ženi da ću obaviti neku kupovinu za nju, i sa zadovoljstvom mislim kako će to biti samo mali paketić. Tu se odjedared stvori asocijacija: paketić—knjiga, i sada opazim da knjiga nije kod mene. Zaboravio sam je, dakle, ne samo prvi put kada sam pošao, nego sam je, ostajući dosledan, prevideo i kada sam uzimao pisma pored kojih je ležala” (*Zentralblatt für Psychoanalyse*, II, 5).

5. Isto to, u iscrpno analizovanom zapažanju Ota Ranka:

„Neki do krajnosti uredan i pedantno tačan čovek saopštava ovaj doživljaj, koji je za njega sasvim izvanredan. Jedno poslepodne, kada je na ulici hteo da pogleda koliko je sati, opazio je da je svoj sat zaboravio kod kuće, što se, koliko se on sećao, još nikada nije desilo. Kako je toga večera trebalo da ide na zakazan sastanak, na kome je trebalo da bude tačan, i kako nije imao više vremena da pre toga ode po svoj sat, on iskoristi posetu jednoj prijateljici da bi od nje

pozajmio njen sat za to več. To je bilo utoliko lakše što je trebalo da, prema ranijem dogovoru, sutradan pre podne ponovo poseti tu damu, pa joj je obećao da će joj tom prilikom sat vratiti. Ali, na svoje čuđenje, on idućeg dana, kada je sopstvenici hteo da preda pozajmljeni sat, opazi da je sada taj sat zaboravio kod kuće; svoj sopstveni je toga puta metnuo u džep. Sada se tvrdo odluči da ženski sat vrati još isto poslepodne; tu je odluku, odista, i izvršio. Ali kada je, odlazeći, hteo da pogleda koliko je sati, uverio se, na svoje veliko nezadovoljstvo i čuđenje, da je ponovo zaboravio svoj sat. To ponavljanje omaške učinilo se inače toliko urednom čoveku do te mere patološkim da je želeo da dozna njenu psihološku motivaciju; ona se smesta otkrila posle psihoanalitičkog pitanja — da li je kritičnog dana, kada je prvi put zaboravio sat, doživeo nešto neprijatno i u kakvoj se vezi to desilo. Nato je odmah ispričao da je posle ručka, kratko vreme pre nego što je otišao i zaboravio sat, imao razgovor sa svojom majkom: ona mu je pripovedala da je neki lakomisleni rođak, koji mu je zadao već mnogo briga i koji ga je stao već dosta novaca, založio svoj sat; no kako je kod kuće sat potreban, on ga moli da mu dâ novaca da bi ga iskupio. Taj gotovo iznuđivački način pozajmljivanja novca bio mu je vrlo mučan i podsetio ga ponovo na sve one neprijatnosti koje mu je taj rođak pričinjavao već mnogo godina. Njegova simptomatska radnja je, prema tome, višestruko determinisana: prvo, ona izražava tok misli kojim se otprilike veli: ne dam da mi se novac iznuđava na taj način, a ako je u kući potreban sat, ostaviću kod kuće svoj; no kako je i njemu sat potreban, uveče, da bi tačno došao na sastanak, ta namera može da se ostvari samo nesvesnim putem, u vidu simptomatske radnje; drugo, to zaboravljanje kazuje i ovo: večite novčane žrtve za tog nevaljalca potpuno će me upropastiti, tako da ću morati da dam sve što imam. Mada je, po njegovom tvrđenju, ljutnja zbog majčinog saopštenja bila samo trenutna, ipak ponavljanje iste simptomatske radnje pokazuje da ona intenzivno deluje i dalje u nesvesnom, otprilike kao kad bi

svest govorila: ova mi stvar ne izbija iz glave.* Ako imamo u vidu da nesvesno već ima taj stav, neće nam više biti čudno što ista sudbina jednom zadesi i onaj pozajmljeni ženski sat. Ali, možda još naročiti motivi olakšavaju prenos zaboravljanja na 'nevinu' ženski sat. Najbliži motiv je, svakako, to da bi ga verovatno rado zadržao kao naknadu za svoj sopstveni, koji je tako reći žrtvovao, i da zbog toga sutradan zaboravlja da ga vrati; možda je želeo da zadrži taj sat i kao uspomenu na njegovu sopstvenicu. Zatim mu zaboravljanje ženskog sata daje prilike da tu damu, kojoj je odan, poseti i drugi put; onog jutra on je morao da je poseti zbog nečeg drugog, zaboravljanjem sata on tako reći nagoveštava da mu je žao da tu već duže vremena pre toga zakazanu posetu uzgred upotrebi još i za vraćanje sata. Osim toga, ponovljeno zaboravljanje sopstvenog, prilikom nameravanog vraćanja tuđeg sata, pokazuje kako taj čovek nesvesno izbegava da nosi oba sata istovremeno. On se očigledno trudi da ne ostavi utisak izobilja, koje bi bilo u odviše upadljivoj suprotnosti sa nestašicom njegovog rođaka; s druge strane, on time opominje sebe da ima nerazrešive obaveze prema svojoj porodici (majci) i te obaveze protivstavlja svojoj nameri — koju, po svemu sudeći, ima — da se oženi onom damom. Dalji razlog zaboravljanju ženskog sata možda treba tražiti i u tome što se on uoči onoga dana uveče ustručavao da, kao neženja, pred svojim poznanicima gleda na ženski sat, pa je to činio samo krišom i možda nije više hteo da taj sat stavi u svoj džep zato da se ne bi ponovila ta mučna situacija. No, kako je ipak bio dužan da ga vrati, i opet rezultuje nesvesno izvršena simptomatska radnja, koja se i tu pokazuje kao kompromisna tvorevina između protivrečnih afekata i kao skupo plaćena pobjeda nesvesne instancije" (*Zentralblatt für Psychoanalyse*, II, 5).

Tri zapažanja J. Stürcke-a (I. c.):

* To produženo delovanje u nesvesnom izražava se jedanput u vidu sna, posle koga sledi omaška, drugi put u ponavljanju omaške, ili u propuštanju njene korekture.

6. Zaturanje — razbijanje — zaboravljanje kao izraz suzbijane protivvolje:

„Jednoga dana trebalo je da svom bratu pozajmim nekoliko primeraka iz zbirke ilustracija za neki naučni rad. On je te ilustracije hteo da upotrebi kao projekcije na jednom predavanju. Ja sam, doduše, za trenutak osetio želju da te reprodukcije, koje sam sabrao sa mnogo truda, ne budu nikako pokazivane ili objavljene pre nego što to mognem sâm da učinim; ipak sam mu obećao da ću potražiti negative željenih slika i od njih načiniti snimke za projekciju. — No, te negative nisam mogao da nađem. Pregledao sam celu gomilu kutija sa negativima koji su se odnosili na taj predmet, imao sam u rukama jedno za drugim dobrih dvesta negativa, ali negativi koje sam tražio nisu bili među njima. Naslućivao sam da, u stvari, ne želim da dam te slike svome bratu. Pošto sam tu neprijateljsku misao učinio svesnom i savladao, opazio sam da sam najgornju kutiju sa gomile stavio na stranu ne pregledavši je; a ta kutija sadržavala je tražene negative. Na poklopcu te kutije bila je kratka beleška o njenoj sadržini: verovatno sam to letimice video pre nego što sam kutiju stavio na stranu.

„Čini se, međutim, da ona neprijateljska misao još nije bila sasvim pobeđena, jer se još mnogo štošta desilo pre nego što su slike bile isposlane. Jednu od ploča za projekciju pritisnuo sam tako da sam je slomio dok sam je držao u ruci i čistio jednu stranu stakla (inače mi se nikad ne dešava da tako razbijem ploču). Kada sam od te ploče načinio nov primerak, pao mi je iz ruke; a nije se slomio samo zato što sam podmetnuo nogu i njom ga dohvatio. Kada sam ploče montirao, cela je gomila još jednom pala na pod, pri čemu se, na sreću, ništa nije razbilo. Najzad, potrajalo je nekoliko dana pre no što sam ih odista upakovao i poslao, jer sam svakog dana iznova donosio odluku da to učinim, pa sam tu odluku svaki put opet zaboravljao.”

7. Ponovljeno zaboravljanje — omaška prilikom konačnog izvršenja:

„Jednog dana morao sam poslati dopisnicu nekom poznaniku, ali sam to odlagao iz dana u dan; naslućivao sam i verovao da je tome uzrok u ovom: taj poznanik mi je u jednom pismu saopštio da će me u toku te nedelje posetiti neko čijoj se poseti baš nisam radovao. Kad je ta nedelja prošla i kada je verovatnost da će do one posete doći postala vrlo malena, napisao sam, najzad, dopisnicu, u kojoj sam mu saopštio kada me može naći. Pišući tu dopisnicu, hteo sam, isprva, da dodam da me je ‚druk werk‘ (holandski: revnosan, naporan ili nagomilan posao) sprečio da pišem ranije; ali to, naposljetku, ipak nisam napisao, jer u taj obični izgovor ionako niko pametan više ne veruje. Ne znam da li je ta mala neistina ipak morala nekako da dođe do izražaja: ali kada sam dopisnicu bacio u poštansko sanduče, bacio sam je omaškom u donji otvor, za ‚*Druckwerk*‘ (štampane stvari).”

8. Zaboravljanje i greška:

„Neka devojkica ode jednoga jutra kada je vreme bilo vrlo lepo u ‚Ryksmuseum‘ da bi tamo crtala gipsane statue. Odlučila se da bude vredna mada je želela da se šeta po lepom vremenu. Morala je, najpre, da kupi hartiju za crtanje. Otišla je u dućan (otprilike deset minuta daleko od muzeja), kupila olovke i drugi pribor za crtanje, ali je zaboravila da kupi baš hartiju; zatim je otišla u muzej. Kada je sela na stoličicu, spremna da počne, nije imala hartije, tako da je morala ponovo da ode do dućana. Pošto je donela hartiju, počela je odista da crta; posao je dobro napredovao. Posle izvesnog vremena ču sa tornja muzeja izbijanje sata: izbijalo je mnogo puta. ‚To je začelo već dvanaest‘, pomisli ona i nastavi da radi, dok zvono sa tornja ne odsvira melodiju u znak da je četvrt (‚To je sada dvanaest i četvrt‘). Tada spakova pribor za crtanje i odluči da prošetati kroz ‚Vondelpark‘ do kuće svoje sestre, da bi tamo popila kafu (= holl, drugi obrok u Holandiji). Stigavši do muzeja Suasso, opazi na svoje čuđenje, da je tek dvanaest, a ne dvanaest i po! — Primamljivo lepo vreme nadmudrilo je njenu marljivost i tako ona, kada je čula izbijanje sata na tornju u jedanaest i po, nije ni po-

misllila na to da zvono na tornju zvoni i svako pola sata.”

9. Kao što već neka od napred navedenih zapažanja pokazuju, nesvesna remetilačka tendencija može da postigne svoju nameru i na taj način što uporno ponavlja istu vrstu omaške. Zabavan primer za to uzimam iz knjižice *Frank Vedekind i pozorište*, koja je izišla u izdanju Drei Masken Verlag-a u Minhenu, ali odgovornost za tu priču, ispričanu u maniru Marka Tvena, moram da prepustim autoru knjige.

„U Vedekindovom jednočinu *Cenzura*, na najozbiljnijem mestu komada, neko kaže: ‚Strah od smrti je misaona greška‘ (Denkfehler). Autor, kome je bilo naročito stalo do tog mesta, umoli za vreme probe prikazivača da ispred reči: ‚misaona greška‘ načini malu pauzu. Uveče — prikazivač se potpuno uneo u svoju ulogu, nije zaboravio ni na pauzu, ali je nehotice u najsvečanijem tonu rekao: ‚Strah od smrti je štamparska greška‘ (Druckfehler). Autor je posle svršene predstave uveravao umetnika, kad ga je ovaj o tom upitao, da nema ni najmanju zamerku, samo da ono mesto ne glasi: strah od smrti je štamparska greška, nego: misaona greška.

„Kada je *Cenzura* idućeg večera ponovljena, prikazivač je na onom mestu, i to opet najsvečanijim tonom, rekao: ‚Strah od smrti je — belega za spomen‘ (Denkzettel). Vedekind je i opet glumca pohvalio bez rezerve, ali je uzgred napomenuo da, po tekstu, strah od smrti nije belega za spomen, nego misaona greška.

„Idućeg večera *Cenzura* je igrana ponovo, prikazivač, s kojim se autor u međuvremenu sprijateljiio i izmenio misli o umetnosti, rekao je, kada je došlo ono mesto, sa najsvečanijim izrazom lica: ‚Strah od smrti je — štampana cedulja‘ (Druckzettel).

„Umetnik je dobio autorovo neograničeno priznanje, jednočin je još često ponavljan, ali pojam ‚misaona greška‘ autor je sada smatrao kao zauvek likvidiran.”

Rank je poklonio pažnju i vrlo interesantnim odnosima između „omaške i sna” (*Zentralblatt für Psychoanalyse*, II, str. 266, i *Internationale Zeitschrift*

für Psychoanalyse, III, str. 158); no, te odnose nemoćno je rasvetliti bez detaljne analize sna koji se nadovezuje na omašku. Ja sam jednom sanjao, kao deo duže celine, da sam izgubio svoj novčanik. Ujutru ga, pri oblačenju, stvarno nisam našao; kada sam se, uoči toga sna, svlačio, zaboravio sam da ga izvadim iz džepa pantalona i stavim na njegovo obično mesto. To zaboravljanje mi, dakle, nije bilo nepoznato, ono je verovatno trebalo da izrazi nesvesnu misao koja je bila spremna da se pojavi u sadržini sna.*

Ne tvrdim da takve kombinovane omaške mogu da nas pouče nečim novom, nečim što se ne bi moglo zaključiti već iz jednostavnih pojedinačnih omašaka; ali iz toga što omaška, i kad menja svoj oblik, postiže isti efekat, iz toga se ipak dobija plastičan utisak o jednoj volji koja teži za određenim ciljem, i to neuporedivo energičnije protivreći shvatanju da je omaška nešto slučajno što ne iziskuje nikakvo objašnjenje. Pašće nam u oči i to da u tim primerima svesna namera nikako ne uspeva da spreči efekat omaške. Moj prijatelj, ipak, ne postiže da poseti sednicu udruženja, a dama je nesposobna da se odvoji od medalje. Ono nepoznato što se opire tim svesnim namerama nalazi drugi izlaz, pošto mu je pravi put zakrčen. Jer, za savlađivanje nepoznatog motiva potrebno je još nešto drugo nego što je svesna suprotna namera: potreban je psihički napor i rad koji bi svest upoznao sa tim nepoznatim.

* Dosta često se dešava da neki san potre omašku kao što je gubljenje ili zaturanje, na taj način što snevač u snu sazna gde će naći nestali predmet; no u tome nema ničeg okultnog sve dok su snevač i onaj koji je predmet izgubio ili zaturio jedno isto lice. Neka mlada dama piše: „Pre otprilike četiri meseca izgubila sam vrlo lep prsten. Pretražila sam svaki ugao u svojoj sobi, ali ga nisam našla. Pre nedelju dana sanjala sam da se on nalazi pored ormana, tamo gde je radijator. Taj san mi, naravno, nije dao mira i idućeg jutra sam ga odista našla na tome mestu.“ Ona se čudi tome, tvrdi da joj se često tako ispunjavaju njene misli ili želje, ali zaboravlja da se pita: kakva se promena odigrala u njenom životu u vremenu od gubljenja do ponovnog nalaženja prstena.

DETERMINIZAM — VERA U SLUČAJ I PRAZNOVERJE — GLEDIŠTA

Glava XII

Iz dosadašnjih pojedinačnih izlaganja može se izvesti ovaj opšti zaključak: *Izvesna nedomašivanja naših psihičkih funkcija* — čiji ćemo zajednički karakter odmah bliže odrediti — i *izvesne naoko nenamerne radnje* pokazuju se, ako na njih primenimo metodu psihoanalitičkog ispitivanja, kao sasvim motivisane i determinisane motivima nepoznatim svesti.

Da bi bila uvršćena u grupu pojava koje se mogu na taj način objasniti, psihička omaška mora da zadovoljava ove uslove:

a) Ona ne sme da prelazi izvesnu meru koju određujemo našim ocenjivanjem i koja se označava izrazom „u granicama normalnog“.

b) Ona mora da ima karakter trenutnog i privremenog poremećaja. Potrebno je da smo tu istu radnju ranije vršili korektnije, ili da sebe smatramo sposobnim da je u svako doba korektnije izvršimo. Ako nas neko drugi koriguje, moramo odmah uvideti tačnost te korekture i netačnost našeg sopstvenog psihičkog procesa.

c) Ako uopšte opazimo omašku, ne smemo osećati u sebi trag neke njene motivisanosti, nego moramo biti u iskušenju da je objasnimo „nepažnjom“, ili da je proglasimo za „slučajnost“.

Prema tome, u toj grupi ostaju slučajevi zaboravljanja i greške uprkos boljem znanju, omaške u govoru, čitanju, pisanju, hvatanju i tzv. slučajne radnje.

Na nemačkom, isti prefiks „ver-“ za najveći broj tih pojava¹¹⁰ ukazuje na njihovu unutrašnju istovrsnost. Ali na razjašnjenje tih tako određenih psihičkih procesa nadovezuje se i niz napomena koje delimično zaslužuju dalje i šire interesovanje.

*
* *

A. Ostavljajući jedan deo naših psihičkih radnji na stranu, kao pojave neobjašnjive pomoću vrhovnih predstava, predstava cilja, mi potcenjujemo značaj i obim determinacije u duševnom životu. U stvari, ona, ovde kao i još u drugim oblastima, dopire dalje nego što mi naslućujemo. Godine 1900. naišao sam u časopisu *Zeit* (Vreme) na članak literarnog historičara P. M. Majera, u kome se izlaže i na primerima objašnjava da je nemoguće sastaviti namerno i proizvoljno nešto što nema nikakvog smisla. Već duže vremena znam da je nemoguće da čoveku padne na um neki broj sasvim po njegovoj volji, a isto tako ni neko ime. Ispita li se naoko proizvoljno sastavljen broj, npr. neki višecifreni, izgovoren kao u šali ili obesti, uvek se pokazuje njegova stroga determinisanost, koju čovek odista ne bi smatrao mogućnom. Hoću da najpre kratko raščlanim primer proizvoljno izabranog ličnog imena, pa da zatim iscrpno analizujem analogan primer broja koji je „nabačen bez razmišljanja“.

1. Pripremajući za štampu istoriju bolesti jedne od mojih bolesnica, pitam se kojim ličnim imenom da je nazovem u toj publikaciji. Čini se da je izbor veoma velik; jasno je da se neka imena unapred isključuju: u prvom redu pravo ime, zatim bi mi bilo ne-

¹¹⁰ Nemački se zaboravljanje kaže *Vergessen*, omaška u govoru *Versprechen*, u čitanju *Verlesen*, u pisanju *Verschreiben*, u hvatanju *Vergreifen*.

prijatno upotrebiti imena koja nose članovi moje sopstvene porodice i koja takođe otpadaju, možda još i neka druga ženska imena koja naročito čudno zvuče; ali inače ne bih smeo da budem u neprilici za takvo ime. Moglo bi se očekivati, i ja sâm to očekujem, da će da navre mnoštvo ženskih imena. Mesto toga pojavi se jedno jedino, nijedno drugo pored njega, ime *Dora*. Pitam se čime je ono determinisano. Ko se to zove *Dora*? Sa nevericom hteo bih da odbacim prvu pomisao koja glasi da se tako zove devojka za decu koja služi kod moje sestre. Ali, ja imam toliko samodiscipline ili vežbe u analizovanju da se zaustavljam na toj pomisli i odlučujem da je dalje razvijem. I tad mi odmah pada na um mali događaj sinoćnog večera, koji donosi traženu determinaciju. Na stolu u trpezariji moje sestre video sam pismo s natpisom „*gdici Rozi V.*“ Začudo upitam ko li se tako zove i saznam da se tobožnja *Dora* u stvari zove *Roza* i da je to svoje ime morala da promeni kad je stupila u sestrinu kuću zato što bi moja sestra, kad bi neko zvao „*Roza*“, mogla to da dovede u vezu sa svojom sopstvenom ličnošću. Rekao sam sa žaljenjem: „*Siroti ljudi*, ni svoje ime ne mogu da zadrže!“ Kao što se sada sećam, ućutao sam tad za trenutak i stao da mislim na svakoake ozbiljne stvari, koje su se izgubile u tami, ali koje bih sada mogao lako učiniti svesnim. Kada sam sutradan, tražio ime za lice koje nije smelo da zadrži svoje sopstveno ime nije mi palo na um nijedno osim *Dore*. Uostalom, ta se isključivost ovde osniva na čvrstoj sadržajnoj vezi, jer je u istoriji moje bolesnice uticaj koji je bio presudan za tok lečenja takođe poticao od lica koje je služilo u tuđoj kući — od guvernante.

Ovaj mali događaj dobio je posle više godina neočekivan nastavak. Kad sam u jednom svom predavanju govorio o slučaju te devojke, nazvane *Dora*, čija je istorija bolesti bila već odavno objavljena, setio sam se da jedna od moje dve slušateljice nosi isto ime, *Dora*, koje sam morao tako često da izgovaram čas u ovom, čas u onom sklopu; obratio sam se mladoj kolegici, koju sam i lično poznao, i izvinio se što

nisam mislio na to da se i ona tako zove, a ujedno obećao da ću u daljim predavanjima to ime zameniti nekim drugim. Sada je, dakle, trebalo da brzo izaberem drugo ime, i pritom sam mislio kako sada nipošto ne smem uzeti lično ime druge slušateljice, pa da tako psihoanalitički već obrazovanim kolegama dam loš primer. Bio sam dakle vrlo zadovoljan kada mi je, kao zamena za Doru, palo na um ime *Erna*; tim sam se imenom služio u daljem toku predavanja. Posle predavanja upitao sam se otkuda mi je došlo na um ime *Erna*. Morao sam se smeјati kada sam opazio da se mogućnost koje sam se pri izboru zamene za ime *Dora* plašio ipak ostvarila, bar donekle. Ona druga slušateljica zvala se svojim porodičnim imenom *Lucerna*, od čega je *Erna* jedan deo.

2. U pismu jednom prijatelju javljam mu da sam završio korekture *Tumačenja snova* i da sada u delu neću više ništa menjati, pa „makar u njemu bilo 2467 grešaka”. Smesta pokušam da sebi objasnim taj broj i tu malu analizu dodam pismu kao postskriptum. Biće najbolje da je sada navedem onako kako sam je pisao tada kada sam sebe zatekao na delu:

„Brzo još jedan prilog psihopatologiji svakodnevnog života. U pismu ćeš naći broj 2467; tako sam, obեսno i proizvoljno, procenio broj grešaka koje će se nalaziti u knjizi o snovima. Hteo sam da kažem koji bilo veliki broj, a pojavio se ovaj. Međutim, u psihičkom nema ničег proizvoljnog, nedeterminisanog. Ti ćeš dakle s pravom pretpostaviti da se nesvesno požurilo da determiniše broj koji svest nije odredila. Baš pre toga ja sam čitao u novinama da je general E. N. pensionisan sa rangom divizijskog generala. Treba da znaš da me taj čovek interesuje. Dok sam služio vojku, kao vojnotekarski pomoćnik, on je jednom došao, tada kao pukovnik, javio se bolestan, pa je rekao lekaru: „Ali vi morate da me izlečite za osam dana, jer moram da svršim posao na koji čeka car”. Tada sam odlučio da pratim karijeru toga čoveka, i eto, danas (1899), on je na kraju te karijere, divizijski general, i već u penziji. Hteo sam da izračunam za koje vreme je on taj put prevalio, pa sam pretpostavio da sam

ga u bolnici video 1882. godine. To bi dakle bilo sedamnaest godina. Ispricao sam to svojoj ženi, i ona je primetila: „Onda bi i ti već morao da budeš u penziji”. Ja protestujem: Sačuvaj Bože! Posle tog razgovora seo sam za sto da tebi pišem. Ali raniji tok misli se nastavio, i to s pravom. Pogrešno sam računao; za to imam u sećanju sigurno uporište. Svoje punoletstvo, dakle svoj 24. rođendan, ja sam slavio u vojnom zatoru (jer sam se svojevremeno udaljio). To je, dakle, bilo 1880; otada je već prošlo devetnaest godina. Eto ti broja 24 iz 2467! Uzmi sada još moje godine, 43, i dodaj im 24, pa ćeš dobiti 67! To jest, na pitanje da li bih i ja želeo da idem u penziju, ja sam odgovorio dodavši sebi još 24 godine rada. Očigledno me je vredalo što u međuvremenu u kome je pukovnik M. postao divizijski general nisam i sam doterao dalje: ali ipak kao da sam i nekako likovao zbog toga što je on sad već na kraju, dok ja još imam sve pred sobom. Tu se s pravom može reći da ni nenamerno nabačeni broj 2467 nije bez determinacije iz nesvesnog.”

3. Posle tog prvog primera, u kom je razjašnjen jedan prividno proizvoljno izabran broj, ponovio sam taj opit mnogo puta sa istim uspehom; no, velika većina tih slučajeva je toliko intimne sadržine da se ne može saopštiti.

Baš zato hoću ovde da dodam vrlo interesantnu analizu jednog broja koji je tako pao na um jednom „potpuno zdravom” čoveku; tu analizu je objavio dr Alfred Adler.

„Sinoć” — priča taj čovek — „uzeo sam da čitam *Psihopatologiju svakodnevnog života*; bio bih tu knjigu odmah i pročitao da me u tome nije sprečio čudan slučaj. Kada sam čitao da svaki broj koji naoko sasvim proizvoljno izazivamo u našoj svesti ima određen smisao, odlučio sam da sam učinim opit. Pao mi je na pamet broj 1734. Sada su kao bujica navirale sledeće pomisli: $1734 : 17 = 102$; $102 : 17 = 6$. Zatim sam broj razdvojio na 17 i 34. Meni su 34 godine. 34. godinu, kao što sam vam, mislim jednom već rekao, smatram za poslednju godinu mladosti, i zato sam se prilikom svog poslednjeg rođendana osećao vrlo jad-

no. Krajem moje 17. godine počeo je za mene vrlo lep i interesantan period moga razvoja. Svoj život delim u odeljke od po 17 godina. Šta znače ta deljenja? Uz broj 102 pada mi na pamet da broj 102 Reklamove 'Univerzalne biblioteke' sadrži komad *Ljudska mržnja i kajanje* od Kocebua.

„Moje sadanje duševno stanje je mržnja prema ljudima i kajanje. Broj 6 'Univerzalne biblioteke' je (ja znam napamet čitavo mnoštvo brojeva) Krivica od Milnera. Mene neprestano muči misao da svojom krivicom nisam postao ono što sam prema svojim sposobnostima mogao postati. Dalje mi pada na pamet da broj 34 te biblioteke sadrži priču istog Milnera, pod naslovom *Kaliber (Kalibar)*. Tu reč rastavim na 'Ka-liber'; zatim mi pade na pamet da ona sadrži reči 'Ali' i 'Kali' (kalijum). To me podseti na to kako sam jednom sa svojim (šestogodišnjim) sinom Ali pravio stihove. Rekao sam mu da traži slik na Ali. Nije se mogao setiti slika, a kad je on tražio da mu ja kažem takav slik, rekao sam mu 'Usta čisti Ali permanganom kali'. Smejali smo se mnogo i Ali je bio vrlo mio. Poslednjih dana morao sam da konstatujem sa nezadovoljstvom da je 'ka (dijalekatski oblik za kein) lieber Ali' (tj. da nije mio, dobar, Ali).

„Upitao sam se sada: šta sadrži broj 17 'Univerzalne biblioteke'? To nisam mogao da pronađem. No, ranije sam to sasvim izvesno znao, zato sam zaključio da sam taj broj hteo da zaboravim. Sve razmišljanje bilo je uzalud. Hteo sam da čitam dalje, ali sam čitao samo mehanički, ne razumevajući ni reči, jer me je mučio broj 17. Ugasio sam svetlost i tražio dalje. Najzad se setih da broj 17 mora biti drama od Šekspira. Ali koja? Pade mi na pamet: *Hera i Leandar*¹¹¹. Očigledno idiotski pokušaj moje volje da odvratim moju pažnju. Najzad ustanem i potražim katalog 'Univerzalne biblioteke'. Broj 17 je *Magbet*. Zapanjen moram

¹¹¹ Istoriju ljubavnog para Hera i Leandar, junaka grčke legende, obradio je u dramskom obliku, između ostalih, Grilparcer, ali ne Šekspir.

da konstatujem da o tom komadu ne znam gotovo ništa, mada me nije zanimao manje nego druge Šekspirove drame. Samo se sećam: ubice, leđi Magbet, veštice, 'lepo je ružno', i kako sam u svoje vreme nalazio da je Šilerova obrada Magbeta vrlo lepa. Neosporno sam, dakle, želeo da zaboravim taj komad. Još mi pada na pamet da 17 i 34 podeljeni sa 17 daju 1 i 2. A broj 1 i 2 'Univerzalne biblioteke' je Geteov *Faust*. Ranije sam kod sebe nalazio mnogo faustovskog.

Moramo žaliti što lekarska diskrecija nije dopustila da se otkrije značenje svih tih pomisli. Adler napominje da taj čovek nije uspeo da dâ sintezu svoga izlaganja. Mi ga ne bismo ni saopštavali da se u njegovom produženju ne pojavljuje nešto što nam daje u ruke ključ za razumevanje broja 1734 i pomisli koje se na nj nadovezuju.

„Jutros sam doživeo nešto što veoma govori u prilog Frojdovom shvatanju. Moja žena, koja se probudila kada sam noćas ustajao, pitala me je zašto mi je bio potreban katalog 'Univerzalne biblioteke'. Ispričao sam joj celu istoriju. Ona je bila mišljenja da je sve to sofistika, izuzevši — što je vrlo interesantno — Magbeta, protiv koga je u meni bio toliki otpor. Rekla je da njoj ništa ne pada na pamet kada zamisli neki broj. Odgovorio sam: 'Da načinimo opit'. Rekla je broj 117. Nato sam joj smesta odgovorio: '17 je u vezi s tim što sam ti ispričao; zatim, juče sam ti kazao: ako je žena u 82. godini a mužu 35, onda je to ogromna nesrazmera'. Već nekoliko dana zadirkujem svoju ženu tvrdjenjem da je ona stara majčica koja ima 82 godine. $82 + 35 = 117$."

Čovek koji nije umeo da determiniše svoj sopstveni broj našao je, dakle, smesta rešenje kada mu je njegova žena rekla tobože proizvoljno izabrani broj. U stvari, žena je vrlo dobro shvatila iz koga kompleksa potiče broj njenog muža, pa je svoj broj birala iz istog kompleksa, koji je sigurno bio zajednički oboma pošto se on kretao oko njihove razlike u godinama. Sada nam je lako da objasnimo broj koga se setio muž. On izražava, kako nagoveštava Adler, prigušenu želju muža, koja bi potpuno razvijena glasila:

„Uz čoveka koji, kao ja, ima 34 godine pristaje samo žena kojoj je 17 godina.“

Da se o ovakvim „zabavama“ ne bi mislilo sa odviše omalovažavanja, dodacu da sam nedavno saznao od dr Adlera da je godinu dana posle objavljivanja ove analize taj čovek bio razveden od svoje žene.*

4. Slična objašnjenja daje Adler i za postanak opsesivnih brojeva (onih koji se čoveku nameću protiv njegove volje). Ni izbor takozvanih „omiljenih brojeva“ nije bez veze sa životom dotičnog lica, ni bez izvesnog psihičkog interesa. Neki čovek, koji je sâm govorio da naročito voli brojeve 17 i 19, setio se posle kratkog razmišljanja da je po navršenoj 17. godini došao do dugo željene akademske slobode, na univerzitet, a da je sa 19 godina učinio svoje prvo veliko putovanje i uskoro zatim svoj prvi naučni pronalazak. Ali, sasvim se fiksirala naklonost prema tim brojevima tek dve decenije kasnije, kada su oni postali značajni i za njegov ljubavni život. — Štaviše, i brojevi koje naročito često, a prividno proizvoljno, upotrebljavamo u izvesnom sklopu, mogu u analizi otkriti neočekivan smisao. Tako je jednom od mojih bolesnika palo jednog dana u oči da kada negoduje osobito rado govori: „To sam ti već rekao 17 do 36 puta.“ On se upitao da li i za to postoji motivacija. Odmah mu pade na um da je rođen 27. u mesecu, a njegov mlađi brat 26. i da ima razloga da se požali na sudbinu koja kao da je sve što je njemu oduzela dala tom mlađem bratu. Tu pristrasnost sudbine on je, dakle, prikazivao time što je od datuma svog rođenja oduzeo 10 i to pribrojio datumu bratovljevog rođenja. „Ja sam stariji, pa ipak mi je sudbina toliko uskratila.“

5. Hoću da se duže zadržim na analizi brojeva koji čoveku padnu na pamet jer ne poznajem ni-

* Povodom *Magbeta*, koga je „Univerzalna biblioteka“ izdala pod brojem 17, Adler mi saopštava da je taj čovek u svojoj 17. godini pristupio nekom anarhističkom udruženju koje je sebi postavilo kao cilj ubistvo kralja. Verovatno je zato sadržina *Magbeta* morala biti zaboravljena. U isto vreme je taj čovek pronašao način pisanja u kome su slova bila zamenjena brojevima.

kakva druga pojedinačna zapažanja koja bi tako nepobitno dokazivala da postoje veoma složeni misaoni procesi o kojima svest ipak ne zna ništa; s druge strane, ti slučajevi su najbolji primer analize u kojoj je sigurno isključena saradnja lekara (sugestija), koja se tako često navodi kao protivargument. Zato ću ovde da saopštim analizu takvog broja koji je pao na um jednom od mojih bolesnika; o njemu treba samo da kažem da je od velikog broja dece najmlađi i da je oca, koga je obožavao, izgubio u mladosti. U naročito vedrom raspoloženju, on reče da mu je pao na pamet broj 426718 i postavi pitanje: „Dakle, šta mi uz to pada na pamet? pre svega, vic koji sam čuo: „Ako čovek leči kijavicu, ona traje 42 dana, ako je pak ne leči — 6 nedelja.“ To odgovara prvim ciframa onoga broja $24=6 \times 7$. Pošto je posle ovog prvog razrešenja zastao, upozorim ga da šestocifreni broj koji je on izabrao sadrži sve prve cifre izuzevši 3 i 5. Nato on odmah nade nastavak tumačenja. „Nas je sedmero braće i sestara, ja najmlađi. 3 u redu dece odgovara sestri A, 5 bratu L, to su bila moja dva neprijatelja. Kao dete ja sam svako veče molio boga da uzme k sebi ova dva moja mučitelja. Sada mi se čini da sam ovde sebi sam ispunio tu želju: prešao sam preko 3 i 5 zbog brata i omrznute sestre.“

— Ako taj broj označava vašu braću i sestre, šta će onda ono 18 na kraju? Vas je svega 7.

„Ja sam odmah pomislio: da je otac duže živeo, ja ne bih ostao najmlađe dete. Da je došlo još jedno, bilo bi nas 8, i ja bih pored sebe imao mlađe dete prema kome bih izigravao starije.“

Prema tome, broj je bio razjašnjen, ali nam je još ostalo da prvi deo našeg tumačenja povežemo sa sledećim delovima. To je bilo vrlo lako: veza se nalazila u uslovnoj rečenici čiji su izraz dve poslednje cifre: da je otac duže živeo. $42=6 \times 7$ značilo je podrugivanje lekarima koji nisu mogli da pomognu ocu, izražavalo je, dakle, u tom obliku želju da otac i dalje živi. Celi broj, u stvari, odgovarao je ispunjenju obeju infantilnih želja bolesnikovih, želja koje su se odnosile na njegov porodični krug: da zli brat i sestra

umru, i da posle njih dođe još jedno malo dete; ili najkraće izraženo: bolje da su ono dvoje umrli mesto dragog oca!*

6. Mali primer iz moje prepiske. Neki direktor telegrafa u L. piše da se njegov 18 i po godišnji sin, koji hoće da studira medicinu, već sada bavi psihopatologijom svakodnevnog života i trudi se da svoje roditelje uveri u tačnost svojih teza. Citiram jedan od opita koje je on načinio, uzdržavajući se od suda o diskusiji koja se na to nadovezala.

„Moj sin razgovara s mojom ženom o tzv. slučaju i objašnjava joj da ona ne može da navede nijednu pesmu, nijedan broj, kojih bi se odista samo „slučajno“ setila. Zapodenu se sledeći razgovor:

Sin: Reci mi bilo kakav broj.

Majka: 79.

Sin: Šta ti, s tim u vezi, pada na pamet?

Majka: Mislim na lep šešir koji sam juče videla.

Sin: Koliko on staje?

Majka: 158 maraka.

Sin: Eto: $158 : 2 = 79$. Tebi je šešir bio odveć skup i ti si sigurno pomislila: da je upola jevtiniji, kupila bih ga.

„Protiv ovog zaključivanja moga sina ja sam najpre izneo da dame, uopšte uzevši, nisu osobiti matematičari i da majka sigurno nije bila sračunala da je 79 polovina od 158. Njegova teorija sadrži ipak neverovatnu pretpostavku da podsvesno bolje računa nego normalna svest. „Nipošto“, odgovorio je moj sin; „dopustimo da majka nije izvela račun $158 : 2 = 79$, ali ona je mogla negde da vidi tu jednačinu; štaviše, ona je mogla da se u snu bavi tim šeširom i da pritom postane svesna koliko bi on stajao da je upola jevtiniji.“

7. Drugu jednu analizu takvog broja uzimam od Džonsa (l. c., str. 478):

* Radi uprošćavanja izostavio sam nekoliko pomisli toga bolesnika koje su isto tako u skladu sa gornjim objašnjenjem.

Neki njegov poznanik reče da mu je pao na pamet broj 986, pa zatraži da Džons taj broj dovede u vezu sa nečim na šta on misli. „Prva asocijacija toga lica bilo je sećanje na jednu davno zaboravljenu šalu. Pre šest godina, najtoplijeg dana u godini, jedne novine donele su belešku da toplomer pokazuje 986° Farenhajtovih, očigledno groteskna greška, namesto $98,6^{\circ}$, koliko je termometar stvarno pokazivao! Za vreme ovog razgovora sedeli smo pred jakim vatrom u kaminu, od koga se on odmaknuo, i on je, verovatno s pravom, primetio da ga je velika vrućina navela na tu uspomenu. Ja se nisam tako lako zadovoljio i tražio sam da mi kaže: zašto se baš ta uspomena toliko zadržala u njegovom pamćenju. Odgovorio je da se toj šali strahovito smejao i da se svaki put iznova zabavljao kad god bi mu ona opet pala na pamet. Kako ja nisam nalazio da je ta šala osobito uspela, moje očekivanje da se tu krije potajni smisao bilo je samo pojačano. Njegova iduća pomisao bila je da je predstava topline za njega uvek toliko mnogo značila. Toplina je za njega najvažnije na svetu, izvor svega života, itd. Tolika zanesenost jednog inače dosta trezvenog mladića morala je da me nagna na razmišljanje; umolio sam ga da produži sa svojim asocijacijama. Njegova sledeća pomisao odnosila se na dimnjak fabrike koji je mogao da vidi iz svoje spavaće sobe. Uveče se često zagledao u dim i vatru koji su iz njega izlazili i pritom razmišljao o žalosnom rasipanju energije. Toplota, vatra, izvor svega života, rasipanje energije iz visoke šuplje cevi — nije bilo teško pogoditi iz tih asocijacija da je kod njega predstava o toploti i vatri bila povezana sa predstavom o ljubavi, kao što obično biva u simboličnom mišljenju, i da je broj koji mu je pao na pamet bio motivisan jakim kompleksom masturbacije. Nije mu preostalo ništa drugo do da potvrdi moju pretpostavku.“

Ko hoće da dobije dobar utisak o načinu na koji se u nesvesnom mišljenju prerađuje materijal brojeva, toga upućujem na članak K. G. Junga *Ein Beitrag zur Kenntnis des Zahlentraumes* (Prilog pozna-

vanju sna o brojevima, *Zentralblatt für Psychoanalyse*, I, 1912) i na članak E. Džonsa, *Unconscious manipulations of numbers* (Nesvesne manipulacije brojeva, *ibid.*, II, 5, 1915).

U sopstvenim analizama te vrste naročito mi padaju u oči dva momenta: prvo, upravo mesečarska sigurnost s kojom se ustremljujem na meni nepoznati cilj i udubljujem u takav računski tok misli da odjednom stojim pred traženim brojem, i brzina kojom se odigrava sav naknadni rad; i drugo, okolnost da brojevi s tolikom gotovošću stoje na raspolaganju mom nesvesnom mišljenju, mada sam loš matematičar i mada mi je vrlo teško da svesno pamtim godine, kućne brojeve i slično. Uostalom, u tim nesvesnim operacijama brojevima nalazim izvesnu tendenciju ka praznoverju, čije mi je poreklo dugo ostalo nepoznato.*

* G. Rudolf Šnajder u Minhenu izneo je interesantne zametke protiv dokazne snage takvih analiza brojeva (*Zu Freud's analytischer Untersuchung des Zahleneinfalles, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1920). On je uzimao date brojeve, npr. takve koji su mu najpre pali u oči u istorijskom delu koje je otvorio, ili je drugom licu saopštio broj koji je on izabrao, i tada posmatrao da li će se i uz taj nametnuti broj pojaviti prividno determinisane pomisli. Odišta je tako bilo; u jednom slučaju koji se odnosi na njega samog i koji mi saopštava, pomisli su daleko isto toliko bogatu i punu smisla determinisanost kao u našim analizama brojeva koji su se pojavili spontano, mada broj u opitu Šnajderovom, pošto je zadat spolja, ne bi morao biti determinisan. U jednom drugom opitu sa stranim licem, on je sebi, očigledno, isuviše olakšao zadatak jer mu je zadao broj 2 koji svako mora uspeti da determiniše nekim materijalom.

Iz svojih iskustava R. Šnajder izvodi dva zaključka: prvo, da „psihičko prema brojevima ima iste asocijativne mogućnosti kao i prema pojmovima“; drugo, da pojavljivanje determinanantnih pomisli uz brojeve koji su se pojavili spontano nikako ne dokazuje poreklo tih brojeva iz misli nadenih prilikom njihove „analize“. Prvi zaključak je neosporno tačan. Uz zadat broj možemo isto tako lako asociirati nešto što pristaje kao i uz dobačenu reč, možda čak i lakše, pošto malobrojnost cifara daje naročito veliku mogućnost povezivanja. Onda smo, naprosto, u situaciji tzv. asocijativnog eksperimenta, koji je škola Blejler-Jung studirala u najraz-

Nećemo se iznenaditi ako nađemo da se ne samo za brojeve nego i za reči druge vrste koje čoveku padnu na pamet posle analitičkog ispitivanja redovno otkriva da su jasno determinisane.

8. Lep primer objašnjenja jedne opsesivne reči, tj. reči koja čoveka progoni, nalazi se kod Junga (*Diagnostische Assoziationsstudien*, IV, str. 215):

„Jedna gospođa mi kaže da joj je već nekoliko dana stalno na jeziku reč „Taganrog“, mada nema ni pojma otkud ona dolazi. Upitao sam je kakve je doživljaje sa jakim afektima i kakve potisnute želje imala u poslednje vreme. Posle izvesnog oklevanja ispričala mi je da bi veoma volela da ima jutarnju haljinu („Morgenrock“), ali da njen muž ne pokazuje željeno interesovanje za nju. „Morgenrock: Tag-an-rock,¹¹² vidi se delimična srodnost u smislu i zvu-

novrsnijim pravcima. U toj situaciji data reč (Reizwort, reč-nadražaj) determiniše pomisao (reakciju). Ali ta reakcija mogla bi još biti vrlo različite vrste, i Jungovi opiti pokazali su da ni dalje reagovanje nije prepušteno „slučaju“, nego da nesvesni „kompleksi“ učestvuju u determinaciji ako su dođirnuti od nadražajne reči.

Drugi zaključak Šnajderov ide odviše daleko. Iz činjenice da se uz zadate brojeve (ili reči) pojavljuju pomisli koje pristaju uz njih ne može se ništa zaključiti o poreklu brojeva (ili reči) koji su se pojavili spontano, a što se moglo zanemariti pre poznavanja te činjenice. Te pomisli (reči ili brojevi) mogu biti nedeterminisane, ili determinisane mislima koje se otkrivaju u analizi, ili drugim mislima koje se u analizi nisu odale, i u tom slučaju analiza bi nas navela na pogrešan put. Moramo se samo osloboditi utiska da je taj problem drukčiji za brojeve nego za reči koje nam padaju na pamet. Nije namera ove knjige da dá kritično razmatranje tog problema i opravdanje psihoanalitičke tehnike pomisli. U analitičkoj praksi polazi se od pretpostavke da je druga od navedenih mogućnosti tačna i u većini slučajeva upotrebljiva. Istraživanja jednog eksperimentalnog psihologa pokazala su da je ona daleko verovatnija (Poppelreuter). (Poredi, uostalom, u vezi sa ovim pažnje vredna, izlaganja Blejlerova u njegovoj knjizi *Das autistisch-undisziplinierte Denken*, itd., 1919, odeljak 9: Von den Wahrscheinlichkeiten der psychologischen Erkenntnis.)

¹¹² Tag znači dan, an se nalazi u anhaben, što znači imati na sebi, Rock znači haljina, kaput. Tag-an-rock = haljina koja se ima na sebi po danu. Taganrog je varoš na Kavkazu, na obali Azovskog mora.

ku. Determinacija ruskog oblika potiče otuda što je ta gospođa otprilike u isto vreme upoznala neku ličnost iz Taganroga."

9. Dr E. Hičmanu imam da zahvalim za razrešenje jednog drugog slučaja, u kome se na određenom mestu više puta nametao jedan stih čije poreklo i čije veze s tim mestom nisu bile vidljive.

„Doktor prava E. priča: Pre šest godina vozio sam se iz Bijarica u San Sebastijan. Železnička pruga vodi preko reke Bidasoa, koja ovde čini granicu između Francuske i Španije. Na mostu je lep izgled, s jedne strane, preko široke doline i Pirineja, s druge strane, daleko preko mora. Bio je lep, jasan dan, sve je bilo puno sunca i svetlosti, ja sam bio na ferijalnom putovanju, radovao sam se što ću doći u Španiju, — tada mi padoše na pamet stihovi: „Aber frei ist schon die Seele, schwebet in dem Meer von Licht“ (Ali duša je već slobodna, lebdi u moru svetlosti).

„Sećam se da sam tada razmišljao otkuda su ti stihovi i da se nisam mogao dosetiti. Po ritmu, te su reči morale poticati iz neke pesme, no ona je potpuno iščezla iz moga sećanja. Mislim da sam kasnije, pošto su mi ti stihovi više puta padali na pamet, upitao još razne ljude o njima, ali nisam ništa mogao da doznam.

„Prošle godine vozio sam se istom železničkom prugom, vraćajući se sa puta po Španiji. Bila je mrkla noć i kiša je padala. Gledao sam kroz prozor da bih video da li već stižemo u pograničnu stanicu i opazio da smo na mostu preko Bidasoe. Smesta su se opet u mom sećanju pojavili gore navedeni stihovi i opet nisam mogao da se setim njihovog porekla.

„Više meseci posle toga došle su mi kod kuće do ruku Ulandove pesme. Otvorio sam knjigu i moj pogled je pao na stihove: „Al' duša je već slobodna, lebdi u moru svetlosti“, koji čine kraj pesme: *Der Waller* (putnik, hodočasnik). Pročitao sam tu pesmu i tada sam se sasvim nejasno setio da sam je nekad, pre mnogo godina, znao. Mesto radnje je Španija i meni se činilo da je to jedina veza između navedenih

stihova i opisanog mesta na železničkoj pruzi. Moje otkriće me je samo upola zadovoljavalo i ja sam mehanički prelistavao knjigu. Stihovi „Ali duša je već itd.“ bili su poslednji na jednoj strani. Okrenuvši tu stranu, našao sam na idućoj strani pesmu sa naslovom „Die Bidassoabrücke“ (most preko Bidasoe).

„Napominjem još da mi se sadržina ove poslednje pesme činila gotovo još stranija nego sadržina prve, i da njeni prvi stihovi glase: „Auf der Bidasoabrücke steht ein Heiliger altersgrau, segnet rechts die spanischen Berge, segnet links den fränkischen Gau“ (Na mostu preko Bidasoe stoji svetac sed i star, blagosilja desno španske bregove, blagosilja levo franački kraj).

*
* *

B. Možda ovo razjašnjenje determinacije imena i brojeva koji su prividno proizvoljno izabrani može doprineti razjašnjenju drugog jednog problema. Protiv pretpostavke da svuda postoji psihički determinizam mnogi se ljudi, kao što je poznato, pozivaju na svoje naročito osećanje i svoje uverenje da postoji slobodna volja. To osećanje i ta uverenost postoje i ne uzmiču ni pred verom u determinizam. Kao i sva normalna osećanja, i to osećanje mora po nečemu biti opravdano. No, ono se, koliko ja mogu da vidim, ne manifestuje kod velikih i važnih voljnih odluka; u tim prilikama čovek ima pre osećanje psihičke primoranosti i rado se poziva na nju („Tu stojim, ne mogu drukčije“). Naprotiv, baš kod beznačajnih, indiferentnih odluka skloni smo da tvrdimo kako smo mogli i drukčije postupiti, iako smo radili po slobodnoj, a ne motivisanoj volji. Naše analize pokazuju da se ne mora osporavati opravdanost osećanja da postoji slobodna volja. Ako motivaciju iz svesnog razlikujemo od motivacije iz nesvesnog, onda nam to osećanje saopštava da se svesna motivacija ne proteže na sve naše motorične odluke. Minima non

curat praetor.¹¹³ No što jedna strana ovako ostavlja bez motivacije, to dobiva svoju motivaciju s druge strane, iz nesvesnog, i tako je determinacija u psihičkom ipak sprovedena bez izuzetka.*

*
* *

C. Iako, prema stanju stvari, svesno mišljenje ne može da zna za motivaciju omašaka, ipak bi bilo dobro kada bi se pronašao psihološki dokaz da neko znanje o toj motivaciji postoji; a iz tačnijeg poznavanja nesvesnog proizlazi da takvi dokazi verovatno negde mogu da se pronađu. Odista se može dokazati da u dvema oblastima postoje pojave koje, čini se, odgovaraju nesvesnom i zato pomećenom znanju o toj motivaciji:

a) U držanju paranoika¹¹⁴ upadljiva je i opšte zapažena crta da oni najveću važnost pridaju sitnicama koje mi inače zanemarujemo, dok ih oni tu-

¹¹³ Minima non curat praetor (latinski) — Na sitnice se pretor (poglavar, sudija) ne obazire. Pravno načelo u Rimljanima.

* Ova shvatanja o strogoj determinaciji prividno proizvoljnih psihičkih akcija već su donela bogata ploda za psihologiju — možda i za pravo. Blojler i Jung su u tom smislu razjasnili reakcije u tzv. asocijativnom eksperimentu, u kom ispitivana osoba na njoj dobačenu reč (reč-nadražaj) odgovara drugom koja joj uz nju padne na pamet (reakcija); vreme koje je pritom proteklo meri se (vreme reakcije). Jung je u svojim *Diagnostische Assoziationsstudien* (1906) pokazao kako fin reagens za psihička stanja imamo u tako tumačenom asocijativnom eksperimentu. Dva učenika kriminaliste H. Gropa u Pragu, Verthajmer i Klajn, razvili su, na osnovu tih eksperimenata, tehniku za »dijagnostiku činjeničnog stanja» u kriminalnim slučajevima, čijim se proveravanjem zanimaju psiholozi i pravnici.

¹¹⁴ Paranoik (grčki para označava promenu ili pomeranje, nous = pamet) — bolesnik koji boluje od paranoje, duševnog poremećenja u kome bolesnik obično tvrdo veruje da ga progone i u kome je tako reći pomereno gledište sa koga on posmatra svet.

mače, i da na osnovu njih stvaraju dalekosežne zaključke. Tako je poslednji paranoik koga sam video zaključio da u njegovoj okolini postoji zavera protiv njega, zato što su ljudi koji su bili na stanici kada je on polazio na put činili izvestan pokret jednom rukom. Drugi je zapazio način na koji ljudi idu ulicom, mašu štapovima, i slično.*

Kategoriju slučajnosti, onog čemu nije potrebna motivacija, koju normalni priznaju za jedan deo svojih sopstvenih psihičkih radnji i omaški, paranoik, dakle, odbacuje kada su u pitanju psihičke manifestacije drugih ljudi. Sve što on zapaža na drugima ima značaja, svemu se može odrediti značenje. Kako li on dolazi do toga? Kao u tolikim sličnim slučajevima, tako i paranoik ovde, verovatno, projicira u duševni život drugih ono što se nesvesno nalazi u njegovom sopstvenom. U paranoji, dakle, prodire u svest mnogo šta što mi kod normalnih i neurotičnih tek pomoću psihoanalize otkrivamo u nesvesnom.** Paranoik je tu, dakle, u izvesnom smislu u pravu, on nešto razabira što se normalnom izmiče, on vidi oštrije nego normalno mišljenje; ali to što je tako video i poznao on prenosi, prebacuje na druge, i to njegovom saznanju oduzima vrednost. Nadam se, prema tome, da se od mene neće očekivati opravdanje pojedinih paranoičnih tumačenja. Ali priznajući paranoji, pri takvom shvatanju slučajnih radnji, bar jedan deo opravdanosti, mi lakše možemo razumeti i ono osećanje izvesnosti, onu uverenost koja prati sva ta tumačenja paranoika. Ona dolazi otuda što

* Polazeći od drugih gledišta, pribrojili su neki autori to prosuđivanje beznačajnih i slučajnih izražaja kod drugih „Beziehungswahn-u“, bolesnom dovođenju u vezu sa sopstvenom ličnošću.

** Fantazije histeričnih o seksualnom i svirepom zlostavljanju, koje se analizom mogu učiniti svesnim, podudaraju se, npr., ponekad do pojedinosti sa žalbama progonjenih paranoika. Čudno je i vredno pažnje, ali ne nerazumljivo, kada istovetnu sadržinu susrećemo i kao realnost u priredbama perverzih za zadovoljavanje njihovih prohteva.

nešto istine stvarno ima u svemu tome; a ni u onim našim zabludama u suđenju koje se ne mogu obeležiti kao bolesne, uverenje da su tačne nije stečeno na drugi način. To uverenje, koje je opravdano za izvestan deo pogrešnog toka misli ili izvor iz koga taj tok misli potiče, mi onda prenosimo na ostale delove celine.

b) Na nesvesno i pomereno znanje o motivaciji u slučajnim radnjama i omaškama ukazuju, zatim, i pojave praznoverja. Da bih objasnio svoje mišljenje, izložiću mali doživljaj koji je za mene bio polazna tačka ovih razmatranja.

Po povratku sa ferija, moje misli uskoro okupe bolesnici koji će me zanimati u novoj radnoj godini. Moj prvi put vodi me jednoj vrlo staroj dami, kod koje (vidi gore, str. 222) već godinama vršim dvaput dnevno iste lekarske manipulacije. Zbog te jednolikosti vrlo često su na putu ka toj bolesnici i za vreme bavljenja njom dolazile do izražaja nesvesne misli. Njoj je preko devedeset godina; prema tome, blizu je pameti da se čovek početkom svake nove godine pita koliko će još živeti. Onog dana o kome govorim, u žurbi sam, pa uzimam kola koja treba da me odvedu pred njenu kuću. Svaki od kočijaša na stajalištu kola pred mojom kućom poznaje adresu te stare žene, jer me je svaki već često vozio onamo. Danas se desilo da kočijaš nije stao pred njenom kućom, nego pred kućom sa istim brojem u jednoj, stvarno po izgledu sličnoj, paralelnoj ulici u blizini. Ja primetim tu grešku i prebacim je kočijašu, koji se izvini. Da li to nešto znači što sam dovezen pred kuću u kojoj tu staru damu ne nalazim? Za mene zacelo ne, ali da sam praznoveran, ja bih u tom događaju video predskazanje, znak sudbine da će ta godina biti poslednja za staru ženu. Mnogi predznaci koje je istorija sačuvala nisu bili zasnovani na boljoj simbolici. Taj događaj ja proglašavam za slučajnost bez naročitog smisla. Bilo bi nešto sasvim drugo da sam taj put prevalio pešice, pa onda „u mislima“, u „rasejanosti“, mesto pred pravu kuću, došao pred kuću u paralelnoj ulici. To već ne bih

proglasio za slučajnost, nego za radnju sa nesvesnom namerom koja iziskuje tumačenje. Tu „omašku u hodanju“ morao bih verovatno objasniti ovako: mislim da staru damu uskoro više neću naći kod kuće.

Od praznovernog, ja se, dakle, razlikujem u ovome:

Ja ne verujem da događaj u čijem postanku moj duševni život nema udela može išta da mi kaže o budućem formiranju stvarnosti; no, ja verujem da pojava koja je nenamerni izraz moje sopstvene duševne delatnosti otkriva nešto skriveno, nešto što opet pripada samo mom duševnom životu; ja, doduše, verujem u spoljni (realni) slučaj, ali ne u unutrašnju (psihičku) slučajnost. Praznoveran čovek, obrnuto, ništa ne zna o psihičkoj motivaciji svojih slučajnih radnji i omaški, on veruje da postoje psihičke slučajnosti; zato je on sklon da spoljnom slučaju prida naročit značaj koji će se izraziti u realnom zbivanju, da slučaj smatra kao izraz nečeg spolja što je njemu skriveno. Razlike između praznovernog i mene su dvojake: prvo, on projicira napolje motivaciju koju ja tražim unutra; drugo, slučaj koji ja svodim na misao on objašnjava pomoću zbivanja. Ali to što on smatra kao skriveno odgovara nesvesnom kod mene, a obojica smo podjednako primorani da slučaj ne priznajemo kao slučaj, nego da ga tumačimo.*

* Ovdje dodajem lep primer na kome N. Osipov izlaže razliku između praznovernog, psihoanalitičkog i mističnog shvatanja (*Psychoanalyse und Aberglauben, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, VIII, 1922). On se bio oženio u maloj ruskoj provincijskoj varoši; neposredno zatim je sa svojom mladom ženom putovao u Moskvu. Na jednoj stanici, dva sata pred ciljem, zaželeo je da ode do izlaza stanice i da baci pogled na varoš. Po njegovom očekivanju trebalo je da voz dovoljno dugo stoji, no kada se posle nekoliko minuta vratio, voz s mladom ženom bio je već otišao. Kada je njegova stara njanja kod kuće saznala za taj slučaj, rekla je, mašući glavom: „Od ovog braka neće biti ništa valjano.“ Osipov se tada smejaio tom proročanstvu. Ali, kako je pet meseci kasnije bio razveden, on mora da svoje napuštanje voza naknadno shvati kao „nesvestan protest“ protiv svog stupanja u brak. Varoš u kojoj mu se ta omaška desila postala je ne-

Moja je pretpostavka da je to svesno neznanje i nesvesno znanje o motivaciji psihičkih slučajnosti jedan od psihičkih korena praznoverja. Zato što praznoverni ne zna ništa o motivaciji sopstvenih slučajnih radnji i što činjenica te motivacije traži da bude od njega priznata, on je primoran da je, pomeranjem, smesti u okolni svet. Ako takav proces postoji, onda on verovatno neće biti ograničen na taj jedan slučaj. Ja odista mislim da dobar deo mitološkog shvaćanja sveta, koje dopire do u najmodernije religije, nije ništa drugo do *psihologija projicirana u spoljni svet*. Nejasno saznanje* o psihičkim faktorima i odnosima nesvesnog, tako reći njihovo endopsihičko započinjanje, ogleda se — teško je to reći drukčije, tu se mora doznati u pomoć analogija sa paranojom — u konstrukciji jedne *natčulne realnosti*, koju nauka treba ponovo da pretvori u *psihologiju nesvesnog*. Mogli bismo se poduhvatiti zadatka da mitove o raju i iskonskom grehu, o bogu, o dobru i zlu, o besmrtnosti i sličnom razrešimo na isti način, da *metafiziku* pretvorimo u *metapsihologiju*. Ponor između pomeranja koje vrši paranoik i pomeranja koje vrši praznoverni manji je nego što se čini na prvi pogled. Kada su ljudi počeli da misle, bili su, kao što je poznato, primorani da spoljni svet antropomorfno rastvore u mnoštvo ličnosti prema sopstvenom liku; slučajnosti koje su oni praznoverno tumačili bile su, dakle, za njih radnje, izražavanja nekih ličnosti: oni su se, prema tome, ponašali isto onako kao i paranoici, koji izvlače zaključke iz neprimetnih znakova koje im daju drugi, i kao svi zdravi koji s pravom od slučajnih i nenameravanih radnji svojih bližnjih

koliko godina kasnije vrlo značajna za njega, jer je u njoj živela ličnost s kojom ga je kasnije sudbina tesno povezala. Ta ličnost, čak i činjenica da ona postoji, bila mu je tada sasvim nepoznata. Ali mistično objašnjenje njegovog ponašanja glasilo bi: on je tada u onoj varoši napustio voz za Moskvu i svoju ženu jer je budućnost htela da se nagovesti, budućnost koja mu se pripremala u vezi sa ovom ličnošću.

* Koje, naravno, nema karakter pravoga saznanja.

čine osnovu za ocenjivanje njihovog karaktera. Praznoverje se čini toliko depasirano samo u našem modernom, prirodno-naučnom gledanju na svet, koje još nipošto nije zaokrugljeno; u „veltanšaungu“ pre-naučnih vremena i naroda ono je bilo opravdano i dosledno.

Rimljanin koji je odustajao od važnog poduhvata ako se namerio na nepogodan let ptica bio je, dakle, relativno u pravu; on je postupao dosledno, prema svojim pretpostavkama. Ali, ako je od tog poduhvata odustao zato što se spotakao na pragu pred svojim vratima („un Romain retournerait“) — Rimljanin bi se vratio, on je i apsolutno nadmašivao nas nevernike, bio je bolji poznavalac duše nego što se mi trudimo da budemo. Jer to spoticanje moralo mu je biti dokaz da postoji neka sumnja, neka protivstruja u njegovoj unutrašnjosti, čija bi snaga, u trenutku izvršenja, oduzela snagu njegovoj intenciji. Mi smo samo onda sigurni u potpun uspeh ako sve duševne snage složno teže ka željenom cilju. Kako odgovara Silerov Tel, koji je toliko oklevao da strelom skine jabuku sa glave svoga dečaka, na pitanje namesnika Geslera zašto je pripremio drugu strelu?

Mit diesem Pfeil durchbohrt' ich — Euch,
Wenn ich mein liebes Kind getroffen hätte,
Und Euer — wahrlich — hätt' ich nicht gefehlt.

(Ovom bih strelom prostrelio — vas, da svoje drago čedo pogodih, a *vas* — zaista — ne bih promašio.)

*
* *

D. Ko je imao prilike da pomoću psihoanalize izučava skrivene duševne pobude ljudi, taj može da kaže ponešto novo i o kvalitetu nesvesnih motiva koji se izražavaju u praznoverju. Kod nervoznih koji boluju od opsesivnog mišljenja i opsesivnih stanja, a koji su često veoma inteligentni, najjasnije se poznaje da praznoverje proističe iz prigušenih neprija-

teljskih i svirepih pobuda. Praznoverje je velikim delom očekivanje nesreće, i ko je drugome često želeo zla, ali je, usled vaspitanja u pravcu dobrog, takve želje potisnuo u nesvesno, taj će biti naročito sklon da kaznu za takvo nesvesno zlo očekuje kao nesreću koja mu preči spolja.

Priznajemo da psihologiju praznoverja tim primedbama nipošto nismo iscrpili; moraćemo bar dodirnuti pitanje: da li se bezuslovno mora poricati da praznoverje može imati nekih stvarnih korena, da li izvesno nema nikakvih naslućivanja, proročanskih snova, telepatskih iskustava, izražavanja natčulnih sila i slično? Daleko sam od toga da bih na brzinu hteo da ocenim te pojave o kojima postoje tolika podrobna zapažanja, čak i intelektualno istaknutih ljudi, i koje treba da budu predmet daljih istraživanja. Mi se samo možemo nadati da će jedan deo tih zapažanja, zahvaljujući tome što smo počeli da stičemo saznanja o nesvesnim psihičkim procesima, biti razjašnjeni, a da ipak nećemo morati iz osnove menjati naša današnja shvatanja.* Ako bi se pokazalo da se mogu dokazati još i druge pojave, npr. one za koje spiritisti tvrde da postoje, onda bismo naprosto izvršili one modifikacije u našim „zakonima“ koje traži to novo iskustvo, ali se ipak ne bismo pokolebali u našem osnovnom shvatanju o svetu i o međusobnoj povezanosti stvari u njemu.

U okviru ovih izlaganja, na sada postavljena pitanja mogu da odgovorim samo subjektivno, tj. prema svom ličnom iskustvu. Moram, na žalost, priznati da pripadam onim nedostojnim individuama pred kojima duhovi obustavljaju svoju delatnost a natčulno iščezava, tako da nikad nisam imao prilike da sam doživim nešto što bi me podstaklo da poverujem u čudo. Kao svi ljudi, i ja sam imao predosećanja i doživljavao nesreće, ali jedno se drugom sklanjalo

* Poredi: E. Hitschmann, *Zur Kritik des Hellsehens, Wiener Klinische Rundschau*, 1910, br. 6, i *Ein Dichter und sein Vater, Beitrag zur Psychologie religiöser Bekehrung und telepathischer Phänomene, Imago*, IV, 1915—1916.

s puta, tako da predosećanjima ništa nije sledilo i da me je nesreća snalazila ne nagovestivši se unapred. U vreme kada sam, kao mlad čovek, živeo sam u stranoj varoši dosta sam često čuo kako me je jedan drag i meni vrlo dobro poznat glas iznenada zvao po imenu; beležio sam tada trenutak te halucinacije i raspitivao se, zabrinut, kod onih koji su ostali doma šta se u to doba desilo. Nije se desilo ništa. U naknadu za ovo, ja sam kasnije, spokojan i ništa ne slućeći, radio sa svojim bolesnicima dok je moje dete gotovo podleglo krvarenju. Ni od predosećanja koja su mi saopštili moji bolesnici nijedno nisam mogao da smatram kao stvarnu pojavu. Ali moram priznati da sam poslednjih godina imao nekoliko čudnih iskustava koja bi lako mogla biti razjašnjena pomoću pretpostavke o telepatskom prenošenju misli.

Vera u proročanske snove ima mnogo pristalica, jer se ona može pozvati na činjenicu da se štošta u budućnosti tako odigrava kako je to prethodno iskonstruisala želja u snu.* Ali to nije nikakvo čudo, a osim toga se može dokazati da između sna i ispunjenja, po pravilu, postoje još dalekosežna odstupanja koja verovanje snevača rado zanemaruje. Lep primer sna koji se s pravom može nazvati proročanskim dala mi je jednom jedna inteligentna i istinoljubiva bolesnica da ga tačno analizujem. Ona je pričala kako je jednom sanjala da je pred određenim dućanom u izvesnoj ulici sreća svoga bivšeg prijatelja i domaćeg lekara; a kada je sutradan pošla u prvi kvart, sreća ga je odista na mestu naznačenom u snu. Primećujem da nikakvi kasniji doživljaji nisu dokazali neki naročiti značaj tog čudnog podudaranja, da se, dakle, njegovo obrazloženje nije moglo naći u budućnosti.

Brižljivo ispitivanje utvrdilo je da nema nikakvog dokaza za to da se ta dama setila svoga sna već ujutru posle noći u kojoj ga je sanjala, dakle pre šetnje i susreta. Ona je morala priznati da bi se cela

* Poredi: Freud, *Traum und Telepathie, Imago*, VIII, 1922. (Sadržano u III knjizi *Sabranih dela*).

stvar mogla prikazati i na način koji događaju potpuno oduzima karakter čudnovatog i samo ostavlja interesantan psihološki problem: jedno prepođne ona je išla tom ulicom, sreća je pred onim dućanom svoga starog domaćeg lekara i tada je, videvši ga, stekla uverenje da je poslednje noći sanjala o tom susretu na tom istom mestu. Analiza je onda mogla s velikom verovatnoćom da pokaže kako je ona došla do tog uverenja, kojemu se, po opštim pravilima, ne može odreći izvesna verodostojnost. Susret na određenom mestu, koji se prethodno očekuje, to je u stvari randevu. Stari domaći lekar izazvao je u njoj uspomenu na stara vremena, kada su za nju bili značajni sastanci s jednom trećom osobom, koja je i s lekarom bila u prijateljstvu. S tim gospodinom ona je i dalje opštala, i dan pre tobožnjeg sna uzalud ga je čekala. Kada bih mogao da saopštim iscrpnije sve okolnosti, bilo bi mi lako pokazati da je iluzija proročanskog sna, kada je videla prijatelja iz ranijeg vremena, ekvivalentna otprilike ovim rečima: „Ah, gospodine doktore, vi me sada podsećate na prošla vremena, u kojima na N-a nikada nisam morala da čekam uzalud kada smo ugovorili sastanak.”

Na samom sebi zapazio sam jednostavan primer, lak za objašnjenje, o onom poznatom čudnom sticaju okolnosti da sretnemo osobu kojom smo se baš bavili u mislima; taj primer verovatno je dobar obrazac za slične događaje. Nekoliko dana pošto sam dobio titulu profesora, koja u monarhički uređenim državama daje mnogo autoriteta, moje misli su, za vreme šetnje kroz Unutrašnji grad, iznenada skrenule u detinjsku fantaziju o osveti koja je bila uperena protiv izvesnog roditeljskog para. Taj me je par, nekoliko meseci ranije, zvao k svojoj čerčici, kod koje se, nadovezujući na jedan san, pojavila interesantna opsija. Slučaj, za koji sam mislio da sam ga proniknuo, vrlo me je interesovao; ali roditelji su odbili moje lečenje i nagovestili mi da misle da se obrate nekom inostranom autoritetu koji leči pomoću hipnoze. Sada sam ja razvio fantaziju da me roditelji, pošto je taj pokušaj potpuno propašao, mole da počnem sa svojim

lečenjem, da oni sada prema meni imaju potpuno poverenje itd. Ali ja sam odgovorio: „Da, sada pošto sam postao profesor, imate i poverenja. Titula nije ni u čemu izmenila moje sposobnosti; kada vam kao docent nisam bio dobar, nisam vam potreban ni kao profesor.” — Na tome mestu moja fantazija je prekinuta glasnim pozdravom „Klanjam se, gospodine profesore”; a kada sam pogledao, prolazio je pored mene isti onaj roditeljski par, kome sam se baš svetio, odbijajući njihovu ponudu. Čim sam razmislio o tom, prividno čudo je bilo objašnjeno. Išao sam ravnom i širokom, gotovo pustom, ulicom u susret onom paru, ugledao sam letimično i poznao, možda dvadesetak koraka udaljen od njih, njihove stasite prilike, ali sam to zapažanje — onako kako to biva u negativnoj halucinaciji — odbacio, i to iz onih afektivnih pobuda koje su zatim došle do izražaja u mojoj prividno spontanoj fantaziji.

Drugo jedno „razrešenje prividnog predosećanja” saopštavam po O. Ranku:

„Pre nekog vremena doživeo sam neobičnu varijantu onog čudnog sticaja u kome se sretno osoba kojom smo se baš bavili u mislima. Neposredno pre Božića, idem u Austrougarsku banku da tamo razmenim u deset novih srebrnih kruna, kako bih mogao da delim poklone.* Utonuo u ambiciozne fantazije koje se nadovezuju na suprotnost između moje neznatne gotovine i mase novca nagomilane u bančinoj zgradi, zakrenem u usku ulicu Bankgasse, u kojoj se banka nalazi. Pred kapijom vidim automobil i mnogo ljudi kako ulaze i izlaze. Pomislim da će činovnici baš imati vremena za mojih nekoliko kruna; svakako ću to brzo svršiti, položiti banknotu koja treba da se razmeni i reći: Molim, dajte mi zlato! — Odmah opazim svoju zabludu — treba da tražim srebro — i prenem se iz svojih sanjarija. Udaljen svega još nekoliko ko-

* Tamo doznam, što sam već ranije znao, da se srebrni i nikleni novac menja u Glavnoj zemaljskoj blagajni, nedaleko od bančine zgrade.

raka od ulaza, vidim kako mi u susret dolazi mladić koji mi se čini poznat, ali koga zbog svoje kratkovidnosti još ne mogu sigurno da poznam. Kako se on približi, poznam u njemu školskog druga moga brata, po imenu Gold (zlato), od čijeg sam brata, poznatog književnika, u početku svoje literarne karijere očekivao da će me mnogo pomagati. Međutim, on to nije učinio, pa je tako izostao i očekivani materijalni uspeh kojim se zabavljala moja mašta na putu za banku. Prema tome, mora biti da sam, utonuo u svoje fantazije, nesvesno zapazio približavanje gospodina Golda, što se mojoj svesti, koja je sanjala o materijalnim uspesima, prikazalo na taj način što sam odlučio da na šalteru blagajne zatražim zlato — mesto manje vrednog srebra. Ali, s druge strane, paradoksalna činjenica da je moje nesvesno bilo sposobno da zapazi objekt koji je moje oko tek kasnije moglo da pozna, objašnjiva je i iz gotovosti koja potiče iz kompleksa (*Komplexbereitschaft*, Bleuler); ta je gotovost bila usredsređena na materijalno i upravljala je moje korake od početka, protivno mom boljem znanju, ka onoj zgradi u kojoj se menja samo zlatni i papirni novac" (*Zentralblatt für Psychoanalyse*, II, 3).

U kategoriju čudnog i jezovitog ide i ono osobito osećanje koje imamo u nekim trenucima i situacijama kao da smo sasvim isto to već jednom doživeli, u istom se položaju već jednom nalazili, mada nikad ne uspevamo da se jasno setimo tog ranijeg što se tako nagoveštava. Znam da samo usvajam površan i netačan način govora kada ono što se u čoveku u takvim momentima javlja nazivam osećanjem; posredi je svakako sud, i to sud o poznavanju; ali ti slučajevi ipak imaju sasvim naročit karakter, a ne sme se smetnuti s uma to da se čovek nikad ne može setiti onog traženog ranijeg doživljaja. Ne znam da li je ta pojava takozvanog „dèjà vu”¹¹⁵ ozbiljno uzimana kao dokaz ranije psihičke egzistencije individue, ali

¹¹⁵ Dèjà vu (francuski) — već viđeno.

psiholozi su joj svakako poklonili pažnju i trudili se da zagonetku reše najrazličitijim spekulativnim putevima. Čini mi se da nijedan od iznetih pokušaja objašnjenja nije tačan, jer oni svi uzimaju u obzir samo propratne pojave i okolnosti koje olakšavaju postanak tog fenomena. One psihičke procese koji, po mojim zapažanjima, isključivo dolaze u obzir za objašnjenje tog „dèjà vu”, a to su nesvesne fantazije, psiholozi danas uopšte zanemaruju.

Mislim da nije pravo obeležavati osećanje da smo nešto već jednom doživeli kao iluziju. Naprotiv, u takvim trenucima se stvarno dodiruje nešto što je već jednom doživljeno, samo što je nemoguće svesno se setiti toga, jer to nikada nije bilo svesno. Osećanje „dèjà vu” odgovara, kratko rečeno, sećanju na nesvesnu fantaziju. Postoje nesvesne fantazije (ili budni snovi), kao što ima i takvih svesnih tvorevina, koje svako zna iz sopstvenog iskustva.

Znam da bi taj predmet bio dostojan najpodrobnijeg razmatranja, ali ću ovde navesti samo analizu jednog jedinog slučaja „dèjà vu”, u kome se to osećanje odlikuje osobitom intenzivnošću i upornošću. Neka gospođa, kojoj je sad 55 godina, tvrdi da se sasvim jasno seća kako je sa dvanaest i po godina prvi put posetila neke školske prijateljice na selu i, kada je ušla u baštu, smesta imala osećanje da je tu jednom bila; to se osećanje ponovilo kada je stupila u prostorije za stanovanje, tako da je mislila da zna unapred koja je iduća prostorija, kakav će se izgled imati iz nje, itd. Međutim, sasvim je isključeno, i raspitivanjem kod roditelja opovrgnuto, da je to osećanje poznatosti moglo da potiče iz neke njene ranije posete toj kući i bašti, npr. u njenoj ranoj mladosti. Gospođa koja je to doživela i saopštila nije tražila psihološko objašnjenje, nego je smatrala da se u tom osećanju proročanski nagoveštalo koliki će značaj te prijateljice kasnije steći za njen osećajni život. No, razmotrimo li okolnosti pod kojima se pojavio taj fenomen, ukazuje nam se put ka drugom shvaćanju. Kada je pošla u tu posetu, ona je znala da te devojčice imaju jednog jedinog, teško bolesnog bra-

ta. Prilikom posete ona ga je i videla, našla da vrlo rđavo izgleda i mislila je da će skoro umreti. Međutim, njen rođeni jedini brat bolovao je nekoliko meseci ranije opasno od difterije; za vreme njegove bolesti ona je nedeljama stanovala daleko od roditeljske kuće, kod neke rođake. Ona misli da je i njen brat bio u toj poseti na selu, misli čak da je to bio njegov prvi veći izlet posle bolesti; ali u tome je njeno sećanje čudno nesigurno, dok su joj sve druge pojedinosti, a naročito haljina koju je toga dana nosila, isuviše jasno pred očima. Znalcu neće biti teško zaključiti iz tih znakova da je kod devojčice tada igralo veliku ulogu očekivanje da će joj brat umreti, i da to očekivanje ili nikada nije postalo svesno ili je posle srećnog ishoda bratovljeve bolesti bilo energično potisnuto. U drugom slučaju, ona bi morala nositi drugu haljinu, crninu. Kod prijateljica ona je našla analognu situaciju, jednog brata u opasnosti da skoro umre, što se ubrzo posle toga odista i desilo. Mesto da se tada svesno seti kako je tu situaciju pre nekoliko meseci i sama proživela — setiti se toga bilo je onemogućeno potiskivanjem — ona je osećanje sećanja prenela na prostorije, baštu i kuću, i podlegla pojavi „fausse reconnaissance” (pogrešno poznavanje, prepoznavanje), osećanju da je sve to, tačno onako, već jednom videla. Iz činjenice da je tu postojalo potiskivanje možemo zaključiti da nekadašnje očekivanje bratovljeve smrti, po svom karakteru, nije bilo mnogo udaljeno od fantazirane želje. Onda bi ona ostala jedino dete. U svojoj kasnijoj neurozi patila je od najintenzivnijeg straha da će izgubiti svoje roditelje; iza toga straha mogla je analizirati, kao obično, da otkrije nesvesne želje iste sadržine.

Moje sopstvene površne doživljaje toga „dèjà vu” mogao sam na sličan način objasniti iz afektivne konstelacije toga trenutka. „Eto, to bi sad opet bio povod da se probudi ona (nesvesna i nepoznata) fantazija koja se tada i tada stvorila u meni, kao želja da se poboljša moja situacija.” Ovom objašnjenju pojave „dèjà vu” dosada je poklonio pažnju samo jedan je-

dini posmatrač. Dr Ferenci, kome treće izdanje ove knjige ima da zahvali za tolike dragocene priloge, piše mi o tom: „Uverio sam se, kako kod sebe tako i kod drugih, da se neobjašnjivo osećanje poznatog može svesti na nesvesne fantazije na koje nas aktuelna situacija nesvesno podseća. Kod jednog od mojih bolesnika to je bilo prividno drukčije, ali u stvari sasvim analogno. To osećanje se kod njega vrlo često ponavljalo, ali se redovno pokazivalo da potiče od zaboravljenog (potisnutog) dela sna iz prošle noći. Čini se, dakle, da „dèjà vu” može da potiče ne samo od budnih, nego i od noćnih snova.”

Kasnije sam doznao da je Grase (Grasset) 1904. godine dao objašnjenje te pojave, koje se veoma približuje mome.

Godine 1913. opisao sam u maloj raspravi* drugu pojavu koja je dosta bliska pojavi „dèjà vu”. To je „dèjà raconté”¹¹⁶ iluzija da smo nešto već saopstili; ona je naročito interesantna kada se pojavljuje za vreme psihoanalitičkog lečenja. Bolesnik tada tvrdi, sa svima znacima subjektivne sigurnosti, da je neku određenu uspomenu već odavno ispričao. Lekar je, međutim, siguran u protivno i gotovo uvek može bolesniku da dokaže njegovu zabludu. Objašnjenje ove interesantne omaške je verovatno u tome što je bolesnik imao impuls i nameru da učini ono saopštenje, ali je propustio da je ostvari, i da sada sećanje na tu nameru stavlja, kao zamenu, namesto njenog izvršenja.

Nešto slično, verovatno i isti mehanizam, pokazuju pojave koje je Ferenci nazvao „tobožnje omaške”.** Čovek misli da je nešto — neki predmet — zaboravio, zaturio, izgubio, a može da se uveri da nije učinio ništa slično, da je sve u redu. Neka se bolesnica, npr., vraća u lekarevu sobu, s motivacijom

* Über fausse reconnaissance („dèjà raconté”) während der psychoanalytischen Arbeit. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, I, 1917. Sabrana dela, knjiga VI).

¹¹⁶ Dèjà raconté (francuski) — već ispričano.

** Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, III, 1915.

da hoće da uzme kišobran koji je tamo ostavila, ali lekar opaža da ona taj kišobran — drži u ruci. Postojao je, dakle, impuls za takvu omašku i taj je bio dovoljan da zameni njeno izvršenje. Izuzevši ovu razliku, tobožnju omašku moramo da stavimo u isti red sa stvarnom. Ali, ona je, tako reći, jevtinija.

E. Nedavno sam imao priliku da jednom filozofski obrazovanom kolegi izložim nekoliko primera zaboravljanja imena, zajedno sa njihovom analizom; on se požurio da odgovori: „To je sve vrlo lepo, ali kod mene se zaboravljanje imena odigrava drukčije.“ Toliko sebi, očigledno, ne smemo olakšati posao; ne verujem da je moj kolega ikad pre toga mislio na to da analizuje neko zaboravljanje imena: on nije umeo ni da kaže kako se to drukčije odigrava kod njega. Ali njegova primedba ipak dodiruje problem koji će mnogi biti skloni da stave u prvi red. Da li ovde dato razrešenje omaški i slučajnih radnji važi uopšte ili samo za pojedinačne slučajeve, a ako važi samo za pojedinačne, pod kojim uslovima bi to razrešenje moglo da se upotrebi i za objašnjenje pojava koje su drukčije postale? Moja iskustva nisu dovoljna da bih mogao odgovoriti na to pitanje. Mogu samo da upozorim na to da se veze i odnosi koje smo ovde otkrili ne smeju smatrati kao nešto retko; jer kad god sam kod sebe ili svojih bolesnika učinio probu, oni su, kao u navedenim primerima, mogli sigurno biti dokazani, ili su se bar pojavili jaki razlozi za pretpostavku da oni postoje. To što ne uspevamo svaki put da nađemo skriveni smisao simptomske radnje nije nikakvo čudo, jer kao presudan faktor tu dolazi u obzir veličina unutrašnjih otpora koji se protivstavljaju rešenju. Mi ne možemo, kod sebe samih ili kod bolesnika, objasniti ni svaki pojedini san; dovoljno je, da bi se potvrdila opšta važnost teorije, ako samo delimice prodremo do skrivenih veze među raznim elementima celine. San koji se pokazao nepristupačan, ako smo odmah sutradan pokušali da ga razrešimo, često posle nedelju ili mesec dana otkriva svoju tajnu, ako se u međuvremenu desila stvarna promena koja je smanjila intenzitet sukobljenih psihičkih

sila. To isto važi i za rešavanje omašaka i simptomskih radnji. Primer omaške u čitanju „U buretu kroz Evropu“ dao mi je prilike da pokažem kako simptom koji je isprva bio nerazrešiv može da se podvrgne analizi pošto je popustio *realni interes* za potisnutu misao.* Dok je postojala mogućnost da moj brat toliko željenu titulu dobije pre mene, ona se omaška odupirala svim pokušajima analize; pošto se pokazalo da je to neverovatno, odjednom se i meni ukazao put koji je vodio razrešenju omaške. Bilo bi, dakle, pogrešno tvrditi da su svi slučajevi koji se ne daju analizovati nastali po drugom mehanizmu, a ne po ovom koji je ovde otkriven; za tu pretpostavku bili bi potrebni još drugi dokazi, a ne samo negativni. Ni gotovost, koja se verovatno nalazi kod svih zdravih, da verujemo u drugo objašnjenje omaški i simptomskih radnji nema nikakvu dokaznu snagu; ona je, kao što se samo po sebi razume, izraz onih istih psihičkih sila koje su tu tajnu stvorile i koje se zbog toga zalažu za njeno očuvanje, a odupiru se njenom rasvetljenju.

S druge strane, ne smemo prevideti da potisnute misli i pobude sebi ne stvaraju samostalno svoj izraz u simptomskim radnjama i omaškama. Tehnička mogućnost za takvo izkliznuće inervacija mora biti data nezavisno od tih radnji i omašaka; nju onda rado iskorišćuje namera potisnutog da dođe do izražaja. Podrobna istraživanja filozofa i filologa trudila su se da utvrde kakve strukturne i funkcionalne reakcije stoje na raspolaganju takvoj nameri u slučaju govorne omaške. Tako, među uslovima omaške

* Tu se nadovezuju interesantni problemi ekonomske prirode, pitanja koja uzimaju u obzir činjenicu da psihički procesi idu za sticanjem prijetnosti i poništenjem neprijatnosti. Već je ekonomski problem to kako je moguće da se ime koje je zaboravljeno iz motiva neprijatnosti ponovo nađe putem asocijativnih zamena. Lepi rad Tauskov (*Entwertung des Verdrängungsmotivs durch Rekompense, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, I, 1913*) pokazuje na dobrim primerima kako zaboravljeno ime opet postaje dostupno ako smo uspeali da ga ukopčamo u prijatnu asocijaciju, što može da izravna neprijatnost koja se očekuje pri reprodukciji.

i simptomatske radnje razlikujemo nesvesni motiv od fizioloških i psihofizičkih relacija koje mu izlaze u susret; ostaje još otvoreno pitanje da li, u granicama zdravlja, ima i drugih momenata koji, kao nesvesni motiv i namesto njega, mogu putem tih istih relacija da stvore omaške i simptomatske radnje. Nije moj zadatak da odgovorim na to pitanje.

Uostalom, nije moja namera ni to da još uveličam razlike, koje su dovoljno velike, između psihoanalitičkog i vulgarnog shvatanja omašaka. Naprotiv, hteo bih da ukažem na slučajeve u kojima te razlike gube mnogo od svoje oštine. Za najjednostavnije i najneupadljivije primere omašaka u čitanju i pisanju, u kojima se možda samo sažimaju reči ili se reči i slova izostave, otpadaju složenija tumačenja. Sa stanovišta psihoanalize mora se tvrditi da se u tim slučajevima nagovestio neki poremećaj intencije, ali se ne može reći otkuda je taj poremećaj poticao i šta je nameravao. On je i postigao samo to da je dokazao svoje postojanje. U tim slučajevima vidimo onda i to da stupaju u dejstvo faktori koji omogućavaju i olakšavaju omaške pomoću izvesnih glasovnih odnosa i jednostavnih psiholoških asocijacija — faktori čije postojanje mi nikad nismo poricali. Ali opravdan je naučni zahtev da se takvi rudimentarni slučajevi omašaka pri čitanju ili pisanju ocenjuju prema bolje izraženim, čije izučavanje daje tako nedvosmislena obaveštenja o prouzrokovanju omašaka.

F. Otkako smo pretresali omašku u govoru, zadovoljili smo se time što smo dokazivali da omaške imaju skrivenu motivaciju, i pomoću psihoanalize krčili smo sebi put ka poznavanju te motivacije. Opštu prirodu i osobitost psihičkih faktora koji u omaškama dolaze do izražaja dosad gotovo nismo ni uzimali u obzir, svakako se još nismo potrudili da ih bliže odredimo i da ispitamo kakvim se zakonima oni pokoravaju. Nećemo ni sada pokušati da taj predmet rešimo iz osnova*, jer će nas prvi koraci ubrzo

* Ova knjiga, pisana sasvim popularno, hoće samo gomitati primere da utre put potrebnoj pretpostavci o po-

poučiti da u tu oblast možemo bolje prodreti s druge strane. Ovde sebi možemo postaviti nekoliko pitanja, koja hoću bar da navedem i da obeležim njihove granice:

1) Šta je sadržina i kakvo je poreklo misli i pobuda koje se nagoveštavaju omaškama i slučajnim radnjama?

2) Pod kojim uslovima misao ili prohtev bivaju primorani ili osposobljeni da se posluže tim pojavama kao izražajnim sredstvima?

3) Mogu li se dokazati postojane i nedvosmislene veze između vrste omašaka i kvaliteta onoga što se njima izražava?

Počću tim što ću prikupiti nešto materijala za odgovor na poslednje pitanje. Pretresajući primere omaški u govoru, našli smo da je potrebno preći preko granica obeleženih nameranim govorom i morali smo tražiti uzrok poremećaja govora van govorne intencije. Taj uzrok mogao se u jednom nizu slučajeva lako pronaći i tu je on bio poznat svesti dotičnog lica. U prividno najjednostavnijim i najprovidnijim primerima izraz misli poremetila je druga, naoko ravnopravna formulacija a da nije bilo moguće navesti zašto je jedna podlegla, a druga prevladala (kontaminacija Meringera i Majera). U drugoj grupi slučajeva podleganje jedne formulacije bilo je motivisano nekim obzirom koji, međutim, nije bio dovoljno jak da bi tu formulaciju potpuno suzbio (primer: *zum Vorschwein gekommen*). I suzbijana formulacija bila je jasno svesna. O trećoj grupi tek se može tvrditi bez ograničenja da je remetilačka misao bila različita od nameravane, i tu se, kako se čini, može izvršiti jedna bitna podela. Remetilačka misao je ili vezana s poremećenom posredstvom misaonih asocijacija (remećenje usled unutrašnjeg protivrečnja), ili je jedna drugoj strana po suštini, pa je baš nekom čudnom spoljnom asocijacijom poremećena reč povezana s remetilačkom misli, koja je često ne-

stojanju duševnih procesa koji su nesvesni a ipak deluju, i kloni se svih teorijskih razmatranja o prirodi tog nesvesnog.

svesna. U primerima koje sam naveo iz mojih psihoanaliza, celi govor je pod uticajem misli koje su u to isto vreme postale aktivne, ali su potpuno nesvesne; one se bilo odaju samim poremećenjem (*Klapperschlange* — *Kleopatra*), bilo pokazuju indirektan uticaj na taj način što omogućavaju da pojedini delovi svesno nameravanog govora remete jedno drugo (*Asentamen*, iza čega stoji *Hasenauerstrasse*, reminiscencije na jednu Francuskinju). Suzbijane ili nesvesne misli od kojih omaška u govoru polazi, najraznovrsnijeg su porekla. Nešto opšte, svima zajedničko, ovaj pregled nam, dakle, ne otkriva ni u kom pravcu.

Uporedno ispitivanje omašaka pri čitanju i pisanju dovodi do istih rezultata. Čini se da pojedini slučajevi, kao i neke omaške u govoru, postaju usled nekog sažimanja koje nije dalje motivisano (npr.: *der Apfe*). Mi bismo rado hteli saznati da li, ipak, ne moraju biti ispunjeni naročiti uslovi da bi uzelo maha takvo sažimanje, koje je na svome mestu u radu sna, ali ne u našem budnom mišljenju; a to iz samih primera ne doznajemo. No, otuda ja nipošto ne bih izveo zaključak da ne postoje takvi uslovi kao što je popuštanje svesne pažnje, zato što, s druge strane, znam da se baš automatske radnje odlikuju korektnošću i pouzdanošću. Pre bih naglasio da su i ovde, kao tako često u biologiji, normalne ili približno normalne okolnosti nepovoljniji predmeti istraživanja nego patološke. Što pri razjašnjavanju ovih najlakših poremećaja ostaje nejasno biće, po mom očekivanju, rasvetljeno je objašnjenjem težih poremećaja.

I za omaške u čitanju i pisanju ima dovoljno primera u kojima se može raspoznati udaljenija i složenija motivacija. *Im Fass durch Europa* je poremećaj čitanja koji se razjašnjava uticajem jedne udaljene, po svojoj suštini tuđe misli, koja izvire iz potisnutog prohteva ljubomore i častoljublja i koja iskorišćuje dvostruki smisao reči *Beförderung* (unapređenje i prevoženje) za vezu sa indiferentnom i bezazlenom temom koja se čitala. U slučaju *Burkharda* samo je ime upotrebljeno tako u dvojakom smislu.

Očividno je da poremećaji funkcija govora lakše nastaju i stavljaju manje zahteve remetičkim snagama nego poremećaji drugih duševnih funkcija.

Na drugom smo tlu kada ispitujemo zaboravljanje u užem smislu, tj. zaboravljanje prošlih doživljaja (zaboravljanje ličnih imena i stranih reči, kao u odeljcima I i II, moglo bi se odvojiti od tog zaboravljanja sensu strictiori¹¹⁷ kao „smetanje s uma“, a zaboravljanje namera kao „propuštanje“). Osnovni uslovi normalnog procesa pri zaboravljanju nepoznati su.* Ne smemo izgubiti iz vida ni to da nije sve zaboravljeno što kao zaboravljeno smatramo. Naše objašnjenje se odnosi samo na one slučajeve u kojima zaboravljanje izaziva naše čuđenje, ukoliko se protiv pravilu da se zaboravlja nevažno, a da se važno zadržava u pamćenju. Analiza primera zaboravljanja

¹¹⁷ Sensu strictiori (latinski) — u užem smislu.

* O mehanizmu zaboravljanja u pravom smislu reči mogu da dam ova nagoveštenja: materijal sećanja uopšte potpada pod dva uticaja, pod sažimanje i izopačavanje. Izopačavanje je delo tendencija koje vladaju duševnim životom i upereno je, pre svega, protiv tragova sećanja koji su zadržali dovoljan afekat i koji su zato rezistentniji prema sažimanju. Tragovi koji su postali indiferentni potpadaju pod proces sažimanja bez otpora; ali se može zapaziti da se, povrh toga, na indiferentnom materijalu izopačavanja zadovoljavaju tendencije koje su onde gde su htele da se izraze ostale nezadovoljene. Kako se ti procesi sažimanja i izopačavanja protežu na dugo vreme, za koje svi doživljaji deluju u smislu preobražavanja sadržine pamćenja, nama se čini da vreme uspomena oduzima sigurnost i jasnoću. Vrlo verovatno, pri zaboravljanju uopšte ne postoji direktna funkcija vremena.

Na potisnutim tragovima sećanja možemo konstatovati da oni ni za najduže vreme nisu pretrpeli nikakve promene. Nesvesno je uopšte van vremena.

Najvažniji a i najčudniji karakter psihičke fiksacije je u tome što su svi utisci, s jedne strane, sadržani onakvi kakvi su bili kad su primljeni, a povrh toga još u svima onim oblicima koje su dobili u daljem razvoju; taj odnos se ne može objasniti nikakvim poređenjem sa takvom pojavom iz neke druge oblasti. Prema teoriji, moglo bi se, dakle, svako ranije stanje sadržine pamćenja uspostaviti za sećanje, i onda ako su njeni elementi sve prvobitne veze odavno zamenili novijima.

za koje nam se čini da zahtevaju naročito objašnjenje pokazuje svaki put kao motiv zaboravljanja averziju da se setimo nečega što može da izazove mučna osećanja. Dolazimo do pretpostavke da taj motiv teži da se ispolji svuda u duševnom životu, ali da ga druge, suprotne sile u tom sprečavaju. Obim i značaj tog neraspoloženja protiv sećanja na mučne utiske zaslužuju da budu najbrižljivije psihološki ispitani; i bez veze s celim tim problemom ne može se rešiti pitanje: koji naročiti uslovi u pojedinim slučajevima omogućuju zaboravljanje za kojim postoji opšta težnja.

Pri zaboravljanju namera u prvi red stupa drugi moment; sukob koji smo samo naslućivali kada je bilo u pitanju potiskivanje nečega čega je mučno setiti se — taj sukob ovde postaje opipljiv, i pri analizi tih primera redovno raspoznavamo protivvolju koja se odupire nameri a da je ipak ne ukida. Kao u omaškama koje smo ranije obradili, i ovde se raspoznaju dva tipa duševnog procesa. Protivvolja se ili direktno suprotstavlja nameri (ako su namere od izvesnog značaja), ili je pak toj nameri sasvim tuđa i svoju vezu s njom uspostavlja *spoljnom* asocijacijom (kada su namere gotovo indiferentne).

Isti sukob postoji i u omaškama pri hvatanju. Impuls koji se izražava u remećenju radnje često je suprotan impuls, ipak još češće, uopšte, tuđ impuls, koji samo iskorišćuje priliku da pri vršenju radnje, remeteći je, dođe do izražaja. Slučajevi u kojima do remećenja dolazi usled unutrašnje suprotnosti značajniji su i odnose se takođe na važnije radnje.

Unutrašnji sukob, zatim, u slučajnim ili simptomskim radnjama sve više dolazi u pozadinu. Te motorične manifestacije, koje svest malo ceni ili sasvim previda, služe tako kao izraz raznovrsnim nesvesnim ili suzbijanim prohtevima; većinom one simbolički prikazuju fantazije ili želje.

Odgovarajući na prvo pitanje: kakvog su porekla misli i prohtevi koji dolaze do izraza u omaškama, možemo reći da se u mnogim slučajevima lako može

pokazati poreklo remetilačkih misli od prigušenih prohteva duševnog života. Sebična, ljubomorna, neprijateljska osećanja i impulsi koji su pod pritiskom moralnog vaspitanja služe se kod zdravih često omaškom da bi nekako izrazili svoju nesumnjivu, ali od viših duševnih instancija nepriznatu moć. Nesprečavanje tih omaški i slučajnih radnji odgovara dobrim delom komotnoj trpeljivosti prema nemoralnom. Među tim suzbijanim pobudama ne malu ulogu igraju raznovrsna seksualna strujanja. Što se baš ona tako retko pojavljuju u mojim primerima, među mislima koje je otkrila analiza, to je slučajnost materijala. Kako sam analizi pretežno podvrgnuo primere iz mog sopstvenog društvenog života, izbor je bio unapred pristrasan i upravljen ka isključivanju seksualnog. U drugim slučajevima se čini da remetilačke misli izviru iz sasvim bezazlenih prigovora i obzira.

Sada treba da odgovorimo na drugo pitanje: pod kojim psihološkim uslovima misao mora da traži svoj izraz ne u punom obliku, nego u, tako reći, parazitarnom, kao modifikacija i remećenje druge misli. Sudeći po najupadljivijim primerima omašaka, te uslove verovatno treba tražiti u izvesnoj vezi sa sposobnošću dotičnog elementa da postane svestan u manje ili više jasno izraženom karakteru „potisnutog”. Ali, prateći niz primera, vidimo da se taj karakter gubi i pretvara u sve rasplinitija nagoveštenja. Sklonost da pređemo preko nečega jer nam oduzima vreme, pomisao da dotična misao uopšte ne ide uz nameravanu temu, — čini se da takve pobude za potiskivanje neke misli (koja je onda prinuđena da sebe izrazi remećenjem druge) igraju istu ulogu kao i moralna osuda nekog nepokornog osećanja ili poreklo neke pojave od potpuno nesvesnih misli.

Na taj način, nemoguće je otkriti opštu prirodu determinisanosti omašaka i slučajnih radnji. Jednu jedinu značajnu činjenicu daju nam ta istraživanja: ukoliko je bezazlenija motivacija omaške, ukoliko je manje neprilična i stoga manje sposobna da postane svesna, koja se njom izražava, utoliko je lakše i razrešenje pojave, ako smo na nju obratili pažnju: naj-

lakši slučajevi omaške u govoru odmah se opaze i spontano koriguju. U slučajevima, pak, koji su motivisani stvarno potisnutim pobudama potrebna je za razrešenje brižljiva analiza, koja povremeno čak može da nailazi na teškoće, a ponekad i da promaši.

Prema tome, rezultat ovog poslednjeg našeg ispitivanja ukazuje na to da treba ili drugim putem ili prilaziti s druge strane da bi se za psihološke uslove omašaka i slučajnih radnji našlo objašnjenje koje bi zadovoljavalo. Blagonakloni čitalac neka zato u ovim izlaganjima gleda otkrivanje površina lomljenja po kojima je ova tema dosta veštački izdvojena iz jedne veće celine.

*
* *

G. Nekoliko reči neka naznači bar pravac koji vodi ka toj većoj celini. Mehanizam omašaka i slučajnih radnji, kako smo ga upoznali primenjujući psihoanalizu, pokazuje u najbitnijim tačkama podudarnost sa mehanizmom stvaranja sna, koji sam razložio u odeljku *Rad sna* moje knjige o tumačenju snova. Sažimanja i kompromisne tvorevine (kontaminacije) nalazimo ovde kao i tamo: kako tamo tako i ovde, nesvesne misli dolaze do izraza neobičnim putevima, preko spoljnih asocijacija, kao modifikacija drugih misli. Neskladi, apsurdnosti i zablude u sadržini sna, zbog kojih se san jedva priznaje za produkt psihičkog rada, nastaju na isti način kao i obične greške našeg svakodnevnog života, samo slobodnijom upotrebom raspoloživih sredstava; ovde kao i onde, *prividna inkorektnost funkcije objašnjava se osobenom interferencijom dvaju ili više korektnih akata*. Iz tog podudaranja može se izvući važan zaključak: tom osobenom načinu rada, čiji najupadljiviji efekat vidimo u sadržini sna, ne može biti uzrok stanje spavanja, to da je duševni život zaspao, jer u omaškama imamo vrlo bogata svedočanstva da taj način rada deluje i za vreme budnog života. Ta ista okolnost nam takođe zabranjuje da kao uslov tih psihičkih procesa,

koji nam se čine abnormalni i strani, smatramo neki duboki raspad duševne delatnosti ili bolesna stanja funkcije.*

Neobični psihički rad koji stvara kako omaške tako i slike sna možemo pravilno oceniti tek pošto smo doznali da psihoneurotični simptomi, naročito psihičke tvorevine histerije i opsesivne neuroze, u svom mehanizmu ponavljaju sve bitne crte toga načina rada. Na tom mestu bi se, dakle, nadovezivao nastanak naših istraživanja. No, za nas je još zbog nečega naročito interesantno da omaške, slučajne radnje i simptomatske radnje posmatramo u svetlosti ove poslednje analogije. Ako te pojave stavljamo u isti red sa tvorevinama psihoneuroza, sa neurotičnim simptomima, dobivaju smisla i podloge dva tvrđenja koja se često susreću: da je granica između nervozne norme i abnormalnosti nestalna i neodređena, i da smo svi mi pomalo nervozni. Pre svakog lekarskog iskustva možemo sebi iskonstruisati razne tipove takve samo naznačene nervoznosti — takvih *formes frustes*¹¹⁸ neuroza: slučajeva u kojima se pojavljuje samo mali broj simptoma, ili se oni pojavljuju retko, ili ne intenzivno; gde bi, dakle, bolesne pojave bile ublažene što se tiče broja, intenziteta, trajanja njihovog; no možda time ne bismo pogodili baš onaj tip koji najčešće čini prelaz između zdravlja i bolesti. Tip kojim se ovde bavimo, čiji su znaci bolesti omaške i simptomatske radnje, odlikuje se time što se ti simptomi odnose na najmanje važne psihičke funkcije, dok se sve ono čemu se s pravom pridaje veća psihička vrednost odigrava bez smetnje. Ako je obrnuto, ako su simptomi drukčije smešteni, ako se oni ističu u najvažnijim individualnim i socijalnim funkcijama, tako da mogu da remete uzimanje hrane i polni odnos, rad u pozivu i društvenost, onda je po-

* Poredi *Tumačenje snova*, *Gesammelte Schriften* II, str. 525.

¹¹⁸ *Forme frustes* (francuski, čitaj: form frist) — nepotpun oblik.

sredi težak slučaj neuroze, i to bolje karakteriše teške slučajeve nego možda raznovrsnost ili izraženost bolesnih simptoma.

Ali zajednički karakter najlakših kao i najtežih slučajeva, karakter koji je zajednički i omaškama i slučajnim radnjama, jeste u tome što se sve te pojave mogu svesti na nepotpuno suzbijen psihički materijal, koji, mada odgurnut od svesti, ipak nije lišen svake sposobnosti da dođe do izražaja.

SADRŽAJ

Dr Hugo Klajn: PREDGOVOR	5
--------------------------	---

PSIHOPATOLOGIJA SVAKODNEVNOG ŽIVOTA

ZABORAVLJANJE LIČNIH IMENA	59
ZABORAVLJANJE STRANIH REČI	67
ZABORAVLJANJE IMENA I DELOVA REČENICE	74
O USPOMENAMA IZ DETINJSTVA I USPOMENAMA POKRIVALICAMA	102
OMASKE U GOVORU	111
OMASKE U ČITANJU I PISANJU	165
A) Omaške u čitanju	165
B) Omaške pri pisanju	175
ZABORAVLJANJE UTISAKA I NAMERA	193
A) Zaboravljanje utisaka i znanja	195
B) Zaboravljanje namera	211
OMASKE U HVATANJU	221
SIMPTOMSKE I SLUČAJNE RADNJE	251
GREŠKE	277
KOMBINOVANE OMASKE	290
DETERMINIZAM — VERA U SLUČAJ I PRAZNO- VERJE — GLEDIŠTA	299

ODABRANA DELA
SIGMUNDA FROJDA

I—VIII

PSIHOPATOLOGIJA
SVAKODNEVNOG ŽIVOTA

VII izdanje

Glavni urednik
Raša Popov

Lektor
Ilija Vrsajkov

Korice
Mirko Stojnić

Tehnički urednik
Mirjana Jovanović

Korektor
Mirjana Teodorović

Izdavačka radna organizacija Matice srpske
Novi Sad

Tiraž
7500 primeraka

Stampa
GRO »Kultura«
OOUR »Radiša Timotić«
Beograd, Jakšićeva 9

1984.

